

"Аристократ" із Вапнярки

Олег Черногуз

"Граф" Сідалковський

КНИГА ПЕРША

Ніколи нічого не вигадуйте. Придивіться до людей, які вас оточують, і ви побачите, скільки у них дивацтв.

Автор

Золото випробовують вогнем, жінку — золотом, чоловіка — жінкою.

Почуто від Сідалковського

РОЗДІЛ I,

у якому розповідається про елегантного незнайомця, провідницю міжнародного експреса, трьох в одному купе, китайського божка, дівчину з оливковими очима, фотокореспондентів і спалахи, як на полі бою

Поїзд наближався до Вапнярки, коли на пероні з'явився цей елегант у чорних окулярах "дипломат" та костюмі з лавсановою ниткою. Піджак на ньому переливався натуральним сріблом дунайського оселедця і викликав у пасажирів жагуче бажання випити й закусити. До його лакованих черевиків, здавалося, бракувало тільки смолянистих, як і чуб, тоненьких вусиків а-ля Дон-Жуан, краватки типу "метелик" і золотої "цибулини"-годинника з позолоченим ланцюжком, що мав претензійно звисати з бокової кишені жилетки.

Вони зупинилися одночасно: поїзд і оцей периферійний фронт, що артистично схрестив руки на грудях, ніби даючи можливість новоприбулим провідницям помилуватися собою. Перед ними й справді стояв замріяний красень з довірливими і лагідними очима, з яким дівчата зустрічаються навіть тоді, коли заздалегідь знають, що все це загсом не закінчиться.

Контрастні, трохи товстуваті й хтиві губи начебто промовляли, що вони відкриті вітрам і доступні для слабо-характерних жінок та гарячих поцілунків. Його постава, статура, погляд і чітко окреслений класичний профіль — усе вказувало на те, що стародавні греки явно поспішили оголосити Аполлона Бельведерського взірцем чоловічої краси, а античні оракули, передбачаючи майбутнє, навіть гадки не мали, що в їхнього далекого прашура згодом можуть з'явитися такі ж самі нащадки, але в значно поліпшеному вигляді. Торс незнайомця мав такі класичні пропорції, що на ньому хотілося негайно повісити табличку: "Манекен для Будинку моделей, 5-й зріст, 50-й розмір",— а потім усе це запустити у серійне виробництво.

Джентльменський молодик поважно підійшов до провідниці і, взявши її за лікоть, змовницьки сказав:

— Красуне, до Києва. По броні...

Провідниця на якусь мить розгубилася, ніби в неї несподівано відібрало мову, а потім безапеляційно заявила:

— Ніякої броні! У мене міжнародний вагон.— Проте одразу ж знітилася під його поглядом і, ніби виправдовуючись, додала: — Я б з радістю, але у моєму вагоні польська і молдавська делегації...

— Чудово, люба: вважай, що перед тобою стопроцентний іноземець. Тим більше, що я народився на кордоні... між Вапняркою і Крижополем...

Тепер провідниця навіть посміхнулася. Його сірі очі світилися такою добротою і щирістю, що дівчина вже готова була взяти його, порушивши всі інструкції, але вчасно помітила цибату постать бригадира поїзда з зеленою нашивкою.

— Он туди! — Вказала вона червоним прапорцем.— За вагоном-рестораном — наші вагони. Причепили в Унгенах...

Ображений у своїх найкращих почуттях, молодик гордо повернувся і попростував у хвіст поїзда.

— Привіт кучерикам! — спритно підтягнувшись, він вискочив на підніжку, цього разу не давши навіть опам'ятатися провідниці — симпатичній дівчині з двома кучериками біля вусок.— У мене, красуне, радість і нещастя: у столиці померла бабуся, а у Вапнярці в жодній касі немає квитків...

— Яка ж це радість? — простодушно спитала вона, сприймаючи його жарт цілком серйозно.

— Так бабуся ж міліардерша! За все своє стодволітнє життя прийняла п'ять мільярдів пляшок, але всі на дві копійки дешевше номіналу... Вловила вміст, хоч пляшки були й порожні?

— У мене немає місць,— прозаїчно відповіла дівчина.

— Люба, але в тебе є ніжне дівоче серце, добрі очі і такі милі кучерики біля вусок, через які у минулому столітті йшли на ешафот і стрілялися на дуелях!.. І як тебе, таку гарну, мама відпускає саму в далеку дорогу? Ще й, мабуть, без грошей?.. Люба, я пересиджу у ресторані, а зайва п'ятірка в столиці ще нікому не заважала. Або, як казала моя покійна бабуся, гроші ніколи не обривають кишень...

— Ну, йди вже, йди! Балакун... Пересидиш у ресторані... Якщо є за що!

Останні слова різко вдарили його в груди і зупинили. Він з неприхованою прикрістю глянув на дівчину.

— Життя зіткане з протиріч,— похитав докірливо головою.— Такий ротик — і такі слова... Проза! А в людини повинно бути все прекрасне: одяг, манери, гарнітур і каліграфія...

— Ну, ну! Каліграфія... Йди вже...

Він елегантно, двома пальчиками, витяг з кишені п'ятірку, якийсь час прощально дивився на неї, мов на кохану, що зібралася до іншого, і тільки тоді зверхньо передав провідниці.

— Мені ваші гроші не потрібні,— засоромилася дівчина, знову переходячи на "ви".— Я вас не за гроші взяла...— І відхилила його руку.

— Тільки без міжнародних ускладнень,— застеріг молодик.— Бо мені, якщо вірити медикам, це протипоказано.

Досягши певного ефекту, він навіть не поглянув на неї, бо пам'ятав: "Чим менше уваги звертаєш на жінок, тим глибше западаєш у їхнє серце".

"У них що, спецобслуговування?" — подумав молодик, оглядаючи шикарний ресторан поглядом новоспеченого адмірала, і тут же вгледів за дзеркальною перегородкою вільне місце. Неквапно, з гідністю, як робив усе, попростував до столика, за яким сиділо троє.

— Для повного щастя і гармонії вам не вистачає тільки четвертого,— дещо нахабнувато мовив він.— У вас зайнято?

— Прошу,— кивнув усім своїм тулубом кремезний черевань з доброю посмішкою на устах і великою головою без шиї.— Пшепрашам!

"Поляки",— згадав він слова провідниці, а вголос додав:

— Ніщо так не зближує людей, як спільний стіл у ресторані...

— О так, так,— щиро посміхнулися поляки.

Наш герой миттю окинув поглядом меню, вихопив звідти дві-три красиві назви і звернувся до іноземців діловим тоном:

— Що будемо пити? Коньяк, горілку, вино?

— О ні, ні! — в один голос заперечили пасажери.— Тільки каву.

— Прекрасно: нічого в світі так не люблю, як каву і молодих дам... розлучених нарсудом!

Фраза не мала того ефекту, на який він чекав. "Мабуть, погано розуміють по-нашому".

— Ви з Польщі?

— О так, так. А як, пшепрашам, ви здогадались? — зацікавився черевань з добрим виразом на обличчі.

— Бачите,— молодик на мить замовк. Він ледь не випалив, що колись і сам бував у Польщі, але, як на те, не міг згадати жодного міста, окрім Варшави. Тому не зовсім впевнено пояснив: — Бачите, я сам... Ну, як вам сказати, трохи вмію по-польському...

— Цікаво! — підвів голову сусіда ліворуч.— Наприклад?

— Наприклад: кобета і пшияцюлка... *

Поляки щиро розсміялись. Молодик їм, очевидно, сподобався, бо опецькуватий чоловічок хотів було відрекомендуватися, коли раптом підійшла офіціантка, озброєна олівцем, блокнотиком і рахівницею для першокласників, що недбало стирчала з кишені фартуха, який давно просився якщо не в хімчистку, то хоча б до банно-прального комбінату.

— Я вас слухаю.

Джигун кокетливо похитався деякий час на стільці, немов роздумуючи над чимось дуже важливим, а потім випалив одне слово, розділяючи його на частинки:

— Шар-трєз!

Офіціантка на мить оторопіла. Вочевидь, цього напою з красивою і загадковою назвою за її пам'яті ніхто з відвідувачів вагона-ресторану не замовляв.

— Пляшку,— відкинувшись на стільці, уточнив він,— чотири фужери. Я пригощаю.

— О, що ви,— хтось із застільників подав було голос, але фронт артистично підняв руку:

— Чотири фужери і по склянці кави.

Офіціантка кивнула, намагаючись щось записати.

— Каву з молоком чи чорну? — перепитала вона.

— По-турецьки!

— Що по-турецьки? — не зрозуміла дівчина.

— Каву по-турецьки,— млосно зітхаючи, повторив молодик.

— У нас усе по-турецьки,— нарешті оговталась вона, стелула, дивуючись, плечима і пішла до сусіднього столика, мимрячи: — І борщ, і гуляш...

— Ви аристократ?! — чи то запитав, чи то похвалив опецькуватий чоловічок і відрекомендувався: — Осмолівський. Доктор наук. Селекціонер із Варшави.

— Осовський,— слідом за Осмолівським простягнув руку, мов дощечку, другий пасажир, чимось схожий на тріску, з такими пишними рудими бакенбардами, що новому пасажирові аж захотілося їх посмикати.— Кандидат наук. Теж селекціонер. Але, пшепрашам, із Кракова.

— Бжезовський,— просто і широко посміхнувся низенький натоптуватий чоловік.— Магістр із Познані. А хто пан буде? Пшепрашам, товариш...

— Сідалковський,— чи то жартуючи, чи то наслідуючи стиль своїх супутників, промовив назнайомець і додав:— Євграф.— Він вимовив ім'я так, щоб воно прозвучало як титул — "я граф", і, елегантно потискуючи кожному з них руку, красивим жестом запросив усіх сісти на місце.

— Ви є граф? — здивовано насунув на чоло густі кошлаті брови Осмолівський.

— Так, Євграф! — гукнув йому на вухо Сідалковський, але його вигук прозвучав: "Так, я граф".

Принесли шартрез і каву. Сідалковський професійно відкоркував пляшку і наповнив келихи.

— За несподівану зустріч і любов! — шляхетно підняв він келих і раптом згадав ще одне польське слово: — За пшиязнь!

— За дружбу! — відповів за всіх Осмолівський.

Підняли чарки і випили. Зелений, але екзотичний шартрез був густий, хмільний і солодкий. Каву можна було пити без цукру.

Коли допили шартрез і каву, Сідалковський, клацнувши пальцями, покликав офіціантку.

— Рахунок і посмішку!

Рахунок вона йому подала одразу, а з посмішкою на деякий час забарилась. Сідалковський недбало витяг десятку, статечно підвівся і від імені всіх сказав:

— Дякуємо! Здачі не треба!

Офіціантка подарувала нарешті посмішку, але він уже її не бачив. Осовський схопив Сідалковського за руку:

— Товаришу граф! — не без іронії, на правах ровесника, промовив він.— Ми вас

запрошуємо до себе.

— О так, так,— підтримав його добряк Осмолівський.— На чарочку коньяку.

Сідалковський для годиться поламався, а за хвилину опинився в купе міжнародного вагона.

— Так ви справді граф? — знову взявся за своє, ніби це йому десь муляло, підстаркуватий і від хмільного трохи глухуватий Осмолівський.

"Я Євграф",— хотів було уточнити Сідалковський, але Осовський випередив його:

— Ви, пшепрашам, поляк?

— Пишуть,— знімаючи чорні окуляри, посміхнувся Сідалковський,— українцем. У паспорті.

— Але ви є аристократичного роду? — подаючи свою візитку, мовив Осмолівський, якому Сідалковський, судячи з усього, сподобався.

— Так, Рід є, а от напис загубився,— не без іронії відповів Сідалковський.

— Пробачте, де?

— В анналах історії! — Сідалковський на мить завмер у своїй улюбленій позі: артистично схрестивши руки на грудях, гордо поглянув на своїх супутників і замовк.

— Товариш Сідалковський жартує?

— Жартують тільки ловеласи,— відповів Сідалковський і хотів було ще щось додати, але Бжезовський витягнув пляшечку коньяку і поставив на столик.

— В ім'я дружби і взаємовиручки,— ні до кого не звертаючись, процитував сам себе Сідалковський.

— А ви заперечуєте? — здивовано глянув на нього Бжезовський.

— Навпаки: я приєднуюсь. Бо, як сказано в біблії, ніщо так не зближує людей, як горілка, коньяк і жінки.

— О! — В Осовського цей вигук несподівано перетворився із звуку на форму і застряг у розтуленому роті.— Це цікаво! — Нарешті він стулив свої тоненькі губи і, наче смакуючи фразу, повторив: — Геніально. Ви оригінал!

— Ні. Тільки копія, але її важко відрізнити від підробки,— Сідалковський так щиро посміхався, що Осовський не знав, як йому бути: гніватись чи й собі посміхатись, а тому лише хитнув головою у відповідь і подав Сідалковському склянку з коньяком.

Експрес тим часом мчав назустріч вітрам і передвечірньому сонцю, скорочуючи шлях наших героїв до столиці. Випитий коньяк збільшував кількість телеграфних стовпів, підвищував градуси і температуру тіла. Під ритмічний стукіт коліс та черговий дзенькіт склянок веселий і оптимістично настроєний Сідалковський сипав цитатами, розповідав полякам про Польщу з таким запалом і переконанням, що складалося враження, ніби він прожив там усе своє життя, а його супутники безвиїзно сиділи у Вапнярці.

Його оповідь не мала б кінця, коли б раптом поїзд не загальмував. За вікном квітнув розмаїттям голландських тюльпанів, троянд, півоній і червоним кашкетом чергового по вокзалу столичний перон.

Сідалковський, взявши валізу Осмолівського і пропускаючи його поперед себе,

попрямував до виходу. Він пройшов повз здивовану чи ошелешену провідницю, яка тільки тепер помітила його.

— Гуд бай, мадам! — шепнув їй на вушко.— Іноземці запросили, а ти відмовилась від такого хлопця і п'ятірки. А тепер — усе. Я її щойно віддав міністрові торгівлі,— кивнув він на ресторан.

На пероні вирував натовп. Сідалковський стояв в оточенні своїх знайомих, задоволено посміхався і поблажливим жестом вітав чи то духовий оркестр, що ударив урочистий туш, чи то першого міліціонера, якого помітив на пероні.

Поїзд зупинився, і до їхнього вагона кинулась зграйка дівчат в українських національних костюмах, з квітами, рушниками та хлібом-сіллю. Невеличкий, схожий чимось на китайського божка, чоловічок з голосом, що нагадував звуки ерихонської труби і двічі простреленої гармошки, підійшов до Осмолівського, розцілував гостя, поцікавився:

— А хто ще з тобою, Януше?

— Ось,— кивнув головою Януш,— знайомся: Осовський, Бжезовський і... граф Сідалковський.

"Китайський божок", як охрестив його подумки Сідалковський, очевидно, не вловив в останніх словах Осмолівського іронії і, відкопиливши нижню губу, цілком серйозно відрекомендувався:

— Стратон Стратонович Ковбик. Директор "Фіндіпошу".

Сідалковський шанобливо вклонився. Стратон Стратонович зневажливо поглянув на нього і відійшов убік. Сідалковський, не почувавши за собою ніякої вини, відповів йому тим самим.

Оркестр видавав бравурні марші. Заквітчані стрічками дівчата з букетами в руках бігали по перону, врізнобіч викидаючи позад себе ноги, прикрашені червоними чобітками, і шукали нових членів делегацій, які розчинилися серед звичайних пасажирів та зустрічаючих. Рожевощока дівчина з чорними, як перестиглі оливки, очима несподівано зупинилась навпроти Сідалковського і завмерла, як дикий нестрижений олень. Сідалковський подарував їй одну із своїх посмішок. І настороженість розтанула, дівчина підійшла до нього, усміхнулась:

— Ви з делегацією?

— Так,— відповів, не моргнувши оком, Сідалковський.

— З польською чи з молдавською?

— З молдавською,— вже вкотре сьогодні збрехав Сідалковський, бо без брехні, як йому завжди здавалось, він просто не міг існувати на світі. Сідалковський страшенно полюбляв видавати себе не за того, ким був насправді, а за того, ким в тому чи іншому випадку його сприймали оточуючі, підганяючи під свій уявний стандарт.

— Жертва стандарту,— жартуючи, казав він сам про себе.— Уявне сприймають за дійсне.

Дівчина з рожевими, як джонатан зимовий, щоками зробила щось на зразок кніксену і разом з теплою усмішкою вручила йому букет гарячо-червоних тюльпанів і

троянд.

— Буна зіва! — ніжно промовила вона.

— Широ дякую,— відповів перше, що потрапило на язик, Сідалковський, хоч одразу й здогадався, що ці завчені дівчиною слова належать одному з братніх народів, але якому саме і що вони означають, він не пригадував, бо ніяких мов не знав, а своєю хоча й користувався, але переважно з допомогою цитат і словника.

— Тамаро,— десь ліворуч від Сідалковського протрубив застережливий бас Ковбика.— Ти, як завжди, все переплутала. Цей товариш не з молдавської, а з польської делегації...

— Ну й що! — відповіла йому Тамара, але так тихо, що Сідалковський зрозумів: ці слова швидше адресувалися йому, аніж Ковбику.— Адже і поляки, й молдавани до нас приїхали, чи не так?

Сідалковський їй ще раз вдячно посміхнувся. Вона відповіла йому взаємністю, даруючи таку ж саму посмішку, тільки в трохи ніжнішій обробці. Зуби у неї були, як і в Сідалковського, рівні й білі. Відчувалося, що вона теж у дитинстві любила фрукти й овочі, а тепер регулярно користується зубними щіточками і болгарською пастою з морських водоростей типу "Мері" чи "Поморін".

Фотокореспонденти, яким у багатьох редакціях негласно рекомендують на перші сторінки газет і обкладинки журналів видатних, але водночас вродливих і фотогенічних героїв, негайно обступили Сідалковського, фіксуючи собі на згадку копії з його анфасу і профілю. Удостоївшись такої уваги, він час від часу то знімав, то одягав окуляри і, театральну позує, дарував навсідч такі милі й безкоштовні посмішки, що у багатьох дівчат підкошувались ноги.

Можливо, цей збіг обставин здається декому неймовірним, але факт залишається фактом: про таку рису характеру, як нерішучість, Євграф ніколи не чув, і через кілька хвилин після прибуття міжнародного експресу "Варшава — Київ" через Унгени "граф" Сідалковський (син епохи і рожевих ілюзій, як він називав себе) вирішив негайно провести розвідку боєм і розпочати атаку на ще не зайняте, як йому здалося, серце Тамари.

— Ніщо так не зближує людей, як об'єктив фотоапарата,— театральну виголосив він свою улюблену цитату, тільки в новій варіації, і притис Тамару до себе тісніше, ніж того вимагала фототехніка і кореспонденти.

Дівчина у відповідь тільки посміхнулась і робила вигляд, що пригортається до Сідалковського, як до брата, демобілізованого з армії.

— Буна аць веніт! — промовила вона ніжно, забувши, що Сідалковський представляє не молдавську, а польську делегацію. Але завчена за сценарієм фраза, як їй здалось, неодмінно мала бути виголошена, і вона це зробила, несподівано навіть для себе зарум'янившись з лівого боку. Сідалковський розцінив це по-своєму і, згадавши про славу традицію, яка існує чи не на всіх перонах світу, недовго думаючи, припав спраглими вустами до сонячної сторони її щоки так, як припадають до кварти з розсолом наступного ранку після іменин.

Присутнім на пероні його поцілунок здався трохи затяжним, і фотокореспондент у картатій куртці, обвішаний фотоапаратами і коробками, як партизан-десантник, делікатно взявши за лікоть нашого героя, попросив:

— Хліб-сіль! Візьміть на секунду хліб-сіль!

Сідалковський, як і слід було сподіватись, не розгубився: квіти переадресував Тамарі, поцілувавши тричі пахучий коровай, виголосив сильну і, як йому здалося, найкращу свою промову про гостинність і доброту українського народу, який споконвічно славився своєю щедрістю, піснями і запахущими, як меди, паляницями. Та не встиг він закінчити її, як бурхливі оплески збоку заглушили його перші й останні слова (по сусідству виступав уже знайомий нам Ковбик), а фотокореспондент, котрий вручав Сідалковському хліб на рушнику, пояснив, що його промова для фотознімка не обов'язкова, і, витягнувши записника, намагаючись перекричати гамір та оглушливі гудки електровозів, поцікавився тільки, як його прізвище і в складі якої делегації він прибув.

— У складі польської,— гукнув йому на вухо Сідалковський.

Красиво піднявши на прощання руку, ніби кажучи своє улюблене: "Дякую за увагу! Гонорару не треба!", він щедро розсипав на всі боки сліпучі посмішки і, без ніяких на те причин, артистично розкланявся. Блізи, неначе, спалахи мін на полі бою, вистрілювали й диміли у надвечірніх сутінках, але це Сідалковського не лякало: від рідної столиці іншої зустрічі він і не чекав.

РОЗДІЛ II,

в якому розповідається про дивовижний "Фіндіпош", третю теорію, "восьме чудо світу", історію, двоє племен, своєрідне гасло, оригінальні сходи, чергову реорганізацію і народну мудрість

Коли кілька делегацій нарешті згуртувалися у велику групу і, за вказівкою Ковбика, взяли прямий і конкретний курс — на ресторан, то з нашим героєм трапилось щось протилежне. Великий шлях у життя, на який було щойно ступив Сідалковський з твердим наміром підкорити златоглавий Київ і навечно кинути якір біля берегів голубого Славутича, несподівано розпався на три різні напрямки. Те, що творилося у ці хвилини в його душі, дуже нагадувало відому картину Васнецова "Витязь на розпутьті".

Перший напрямок підказував йому: негайно залишити цей спектакль, до якого він не мав ані найменших стосунків, але мимоволі став його учасником; другий: терміново розшукати Тамару — цю рожевощоку володарку червоних чобіток та очей кольору перестиглих оливок — і, якщо у неї є ключ від власної квартири, спробувати віддати їй за нього своє поки що ніким не завойоване серце, аби хоч тимчасово закріпитися на зайнятому плацдармі, який Сідалковський мав намір захопити після першої вдалої атаки; третій: одержавши від Януша Осмоловського візитку, а від Ковбика — навіть запрошення на бенкет, приєднатися до товаришів по купе і кинути виклик долі, якою б вона гіркою потім не була.

Та поки делегації, покінчивши з попередніми церемоніями і промовами, готуються до великих баталій за щедро накритим столом, а невідстояні думки Сідалковського

бродять у голові, як молоде вино, а сам він, наче голодний барс, що натрапив було на здобич, а тепер загубив навіть слід її, гасає по перону, клянучи себе, фотокореспондента і того ж Януша Осмоловського, якому він припав до душі, як йому Тамара до серця, на крилах уяви тимчасово полинемо у всесвітньовідомий (принаймні у науковому світі) філіал науково-дослідного інституту по вивченню попиту на ондатрово-пижикові шапки, або, як його називали самі науковці, "Фіндіпош". До нашої розповіді цей знаменитий заклад під простою і лаконічною, як телеграма, назвою має прямісінький стосунок хоча б тому, що його кращий представник в особі незамінного директора Стратона Стратоновича Ковбика сам особисто привітав нашого, поки що нічим не примітного, окрім зовнішності, героя, і, сприйнявши його за четвертого члена польської делегації, навіть запросив на бенкет.

Епохальні відкриття, як землетруси, трапляються рідко. Але якщо землетруси потрясають землю, то епохальні відкриття — світ. Принаймні учений. Отож, щоб ви зрозуміли, з якою метою прибули до нашої столиці міжнародні делегації, скажем одразу: у "Фіндіпоші" колишні селекціонери за покликанням, а тепер соціологи за фахом несподівано навіть для себе вперше в світі, можна сказати, в домашніх умовах, схрестили північноамериканську ондатру (*Ondatra zibethica*) з українським звичайним їжаком (*Erinaceus europeraeus*) і цим самим довели, що в світі немає нічого неможливого. На честь цієї епохальної події "Фіндіпош" негайно замовив значки-сувеніри у вигляді сріблястих довгохвостих ондатр і безхвостих їжаків, а кращий учень і послідовник Чарльза Дарвіна і Жана Ламарка, молодий, але перспективний науковець Михайло Танасович Ховрашкевич за цей надзвичайний експеримент був удостоєний фіндіпошівської премії "Золотий їжак та голуба ондатра". Стратон Стратонович Ковбик, вручаючи преміальні, грамоту і значок, образно назвав цей селекційний подвиг Ховрашкевича "восьмим чудом світу" і вніс пропозицію зареєструвати його, як "третю теорію Ховрашкевича", в якій він уперше не тільки теоретично, а й практично довів можливість подолання несхрещуваності порід при абсолютно віддаленій гібридизації і спрямував перетворення природи живих організмів у бажаному для споживача напрямку.

Та з експериментами, як із співробітниками "Фіндіпошу", ми ще матимемо змогу зустрітися, до того ж не один раз, а поки що коротенько викладемо історію виникнення цього закладу. Розповімо, як він народився, який мав зовнішній вигляд, бо вважаємо, що ці дрібниці не менш важливі, ніж, скажімо, детальний опис губ чи очей героїні або ж героя. Тим більше, що саме тут, у "Фіндіпоші", згодом кине якір наш лицар фрази та ідей Сідалковський і знайде справжнє застосування своєму гарному почеркові. Але давайте почнемо з історії, яка, за думкою Сідалковського, періодично повторюється.

Історія "Фіндіпошу" сягає сивої давнини. Глиняні книги у вигляді горшків та макітр, які тепер зберігаються здебільшого в музеях, розповідають, що в часи палеоліту тутешнє населення почало закривати свою голизну саме з тім'я. Тім'я в ті далекі часи вважалося найнепристойнішою частиною тіла, і ця цнотлива риса збереглася у крові деяких наших земляків і донині. Яскравим прикладом цього, особливо за сонячної

погоди, може служити лисина головного бухгалтера "Фіндіпошу" Карла Івановича Бубона, з яким ми ще матимем честь познайомитися.

Першим винаходом тодішньої легкої промисловості була важка шапка, схожа на дерев'яну цеберку. Потім, після того, як цивілізація зробила декілька кроків уперед, винайшли й цеберку, але вже у вигляді шапки. Колись невеличке плем'я розділилося на двоє інших племен, Одне носило шапки і назву "шапкарі", друге ходило без шапок, і їх прозвали "безголови". Те і те плем'я інтенсивно почало розмножуватися, як і натягувати на себе усякий непотріб. То шубу із забитого мамонта, то тигрові шкури, а кінчило синтетичним кожушком під замшу та ондатровою шапкою, яку нині чомусь називають "пижиком". Але й це все було короточасним, як мода, мінялося просто на очах, як вимоги і смаки. Залишились натуральними лише тіло та ще якимось дивом (в анналах історії) назви двох древніх племен: шапкарів та безголових, котрі зберегли вірність своїм далеким пращурам. Ми й сьогодні можемо безпомилково визначити, хто до якого племені належить. Шапкарі, як правило, не знімають шапок навіть у церкві. Вони у головних уборах їдять, сплять, відвідують історичні музеї, театри і особливо гордо тримають їх на голові під час демонстрування кінофільмів, бо глибоко переконані в тому, що шапка робить їх вищими в очах оточуючих. Особливо та, яка нагадує високу споруду з усіма можливими прикрасами й архітектурними надмірностями. І скільки б не просили колишнього представника племені шапкарів: "Слухай, зніми шапку", — не зніме. Пересяде на інше місце, а залишиться таки в ній, бо, бачте, він вважає, що на шапку треба дивитися глибше — під дно її. Кожна шапка — це дах над оселею його мрій і помислів, а тому вона повинна бути завжди прекрасною як за внутрішнім змістом, так і за зовнішнім оформленням. Тому одноплемінні бережуть традицію, як шапку, а шапку — як традицію. Вони у шапках навіть сплять, ще й запевняють, що все це робиться заради збереження зачіски. Найвищим проявом пошани у шапкарів вважається все-таки зняти шапку перед добрим знайомим. Це у них більше, ніж відкрити вам серце, бо — як-не-як—вони ризикують показати тім'я.

Зовсім інший характер мають представники племені безголових. Вони — на противагу шапкарям — шапок не носять взагалі: ні влітку, ні взимку, навіть у найлютіші морози, і страшенно ненавидять шапкарів. Найбільшим виявом цієї ненависті є інстинктивне бажання (очевидно, закладене в генах) зірвати шапку і гухнути нею об землю чи зафутболити на грушу або паркан. Стриманіші безголови, панібратськи посміхаючись, тільки насувають вам шапку на очі. Інші, вельможно поплескуючи вас по тому місцю, де знаходиться цнотливе тім'я, ехидно запитують:

— Що, шапочку собі придбав? Носи, носи. Скоро голову прирівняєш до коліна.

Ми так детально зупинилися на передісторії виникнення шапки тому, що сьогоднішній "Фіндіпош" має до неї прямісіньке відношення. По-перше, тут працюють люди, котрі формально належать до двох різних племен. Так, наприклад, Ковбик, Бубон і Ховрашкевич — шапкарі. Арій Федорович Нещадим, Даромир Чигиренко-Репнінський і навіть, як не дивно, Адам Баронецький відносять себе до безголових. Один Георг Панчішка посезонно належить до тих та інших і на догоду Стратону Стратоновичу

носить шапку, але коли зустрічається з Нещадимом, то негайно скидає її. По-друге, "Фіндіпош" перед тим як зайнятися тільки соціологічними дослідженнями, тобто вивченням попиту на шапки, був звичайною артілью під назвою "Шапка для голови". Згодом артіль переросла в науково-дослідну селекційну станцію по створенню і поліпшенню нових тварин, вихідним продуктом яких мав бути матеріал для шапки. Почалося інтенсивне розведення ондатри і творчі пошуки, спрямовані на вдосконалення її природних даних. Насамперед учених цікавив екстер'єр виду, його плодючість і скороспілість. Для цього селекціонери почали схрещувати ондатру з домашнім кроликом — плодючим і невимогливим до навколишніх умов та їжі. Саме тоді над селекційною Станцією вперше з'явилося це знамените гасло, яке й нині висить на фасаді "Фіндіпошу": "Дамо кожному громадянину по шапці!"

Таким було зобов'язання селекціонерів-шапкарів. Та незабаром і селекційна станція потрапила під реорганізацію. Залишилося тільки гасло. На той час гасла були модніші за шапки. Селекстанції, як тоді її називали, збудували нове двоповерхове приміщення, проте спорудили так, щоб не знімати гасла. Тоді й народився "Учкопопош"— учбовий комбінат по пошиттю шапок. Тут уже шапок не шили, а тільки вчилися шити їх.

З часом стали модними науково-дослідні інститути та їх філіали — більш, ніж шапки, але менш, ніж реорганізацій— "Учкопопош" став "Фіндіпошем". "Фіндіпош" зробив ще один прогресивний крок уперед: тут уже не шили і не вчилися шити шапки, а тільки вивчали попит на них. "Фіндіпошівці", відгукнувшись на заклик "оволодій суміжною професією", знову почали займатися селекцією, взявши зобов'язання створити новий вид досі нечуваної тварини. Так народилася ідея схрестити ондатру з їжаком.

Гасло на "Фіндіпоші" висіло те ж саме і, залежно від сезону, художник "Фіндіпошу" Даромир Чигиренко-Репнінський, що мав ставку молодшого наукового співробітника, освіжав заклик такими яскравими фарбами, що часто одержував зауваження: підбирати тони, але без внутрішніх натяків.

Зовні "Фіндіпош" нічим не відрізнявся від інших будівель, хіба що був трохи схожий на залізничний вокзал — коли в нього заходиш уперше через парадні двері, то сам незчуєшся, як тут-таки вийдеш через запасний хід у двір. Він міг би відрізнятися від інших ще й ліфтом, якби не його двоповерхова висота і співучі металеві сходи. Без них жодний науковий співробітник не міг би піднятися до справжніх висот науки, бо "Фіндіпош" в основному розміщався на другому поверсі. Унизу були складські приміщення, де зберігалися наукові експонати, котрі чекали свого часу. Сходи мали ще й ту особливість, що нижня частина їх під час сходження брала по черзі усі ноти нижньої октави, а верхня — верхні. Якщо йдеш уже верхньою частиною, то ноти стають такі високі, що здається ось-ось зірвуться і перейдуть на вереск, схожий на той, який ми можемо почути під дверима стоматолога. Але саме на цій найвищій ноті сходи й закінчувалися.

Для того, щоб потрапити у сам "Фіндіпош", треба було зробити зо три пробних

проходи, щоб знову не вискочити у двір, де розташувалися вольєри з ондатрами, голубими норками, акваріуми з качконосом та електричним спрутом, двома скляними клітками, в яких жили хамелеони, що з нетерпінням очікували майбутніх експериментів і над якими висів майстерно виконаний відомим художником Чигиренком-Репнінським транспарант: "Візьмемо природу в свої руки".

Та будемо вважати, що вам, нарешті, вдалося потрапити до приміщення. Сходи під вашими ногами беруть останню ноту — і ви потрапляєте в коридор. Найкраще було б залишити за собою славнозвісну нитку Аріадни, бо сюди як потрапити, так і вийти однаково важко: усі кімнати прохідні і мають по троє дверей. Виняток становить лише кабінет Стратона Стратоновича Ковбика. У його кабінеті дверей — четверо. Правда, в оті четверті двері ніхто ніколи не заходив і не виходив. Подейкували, що то просто вмурована в стіну шафа, за якою колись було вікно.

Оригінальність будови "Фіндіпошу" полягала ще й у тому, що робочі кімнати й коридор об'єднані між собою. На зразок ванної і туалетної в модерних квартирах із шлакобетону та скла. Щоб до кінця зрозуміти усю своєрідність архітектурного задуму, на будинок треба подивитися з висоти пташиного польоту. Якби це комусь вдалося, то він був би приємно здивований, помітивши, що ця споруда скидається на шапку з відірваним вухом. І архітектурною зайвиною було саме оте відірване вухо, що пішло під туалет.

Ми добре розуміємо, як нудно читати усякі описи, а особливо будинків, робити екскурси в історію, але такий уже закон — без цього не обходиться жодний роман. Навіть найоригінальніший. Тому продовжимо це нудне заняття, аби тільки у вас склалося повне уявлення про знаменитий "Фіндіпош", навколо якого, в основному, й розгортатимуться описані далі події.

Центральним відділом "Фіндіпошу", як ви вже здогадалися, була бухгалтерія. Не лише тому, що вона об'єднувала колектив у єдине ціле, а й тому, що вона правила за негласну курильню і дискусійну. От і зараз тут розпалилися серйозні дебати. Михайло Танасович Ховрашкевич нав'язував слухачам свою нову теорію.

— То я вам так скажу,— починав він усі свої розмови.— Я оце задумався над одним ненормальним явищем, тобто, так би мовити, над одвічною помилкою людства. От, приміром, ми зібралися і про нас кажуть: "Між нами відбувся діалог". Але це ж неправильно.— Ховрашкевич підняв над головою вказівний палець.— А чому? Тому що всі без винятку випускають з уваги: коли співрозмовників не двоє, а троє — то це тріалог, четверо — тетралог, ну, і так далі — квінтолог, децилог... Оце зараз я якраз над цим, але суто між нами, працюю. Воно, правда, не за профілем, але я це роблю в години дозвілля.— Ховрашкевич на якусь мить замовк, про себе щось підраховуючи.— То я вам скажу так: у нас теж зараз не діалог, а сектилог. Вибачайте, уже септилог, бо зайшов Карло Іванович...

Бубон спідлоба глянув на Ховрашкевича і мовчки сів. Він страшенно не терпів цигаркового диму, а фіндіпошівці навмисне допікали йому курінням за те, що Карло Іванович добогих виплачував не більше, ніж належало, і нікому з науковців не дозволяв

їздити в м'яких вагонах та на літаку ТУ-134. Ця графа не стосувалася, тільки Стратона Стратоновича, який взагалі нікуди не їздив.

Це була не єдина помста Бубона. Ще він був спроможний і на інше, діючи через свого касира Адама Баронецького, котрого в "Фіндіпоші" називали Кухликом: наказував давати жартівникові-невдачі на відрядження утрое більше грошей, ніж той міг відзвітувати навіть при наявності двох квитків — туди й назад, усіх можливих і неможливих квитанцій. А тоді Карло Іванович з насолодою мучив кожну жертву до зарплатні. Якщо ж ця жертва своєчасно не вносила заборгованих грошей до каси, то Бубон відраховував їх саме тоді, коли фінанси були найнеобхідніші. Тут усі, нарешті, переконувалися, що хоч і не в грошах щастя, але й квитанціями їх не замінити.

На кожному фіндіпошівському кабінеті висіли величезні таблички з назвами відділів. Відділ схрещування та внутрішнього вигляду шапки очолював Ховрашкевич. До реорганізації тут було два відділи: вичинки і начинки. Тепер їх об'єднали в один, а ще пізніше перейменували на ондатроживознавство та ондатромертвознавство. Цей відділ у "Фіндіпоші" вважався основним, і ним безпосередньо керував заступник Стратона Стратоновича Арій Федорович Нещадим.

Георг Панчішка, або, як його тут називали, Масик, очолював відділ під назвою гаманцеємність шапки та габаритність голови клієнта. Тому кожного відвідувача він визначав за розміром голови.

— По розміру зустрічаємо, по розуму проводжаємо! — любив говорити Масик.

Відділом внутрішньої вичинки завідував Варфоломій Чадюк. Описові Варфоломій майже не піддавався. Ходив він тільки по прямій, а коли хотів повернути, то зупинявся, повертав увесь корпус і тоді йшов у потрібному напрямку. Ходив тихо, ніг не піднімав — і складалося враження, що він, ковзаючи по землі, постійно натирає підлогу. Мабуть, саме за цю тиху ходу фіндіпошівці охрестили його Тихолазом. Проходячи повз будь-які двері, Варфоломій неодмінно, мимо своєї волі, зупинявся. Вуха у нього несподівано видовжувалися і скидалися на світло-рожеві плафони, навпіл розрізані. Коли Чадюка й заставав хтось біля дверей, Варфоломій обпікав його таким холодним поглядом, що в того піднімалася шапка на голові. Тільки після цього повертав свій корпус на 45 чи 90 градусів і тихо повз далі. За сонячної погоди Варфоломій Чадюк скидався на чиюсь тінь. Кожний із фіндіпошівців дивився на нього з острахом і думав, що то його власна тінь, від якої втекти неможливо.

Намічався ще один відділ, якраз напроти кабінету по схрещуванню, — відділ ізоляції або відлучення. Цей відділ за задумом мав існувати для того, щоб у "Фіндіпоші" постійно велася дискусійна боротьба двох тенденцій, без яких жодна прогресивна наука існувати не може.

У того, хто вперше потрапляв до "Фіндіпошу" і розглядав його навіть оком відвідувача, в якого вкрали шапку, все одно складалося враження, що тут науковці справді збираються щось винайти, але що саме, поки що ніхто з них не знає. Вони хоч і не заперечували, щоб вразити світ великим відкриттям, але саме тоді, коли, здавалося, вже стояли на порозі цього, "Фіндіпош" несподівано потрапляв під чергову

реорганізацію і змушений був починати щось нове спочатку. Мабуть, саме через те консервативний Ковбик кожного нововідкриття боявся, як шапка без нафталіну — молі. Єдине, що його тішило,— це те, що внаслідок численних перетворень "Фіндіпош" несподівано став автономним філіалом, але невідомо якого інституту.

РОЗДІЛ III,

в якому розповідається про пристрасті, щастя, нове знайомство, знайдене втрачене, бенкет, меню і загадковий "шепеон"

У кожної людини є своя пристрасть. У Сідалковського їх було дві: дівчата і фрази. Дівчат він любив, як поет, особливо тих, які на даному етапі йому подобалися.

— Поетапна любов,— називав цей процес Сідалковський.

Що ж до фраз, то він без них просто не міг, як барабанщик без барабана. Правда, дівчата у нього цінувались дорожче, бо вимагали фінансових затрат. Фрази він теж дорого оцінював, але не в грошових одиницях, бо був переконаний, що вони даються йому безкоштовно.

Було в нього ще одне достоїнство: гарний почерк, але поки що він не знайшов йому гідного застосування, хіба тільки титул (величав себе в душі "людиною з гарним почерком, лицарем фраз та ідей"). Почерком він хизувався, наче багатством, яке йому дісталось у спадщину, ідеї він мав, хоч не міг поки що втілити їх у життя, а фразами так щедро сипав, ніби ті запаси були невичерпні. От і зараз, втративши всякі надії (навіть рожеві) на Тамару, він прорік:

— Щастя, як мода й молодість,— тимчасове. Постійним буває тільки електрострум. А тепер уперед: тільки смілим підкоряється Монблан!..

Він вийшов на привокзальну площу і зупинився: повз нього пробігло троє таких милих створінь, що лицар фрази, а згодом — й ідей, на якусь мить завмер.

— За трьома дівчатами, як і за трьома зайцями, водночас не гонись,— сказав він сам собі і оглянув майдан.

Перед його очима, як перед очима полководця (романтична уява Сідалковського припускала й таке), бігли, метушилися і мовчки штовхалися люди, даючи волю своїм емоціям, ліктям і словам. Кожний із них, здавалося, мав перед собою конкретну мету і пробивав собі дорогу, як міг. Одні зіскакували з трамваїв і, забувши про те, що голова дається тільки раз, мчали, як навіжені, до центрального входу у вокзал, не звертаючи ані найменшої уваги на зустрічний потік пасажирів, навіть на застережливі написи: "Ходу нема". Інші навпаки, наче десантники з підводних човнів, виринали з підземних тунелів і, розмахуючи портфелями й валізами, брали штурмом спустілі трамваї, тролейбуси і таксі, наче ті йшли у свій останній рейс.

У Сідалковського поки що не було ні валіз, ні конкретної мети. Тому він не кидався на міський транспорт з відчайдушністю людини, яка готова на все, і не благав водіїв підкинути його хоч до центру. Він мовчки стояв і думав, у якому ж напрямку зробити наступний крок у житті.

Попереду, недалеко від диспетчерської будки, наче наелектризований, метушився кучерявий юнак в окулярах з випуклими лінзами на кирпатому носі і, як пожежний

брандмейстер перед початком тренувальної пожежі, захриплим голосом кричав:

— До машин! Товариші, до машин! Швидше до машин!

Раптом десь ніби з-за спини Сідалковського виринув візок, навантажений чемоданами, тюками і величезними сумками, а вслід за ним з'явився носильник із традиційним попередженням: "Обережно! Громадяни, обережно!"— і посунув уперед, як танк по мінному полю. Позаду носильника йшов власник вантажу. Він простував упевнено і гордо, наче офіцер інтендантської служби, що просувався слідами стрімко наступаючих військ.

— Уперед! По фарватеру,— скомандував собі Сідалковський і, пристроївшись позаду, чим одразу ж викликав неприязнь та підозру у власника багажу, рушив слідом за ним.

Та не встиг він зробити й десятка кроків, як несподівано його схопив за рукав "кучерявий брандмейстер" і безцеремонно потяг за собою.

— До машин! Товаришу Сідалковський, до машин! Ми й так через вас запізнюємось. Ковбик лається. Ви десь зeszли, слід пропав...— Він торохтів, як барабан з кульками "Спортлото" перед початком тиражу.— А тут ще залізничники! У них завжди непорядки. Коли ти поспішаєш, вони запізнюються. Коли ти запізнюєшся, вони поспішають.

Двері автомашини марки М-21 гостинно відчинилися, і Сідалковський одразу помітив, що у "Волзі", окрім водія, сидить ще дві дівчини з такими колінами, заради яких навіть одружені чоловіки йдуть на далекі житлові масиви, наперед знаючи, що це добром не закінчиться. Облич він ще не встиг побачити, бо вони ховалися десь аж під дашком кузова. Сідалковський нагнувся і сів поруч з шофером.

— Де ж ви пропали?

Сідалковський обернувся — і їхні погляди схрестилися, як дві інверсії в небі: в машині сиділа Тамара. Вона мала такий вигляд, ніби щойно виграла в лотерею омріяне, але ще й досі не вірила в своє щастя.

— Мої нещодавно втрачені надії та ілюзії,— мовив Сідалковський голосом читця, який несподівано переміг у театральному конкурсі.— А я через вас ледь не втратив голови. Хоч знав, що це не головка циліндра і на станції техобслуговування її не заміниш.

— Так уже й втратили... Куди ж ви йшли?

— На поклик серця і пригод...

— Ох, ви й швидкий,— Тамара посміхалася. Загадковий Сідалковський їй одразу сподобався. Але лякало її одне: іноземець.

— Швидкими бувають тільки поїзди і бігуни на короткі дистанції.

— А звідки ви так добре знаєте нашу мову?

— У коледжі проходили,— не моргнувши оком, відповів Сідалковський, а тоді, обернувшись, поклав руку на спинку сидіння, і його погляд, ніби мимоволі, знову ковзнув по дівочих ногах.

Іншому б стало ніяково. Але Сідалковський цим не страждав: його очі світилися

самозадоволенням і добре замаскованим нахабством. Одна пара колін була без капрону, і вони по-весняному білили. Сідалковський ще раз, оцінюючи, глянув на них і подумав: "Після зими про таку шкіру не скажеш, що вона найкраща в світі".

Тамара начебто розуміла це і прикрасила ноги капроном того кольору, котрий посезонно купувався тільки на чорноморських пляжах і яким жінок ще не могло безкоштовно забезпечити травневе київське сонце. "Такі ноги могли достойно прикрашати вітрини центральних універмагів,— подумав Сідалковський, бо саме в цей час голова його нічим іншим не була забита.— Або брати активну участь у конкурсі краси "Жіночі ноги — 79".

Ноги й справді були гарні. Вони виривалися з-під яскраво вишитого вбрання, обсіпаного бісером та блискітками, й опускалися, наче два живих струмені покатоного водоспаду, в червоні чобітки. Ті самі чобітки, перед якими схилився свого часу Париж, а тепер був готовий схилитися і Сідалковський.

— Самодіяльність! — вихопилось у Сідалковського.

— Що ви сказали? — несподівано втрутився в розмову "брандмейстер", як про себе прозвав Сідалковський кирпатого юнака з довірливими, короткозорими очима.

— Пробачте. То я згадав, що у нас чудова самодіяльність,— перейшов на прозу Сідалковський.

— А-а! Ми вам і свою покажемо. Це буде пізніше. Після офіційної зустрічі. Після вечері... А тепер знайомимось. Славатій Мурченко. Можете звати просто Слава. На мене усі так кажуть,— він строчив, як апарат, що вибиває тексти телеграм. Сідалковський про всяк випадок відсунувся подалі, бо йому здавалося, що одне із цих коротких речень раптом вилетить від Мурченка і зіб'є йому окуляри "дипломат", з якими Сідалковський, як і з фразами, не розлучався.— Ви з польської делегації?! Мову знаєте чудово! Виступали — колосально! Ми у захопленні!

Мурченко говорив "ми", але Сідалковський ще не знав, від чийого імені.

— Ніхто з наших не повірив. Селекціонер-поліглот. Здорово! Вимова чиста. Акценту ніякого. Ви кандидат? — чи то запитував, чи то стверджував Мурченко.

— Кандидат у кандидати,— нахабно промовив Сідалковський, у якого завжди з'являлася неприязнь до людей, які говорили більше за нього.

— Вимова прекрасна! Чисто літературна!..

— Київсько-полтавський діалект..

— Ви й це знаєте? Нічого. Ми теж здивуємо. У "Фіндіпоші" є Ховрашкевич. Польською розмовляє, як своєю. Своєю, як польською. А втім, може, він і поляк... Під час симпозіуму познайомитесь. Ні, раніше. Ховрашкевич буде на бенкеті. Так!

У Сідалковського хміль давно вивітрився, і в голові почало прояснюватися, як на небі одразу ж після дощу. "У наш час так багато різних декад,— думав Сідалковський,— симпозіумів, тижнів, обмінів досвіду, зустрічей з передовиками, шефами, підшефними, що можна аніскільки не сумніватися: мене прийняли за того поляка, якого зняли в Унгенах, і тепер везуть на бенкет".

Звичайно, незабаром усе стане на своє місце. То чи не краще з цим покінчити уже

зараз: зупинити автомашину, вийти на бульварі Шевченка (якраз по ньому вони проїжджають) і переночувати у свого давнього приятеля й земляка, який десь тут знімав кімнатку і наполегливо запрошував у гості?

Але були й інші думки в Сідалковського: а чому б і не повечеряти на дурничку? Тим більше є запрошення. Та й відомо, на таких бенкетах часто сидять люди, які мають відношення до тих учт таке ж самісіньке, як Сідалковський до польської делегації.

Він ще раз оглянувся, ніби відчуваючи на собі чийсь погляд. Тамара показала йому разок чистих зубів, яким у найближчий десяток років ніяка корозія, здається, не загрожувала. Сідалковський посміхнувся у відповідь, але відчув непідробну фальш: посмішка вийшла крива, штучна і одразу зіпсувала настрої. "Тьху,— лайнувся він про себе.— Наче показав зуби".

— От і приїхали! — повідомив Мурченко, по-дружньому поплескуючи Сідалковського по плечу.— Готель "Україна". Один із кращих у місті. Старовинний. У стилі ампір,— він узяв Сідалковського під руку і попрямував до готелю.

При вході на тротуарі стояли невеличкі групки. "Гуртування між своїми",— подумав Сідалковський. Ковбик давав підлеглим водіям якісь розпорядження, машини враз заводилися і кудись мчали. Було ясно, що бенкет буде затяжний і, очевидно, щедрий.

Сідалковський хотів було пройти повз Ковбика непоміченим, але Мурченко активно збивав його із заданого курсу і направляв, як баржу на маяк, прямо на Стратона Стратоновича.

— Ось! Знайшов. Запізнались. Шукав,— відрапортував Мурченко.

— Гаразд. Заходьте в бенкетний зал: ваші вже там,— Стратон Стратонович демонстративно повернувся і ніби буркнув: "Попривозили. Хизуються титулами. Граф'я!.."

Колючий погляд Ковбика на мить паралізував Сідалковського. "Такий і міліцію викличе". Він оглянувся. Хотілося шуснути у бічні двері й піти геть. Та тікати було не в його характері, завернути в туалет — нижче його гідності. Та й Мурченко, як ад'ютант його превосходительства, ходив за ним невідступно, неначе тінь.

— Я вам, очевидно, дуже подобаюсь, Славо? — запитав нахабнувато Сідалковський, щоб якимось відшити його від себе.

— Дуже,— щиро признався Слава.— Таких я люблю. Заздрю. Поважаю. Так мене і звіть: Слава.

Сідалковський не відповів. Мозок у нього працював, як індикатор по виявленню комах у зерні для посіву: шуму багато, а наслідків ніяких.

— Прошу до бенкетного залу,— Мурченко не відставав, як осінній листок, прикутий першим приморозком до асфальту. Та й дівчата були такі уважні до нього і шепотіли "Сідайте з нами", що Сідалковський не стримався і сказав:

— Ніщо так не зближує людей, як стіл у бенкетному залі.

Дівчата засміялися, а Сідалковський відчув: голод давав про себе знати активним бурчанням у шлунку, яке нагадувало Євграфові повоєнне дитинство і далекі приглушені перекази грому.

Стіл і справді був накритий щедро. Хоч надворі стояла весна, над столом ще панувала пізня осінь у вигляді натюрмортів і холодних закусок. Поруч стояли батареї пляшок: коньяки "Дойна", "Молдова", горілка "Польська виборова", німецький "Шнапс", чеський лікер "Корд", вірменський коньяк, угорський "Будафок", болгарська "Плодова ракія", "Анісова мастика", бренді "Злачен котва", словацька "Сливовиця", мартіні, "Чінцано", "Тракія", "Кодарка", кубинський ром "Золотий берег", арабський і ризький бальзами, московська горілка з медалями та українська з перцем.

— Гостинність понад усе,— кинув ще одну репліку Сідалковський, вмощуючись з одного боку поруч Слави і Тамари, а з другого біля Осмолівського, Осовського і Бжезовського.— Чим багаті, тим і раді...

— Вудка польська виборова,— шепнув на вухо Мурченко.— Замовили! Спеціально для вас.

Сідалковський поклав грати комедію далі:

— Це ми можемо і в Польщі, а тут, на Україні, хотілося б чогось вашого, українського...

— Буде, буде й українське: шука з хріном,— Мурченко витяг з кишені меню і, протерши окуляри, продовжував: — Лин з капустою. На перше борщ із пампушками та юшка мисливська, на друге... Рибні я вже називав, а з м'ясних — битки по-запорізьки, крученики волинські, січеники полтавські, рубці по-українськи, курчата в сметані та гуска з яблуками...

Далі Сідалковський не міг запам'ятати нічого: несподівано запрацювали, як шлюзи, шлункові залози.

Ковбик, як монумент, твердо і впевнено керував столом і виголошував тости на честь приїзду гостей. Говорив він коротко і влучно, але Сідалковському здавалося, що цьому першому тостові не буде кінця. Тим більше, що Стратон Стратонович, здавалося, весь час дивився на Сідалковського, і це не дуже останньому подобалося.

"Хоча б уже швидше!" — подумав Сідалковський, бо крісло під ним затвердло і почало виділяти піт.

— Першу з фужера. По-нашому, по-фіндіпошівськи! — донеслося до Сідалковського.

Він глянув на Мурченка і помітив чомусь лише окуляри та ніс, на якому можна було сміливо вішати будь-які головні убори: від шапки до капелюха включно.

— Я "за", хто "проти", хто утримався,— промовив Сідалковський.— Але краще...— Останні слова його потонули в оплесках.

— Я розумію. Все буде в фужері,— скаламбурив Слава і подивився на Сідалковського: як той, мовляв, зреагував.

Сідалковський зреагував по-своєму: він підніс фужер до рота, перехилив і випив. Рідина приємно розтеклась по тілу, як тепло по батареї опалення.

— Ну як? — запитав Мурченко.

— Їсти — отже, існувати,— повеселішав Сідалковський, накладаючи собі в тарілку язика з ізюмом.— Ради такого напою варто жити!

— Беріть грибки! Накладайте салатів! Закусіть лимончиком! — Мурченко запобігав

перед Сідалковським, як директор бази перед ревізором.— Ви дуже скромний.

— Скромність — це добре, але, як казав Чехов, щастя краще.

— Слово має товариш Василаку — керівник молдавської делегації,— дзенькаючи ножом по фужерах, підвівся високий і худий чоловік. Коли він стуляв рота, то здавалося, що у нього під довгим і тонким носом не було губів. Це Арій Федорович Нещадим, заступник Ковбика.

— Колючий,— проінформував Мурченко.

— Дорогі товариші! — з чисто молдавським акцентом почав Василаку.

Голови за столом миттю повернулися в його бік, як на голос гіда в екскурсійному автобусі. Сідалковський інстинктивно зробив те ж саме. Молдаванин був середній на зріст чоловік і такий вродливий брюнет, що Сідалковський мимоволі позаздрив.

— Йому брати б участь у конкурсах чоловічої краси, а він займається селекцією,— шепнув Мурченко на вухо Сідалковському.— Але ви перемогли б. У вас зріст, фігура. Зачіска! І...— Мурченко не договорив: Нещадим пропик його таким поглядом, що Слава несподівано почав парувати.

Після третього тосту Арій Федорович Нещадим, ворущачи, як кінь, прозорими і тонкими ніздрями, надав слово Михайлу Ховрашкевичу, котрий сидів по праву руку від Ковбика. На чистому, по-науково жовтуватому, наче пергамент, обличчі Ховрашкевича контрастно виділялися, мов краватка-метелик, густі й руді вуса. А під чорними бровами, що зрослися на перенісці, бігали маленькі живі очі: насторожені й недовірливі. Ховрашкевич підвівся, оглянув, оцінюючи, всіх присутніх і, ніби хизуючись собою, поправив картато-претензійний піджак, неспіхом почав:

— То щоб довго не говорити, я скажу коротко... Я почну з того, як ми... "Ми" — це я маю на увазі... я б сказав, мого учителя... Точніше, нашого наставника,— він повернувся до Ковбика,— нашого, так би мовити, директора, незамінимого керівника "Фіндіпошу" Стратона Стратоновича... Бо, буду відвертий, селекційний процес, я б сказав, починається з вивчення... детального вивчення вихідного матеріалу... У даному випадку таким матеріалом були... це ви уже знаєте... північноамериканська ондатра і... наш улюблений... образно кажучи, герой дитячих віршиків і народних казок — мудрий їжак... Шляхом добору цих, я назвав би, живих організмів... з корисними для нас із вами ознаками і був створений новий вид... Так званий... Назва поки що умовна: ше-пе-он. Тобто, шапкоподібна ондатра з натуральним сріблясто-колючим хутром... Щоб не забирати у вас багато часу, я не буду багатослівним...

Перекладачам стало несподівано важко. Вони аж упріли і, зрозумівши, що упродовж цієї промови однією хустинкою, навіть якби вона була завбільшки з простирадло, не обійтися, схопилися за накрохмалені серветки. Ховрашкевич ще довго говорив про штучний добір, помісь помісей, вживаючи мудрі слова на зразок: "дивергенція", "гетерозис", "гомогенний і гетерогенний методи". Але найдетальніше все-таки зупинився на вбирному методі схрещування самок поліпшованої породи. Хтось зробив йому зауваження, але тут же, очевидно, пожалкував про це, бо Ховрашкевич залишивши у спокої самок, повернувся до свого опонента і сказав:

— То я вам зараз поясню... Я гетерозис розумію, як гібридну силу, яка виникає при схрещуванні різних порід і... я б сказав...

Сідалковський слухав цього, як він подумки охрестив його, ціцерона "Фіндіпошу" й дедалі більше переконувався, що вершини своєї промови Ховрашкевич сьогодні так і не дістанеться, скільки б його туди не підсаджували Нещадим і Ковбик. Над Стратоном Стратоновичем, наче марево, повисли клуби випарів. Він пік раків і, ризикуючи своїми верхніми дихальними шляхами, пив холодну мінеральну воду, не думаючи про ускладнення.

— Михайле Танасовичу, мабуть, досить. Пожалійте перекладачів,— не витерпів Ковбик.— Люди з дороги потомилися, а у нас он ще скільки роботи,— показав на стіл.

— Ні, то я хочу закінчити свою думку...

— Закінчите завтра... На роботі.— Ковбик рішуче повернувся до Нещадима.— Арію Федоровичу, що там у нас далі за програмою?

— Вручення подарунків і сувенірів.

— От і надайте слово Карлу Івановичу. Ховрашкевич спалахнув, як цигарка, начинена порохом:

— То я вам скажу, монархізм...

— Махровий,— тихо потвердив Ковбик, а голосніше додав: — Та сядьте ви врешті. І пити треба менше!..

— Назріває дискусія,— прошепотів Сідалковський.— Але, здається, не наукового характеру...

РОЗДІЛ IV,

в якому розповідається про пристрасть Стратона Стратоновича, його характерні риси, подвиг юності Ковбика і його хобі

Поки дещо сп'янілий молодий і перспективний науковець "Фіндіпошу" Михайло Танасович Ховрашкевич щось доводить своєму директорові, ми спробуємо тим часом змалювати портрет Ковбика. Зросту, як ми вже пам'ятаємо, він був невисокого і чомусь усім без винятку нагадував китайського божка. Ковбик не ходив ні в музеї (хоч знав, де вони знаходяться), ні в кіно, а тим більше в театр опери та балету. Говорив найчастіше про різні закуски та випивки, і той, хто його не знав, міг подумати, що Стратон Стратонович директор кафе або шеф-кухар із тресту їдалень та ресторанів. Він так смачно розповідав про закуски, що не тільки у нього, а й у слухачів несподівано починали працювати підшлункові залози.

Розмовляв Стратон Стратонович надзвичайно образно. Слова були такі соковиті, як солоні кавуни взимку. Це були переважно неологізми, яких не завжди знайдеш навіть у творах сучасних письменників, не кажучи вже про словники. Згодом, у процесі розгортання дії роману, ми зможемо познайомитися з його лексиконом детальніше, а зараз наведемо бодай Два-три слова. Скажімо, на літеру "м". Тут він створив такі слова, як "мармиза", "мордоворот", "мармигало". Часто траплялися неологізми й на інші літери абетки. Наприклад, на "в" — "відшабашили". Але чи не найбільше Стратон Стратонович вживав слів на "б". Особливо йому подобалося одне слово: "бухгалтерá" —

з твердим наголосом на останньому складі. Він вимовляв його з якоюсь особливою любов'ю, називаючи так усіх своїх підлеглих, хоч серед них за професією, покликанням і дипломом числився усього-на-всього один бухгалтер — Карло Іванович Бубон.

Тут слід зробити ще один ліричний відступ і сказати, що у "Фіндіпоші", як і колись на Запорозькій Січі та в спудеїв Києво-Могилянської академії, всі спеціалізувалися не тільки на дотепності, а й на вигадуванні прізвищ. Тому, окрім своїх офіційних прізвищ, усі носили ще, інтелігентно кажучи, неофіційні псевдоніми. Мав їх і Стратон Стратонович Ковбик. Виглядаючи з вікна під час роботи, підлеглі з любов'ю казали про нього:

— Алло! Закругляйтесь: Колістрат іде,— і в ту ж мить усякі кросворди, белетристика чи така інтелектуальна гра, як розігрування один одного по телефону, припинялися. Науковці натягували разом з нарукавниками найсерйозніші маски на свої обличчя і зосереджувалися настільки, що, коли б хтось глянув на них збоку, подумав би: "Ця установа вирішила відкрити ще один закон Ньютона або вивести тваринку, яка нічим не відрізнялася б від готової шапки". Лише Стратон Стратонович дивився на це цілком тверезо і платив їм за "Колістрата" взаємністю.

— Бух-гал-те-ра-а!!! — обзивав він.— Сидите! Позіхаєте! Зранку робити нічого! У відрядження з собакою не виженеш! — З силою зачиняв двері і вже в коридорі ніби запитував сам себе: — Де б і собі таку роботу знайти?!

За його напускною грубістю і светром грубої в'язки билосся добре й чуле серце. Однак це він від сторонніх приховував. Одні казали: "Ковбик навмисне на себе напускає такий грізний вигляд — для підтримки авторитету". Другі заперечували: може, це й так, а може, й ні. Як би там не було, але заступник директора Арій Федорович Нещадим не раз казав: "Треба, щоб у кожного підлеглого при зустрічі з начальством утворювався в душі холодок, як у морозильнику холодильника... Тільки тоді підлеглі поважатимуть начальство!" До начальства він прилучав, звісно, й себе. Треті говорили: "Якщо нас не тримати в руках, то "Фіндіпош" розвалиться, а міль вуха пооб'їдає". Четверті просто визнавали: "Кращого, ніж Стратон Стратонович, у нас не було й не буде. Він нікого не звільнить, нікому ні в чому не відмовить. Ну, трохи побурчить, обізве якимось своїм словом, але волосся ж від цього не облізе".

Це була правда. Ковбик власноручно й справді нікого не звільняв. Процедура звільнення з "Фіндіпошу" він покладав на Арія Федоровича Нещадима, який, здавалося, від цього мав неабияке задоволення. Сам же Ковбик неодмінно йшов на цей час у відпустку, бо не міг, як він казав, переносити розлуку без сліз і ридань. Колективу, який дружно проводжав Стратона Стратоновича в усі вимушені поїздки (на лікування, відпочинок, симпозіуми) на пероні чи в аеропорту (звідки вже там директор брав старт), він по-батьківському нагадував:

— Тільки ви знайдіть уже цьому жовчному типові роботу, а тоді звільняйте. Та так, щоб без суду...

Судів він, як і недовареної та старої свинини, не терпів.

Ховрашкевич вискакував на підніжку вагона, звідки його намагалася збити жовтим

згорнутим прапорцем провідниця, і запевняв Стратона Стратоновича, що все буде добре, нехай той не хвилюється.

— Буде вам сумно, то я приїду. Незважаючи ні на що! — гукав він вже з перону, і на привокзальний бетон падала важка чоловіча сльоза Ковбика.

Як бачимо, Стратон Стратонович мав справді ніжну, батьківську душу. У нього налічувалося кілька позитивних рис. Втім, директор має ще одну, додаткову позитивну рису, але про неї знав тільки він сам.

Окрім соковитих слів та закусок, Ковбик полюбляв ще й середній рід і тому часто, принаймні не рідше, ніж вишукані напої типу коньяку, вживав займенник "воно".

— Жовчне якесь воно. Вип'є склянку горілки — і вуха видовжуються.

Так він відгукувався переважно про тих співробітників, хто не сидів у ті хвилини в компанії Стратона Стратоновича. Відсутнього перебирали за всіма правилами анатомії з ніг до голови, і в того виявлялося чи не найбільше негативних рис. Але варто було бідоласі наступного вечора зайняти одне із почесних місць поруч Стратона Стратоновича, як виявлялося, що він несподівано кращав ув очач присутніх, а всі погані риси переселялися в того, кого з ними цього вечора не було.

З кольорів він найбільше полюбляв жовтий і, переходячи до жіночого роду, найчастіше казав:

— Жовторота вона ще зовсім!

Жінок загалом Ковбик любив, але порівнював їх чомусь із крамницями, бо був глибоко переконаний, що будь-яка зовнішність жінки ніколи не відповідає її внутрішньому змісту.

— На вітрині одне,— казав він,— а під прилавком інше.

Що ж стосувалося чоловічого роду, то тут усі без винятку чомусь були "собачі інтелігенти" і "капловухі".

— Щось я не дуже вірю цьому капловухому,— говорив він частенько Нещадиму.— Коли я пас корів, воно ходило у школу для обдарованих!..

З цього, власне, і починалися усі післяробочі години. Бо в робочий час науковці випивок не влаштовували, хіба що траплялася якась особлива подія. Але подій особливих тут ніколи не було, чого не скажеш про випивки.

Отже, Ковбик, як ніхто, відчував музикальність слова, хоч ніколи консерваторій не кінчав — мав диплом ветеринара чи кооператора, а може, навіть два одразу: і кооператора, й ветеринара. Як би там не було, але ці його філологічні вправи давали підстави думати, що з Стратона Стратоновича міг вийти непоганий мовник, якби він цього бажав. Та Стратон Стратонович над цим і не задумувався.

Найбільшим подвигом Ковбика у житті був подвиг його юності, який він, очевидно, вигадав або від когось почув, а тоді сам у це повірив.

— Пам'ятаю як сьогодні. Заклався я з одним своїм знайомим, що вип'ю пляшку шампанського з черевичка однієї дамочки. І випив,— гордо мовив Стратон Стратонович.— Жаль, малі черевички дама носила. Півлітра не увійшло.

Людей він міряв і характеризував теж по-своєму. Коли його запитували: "Що то за

товариш, Стратоне Стратоновичу?", він неодмінно відповідав:

— Той уже свою цистерну випив!

Або.

— Не вміє ні пити, ні закушувати! А як побачить водяру, аж жижки трусяться...

Була в Стратона Стратоновича ще одна звичка, його хобі: він колекціонував запальнички. І важко сказати, чого в нього було більше: оригінальних слів чи запальничок. У його сейфі ви могли побачити австрійські пістолети, французькі ейфелеві вежі, американські лінкори, німецькі ракети, чехословацькі факели, шведські велосипеди, англійські футбольні м'ячі і т. п.

Окрім оригінальних запальничок, мав аншеф, як інколи називали Стратона Стратоновича у "Фіндіпоші", трьох улюбленців: Ховрашкевича, Панчішку і Грака. Два з них, коли писалися ці рядки, вже працювали у знаменитому закладі, а третій був, як кажуть, на підході.

Тепер залишимо надзвичайно колоритну фігуру Стратона Стратоновича і розповімо про одного з його улюбленців — Ховрашкевича. А втім, ні... Ми ж зовсім забули, Що саме у ці хвилини між ними виник конфлікт.

РОЗДІЛ V,

в якому розповідається про апогей, команди, сувеніри, деякі дані з біографії, красуню офіціантку, підшлункову залозу, рідкісного індивідуума, периферію і прозорі натяки

Отож зараз, як полюбляють говорити диктори, ми запрошуємо вас не в Париж і не на острови далекої Полінезії, а знову до бенкетної зали. Але одразу скажемо: тут доведеться затриматися значно довше, бо, як відомо, скільки б на наших столах не стояло пляшок, їх все одно виявиться мало. Навіть тоді, коли б сюди підвести шланг безпосередньо з лікero-горілчаного заводу. Так трапилося й цього разу. Але поки що все йшло за сценарієм — виголошувались за рангами тости і промови.

Бенкет досягнув свого апогея: тости уже важко сприймалися, алкогольні напої теж. Пити начебто не хотів ніхто, але виголошувати промови поривались усі. Вкрившись червоними плямами, Ховрашкевич дивився на Ковбика, як їжак на ондатру. Стратон Стратонович подав команду "закруглятися". Бубон прокашлявся і вийшов з-за столу.

— Зараз будуть вручати сувеніри, значки,— прошепотів Мурченко до Сідалковського.— Значки оригінальні. Музейна рідкість. Мрія нумізматів!

Сідалковський не відповів. Повз нього проплив Бубон. Він неначе котився по залу і так дрібно переставляв ноги, що складалось враження: унизу його хтось стриожив і тому він не йшов, а тільки дріботів.

Мурченко нахилився до Сідалковського, хотів щось сказати — і раптом зачепив тарілку. Вона з дзенькотом упала на підлогу, забризкуючи томатним соусом білу скатертину, загрозливо покотилася до ніг Сідалковського. Той ледве встиг підняти свої блискучі лаковані черевики. У залі стало тихо, як перед боєм.

Сувеніри вручав сам Карло Іванович, зачитуючи прізвища з папірця. Кожний з

нагороджених підходив до окремо поставленого столу і залишав у списку бухгалтера свій "автограф".

Перекладачі пояснювали, що це формальність-необхідність, без неї бухгалтер "Фіндіпошу", як і без арифмометра, ні жити, ні працювати не може. Коли списки закінчилися, Бубон сказав:

— Усе, шановні! Здається, не забули нікого,— і хотів було сісти до столу, витираючи рясний піт на лисині, що поблискував, як бісер, але раптом короткозорий Мурченко виявив пильність.

— Як? — підвівся він.— А товариш!.. З польської делегації...

Скельця його окулярів поблискували, в них відбивалися столи з наставленими, як жерла зеніток, пляшками, величезні колони, що претендували на епоху Відродження, і жовтава, облізла від позолоти люстра на іржавому гаку, яка загрозливо повисла над самим столом.

Сідалковський, для якого уже наступив штиль після бурі, тільки тепер відчув, які несподівані коники може викинути життя. Тверезість ударила несподівано в голову, як блискавка, що навпіл розколює небо.

— Як ваше прізвище, шановний? — перепитав Бубон.

— Сідалковський,— відповів за нього Мурченко.

— Сідалковський?! — Бубон опустив на ніс окуляри і почав перечитувати папір.— Осмолівський, Осовський,— голосно читав він,— Бжезовський, а де ж Сідалковський? — Він на мить замовк, а тоді розвів руками: — У списку нагороджених нема...— Карло Іванович так розгублено закліпав очима, ніби у нього вперше не зійшовся дебет з кредитом.

Але один сувенір і справді лишився не вручений. Бубон безпорадно глянув на Ковбика. У його очах світилася якась дитяча невинність і переляк продавця, у котрого ревізор несподівано виявив величезні залишки.

— Це свій товариш,— багатозначно промовив Стратон Стратонович і цим дав зрозуміти, що церемоніал з врученням подарунків і значків у вигляді ондатри та їжака закінчено.

Осмолівський, Осовський і Бжезовський теж озирнулися на Сідалковського. Євграф дивився на Ковбика з вдячністю учня, який чекав від учителя двійки — і раптом одержав удвічі більше. Мурченко насторожився. Тоді перехилив фужер і, не закусюючи, встав, підійшов до Сідалковського ззаду. Євграфові це не зовсім сподобалося. Мурченко був холодний, як пляшка мінеральної, яку щойно вийняли з холодильника і вона на теплі вкрилася памороззю.

— За мирне співіснування, Славо! — Сідалковський легенько посадив його, взявши за обшлаг темно-синього піджака. Він направив свій келих на фужер Мурченка, але той демонстративно поставив його поруч своєї тарілки. Фужер стояв, як олов'яний солдатик на одній нозі у золотаво-бурштиновому ківері.

— Хто ви? — глянув крізь спітнілі скельця окулярів на Сідалковського Мурченко.

— Сідалковський,— спокійно відповів той.

— Це я вже чув.

— То які ще дані з моєї біографії вам потрібні? — запитав Сідалковський дещо нахабнувато.

— Ви ж виступали на пероні! Від імені польської! Делегації!

— Славо, не гіперболізуйте... Я тільки було зібрався, але мені слова не дали...

— Але чому? — вчепився, як кліщ, у лікоть Мурченко.

— Про це вже не мене питайте.

— Чому ви збиралися? Це зробити?

— Як тимчасово виконуючий обов'язки, — відповів Сідалковський, відбиваючись від настирливого Мурченка, як кінь від надокучливого ґедзя. — Не беріть усе так близько до серця... Так ви ніколи не зробите кар'єри...

— Славо, перестань, — не витримала нарешті й Тамара.

— Не морочте голови, — голос у Мурченка зірвався, і він раптом залишав, як кіт, котрому несподівано наступили на хвоста.

— Товариші, тихіше! — гукнув Нещадим.

Ковбик підвівся, за ним встав і Ховрашкевич, розмахуючи руками: очевидно, щось доводив і запевняв Стратона Стратоновича в тому, що він не правий.

— Це неподобство, — стріляв короткими реченнями у вухо Сідалковського Мурченко. — Такого у мене не було. Ще...

— Славо, не зчиняйте галасу. За це премій не дають і значками не нагороджують. Це може неприємно закінчитися. Між іншим, для нас обох, — пішов у наступ і Сідалковський, на якого, окрім Слави і, звичайно, Тамари, більше ніхто не звертав уваги.

— Не розумію! Що ви хочете! Цим сказати?

— А тільки те, що може вийти не зовсім добре, товаришу Мурченко, — перейшов Сідалковський на офіційний тон.

Мурченко зблід і зробився як фаянсова тарілка без візерунків.

— Ви хочете сказати? Цим? Ви не той, за кого я сприйняв? Вас?

— Ви здогадливий! Але не лякайтесь, Славо: усе в фужері. Здається, так ви любите висловлюватись? Ви надто багато приділяєте мені уваги. Я не дамочка, а Тамара сумує, — підігрітий коньяком і підтримкою Ковбика, Сідалковський уже не церемонився з Мурченком.

— А-а! Зрозумів, — нарешті здогадався Слава. — Ви супроводжуючий.

— Ви зрозуміли правильно, — мовив Сідалковський. — Око завжди потрібне. Вип'ємо, Славо. За взаємне порозуміння.

— За дружбу! — Мурченко перекинув олов'яного солдатика на одній ніжці до кінця. Солдатик залишився без бурштинового ківера.

— Отже, отже, член делегації... Польської, — взявся знову за своє Слава, так наче це десь його муляло. Він прицілився виделкою в курку, яку почав було їсти Сідалковський, але не попав. У Мурченка почалися, як зазначив про себе Сідалковський, припливи й відпливи. Він то п'янів, то тверезів. — Отже, отже, ви не член делегації?

— Ні, я навіть не керівник її. Я — жертва стандарту.

Мурченко на очах п'янів.

— Що з вами, Славо? На вас лица нема.

— Не було б його і на вас! Якби ви! Були на моєму. Місці.

— Думаєте, воно є у мене? Помиляєтесь. Теж нема, якщо ви мене прийняли за члена делегації.

— Але я думав...

— Це часто шкодить, Славо...

Мурченко не звернув уваги на його слова:

— Але я думав. Ви ж зійшли разом! З ними. Високий, стрункий, при краватці. Одягнений, як на парад!

— Отож я й кажу, Славо. Я — жертва стандарту. У нас так одягаються всі: і рядові, й керівники делегацій. Поляки виявилися на висоті — вони відійшли від стандарту і за їхнього керівника спочатку сприйняли мене. Жертву...

— Завтра цією жертвою буду я,— вів своєї Слава.— Уранці вийдуть газети. Там ваш портрет, Сідалковський, і промова. Ви уявляєте?!

— Не уявляю. На міністерських посадах працювати не доводилося. Виступати в газетах з промовами теж. Колись, правда, написав одну статтю, але на сторінках знайшов тільки інформацію, та й то не за моїм підписом. Так що завтрашній виступ, якщо він буде, то мій дебют, Славо.

Коли почали підніматися з-за столу, Тамара поцікавилася, чи Сідалковський і Мурченко не дивитимуться концерт. Слава вперше за вечір твердо й впевнено відповів:

— Ми залишаємось тут.

— Вам, Тамаро, я радив би зробити те саме,— додав Сідалковський.— Няньки пішли — дітки можуть розважатися. Чи не так? — звернувся він до червоненьких щічок без ямочок.— Це ми, здається, з вами цілувались?

— А ви вже й забули?! — докірливо хитнула Тамара головою.

— Таке не забувається ніколи, як...

Коли усі розійшлись і поміж столами заснували офіціантки в шовкових білих вишиванках, прибираючи порожні пляшки та брудний посуд, Сідалковський нарешті відчув себе в своїй стихії.

— Я щасливий, як молодий бог,— мило посміхаючись, він припав до Тамариної руки з облізлим манікюром на нігтях, подумав: "Руки, як і дітей, потрібно доглядати". Тамара наче догадалася про його думку, а може, від того, що відчула теплий дотик пухлих губ Сідалковського, ще більше зарум'янилася, і серце її стало піддатливе, як підігрітий на сонці віск.

— Ви, сподіваюсь, залишитеся з нами,— відірвався від руки Сідалковський, але долоні не випустив.

Вона мовчки кивнула головою. Слава взявся за гудзики Сідалковського, що часто роблять люди, яким не вистачає впевненості в собі й котрі намагаються видатися серйознішими, ніж є насправді.

— Ви мені не відповіли,— Мурченко вчепився мертвою хваткою за петельку.

— Давайте краще, Славо, оголосимо мобілізацію,— запропонував Сідалковський.

— Не розумію?

— Тобто по карбованцю на пляшку коньяку і в номер. Сподіваюсь, ви для мене, товаришу Мурченко, замовили номер?

— Замовили,— відповів Слава.

— От і чудово. Офіціант! Ще одну пляшку за власний рахунок.— Сідалковський витяг червінця.

— А може, досить? — запитала молода і, як на погляд Сідалковського, вродлива офіціантка.

— Здачі не треба! — перебив її Сідалковський голосом нащадка аристократичного роду.

— А я чайових не беру. У мене чоловік багатий...

— Отак,— посміхнувся Сідалковський.— Я вам заздрю. А чи не скажете, скільки йому років?

— А для чого це вам?..

— Бачте, якщо він уже в тому віці, коли близькі з нетерпінням чекають спадщини, а дружина приглядається до женихів, то чи не міг би я висунути на цю посаду свою кандидатуру?

— Ви дуже складно говорите, але я подумаю...

— Одну хвилинку: ось вам моя візитка,— Сідалковський дістав блокнот і красивим почерком написав: "Київ. Головношта. До запитання".

Почерк настільки був красивий, що Мурченко протверезів:

— Слухайте, Сідалковський...

— Славо, не говоріть мені, що з таким почерком тільки на банкнотах розписуватися. Я не Крез і навіть не Бродський. А потім, це не оригінально...

Офіціантка пішла, Тамара послала їй лютий погляд.

— Але який гарний!..

— У людини повинно бути все гарне: одяг, манери, гарнітур і каліграфія...

— Слухайте, Сідалковський, де ви працюєте?..

— Невже, Славо, у вас знову почався приплив? Я вас прошу: більше не треба. Бо вдруге ваших нападів я не переживу...

— Але я серйозно. Нам потрібна. Людина з гарним почерком.

— Кому "нам" і як, цікаво, за це платять у вік магнітофонів і електродрукарських машинок?

— Ставка наукового співробітника. Раз на квартал преміальні. Робота у "Фіндіпоші"...

— Остання назва мені до душі: загадка, отже, ілюзії і романтика. Що я повинен там робити? — запитав Сідалковський.

— Нічого. Ви будете тільки писати. Але красиво. Бонітування тварин. Ведення племінних книг. Організація виставок... Виводок молодняка...

— Славо, зупиніться. Мені моторошно. Ви не за адресою: виводити тварин, навіть молодих, на водопій чи у літні табори — це мені не підходить... Я люблю слово "ковбой", але слово "конюх" у мене викликає алергію. Якщо ви мене так одразу полюбили, підшукайте, Славо, щось краще... Природа не терпить невідповідності. Я не для цього створений, Славо!..

— Ви мене не зрозуміли. Ви тільки писатимете. І племінні книги...

— У тих книг інших назв нема? Я, Славо, дуже люблю книги, але не з такими сірими заголовками.

— Держплемкниги...

— Це уже краще, але викиньте оте "плем"...

— Можна й держкниги. Аукціони молодняка. Їхні показники... Дані про походження... Ковбик дуже просив... Мені пропонують роботу. Іншу. Треба підшукати на своє... місце людину. Я щасливий. Знайшов вас... Виконав завдання Ковбика...

— Від нещастя до щастя один крок,— мовив Сідалковський.— Ви що, начальник відділу кадрів у Ковбика?

— Ні... Я ж кажу. Мене запрошують. На іншу роботу... До цього... Тимчасово. Ці книги... Вів я...

— Славо, як ви говорите. Вдихайте глибше повітря, і у вас його вистачить не тільки на просте, а й на субпідрядне речення...

— Я так звик... Працював на пошті... Приймав телеграми.

— Зустрічай. Їду... Вагон п'ятий. Цілую. Тамара...— спародіював його Сідалковський і, глянувши на Тамару, запитав: — Про таку телеграму ви коли-небудь мріяли, Тамаро?

— А ви?

— Я усе своє свідоме життя. Адреса та ж сама: "Київ, головпошта, до запитання".

— А як вас звати?

— Євграф. Але у торговому флоті мене називали простіше: граф. Граф Сідалковський, тільки з маленької літери.

Тамара розсміялася:

— Ви дотепник...

Підійшла офіціантка, подала Сідалковському пляшку коньяку і десять копійок здачі...

— Ви щедрі,— сказав Сідалковський.

Офіціантка не відповіла. Вона почала згортати серветки і складати у великі тарілки закуску, якої залишалося на столі для двох ревізорів і їхніх сімейств, якби вони несподівано завітали сюди. Сідалковський взяв Мурченка за плечі, пляшку за шийку, а Тамара в капронах "подарунок сонячного Криму" підвелася сама. "Теж стандарт,— подумав Сідалковський, не спускаючи з Тамари очей.— І вони всі однакові. У цих костюмчиках, кептариках, капрончиках і червоних чобітках. Гарно. Париж має смак. Українські чобітки полонили Францію, а Тамара полонила, здається, мене, але чи надовго?"

Сідалковський ліфтом їхати відмовився, і вони піднімалися сходами. Мурченко

ледве тримався на ногах. Він втратив окуляри і орієнтацію. У номері Слава опустився на килимок і почав присягатися, що напивається так востаннє.

— З завтрашнього дня. Зав'язую. Назавжди. У рот не візьму. В мене печінка, шлунок, підшлункова залоза. Постійні зустрічі. Бенкети. Набридло...

Ці клятви він повторював від делегації до делегації і, мабуть, тільки тому, як сам пояснював, досі сидів на посаді "старшого куди пошлють". Бо не вмів пити. А його колеги, ті, що вміють пити, уже давно "пішли вгору" і тепер з ним, із Славатієм Мурченком, навіть не вітаються, хоч половину із них повлаштовував на роботу саме він.

— Усім записочки писав. Просив, благав. А тепер не вітаються. Носодери. Хочете, і вам напишу, Сідалковський? Хочете, і вас влаштую на роботу? На зло їм.

Сідалковський не перебивав і не заперечував.

— Так хочете чи ні, бо передумаю? Сідалковський мовчки кивнув головою на знак згоди.

— Гарна робота. Не бий лежачого. Кращої не знайдете. Слухайте, як вас звуть?

— Сідалковський,— здивовано нагадав йому Євграф.

— Так слухай, Сідалковський. Я тебе влаштую до Стратона Стратоновича. Не робота — мрія. Нічого не робитимеш. Попит на шапки вивчатимеш. Хочеш вивчати попит на шапки? Тільки чесно. Слухай, як тебе звать?

— Сідалковський.

— Так, Сідалковський. Так хочеш, Сідалковський? Хочеш чи ні? Племкниг нема. Є соціологія. Ти соціолог. Може, й ти не вітатимешся? Може, й ти станеш носодером?

— Вітатимусь, Славо, обов'язково і навіть за руку. Стрибатиму задля цього з підніжок тролейбусів і швидкісних трамваїв, як тільки побачу...

— Не брешеш? Тоді пишу,— Слава остаточно сп'янів. Сідалковський розкоркував пляшку і налив: собі й Тамарі. Мурченко витяг блокнота.

— У "Фіндіпоші" влаштую. Хочеш у "Фіндіпош"? Це найсучасніша установа. Там за директора Ковбик Стратон Стратонович. Запам'ятай. А втім, не треба. Я все це напишу... Не Ковбик — душа. Грубуватий, але ти не лякайся. То він тільки з виду. Інтелігентів не любить. Ти, Сідалковський, не інтелігент? А втім, і так. Видно. Периферія. Ти — периферія Сідалковський? Як ти сказав? Граф Сідалковський? Мурченка не проведеш. Мурченко це без окулярів бачить.

Щоки Сідалковського набули діамантового кольору, він увесь став як плавлений сирок,— м'який та податливий, і настільки розгубився, що в перші хвилини не впізнав сам себе. Мурченко, образно кажучи, ударив його у сонячне сплетіння: несподівано і без попередження.

— Ти, Сідалковський, не лякайся. Ковбик такий тільки з виду. Зрозумів? Це для авторитету.— Мурченко заплющив одне око і витяг ручку.— Тільки одним бачу. У другому вибите скельце. Я короткозорий. Слухай, як тебе звать?

— Сідалковський.

— Слухай, Сідалковський. Ти знаєш, у тобі щось є. Таке імпозантне чи екстравагантне. Словом, чорт тебе знає що. Але ти мені подобаєшся. Хоч ти й

периферія. Це одразу видно. У тебе на лобі написано. Як тебе звуть?

Сідалковському ця комедія почала набридати, але бажання одержати записочку стримувало його від рішучих дій. Мурченко заглибився в епістолярне мислення і замовк.

Славатій Мурченко належав до тих людей, які частіше обпікаються на молоці, ніж на нього дмухають, і навіть після цього не дмуть на холодну воду. Усі вони довіряють і довіряються. У них стільки чесності й доброти, що її вистачило б на багатьох. Таким людям завжди здається, що навколо них самі лише чесні й порядні. А такі натури, як відомо, навіть не допускають, що їх може хтось обвести навколо пальця. В усіх вони бачать таких, як самі: добрих і симпатичних.

Словом, Мурченко був одним з тих рідкісних індивідуумів, які одержують насолоду і задоволення, коли комусь роблять добро. Мурченко завжди за когось клопотався, комусь допомагав. Одному — словом, іншому — записочкою. Завжди носив при собі цигарки й запальничку, хоч сам не палив. Але коли його питали: "Слухай, закурити нема?" — Мурченко не міг відмовити. Він завжди казав "є", пригощав цигаркою і навіть чиркав запальничкою. Найбільше боявся, щоб ніхто на нього не подумав, що він скупердяга. Для цього він міг не лише пригощати цигаркою, а й позичати гроші, яких, як відомо, ніхто ніколи не віддає.

Траплялося, Мурченко забув цигарки вдома, а його того дня хтось питав: "У вас закурити не знайдеться?" Тоді він ніяковів, почував себе перед незнайомим начебто винуватим і казав: "Вибачте. Я з величезним задоволенням. Але — повірте мені — не палю. Знаєте, кинув. Палив, але кинув..." Славатій тим часом дописував. Його розбирало все більше й більше.

— Слухай, як тебе звать? І взагалі, де ти працюєш? Як у тебе з пропискою? Погано? Пс-с-с! Тимчасова?

Сідалковський заперечливо похитав головою.

— Нема ніякої? Пс-с-с! — стулив Мурченко губи. — Гірше не придумаєш. Ковбик не візьме. То такий. Хіба дуже сподобаєшся. Але при умові — якщо десь пропишешся. Тут тобі, периферія, допомогти нічим не можу.

Мурченко задумався. Тамара підвелася. Сідалковський дав їй знак: мовляв, почекай, підемо разом. Мурченко продовжував:

— Слухай, ти одружений?

— Ще не наважувався...

— Так це ж здорово! Можемо зіграти комсомольське весілля: ключі, квартира, тебе, периферія, вітає увесь завод. Це ж ідея. Я з Тамарою в одній комсомольській організації. Вона на заводі. По сусідству працює. А я там на обліку. Вона у нас ударниця. Точніше, не у нас — на заводі. У "Фіндіпош" не хоче переходити. Хоче біля верстата. Женимо тебе, периферія. Точно женимо. Чи не так, Тамаро? Хочеш, на Тамарі женимо?

— Славо... — благально подивилася Тамара на Мурченка.

— Точно. На Тамарі женимо! Хочеш, периферія, на Тамарі? Тамара не заперечує. Я

по її очах бачу. Ти їй, периферія, сподобався...

Але Сідалковському не зовсім подобалося звертання Мурченка.

— Точно, женимо. Не сподобається Тамара. Іншу активістку знайдемо. Чого для тебе не зробиш. Моли бога, що тебе зі мною доля звела. У мене легка рука,— Мурченко на мить затих.— Можна, звичайно, і фіктивний шлюб зіграти. Тепер це часто практикується. Але Слава Мурченко на це не піде. Одразу кажу: можеш навіть не розраховувати. Чуєш, периферія?

Сідалковський чув, але від такого звертання сам собі здавався ницим і безпомічним. А тому чи не вперше був розчарований і незадоволений собою.

РОЗДІЛ VI,

у якому розповідається про порушення субординації, архітектуру, плату за любов, неприступну фортецю, підлеглого і васала, груди, сорочки з прорізами і ерінацеус

Малюючи образ Ховрашкевича другим, ми порушуємо фіндіпошівську субординацію і обходимо заступника Стратона Стратоновича — Арія Федоровича Нещадима. Хай він нам пробачить. Адже ми робимо це тому, що Ховрашкевич при Ковбику перебував, як, скажімо, Меншиков при Петрі Першому чи Гришка Распутін при імператриці, а як науковець являв собою центральну постать у "Фіндіпоші".

Справжнє ім'я Ховрашкевича було Михайло, по батькові Танасович, а Ковбик на нього казав просто і по-товариськи: "Михалко".

Михалко у Стратона Стратоновича виконував, якщо можна так сказати, роль інтелектуального джерела, був носієм коридорних ідей та власної ініціативи. Для солідарності він, як і Ковбик, ні в музеї, ні в театрі не ходив. Єдиними їхніми музеями були київські ресторани, по яким в основному й вивчалася архітектура столиці, як сучасна, так і минула: своєрідність її форм, стиль, застосування народного орнаменту та кольорові гами. Тут вони завжди знайомилися з мозаїчним оздобленням та стравами. Перше не цінувалося, а друге коштувало грошей, і треба було його, хочеш чи не хочеш, переварювати.

Інколи, якщо офіціантка довго не підходила, вони вели мову про барокко XVII—XVIII століть або про поєднання сучасності з старовиною чи томатного соку з горілкою і навпаки. Та все це траплялося не часто — переважно в дні зарплати, але неодмінно під час виплати преміальних, які чомусь одержували у "Фіндіпоші" як не Панчішка, то Ховрашкевич, а якщо не Ховрашкевич, то Панчішка. А коли вже ні той, ні другий, то обидва разом. "Плата за любов",— назве цей процес згодом Сідалковський.

Що Ховрашкевич любив свого аншефа більше, ніж самого себе,— це зможе підтвердити кожний фіндіпошівець. Ради нього Ховрашкевич навіть не одружувався. Боявся, що вечорами Стратонові Стратоновичу ні з ким буде посидіти. Принаймні такі чутки й досі поширюються у "Фіндіпоші", хоч, гадаємо, вони дещо перебільшені. Одне слово, Ховрашкевич відмовився від багатьох земних благ і поміняв їх на вечірні бесіди зі Стратоном Стратоновичем та на дегустацію вин. Після кожної випитої пляшки, як правило, Ковбик і Ховрашкевич освідчувалися один одному в любові. Ковбик запевняв Ховрашкевича, що він йому як син, Ховрашкевич казав, що Ковбик йому як батько. До

того ж рідний, хоч Стратон Стратонович це категорично відкидав і казав:

— Ви мене не підводьте під гріх і статтю кримінального кодексу.

Коли нарешті Ховрашкевич добирався додому і, обіймаючи подушку, засинав, він міг уві сні довго й переливчасто сміятися чи просто широко і відверто реготати. Це означало, що йому сниться Стратон Стратонович, який щось смішне розповідає або сам когось слухає і сміється.

Дещо їх і різнило. Якщо Ховрашкевич не любив періодику й читав тільки художню та історично-наукову літературу, то Стратон Стратонович на літературу не мав ні часу, ні терпіння. Усі свої знання він черпав з уст свого улюбленця. За те навзаєм Ковбик збагачував Ховрашкевича газетно-журнальною інформацією. Ховрашкевич читати газет не любив, хоч передплачував, і коли йому цим дорікав Стратон Стратонович, завжди відповідав одне й те ж:

— А для чого?

У чому ще різко розходився Ховрашкевич з Ковбиком — так це у тематиці, Стратон Стратонович завжди піднімав тільки одну улюблену тему — про випивки й закуски. Здіймаючи руки до неба, він мрійливо згадував ті часи, коли на раки ніхто й дивитися не хотів, а тараня вважалася харчами чумаків і сучасних любителів-оригіналів. Їх було у наших магазинах стільки ж, як тепер кабачкової ікри. Ковбик згадував ці післявоєнні роки і, звертаючись до Ховрашкевича, захоплено казав:

— Заходиш! Чуєте, Михалку?! Заходиш у магазин! Дивишся! Полиці вгинаються! Риба червона! Креветки свіжі! Балики рибні! Ікра паюсна! Береш! Кладеш до рота! На язика тане! По бороді тече! Лікті облизуєш! Умитися треба!..— Стратон Стратонович навіть в усній мові після кожного речення ставив завжди по декілька знаків оклику.

Після цього, як розповідав далі він, ніяка тебе горілка не бере. Навіть українська п'ятдесятшестиградусна.

Ховрашкевич у розмовах мав значно ширший діапазон, ніж Стратон Стратонович, починаючи від телепатії і кінчаючи вірусами та етрусками. Він говорив про все і водночас ні про що. Ховрашкевич ніколи не міг добратися до вершини своєї розповіді, скільки б його туди не підсаджували. Але, як усі старі парубки, він найбільше говорив про жінок. Це були найулюбленіші його теми. Про жінок він розповідав так млосно, як старі діви про Собак і котів. Якщо Ховрашкевичу можна було вірити, то він знав стільки жінок, як бухгалтер Бубон на своєму віку чужих грошей і ревізорів. "Самореклама,— скаже згодом Сідалковський.— Міф про золоте руно".

Ковбик дивився на нього із заздрістю і думав, що кожний холостяк — справжнє пристанисько свободи, неприступна фортеця, де домінують рештки не скасованої жінками волі й незалежності. Але Ковбик не знав того, що старі парубки, які дають клятви ніколи не одружуватися, одружуються раптово і несподівано як для самих себе, так і для своїх ближніх, до того ж, як правило, на вдовах чи розведених. А ті й ті, як відомо, жіночки досвідчені, котрі що-що, а дорогу до загсу знають не гірше за тих, хто там працює, і тому свобода від старих парубків, як естафетна паличка, вмиль переходить до молодших поколінь. Фортеці беруться не облогою, їх бере один-єдиний

воїн-випадок. Беззастережна капітуляція настає блискавично...

Та цього ще з Ховрашкевичем не трапилося і не трапиться. Бо, поки він перебуває під охороною свого всесильного (принаймні так думає Ховрашкевич) повелителя — Стратона Стратоновича — і під впливом своєї "третьої теорії", йому нічого не загрожує. Навіть одруження.

Слава до Ховрашкевича, як до основоположника "третьої теорії", прийшла не відразу. До неї він ішов, як сам казав, "через терни і голки". Хоча в принципі автором теорії слід вважати Панчішку. Він фактично перший подав ідею про створення шапкоподібної тварини, але сказав це так, між іншим, не надаючи цьому наукового значення. Ховрашкевич, який часто підхоплював коридорні вислови, ухопився й цього разу за ідею Панчішки, довго й потаємно виношував її в собі, мріючи своїм нововідкриттям потрясти світ, а славою ні з ким не ділитися. Навіть зі Стратоном Стратоновичем.

"Третьою теорією" Ховрашкевича у "Фіндіпоші" були всі вражені. Особливо Панчішка. Він відчував у ній щось своє рідне і знайоме, але не хотів у цьому зізнаватися навіть сам собі.

Того ж дня фіндіпошівці, як це водиться у наукових колах, розбилися на два ворогуючих табори: оптимістів і скептиків. Оптимісти на чолі з Ховрашкевичем мали певність, що їм вдасться подолати несхрещуваність пар навіть при абсолютно віддаленій гібридизації, а скептики цей експеримент називали просто антинауковою витівкою і повністю погоджувалися (щоправда, в душі) з Арієм Федоровичем Нещадимом — з того нічого не вийде.

Ковбик стояв осторонь, зайнявши позиції адміністратора і нейтрального спостерігача. Позиції байдужості дотримувалися Карло Іванович Бубон та його молодший колега — касир "Фіндіпошу" Адам Баронецький, прозваний Кухликом.

Бубон своєї вершини, як казав він сам, уже досяг, а Адам про це ще не думав. Бажання у нього були скромніші, ніж гаманець у бідняка. Адам мріяв тільки одружитися, але його мрія поки що була казкою і офіційно ніде не зареєстрована.

Один Ховрашкевич потаємно виношував думку потрясти світ нововідкриттям, але славою ні з ким не ділитися. Навіть з Ньютоном. Чому з Ньютоном? Бо Ховрашкевич знаходив між ним і собою багато спільного. Скажімо, в Ньютона було три закони, у Ховрашкевича — три теорії. "Третя теорія" Ховрашкевича (якими були дві перші — ніхто не знав) прирівнювалася за своєю сміливістю й оригінальністю хіба що до теорії Дарвіна — людина походить від мавпи, а не навпаки. У "Фіндіпоші" в це вірили всі, за винятком Ховрашкевича, який теорію Дарвіна постійно ставив під удар і, хоч вважав себе його учнем (проте не сліпим послідовником), постійно погрожував колись серйозно взятися за його працю "Походження видів", щоб довести, що все це значно складніше, ніж Чарльзу Дарвіну здається.

Інколи в хвилини справжнього натхнення Ховрашкевич казав:

— То могло бути так... Я можу уявити, як Чарльз Дарвін до цього дійшов. Про це ще ніде не написано, але я здогадуюсь. Тут багато розуму не треба. То йому в усьому

допомагала дружина. То вона, а не він, любила мавпочок. Можливо, людина й походить від мавпи, але я особисто в тому дуже сумніваюсь.

Принаймні Ховрашкевич, якщо в душі й вірив у цю теорію, то не хотів, аби так думали про нього. Хоча б через те, що в нього на лопатках, як і на грудях, росло чорне кучеряве волосся, яким він гордився, як доморощений ковбой техасами. Волосся він любив, але до Дарвіна ставився, м'яко кажучи, упереджено.

— Це ще раз говорить про те, що ви, Михалку, пішли від макаки-резуса,— допікав його Ковбик.— Бо тільки той, хто відірвався від свого, такою біологічною ненавистю свого ж і ненавидить.

— То ви мені пробачте, але ви вже говорите дурниці,— запалювався Ховрашкевич.

Стратон Стратонович йому пробачав усе, особливо в хвилини гарного настрою. Він задоволено реготав і з своїх власних дотепів, а Ховрашкевича заспокоював:

— Ну, гаразд: не від макаки-резуса, а від макаки-лапундера.

У відповідь Ховрашкевич тикав Ковбику, як ультиматум, вирізок із журналу і замовкав.

— Що ви мені оце тицяєте цю шпаргаленцію. Вона мені зараз ні до чого...

— Ні, ні. Ви таки прочитайте. Послухайте, що робиться з такими грудьми, як у мене. В Італії,— захищав свої груди, як честь мундира, Ховрашкевич,— в Італії, а точніше, в Римі такі груди — останній крик моди. У кого ж таких грудей нема, то фірма "Піно Джованні" робить уже нагрудні перуки. Бо таке волосся на грудях, то, я вам скажу, ознака справжніх чоловіків. Від краваток італійці відмовилися. Носять сорочки з розрізами. Як жіноче декольте.

— Знову про своє: кому чого не вистачає,— кидав Ковбик і масивно підводився.— Краще б займалися своєю "третьою теорією"...

Зі своєю "третьою теорією" Ховрашкевич носився по "Фіндіпошу", як зі своїм старим портфелем. "Третя теорія" Ховрашкевича звучала в його вухах, як п'ята симфонія, і нагадувала йому чомусь третій закон Ньютона. Але ця подібність була чисто цифрова. На цьому їхня спільність закінчувалася, бо відкриття в обох мали абсолютно оригінальний характер і навіть починалися від двох різних предметів: Ньютон відштовхнувся від яблука, Ховрашкевич — від голки.

Усі історичні відкриття, як відомо, супроводжуються вигуками, котрі згодом стають крилатими фразами чи словами і забезпечують їхнім творцям безсмертя. Щось кричав Колумб, коли несподівано побачив Америку. Галілей вигукнув інквізиторам: "А все ж вона крутиться!" "Еврика!" — зарепетував Архімед, вискочивши голим із ванни.

Вигукнув і Ховрашкевич, несподівано сівши на голку:

— Ух, гади! З цими гострими штучками час кінчати! — І, як кіт, підпалений дітьми-варварами, вискочив у коридор. Думки у нього працювали, ніби вентилятор: "Хто ж міг встромити?"

Невже старий Бубон — за те, що й досі не відзвітував за відрядження? А може, Панчішка? Той тихоня також може тонку штуку підсунути...

Ховрашкевич поспішав до курильні імені Тата Карла, як найчастіше називали

фіндіпошівці Карла Івановича. Тут усі стояли мовчки і так зосереджено смалили, що, здавалося, навіть не помітили, як увірвався, наче розпечений струмінь повітря, Ховрашкевич. "Хто з них?" — зміряв їх Ховрашкевич поглядом досвідченого детектива. Вгадати було так само важко, як довгий час знайти закон всесвітнього тяжіння.

— Голка,— Ховрашкевич відступив крок назад і, показавши голку, став у позу фотографа-професіонала, що збирався зробити груповий знімок. Обличчя в усіх були такі ж непорушні, як і сімейні фотографії.

— Голка,— повторив Ховрашкевич.

— А що ви цим хочете сказати, дороженький? — нахилив набік голову Нещадим.

"Голка",— хотів було промовити втретє Ховрашкевич, але, відчувши глупоту своєї настирливості, сказав:

— Голка, як і нитка. То, я вам скажу, застарілі знаряддя виробництва. Шити шапки голкою і ниткою — це анахронізм, це, якщо хочете, пережиток минулого. Час відмовитися від голки, як від мотиги. Неекономно.

— А що ж ви пропонуєте, Михайле Танасовичу? — запитав Нещадим, що завжди в курильні був з народом (так він називав фіндіпошівців) і завойовував його авторитет для свого майбутнього.

— Я пропоную шукати резерви,— очі в Ховрашкевича горіли, як бенгальські вогні, і, здавалося, від тих іскор зараз спалахнуть його густі кошлаті брови.— Резерви є всюди. Навіть у самих резервах,— закінчив він, тремтячи чи то від задоволення, чи то від уколу голки, який час від часу про себе нагадував.

Творча дискусія почала розгортатися. Полум'я ще не було видно, але димова завіса набрала саме тієї форми і змісту, коли можна сміливо чіпляти сокиру. Карло Іванович не витримав.

— Ви от що, шановні, йдіть курити в клозет чи надвір. Уже прийшла весна,— повідомив фіндіпошівців Бубон, який в установі про все дізнавався першим.

— Йолі-палі! — раптом ожив Панчішка.— Колосально!

Усі глянули на Масика. Той пробуджувався, як пролісок. У Панчішки щось у голові народжувалося, і всі мовчки чекали. Карло Іванович затримав у повітрі руку над арифмометром.

— Як би було здорово,— нарешті почав Масик,— коли б вивести таку тварину, яка мала б форму шапки, а хутро ондатри чи молодого оленя — пижика. Тільки вичинив, підкладку приклеїв чи пришив — і шапка готова,— мрійливо говорив Панчішка.

Він випустив пару кілечок рожевого диму, які почали збільшуватися і опускатися на голову Бубона у вигляді ореолу. Але Карло Іванович фіміаму, як і слави, не любив. Він працював чесно, і всяке обкурювання його насторожувало й злило:

— Ви що, шановний? — запитав Карло Іванович і піднявся, хапаючись обома руками за імпортні підтяжки.

На цьому дискусія обривалась, як кінострічка в найцікавішому місці. Всі залишали курильню і розходилися. Бубон відчиняв вікно і провітрював бухгалтерію.

Наступного дня у "Фіндіпоші" відбулася наукова рада. Першим слово взяв

Ховрашкевич.

— Шити шапки голкою. То, я вам скажу, не раціонально,— дивлячись на Стратона Стратоновича, як на барометр, почав Ховрашкевич.— Ми зобов'язані шукати резерви. Резерви є всюди. Навіть у самих резервах,— Ховрашкевич зробив паузу і глянув на Ковбика. Той сидів, як мумія, і, здається, думав щось своє.— Резерви є всюди, навіть...

— Я чув,— перебив його Стратон Стратонович.— Повторитись не треба.

По обличчях фіндіпошівців пробігла, як легенький бриз, усмішечка. Ховрашкевич після цього, можливо, почервонів би, як рак після кипіння, але це не в його характері. Він ніколи не червонів.

— Голка — то наш ворог номер один. Голка — це вчорашній день...

Десь бризнула посмішка у супроводі голосових зв'язок і завмерла. Ховрашкевич стрельнув очима, як спарений кулемет, розшукуючи ціль, проте в усіх очах була прихована неповага і байдужість. Один Чигиренко-Репнінський, здавалося, сміявся, але за бородою розібрати щось було так само важко, як під карнавальною маскою.

— Голка — це бомба,— зло кинув у натовп Ховрашкевич.— Бомба, яку ми підкладаємо під важку індустрію. Нитка — то міна уповільненої дії. Міна, що підриває авторитет наших текстильників. Голку або нитку треба забувати. Деякі наші підприємства її вже забули, відмовившись від голки Хоу і Зінгера. Вони винайшли апарат, який єднає матерію методом нагрівання. Особливо нейлони, хлорвініли і фолії. Ну, що таке фолія, я гадаю, ви знаєте. Фолія — це...

Ковбик підняв руку, як семафор. Мовляв, сходити з колії заборонено. В'їзд ліворуч закрито. Ховрашкевич умить вирівнявся і побіг далі:

— Так-от я кажу... Ага?! Деякі наші фабрики уже винайшли апарат, який зшиває матерію. Це зшивання, інакше кажучи, зліплювання, міцніше, ніж зшивання традиційною голкою чи ниткою.

— Ви традицій не зачіпайте. Не зачіпайте,— гукнув сердито Ковбик, який слово "традиція" розумів дуже звужено і вважав чимось святим та недоторканим.

— Окрім ниток, легка промисловість випускає ще й шпагати та мотузки. А шпагати, ми знаємо, потрібні для вивішування білизни, а без мотузків, як і без коней, не дивлячись на такий величезний поступ цивілізації, нам сьогодні не обійтися. Добру мотузку нині так само важко знайти, як погану тараню. Мотузками зв'язують мішки з картоплею, мотузками прив'язують тролейбусні штанги і, нарешті, навіть на поганих мотузках сушать гарну тараню...— Ковбик ковтнув слину і облизнувся. Ховрашкевич це помітив і вирішив шефові зробити приємне.— Тараня — це...— хотів був дати наукове визначення засушеній рибі до пива Ховрашкевич, та Стратон Стратонович вдруге підняв руку.

— Я кінчаю,— розсердився Ховрашкевич. Глянув у вікно, за яким, наче осколок розбитого дзеркала, виблискував трикутничок дніпровських вод.— Так-от я й кажу: з допомогою мотузків на Дніпрі, та й не тільки на Дніпрі, а й на Прип'яті, заводять моторки, прикріплюють ними теплоходи до причалів...

— І прив'язують бичків до пеньків,— підвівся Ковбик і цим самим дав зрозуміти

своєму улюбленцю, що його терпінням і любов'ю зловживати не можна. — Хто ще бажає виступити з приводу цього питання.

Та Ховрашкевич не здавався. Оскільки Михайла Танасовича ми вже знаємо, то скажемо коротко, що Ховрашкевич закінчив на тому, що було б значно краще, якби голка йшла за ниткою. Але до цього б він перейшов ще через дві пропозиції. Перша полягала в тому, щоб економити на голках і шити шапки просто нитками. Ця пропозиція була зустрінута тією тишею, яка буває тільки перед бурею, і Ховрашкевич, подумавши, що йому заздять, негайно висунув другу: економити на нитках, а шити лише голками. Оскільки й цю пропозицію зустріли одноголосним мовчанням, Ховрашкевич розохотився і пішов далі: шапки треба не шити, а клеїти. Клей виготовляти з відходів сировини, скажімо, з кишечок ондатр.

— Оце, я вам скажу, і є резерви в резервах,— закінчив він переможно і обвів поглядом присутніх, ніби запитуючи: "Ну, як дав Ховрашкевич?"

"Геніально. Краще не скажеш,— відповідали йому очі колег.— Ти, Ховрашкевич, просто молодець".

— Геніально,— підтвердив уголос Ковбик.

Тільки після цього у кабінеті почав наростати незрозумілий і загрозливий шум. Ховрашкевич з переляку ледь не зрікся свого відкриття, але вже було пізно. Ідею Ховрашкевича незабаром схвалили і запропонували підготувати необхідну документацію. Підготовлені папери, як і його думку, затвердили й незабаром підкріпили першими преміальними...

Однак через півмісяця фіндіпошівці, що уже працювали над тим, щоб нитку прирівняти до жилки, повністю відкинули теорію міцності клею Ховрашкевича і науково довели: клей нитки не замінить.

Ховрашкевич пішов на компроміс: відкинув і клей, і нитку. Бо згадав розмову у курильні про виведення шапкоподібної тваринки, яка б мала хутро ондатри й форму шапки. Ця думка гостро, як голка, застрягла у нього в голові й червоною ниткою проходила через усі його роздуми. "Треба схрестити ондатру, треба схрестити ондатру",— вистукував пульс у його скронях, як домашні ходики. Але з ким? Яка тваринка схожа на шапку?

— Ерінацеус! — зірвався він із стільця.— Ерінацеус! — вигукнув Ховрашкевич по-латині голосом Архімеда.

У своїх винаходах він завжди рівнявся на великих. І завжди від чогось відштовхувався. Цього разу він відштовхнувся від кількох голок одразу, які хтось знову застромив у стілець.

— Ерінацеус! — з пристрасстю Архімеда повторив він, перетинаючи віддаль між своїм стільцем та кабінетом Стратона Стратоновича.

— Ерінацеус! — сказав він Стратону Стратоновичу, ще тоді й не підозрюючи, що цей вигук Ховрашкевича згодом увійде в усі енциклопедії світу і в перекладі на мову того народу, якою видана енциклопедія, це слово означатиме ЇЖАК *.— їжак, рід комахоїдних ссавців. Тіло коротке, щільне. Здатне округлятися, як шапка. Спина

вкрита твердими голками. Живляться їжаки безхребетними і дуже активні вночі. Їжак. Тільки їжак! Ночей не досипатиму. Віднині ми будемо вирощувати для потреб трудящих готову шапку. Першими в світі. Чуєте: першими в світі! — кричав Ховрашкевич, і від того крику у кабінеті Ковбика обсипалася стеля й тремтіла вода в карафці.

Так була винайдена "Третя теорія", що асоціювалася у Ховрашкевича з п'ятою Симфонією Бетховена ван Людвіга і третім законом Ісаака Ньютона. Але подібність, повторюємо, була чисто цифрова.

РОЗДІЛ VII,

в якому розповідається про вавілонські ріки, катання на яхті, зелені лампочки, Креза і Нобеля, німфу Ехо, нащадка аристократичного роду, його походження, деякі біографічні дані, "морського вовка" й університет

Мурченко сидів у готелі й плакав. Розгублений і трохи схвилюваний Сідалковський походжав по двоспальному номеру, наче капітан по палубі перед початком шторму, і давав розпорядження, яких команда не збиралася виконувати. Славатій на нього не звертав уваги, а Тамара, що сиділа в кріслі, тільки похитувала ногою й іронічно посміхалася. Сідалковського ця картина нервувала, як тореадора флегматичний бик.

— Славо,— повторював Сідалковський.— У такому стані ви не можете служити взірцем для підростаючих поколінь. Встаньте. Витріть очі рушником і не утворюйте в готелі вавілонських рік.

— Сідалковський, ви демагог і периферія. Ти мене обдурив,— глянув поверх окулярів Мурченко.— Ви мене всі обдурюєте.— Мурченко підвівся і почав підтримувати стіну, яка, здалося йому, не хотіла підтримувати його. Стіна раптом повисла, ніби небо під крилом літака, що йшов на посадку, і Мурченко перелякано, але впевнено й твердо зайняв попереднє положення.

Сідалковський підійшов до нього, узяв під пахви і голосно повідомив:

— Славо, катання на яхті відміняється. Робіть оргвисновки...

Він не договорив. У двері постукали.

— Товариші, треба й совість мати. Уже всі відпочивають. Ви не вдома — в готелі,— невдоволено нагадала адміністраторка.— А жінкам,— додала вона і глянула на Тамару змішаним поглядом любові й ненависті,— у номері, між іншим, дозволяється бути тільки до 23-ї години.

— Сідалковський, чув? — засміявся Славатій.— До двадцять третьої години. Совість, у тебе є? — передражнив Мурченко адміністраторку й зареготав: — Ха-ха-ха!

— Мені пора,— Тамара підхопилася.

— Виховна година закінчена. Діткам пора спати.— Сідалковський підійшов до Мурченка, взяв його в свої обійми і кинув прямо на постіль, не знімаючи з нього ні одягу, ні черевиків.

Та Слава його не відпускав. Обхопив Сідалковського за шию, намагаючись поцілувати в щок.

— Ляжте,— наказав Сідалковський.— Хай солодкий сон рятує вас від гіркого

цирозу!

— Сідалковський, я не алкоголік,— образився Славатій.— Чуєте? Я пив в ім'я дружби! — Мурченко упав на подушку — йому стало недобре.— І з солідарності,— додав він.

Стеля пішла обертом, як під куполом цирку. Славатій сів, потряс головою, ніби кіт, якого витягли з ванни, і йому начебто полегшало.

— Прощайте, Славо! До кращих часів! До нових зустрічей! — сказав з порога Сідалковський.

— Слава "Фіндіпошу"! — гукнув Мурченко, коли Сідалковський з Тамарою щезли по той бік дверей.— Привіт Стратону Стратоновичу!

Та Сідалковський уже цього не чув. Він походжав по спустілій Бессарабській площі, як директор ринку, де він (так йому думалося) щось означає і водночас не означає нічого. Зелені лампочки таксі, які Сідалковський щоразу вітав театральним жестом, реагували на нього, як мертвий на поставлений діагноз.

У такій дикій ситуації, як казав Тамарі Сідалковський, він ще не був. Хміль у нього вивітрився, як ефір з розкоркованої пляшки. Життя, яке п'ять хвилин тому здавалося, як і Тамара, прекрасним і дивовижним, несподівано стало сумним і невеселим. Тамара мовчки посміхалася, і це раптом почало Сідалковського дратувати.

— Скажіть,— звернувся він до неї,— ви розмовляти вмієте?

— А що це дасть? — в свою чергу запитала вона, і Сідалковський раптом поліз у кишеню з єдиним наміром: покінчити з останньою купюрою, що шелестіла, наче осінній лист на замороженій яблуні, і з Тамарою, котра йому чомусь почала набридати.

"Синеньку" він витяг, як міліцейський жезл, і показав на зелений вогник.

— Куди? — заскреготіли гальма.

— Вперед! — промовив Сідалковський, схопившись за ручку дверцят.

Водій збирався було натиснути на стартер, та Сідалковський зупинив його і кинув, наче пароль:

— Здачі не треба!

Він рвучко відчинив дверці, пропускаючи поперед себе Тамару, яка несподівано, як і настрій у Сідалковського, покращала.

"Ідіот,— подумав Сідалковський-перший, що раптово прокинувся у Сідалковському-другому.— Остання п'ятірка. Десятку ти викинув на коньяк. Що ти завтра робитимеш, піжон? Куди ти без грошей підеш? Кого ти із себе корчиш? Креза чи Нобеля? — лаяв Сідалковського-другого Сідалковський-перший.— Невже ти не можеш обійтися без цих фокусів? Бути, як усі,— нормальною людиною?!"

"Ну, досить моралі. Набридло! Мені від неї уже млосно,— відповів йому злісно Сідалковський-другий.— Я не хочу над цим думати. Чув? Те, що можна зробити сьогодні, я не відкладаю на завтра..."

Він рішуче примостився біля Тамари. Зблизька вона йому подобалася більше, ніж здалеку. Від неї віяло чимось кімнатним, лагідним. "Біля неї затишно, як біля електрокаміна в однокімнатній квартирі вдови",— чомусь подумалося Сідалковському.

Тамара сиділа, заклавши ногу на ногу, і похитувала нею, як усі сентиментальні й непостійні натури. Свіже нічне повітря вривалося крізь вітрове скло бажаним гостем, освіжало їх, і тепер Сідалковський приступив до самоаналізу: "Для чого я їду і навіщо вона мені здалася?!" І все ж сказав уголос:

— Прошу вас нікого не підсаджувати. Моя подруга любить тісноту, але тільки зі мною.

— Я вас зрозумів,— промовив шофер голосом людини, що перевиконала денний план і якій "чайові" ніколи не обривали кишень.

Тамара вдячно посміхнулася Сідалковському і дозволила присунути себе ближче, ніж дозволяла класність водія та асфальт, по якому вони вже їхали. Їхали довго. Бо Тамара, як згодом виявиться, жила на околиці міста, в гуртожитку, що стояв на пересіченій місцевості і ще не вписувався в жодний мікрорайон. Їхали мовчки, бо з такими дівчатами, як Тамара, розмовляти важче, ніж із стіною лісу. Ліс від себе хоч відбиває якісь звуки, як німфа Ехо, і луна все-таки йде. Від Тамари ж не йшло нічого, крім теплої посмішки, яка Сідалковського не зігрівала.

Поки в машині висить тиша, ми, незважаючи на напіврожеву темряву в салоні авто, беремо на себе сміливість описати Тамарин портрет. Якщо нам не вдасться точно визначити колір її зачіски, то спробуємо сказати про те, що Сідалковський сприймав на дотик, тобто про рельєфність її фігури. Але спочатку про колір її зачіски. Зачіску Тамара носила, як здалося Сідалковському, темно-каштанову, неначе імпортований гарнітур. А вираз її обличчя в ці хвилини нагадував обличчя гравця в спортлото, котрий сидить перед екраном телевізора і з нетерпінням чекає, коли спалахне табло з таким необхідним для нього числом.

Тепер переходимо до рельєфності. Плечі (це він уже знав достеменно, бо за них тримався) податливі й округлі, за які не зовсім зручно під час руху триматися. А особливо на вибоїнах. У Тамари, до речі, все було піддатливе: і плечі, і руки, і пружний стан.

Загалом усю постать Тамари можна віднести до раннього ренесансу. За вагою — це богиня Місяця й Полювання, що ж до форми одягу на даному етапі — швидше парадна, ніж модна, XVI — початок XVII століття на Україні.

"Але вона тобі зовсім не потрібна,— знов у Сідалковському-другому прокинувся Сідалковський-перший.— Нащо ти дівчині голову словесами забиваєш? Закохуватися ти ж не збираєшся? І ця для інтересу?"

"Слухай, ти,— зневажливо кинув йому Сідалковський-другий.— Не забувай про честь і шляхетність. Я скоріше вму, ніж порушу правила честі".

"Джентльмен! Лицар XX століття",— знущався з нього Сідалковський-перший.

"Ти мені вибач, але ти дурень",— відрубав йому Сідалковський-другий.

"А ти аристократ?!"

Діалог перебив шофер:

— Здається, тут?

Тамара кивнула головою. Таксист зробив жест касира гонорарного відділу, але

Сідалковський відповів йому жестом людини, яка тільки прибула у відрядження.

"Йолоп! — гукнув йому Сідалковський-перший.— Візьми здачу. Назад нічим буде доїхати. Подивися, скільки на лічильнику..."

"Уже пізно",— відповів Сідалковський-другий.

Таксист подякував йому посмішкою бухгалтера-економіста і щез за поворотом, як спринтер.

— Ви що, банкір? — втретє за вечір заговорила Тамара голосом суфлера із районного Будинку культури.

— Я Нобель, помножений на Креза,— відповів Сідалковський і повів її під стару й самотню липу...

Над лавочкою, на якій вони вместилися, висів чорний металевий абажур, схожий на дамський капелюшок. Там, де колись був патрон для лампочки Едісона, світилося небо, з якого Сідалковський не міг подарувати Тамарі ні місяця, ні зірок.

— Ніч на Україні. Вид на Борщагівку,— дивився він на небо і висотні журавлині крани на його тлі і кидав фрази, наче вголос читав титри під час демонстрування фільму.— Я вам, Тамаро, даруватиму сьогодні паралелі і меридіани, поскільки зірок над собою не бачу. Але при умові: в обмін на поцілунки.

Тамара мовчала, як студентка перед екзаменатором, котра, проте, була певна, що компенсує відсутність знань своїми зовнішніми даними.

У вікні гуртожитку спалахнуло світло.

— Когось потягнуло на воду,— промовив Сідалковський,— щоб погасити жар перепаленого шлунка.

— Ви судите по собі? — осміліла Тамара. Сідалковський пригорнув її й промовив:

— Таке селяві. Йому потрібно світло, а нам навпаки — темрява.

Він узяв Тамару за стан, який намацувався так само важко, як адамово ребро. Десь там, очевидно, у неї знаходився важельок чи вмикач, бо Тамара при першому ж дотику заплющувала очі й розтуляла уста, як матіола пелюстки. Тьмяне світло віддаленого вікна освітило разок зубів кольору азбестово-білого корала.

"Цікаво!" — подумав Сідалковський і прийняв руку. Тамара стулила губи, розплющила очі й запитливо глянула на Сідалковського, ніби кажучи: "Ну чого ж ви?"

Євграф повторив експеримент: очі знову заплющилися, а уста почали розквітати, як троянди напровесні.

— Сідалковський, а справді, хто ви? — запитала, передихнувши, Тамара.— Я чула вашу розмову з Мурченком Славою і помітила, як ви викручувалися від його запитань. Я зрозуміла, ви не з польської делегації. Мене не проведеш! Я спостережлива.

— Гм, на вас поцілунки діють, як луг на лакмусовий папір. Позитивно. Я гадав, що ви не вмієте розмовляти. Отже, вас цікавить, хто я. А як на вашу думку?

— Не знаю,— стенула податливими плечима Тамара.— Артист, чи що? — вгадувала вона.— Може, студент? Але грошима розкидаєтесь, як мільйонер чи аристократ...

— Аристократ,— промовив скромно.— Але не зовсім. Я тільки далекий нащадок аристократичного роду. Далекий, як Марс — бог війни.

— А без жартів?

— А без жартів? — Сідалковський пригорнув Тамару ближче, ніж це було можливо.— Якщо говорити без жартів, то я починав точнісінько, як прем'єр-міністр Англії Уїнстон Черчилль: народився семимісячним і теж цілком випадково. Він під час балу, я — під час репетиції драмгуртка в художній самодіяльності. Він: у Лондоні, а я у Вапнярці. Згодом вичитав, що семимісячні, як і лівші, часто або генії, або ж кретини. Те, що я не останній, переконався у Вапнярській середній школі, яку закінчив хоч і не на "відмінно", але й не в кожному класі довго засиджувався. Правда, у двох перших класах несподівано засів довше. Програма виявилася настільки цікавою, що я вирішив повторити пройдене...

Тамара сиділа, як зачарована. Очі, що нагадували перестиглі оливки, набирали кольору підсмаженого каштана. Вона дивилася на Сідалковського і не могла зрозуміти: правду він говорить чи жартує. Але їй подобалося те й друге, як і все у Сідалковському.

— Навчання в школі не пропало даром,— продовжував він, не спускаючи очей з обрію, який почав потроху світлішати.— Навчився курити. Тепер не палю. У мене завжди так: коли забороняли — курив, дозволили — кинув. Так я став протестантом.

Сідалковський глянув на Тамарині коліна: ті ж самі, що у "Волзі". Але тоді вони йому чомусь більше подобалися. Може, тому, що не були на такій близькій відстані, як тепер... Він крадькома зиркнув на годинник. Секундна стрілка з швидкістю каруселі викаблучувалась навколо своєї осі. Сідалковський взявся рукою за те місце, де в Тамари, здається, був якийсь вмикач. Уста в ту ж мить затремтіли, як сльозинки на віях, і розтулилися. "Цікаво!" — посміхнувся він.

На цій стадії подій, які ми описуємо, губи у наших героїв стулені так міцно, що навіть крізь їхні щілини не може вирватися жодне слово. Тому нам доведеться, не порушуючи стиль Сідалковського, напівжартома-напівсерйозно продовжити його curriculum vitae*.

У вапнярській школі в Сідалковському прокинувся не тільки цигарковий протестантка й мрійник. По закінченні навчання він поїхав, уже як романтик, у незвіданий і далекий світ — Одесу. Мріяв стати штурманом далекого плавання. Та в училище не потрапив — не пройшов за конкурсом. Додому вертатися не хотів, тож записався на торговельне судно, згодом став матросом першого класу і з'їздив один раз в Італію, де заходили аж у два порти: Геную і Венецію. В одному із них Сідалковський зійшов на берег. Де саме — не пригадує. Бо ці міста ще з шкільної парти плутав, як і Литву з Латвією, не знаючи, чия столиця Вільнюс, а чия — Рига, де продають паланку, а де ризький бальзам...

По-італійськи читати не вмів, а як же говорити по-українськи, коли всі розмовляли по-італійськи. Тому й досі не знає, де купив альбом порнографічних листівок, японські плавки і два чорних костюми: чи в Генуї, чи у Венеції.

Після "загранки", як казав по-одеськи Сідалковський, повернувся до рідної Вапнярки. Ходив по селу в чорному смокінгу, як конференсьє з обласної філармонії. Казав, що за кордоном усяке барахло дешеве, але продукти — не те що в нас, дорогі.

Цим самим породжував нездорові чутки, але їм все одно ніхто не вірив, як ніколи ніхто не вірив самому Сідалковському.

— Звичайний моряк,— розповідав Сідалковський,— а купив святковий костюм. Якби не фотоальбом, то зумів би взяти ще штук вісім.

Показував односельцям ярлики, на котрих стояло: "Made in..." Що це означало — він не знав. З іноземною мовою, як і з учителем, що її викладав, ніколи спільної мови не знаходив. Лінгвістичні здібності у нього виявлялися, як божий дар, але не в останній стадії. Навчившись читати латинський шрифт, вважав, що цього достатньо...

Раптом Сідалковський відірвався від Тамариних уст, ковтнув повітря, але не на повні груди, бо Тамара несподівано взяла ініціативу в свої руки. Це у Сідалковського викликало дивні асоціації. Наприклад, такі: камінь, який щойно здавався мертвим, раптом ожив і, зірвавшись з гори, покотився вниз, організовуючи по дорозі таку лавину, що Сідалковський боявся, аби його не придушило. Але поки йому це не загрожує, тож продовжимо спокійно його життєпис...

Якось, гуляючи з дівчиною в полі, за Вапняркою, Євграф потрапив під дощ. Куплений в Італії костюм виявився, як змії, паперовим. Додому Сідалковський повертався аж увечері у підштаниках, ще й з двома втратами: втратив дівчину, яка від сорому втекла з поля до лісу, і костюм, від якого залишився один ярлик з незрозумілим для Сідалковського написом. Вчитель Іван Іванович згодом той напис розшифрував: "Костюм для мерців" (але Сідалковському з чисто педагогічних міркувань цього перекладу не сказав). Тоді з нього сміялася вся Вапнярка. Цю подію Сідалковський розцінив, як незаконну акцію проти нього з боку Італії. З того часу Сідалковський зненавидів підштаники й Італію.

— З цією державою я у конфлікті,— казав він.

Тепер ходив здебільшого в японських плавках, але тільки на пляжі. У воду не залазив: японцям, як і італійцям, не довіряв. Іноземних мов, як і раніше, не вчив, порад старших не слухав, і це підвело його вдруге. Коли наважився одягти другий костюм, знову потрапив під дощ. Додому біг у вітчизняних темно-синіх трусах. Точнісінько таких, в яких колись бігав нападаючий київського "Динамо" Граматикопуло. Міжнародний конфлікт загострився...

Вернувся до Одеси, але в "загранку" більше не пустили. Підмочився на костюмах, на альбомі погорів... За ввезення порнографічних листівок у святу Одесу матроса першого класу навічно списали на берег з правом плавати, але не далі територіальних вод. І то не на шлюпках, а вплав — не далі буйка...

Щоб роман читався не так монотонно і нудно, повідомимо, що над сивим Києвом уже загорявся той травневий голубий ранок, який передбачають календарі, але не подають детального опису. Ми заповнимо цю прогалину і коротко скажемо: над містом висів той ранок, коли у рідній і далекій для Сідалковського Вапнярці хлопці ще ловлять хрущів і запускають їх востаннє дівчатам за пазуху.

— На добраніч,— галантно розкланюючись, випалив Сідалковський Тамарі.— Хай вам сняться ніжні сновидіння Аполлона...

— Але вже світанок! — повідомила Тамара.

— О боже! А я й не помітив,— промовив аристократично Сідалковський.— Як швидко минув час! Коли ж ми зустрінемося знову? Я не витримаю довгих розлук з вами, Тамаро,— розгублено посміхнувся він, востаннє припав до червоно-розпуклих ранкових пелюсток, що трохи припухли від поцілунків.

Сідалковський пішов, озброївшись ще однією запискою з адресою Тамари. Попрощався він з нею без болю й зітхань і пішки добрався до центру, бо таксі, як і грошей у нього, не було. У ці хвилини в його душі точився типовий для нього діалог між Сідалковським-першим і Сідалковським-другим. Вони жили вдвох у ньому одному, тож йому ніколи не було сумно. Поки між ними точиться словесний двобій не на життя, а на смерть, ми продовжимо незакінчену біографію Сідалковського.

Як тільки списали його на берег, він деякий час жив у порту. Прописаний був у відділі кадрів, але трохи під іншим, коротшим, прізвиськом — Сідалко, на яке реагував так само, як і на Сідалковського.

У порту працював вантажником, але іменував себе лише докером. Тут йому не так подобалася робота, як назва його нової спеціальності. Інколи виходив у море, але переважно у святкові дні на екскурсійних суднах чи на шлюпці, взятій напрокат. Це не збивало його з обраного курсу — розповідав, як і перше, про красуню Гавану, Марсель і про острови Фіджі, не забуваючи про Геную й Венецію, які, коли послухати його, знав краще, ніж рідну Вапнярку. Розповіді пересипав морськими термінами та назвами усіх відомих йому портів, як справжній морський вовк, хоч в Одесі таких вовків завжди було більше, ніж моряків. Втім, може, саме тому близькі й знайомі називали його не морським, а смаленим вовком...

Для того, щоб знати усі порти на різних широтах і меридіанах, доводилося вечорами просиджувати над географією. Те, чого не довчив у школі, надолужував тепер.

— Книжки привели мене до моря,— часто говорив Сідалковський,— але море мене викинуло назад до книжок.

Розум, як і досвід, приходить з роками. Наука в ліс не пішла — при вступі до університету географію склав на "п'ять". Вступив на географічний. Тоді вирішив стати істориком. Закінчив три курси історичного. Але не після того, як перевівся, а як вивчав історію. Згодом потягло на філологічний, хоч у школі мов не любив. Ніяких. Навіть рідної. Тому займався літературою. Переважно античною, яку так і не склав на іспиті, бо завжди плутав людей з богами. Зате достеменно знав, що і в яких випадках казали древні греки та римляни. Дві цитати вимовляв по-латині. Одну з них (коротшу) міг безпомилково написати в альбомі, але поки що нагоди такої не траплялося. Потім залишив стаціонар. Чи тому, що мав багато "хвостів" і його могла врятувати тільки серйозна довідка від лікаря та академвідпустка, чи, може, просто захотілося швидше заробляти гроші, які він любив так само, як і жінок, тільки з грішми розлучався набагато швидше.

Багатих тіточок та дядечків Сідалковський не мав. Були в нього тільки багаті

потреби, але цього, звісно, замало. У Вапнярці жила сама мати, яка з нетерпінням чекала, коли ж син нарешті "виб'ється в люди і стане великою людиною". Сідалковський перейшов на заочне відділення і виїхав до Вапнярки набиратися сил і розуму. Та вдома довго не затримався: натура виявилась непосидючою. Його завжди кудись тягнуло. Без цього потягу, як без моря і чужих фраз, він не міг, тож поклав собі цього разу кинути якір біля берегів Славутича. Але як це зробити. Сідалковський поки що не знав. Бо з життям був обізнаний ще менше, ніж з античною міфологією.

РОЗДІЛ VIII,

в якому розповідається про сам роман, про інших його героїв, товари широкого вжитку, рожевий колір, бомбошки, пуфики, крісла і слова у скороченому вигляді

Тепер, коли Мурченко нарешті залишив Сідалковського, як самого Мурченка залишила тверезість, ми продовжимо розповідь про героїв нашого роману. Спочатку домалюємо незакінчений образ Ховрашкевича, а тоді візьмемося ще за одного типа (у кращому розумінні цього слова): Георгія Панчішку-другого, улюбленця Стратона Стратоновича Ковбика.

Портрети ми подаємо навмисне у перших розділах, щоб у наступних, де у нас з вами й без цього вистачить роботи, ми спокійно зайнялися б зав'язкою (якщо вона ще не відбулась), кульмінацією, розв'язкою та іншими необхідними хрестоматійними атрибутами, без яких не може обійтися літературний твір. Паралельно розвиватимемо дві сюжетні лінії. Одна йтиме по парних числах, друга — по непарних. Так що кому не дуже терпиться і хочеться швидше добратися до кінця, наш роман можна читати через один розділ.

Але не лише в цьому оригінальність роману. Для сім'ї такий роман — саме задоволення. Його можна, дякуючи двом сюжетним лініям, що переплітаються між собою і зав'язуються епілогом, як довгі жіночі зачіски на потилиці, читати одразу двом. Для цього слід тільки придбати не одну, а одразу дві книжки. Це, щоправда, трохи відіб'ється на іншій лінії — фінансовій, зате вийде збагачення по другій (теж не сюжетній) — розумовій. Бо, якщо вірити великим, кожна книжка — то джерело знань. Наша щодо цього — не виняток. Роман, скромно кажучи, — енциклопедична річ.

Ми часто вживаємо (навіть ось зараз) такі слова, як "ми", "нам", "нас" тощо. Робиться це зумисне: роман — праця колективна. Над ним працював не лише автор, а й лінотипіст, коректор, редактор (чи не найбільше) та, звичайно, художник, який домалював те, чого не зуміли зробити ми.

Якщо ви вже дійшли до цього розділу і твір, як не дивно, ще не облишили, то на знак нашої вдячності по секрету скажемо й таке: для того, щоб роман читався легше й веселіше, ми, як це часто робили великі письменники, вводимо в нього елементи несподіванок, обриваємо розділи у найцікавіших моментах — це трохи дратує, але й інтригує...

Отже, закінчимо про Ховрашкевича. За натурою він — людина мовчазна, але до першої випитої чарки. Любить обкушувати нігті, чим виявляє своє незадоволення досягнутим у житті. Болісно й різко реагує на критику і запевняє всіх, що зовсім не

сприймає її, як істинно православний католицизм. У п'яному вигляді найбільше завдає неприємностей директорам готелів, офіціантам та своїм колегам по роботі. Після другої чарки "остаточно починає працювати млин — Михайло Танасович починають говорити" (так коментує Ковбик, не приховуючи своєї сардонічної посмішки, балакучість колеги).

Ховрашкевич на те, може, й реагує, але зовні не виявляє ніяких ознак. Слід віддати належне, він уміє підтримувати будь-яку тему в розмові, але, включившись, надалі її розвиває самостійно і ніяких заперечень не терпить, як і не визнає будь-яких авторитетів і їхніх доказів. Розповідає Ховрашкевич так, ніби лізе угору по височенній сосні, не обминаючи жодного сучка й гілляки. Отож, коли має настати кінець розповіді, ніхто з присутніх не знає, як, до речі, й сам оповідач. Якщо Ховрашкевича хтось намагається перебити чи зупинити, він не звертає на те ніякої уваги, мчить далі, мов на червоне світло грузовик, у якому вже давно відмовили гальма. Якщо ж комусь усе-таки вдається зупинити Ховрашкевича — він починає оповідь спочатку. Тому той, хто його знає, на таке ніколи не наважується. Один Стратон Стратонович дозволяв собі таку розкіш. Решті ж краще мовчати або, вибравши слушну хвилину, встати й піти геть. Ховрашкевич не забороняв і реагував на це двома реченнями:

— Хай іде! Тільки собі на шкоду.— Він так вважав щиро.

Усі свої розповіді, про що б вони не були — про лікування голодом, інтелект дельфінів чи вивчення іноземних мов уві сні або ж про історію походження слова чи назви, Ховрашкевич починав однаково:

— То я вам скажу так. Коли Олександр Македонський — Тамерлан... До речі, слово "Македонський", як і слово "голландський", походить від назви місцевості... Як сир, так і великий полководець дістали свої назви від свого місця народження... Назва сир "Голландський" народилася у Голландії, а прізвище Македонський — у Македонії. Як, скажімо, слово "Невський" на Невському озері... До речі, хто не знає, то я вам скажу: Олександр Невський — небіж Данила Галицького... Князь Данило Галицький — це його рідний дядько по матері... Але ми зараз не про нього, а про Македонію... Македонія... Це республіка... Вона знаходиться, хоч про це й не всі знають, на території сучасної Югославії, поруч з Чорногорією, але не з Хорватією. Так-от... Олександр Македонський...

— Та перестаньте!.. Ще й сто грамів не випило, а млин завело. Економте кисень! Для майбутніх дослідів! Або краще скажіть мені, що воно за ресторан "Мисливець"? Отой, що недавно відкрився. Є там що їсти чи нема? Рябчики, тетеруки, ведмежатина?.. Як вони там хоч готують, варто було б перевірити...

— Першокласно,— коротко кидає Панчішка і червоніє.— Але найкраще, Страт Стратич, так це в "Либеді"...

— Я вам не Страт Стратич,— перебивав його Стратон Стратонович.— Ви все в житті скорочуєте. А саме життя?..

— То я вам так скажу, Стратоне Стратоновичу,— приймав на себе бій Ховрашкевич і зіщулювався, ніби школяр, що завинив перед класним керівником.— У "Либеді" я ще

не був, але буду обов'язково. З найближчої зарплати, Стратоне Стратоновичу...

— А ви, Панчішко, були?

— Так... Знаєте... Наскоком. Забігали... Взяли одну пляшечку і...

— Як це наскоком? — перебивав Стратон Стратонович. — Наскоком можна тільки бабу полякати! А фундаментально?

— Фундаментально не був, — Панчішка перелякано дивився на Ковбика і для чогось то затискував, то розпускав вузол на краватці. Коли на Панчішку поглянути збоку, то могло здатися, що він у стані постійної напруги (вольт 127, не менше), як електроскат.

Панчішка боявся всього: пацюків, мишей (польових і летючих), усіх без винятку земноводних, різких висловів, а особливо своїх власних слів. Ніколи не встрявав у небажані розмови. Говорив тільки про товари широкого вжитку та про моди на штани, про черевики й свічки в художньому салоні. Діставав светри, кофти, термоси та імпорتنі авторучки або жіночі рейтузи, що перепадали йому по великому знайомству і випадково. Продавав їх ближнім, бо на його дружину вони завжди чомусь виявлялися якщо не завеликі, то замалі. Усе діставав з-під прилавка і, якщо вірити йому, на базі.

Ім'я Панчішка мав грізне — Георг. Але воно йому не пасувало, як штани огрядній жінці. Мабуть, тому йому дали інше — Масик. Звідки й ким це ім'я було занесене у "Фіндіпош" — так і залишилося таємницею.

Форма обличчя у Масика — кругла. Лице начебто обточувалося по колу вслід за циркулем. При здивуванні робилося еліпсоподібним (вертикально), при посмішці і запобіганні перед Ковбиком — теж еліпсоподібним (горизонтально). Зуби усі свої, за винятком двох передніх — ті з нержавіючої сталі.

Випещений Панчішка, здається, ріс під ковпаком. На нього весь час дмухали у районі Печерська і знімали тополиний пух на Володимирській гірці, куди тітоньки водили його дихати чистим дніпровським повітрям, але тільки в лагідну погоду. Панчішка боявся крижаних вітрів, двадцятиградусного морозу та осінньої мжички. У негоду рум'яне личко Масика робилося синім, як печінка, і обвисало. Він міг нормально жити тільки в помірних субтропіках і в квартирі, де всі батареї нагріваються рівномірно.

Квартира Панчішки нагадувала поєднання фарфоро-фаянсового магазину з філіалом меблевого складу, в який завезли зразки меблів періоду непу і Ренесансу. Колір любляв рожевий. Тому абажури, бомбошки, пуфики, крісла, диван, ліжко були рожеві, і навіть жіночка Масика теж мала рожевий вигляд і рожевенькі ямочки на рожевеньких фалангах рожевеньких пальчиків. Звали дружину Масика якось дивно — Майоліка. Чи це було її справжнє ім'я, чи вигадане — ніхто, окрім неї, не знав. Навіть Масик.

Дітей у Панчішки не було. Жили вони для себе, а вечорами, мружачи пухнасті вії, Майоліка слухала, як Масик розповідав підсолоджені любовні історії, що трапилися нібито з Ховрашкевичем, Ковбиком і навіть з самим Карлом Івановичем Бубоном.

Говорив Панчішка економно і скорочено. Імена своїх родичів вимовляв теж у скороченому вигляді: Лока, Мака, Зіка, Віка. Траплялося й коротше: Зі, Ма, Йо, Ло.

— Ло,— казав він, звертаючись до сестри Лори,— просила Йо, щоб ти трішки побула з ма...

У перекладі на нормальну мову це означало: "Ларисо, просила Майоліка, щоб ти трішки побула з мамою".

Інколи Панчішка лаявся, але також скорочено: "Йолі-палі!"

Висловлював своє захоплення здебільшого такими словами: "Колосально!", "Феноменально!", "Потрясаюче!" Якщо ж обурювався, то кидав слово, наче різав папір лінійкою: "Жах!"

Панчішку рідко бачили злим чи розгніваним. Він завжди ходив усміхнений і випромінював лише доброту та масу найтепліших побажань, як святкова листівка. Коли хтось грав у шахи чи шашки, а Панчішка збирався додому, то, прощаючись, казав:

— Бажаю вам виграти обом!

Хоч тишком-нишком, слабшому від себе чи тому, кого недолюблював Стратон Стратонович, Масик міг підкласти якщо не свиню, то принаймні порося. Панчішка навіть легенько випивав, аби тільки його не вважали за некомпанійського товариша.

У "Фіндіпоші" він був єдиний, хто народився, як любив висловлюватися Стратон Стратонович, "на асфальті". Тобто в місті, а не в селі. Можливо, і до нього Стратон Стратонович ставився б з неприязню, якби Панчішка не належав до числа тих, про яких кажуть: "Якби й хотів, то на нього не образишся". Масик умів галантно кланятися, цілувати ручки. Особливо ця пристрасть Масика до жіночих рук подобалася дружині Стратона Стратоновича — Вініаміні Іпатівні. Масик гарно грав на піаніно, скрипці, танцював вальси, падегриси, але не терпів польок, чардашів та українського козачка.

— Колосальний ритм,— виправдовувався Панчішка.

Якщо ж Вініаміна Іпатівна ставила Панчішку усім за приклад, називала його вихованим і культурним молодим чоловіком і цим самим підривала інтелігентність та авторитет Стратона Стратоновича, то Ковбик не витримував і сердито кидав їй свою улюблену репліку:

— Коли я пас гусей, то воно сиділо на нічному горшку і слухало полонез Огінського.

Панчішка мав ще одну особливість: коли дивитися на нього ззаду, то ніхто не міг твердо й впевнено сказати, хто то пішов — чоловік чи жінка. Для цього потрібно було обов'язково забігати наперед, бо штани при сучасній моді фактично нічого не означали...

Масик сидів і спалахував, як червоний кашкет на привокзальній площі.

— Фундаментально не був,— повторив Панчішка.— Але мені розповідали, що в "Либеді"...

— До речі, Стратоне Стратоновичу, ви знаєте, звідки походить назва Либідь? — сідав на свого коника Ховрашкевич.— Ця історія починається ще за часів Щека, Кия і Хорива. До речі, вулиця Хорева, ще й досі, як не дивно, збереглася на Подолі. Там колись жив Хорив. Але назва Київ пішла не від Хорива, а від його старшого брата Кия...

— А кий?

— Не зрозумів?!

— Ну, кий?! Більярдний! Ви не знаєте, звідки походить назва кий, кийок?! Не від цього брата?

— Ви даремно смієтеся, Стратоне Стратоновичу. Даремно, а я вам доведу. Етимологічно, а хочете — лінгвістично. До речі, ви знаєте, що є така наука, як лінгвістика?..

— Ви мене на лінгвістику не збивайте. Ви мені прямо скажіть: у "Либеді" ви були чи ні?

— Не був.

— Отак би і зразу. А в "Наталці" чи "Верховині"?

— Я був, Стратоне Стратоновичу,— втручався Панчішка з діамантовими кінчиками вух.— Це не те. Типове не те. Нема шик.

— Що мені ваш шик. Мені не шик потрібний, а шинка.

— Так дозвольте, Стратоне Стратоновичу, закінчити... Так от, слово "Либідь" походить не від Лебедя, як дехто вважає... Лебеді — то птиці. До речі, ви знаєте, коли гине лебедиха, то лебідь піднімається високо вгору і каменем...

— Будемо закруглятися. Уже розвезло. Його до ранку не переслухаєш,— казав Стратон Стратонович і підводився з-за столу.— Розпатякалося! Ви собі як хочете, а я поїхав...

— Стратоне Стратоновичу, а на коня? До речі, ви знаєте, звідки походить оцей вислів "на коня" або "на стремено"? Ще за часів Запорозької Січі, коли козаки...

— Це його патякання уже ви, Панчішко, послухайте, а мені час...

— А даремно. Це дуже цікаво. Я ж кінчав історико-філологічний факультет. До речі, я закінчив... Я не хвалюсь... Ви знаєте... Але я закінчив його з відзнакою, хоч майже ніколи нічого не вчив. Я завжди читав. І за фахом... Чуєте, Стратоне Стратоновичу, за фахом я більше історик, ніж філолог.

— За фахом усі ми історики,— уже з порога кидав Стратон Стратонович.— А за професією — бух-гал-те-ра-а! З нарукавниками! — Потім вибивав з мундштука недопалок і тільки після цього лагідно казав: — Ви тільки мені тут, хлопці, дивіться. Щоб ніяких слідів не лишалося. А то ще "Фіндіпош" спалите...

Панчішка розпливався в рожево-оранжевій посмішці і запевняв Стратона Стратоновича, що все буде "в ажурі". Ховрашкевич пояснював, звідки пішов цей вислів, але Стратон Стратонович уже його не чув. Його вечірня програма на цьому закінчувалася, як і наш восьмий розділ.

РОЗДІЛ IX,

в якому розповідається про добрі прикмети, велике затемнення, місто-парк, механіка Бублика, донечку Ротшільда, пончики, оголошення, філолога у відставці, матусю Карапет і її майбутнього квартиранта

Усе складалося якнайкраще. Такої гостинності від столиці Сідалковський не чекав.

— Це добра прикмета,— гадав він,— Столиця приймає в свої обійми провінціала.

А треба зауважити, що Сідалковський належав до людей забобонних, але від

посторонніх це приховував і навіть соромився, бо про людське око вважав себе переконаним атеїстом.

Отож гостинний прийом на пероні він відносив до гарної прикмети, але навіть не підозрював, що його гучне прибуття до столиці співпало з хвилинами великого затемнення. Якби про це Сідалковський дізнався своєчасно, він згодом усі свої життєві невдачі відніс би саме до цієї події. Та цього Сідалковський навіть не помітив. Того вечора електромережа працювала справно, а лампи денного освітлення горіли краще, ніж будь-коли, бо на багатьох підприємствах міста якраз розпочався тиждень економії електроенергії, і на Сідалковському подія великого затемнення не відбивалася ніяк.

Можливо, Сідалковський поведився б так, як слід поводитись під час затемнення сонця, але його про це ніхто не попередив, а календарями він не користувався — навіть тими, що виходили мільйонними тиражами. Отож тепер зрозуміло, чому він нічого на собі не відчув, окрім, звичайно, страшенного потягу прийняти квіти з рук Тамари та виступити від імені польської делегації, за члена якої його спочатку прийняли. Але цим бажанням, як гадав Сідалковський, він передусім завдячував трьом полякам-селекціонерам і випитому на дурничку коньяку, що пізніше перемішав його ще й з горілкою, вином і чеським пивом "Будвар", якого Сідалковський не любив, але пив заради закордонної назви і гарно розмальованої етикетки.

Сідалковський ішов Києвом, а назустріч йому посміхалося сонце. Воно освітлювало Хрещатик, лаврські та софійські золоті бані, переломлюючись, вибухало яскраво-сліпучими спалахами на каштанових свічках і навіть грало зайчиками на припорошених черевиках Сідалковського, які аж ніяк не вписувалися у ці чисто виміті київські вулиці й тротуари. Він ішов повз Ботанічний сад університету між стрімких тополь та розлогих каштанів і думав: "Не місто, а суцільний Парк культури та відпочинку. Ради такого міста варто жити, але не в цьому будинку". Сідалковський глянув на величезну споруду із бетону й скла, над останнім поверхом якої пливли хмари і яка, здавалося, просто наповзає на оперний театр, ставлячи перед собою єдину мету — розчавити його.

Колись тут, на Володимирській вулиці, під цим самим номером, де тепер виросла оця величезна багатокліткова споруда, у старовинному й напрочуд гарному будиночку знімав кімнатку холостяка колишній матрос і приятель Сідалковського — механік Бублик із річфлоту. Тепер не було ні тієї кімнатки, ні механіка Бублика. А саме в нього й збирався тимчасово кинути якір Євграф Сідалковський — любитель моря і пригод. Та механік Бублик давно вже поміняв своє парубоцьке життя на затишну малосімейну квартиру й жив тепер, як сказали Сідалковському на річковому вокзалі, деś аж під Херсоном.

Сідалковський вийшов від чергового по вокзалу з таким почуттям, яке було в Робінзона Крузо після першої ночі, проведеної на невідомому острові. На душі раптом стало тоскно, як у квартирі, з якої несподівано виїхали усі гості, залишивши одного хазяїна серед умебльованих кімнат та мовчазних портретів.

Сонце зайшло за хмари, а Сідалковський вийшов з-за рогу і знічев'я побрів

Володимирською вулицею до Золотих воріт. На воротах золота не було, як і до реставрації. Залишилася тільки назва, яка викликала нездорові асоціації. Сідалковський поліз у кишеню, наперед знаючи, що там нічого нема. Та, на своє здивування, засунувши два пальці в нагрудну кишеньку піджака, несподівано витяг звідти невеличку срібну монету. "Звідки?" — подумав він, пам'ятаючи, що дрібних на здачу ніколи не брав, хоч ніколи не мав і крупних. Раптом згадав офіціантку з ресторану "Україна". Це вона, здається, вчора сказала йому: "Чайових не беру. У мене чоловік багатий!" "Донечка Ротшільда", — подумав про неї Сідалковський. Несподівано у нього засмоктало під ложечкою. Він присів на лаву і чомусь уявив собі молоду й вродливу офіціантку. Вона сиділа на підвіконні в напіврозстебнутому халатику і в капронах, колір яких найбільше подобався Сідалковському, їла ковбасу і шматочки викидала приблудному псові. "Дама з собачкою, — знову подумав про неї Сідалковський. — Має добре серце, гарні коліна і напівкопчену ковбасу".

— Ви з усіма так щедро ділитесь своїми сніданками? — поцікавився Сідалковський.

— А ви такі ж самі голодні, як цей пес? — відповіла йому гостроязика офіціантка.

— Порівняння не зовсім вдале, але перша половина речення точна.

— Тоді я і з вами можу поділитися.

— Буду безмежно щасливим. Але знаєте... — Сідалковський зупинився. — Я добре орієнтуюсь у вікнах, але погано запам'ятовую двері.

— Другий поверх, квартира номер сімнадцять...

— Можете накривати стіл, — посміхнувся своєю чарівною посмішкою Сідалковський і щез за рогом будинку, оповитим плющем і щедро усіяним повзучими настурціями...

Раптом Сідалковського хтось штовхнув під бік. Він прокинувся і розплющив очі:

— Спати треба вдома...

— Або на вокзалі, — додав від себе Сідалковський, дивлячись на двох мужчин з банками зеленої фарби в руках і свіжими щіточками, безкоштовно виданими начальником жеку.

— Фарбувати будемо. Уже весна, — сказав, ніби виправдовуючись, один з них.

— Спасибі за повідомлення, — відповів Сідалковський і попрямував у готель. Його раптом потягло туди, як, бува, тягне злочинця на місце злочину.

Він відчув себе втомленим і розбитим. Тому його гарна зовнішність, як і небо, що несподівано вкрилося сірими хмарами, нагадувало слабо проявлений позитив на матовому склі. А стрункість, котра ще вчора могла прирівнятися тільки до офіцера-стройовика, тепер стояла під знаком запитання. Коли Сідалковський горбився, йому до двох метрів не вистачало аж двадцять сантиметрів, але коли випрямлявся — всього дев'ятнадцять. На сонці мав плечі по околу — сто тридцять сантиметрів, у тіні — сто двадцять п'ять. При зігріванні штучним теплом: грубкою, електрокаміном, батареями парового опалення — всього шістдесят вісім, але в діаметрі.

— З такими даними люди могли народжуватися тільки на Поділлі, — не без гордості казав про себе Сідалковський.

Тепер він поспішав до готелю. Втім, міг цього й не робити: там його вже ніхто не

чекав. Делегації поїхали у "Фіндіпош", щоб на місці познайомитися з "Третьою теорією" Ховрашкевича та його новою концепцією. А Славатій Мурченко помчав кілька хвилин тому в райком комсомолу, де йому пропонували посаду завідуючого сектором обліку замість молодшого наукового співробітника "Фіндіпошу".

Так що того дня Сідалковському не вдалося здійснити своєї маленької ранкової мрії — лягти в номері готелю і заснути сном курсанта першого року навчання. Оливкові очі Тамари, які так сподобалися у перші хвилини їхнього знайомства, а згодом розчарували Сідалковського, ми на деякий час залишимо в спокої. Але скажемо так: усе, що з'явилося напочатку нашого роману, згодом обов'язково вистрілить, навіть те, що на перший погляд здається незарядженим. Сідалковському подобалися, до слова сказати, саме такі очі, бо він тоді ще не читав повідомлень у пресі, що Європа уже давно перейшла на зовсім інші, а такі, як у Тамари, місяців зо три тому вийшли з моди. Але давайте все по порядку.

Він дістав з кишені десять копійок і підкинув їх на долоні.

— Життя з грішми, навіть малими, значно краще, ніж зовсім без них,— сказав він і підійшов до продавщиці з великим плетеним кошиком, наповненим пирогами. Ще раз оглянувся, як оглядається симпатичний гангстер перед початком нападу на пивний бар,— людей, здається, поблизу не було.

— Беріть пончики,— лагідно запропонувала жіночка у міні-халатику.

"Або не виконує план, або почався місячник культурного обслуговування",— подумав Сідалковський і підійшов ближче.

— З чим ці жовтогарячі красені?

— З повидлом, рисом, горохом, капустою. Які вам смакують?

Сідалковському смакували всі, але на всіх у бідного Нобеля, помноженого на Креза, не вистачало грошей. Часу на роздуми й на вибір — теж: до кошика наближалася зграйка веселих студенток, яка найактивніше допомагала лоточницям перевиконувати план.

— Два, будь ласка,— випалив поспішно Сідалковський.— Здачі не треба.

— А вони по п'ять копійок, тут без здачі. Вам з чим? З капустою чи з горохом?

— Беріть з капустою, допомагає кращому травленню і нормальному функціонуванню шлунка,— заскрекотіло дівча з носиком, схожим на кнопку електродзінка.

"Приніс чорт цих цинічних медичок,— подумав Сідалковський,— а мама тягне гуму. Давала б, які є. Ніби мені не все одно. Мій шлунок може перетравлювати навіть імпорتنі пляшки, аби їх тільки не жувати".

— То які вам давати?

— З горохом...

З'ївши пиріжки, Сідалковський безтямно почвалав до дошки оголошень. Настрій у нього впав, як ртутний стовпчик на термометрі. Повідомлення, написані від руки і видрукувані на машинці, вивчали кілька чоловік. Жінка з господарською сумкою-кошиком, з якої, наче зачіски на тім'ї в індіців Північної Америки, стирчало зелене

огудиння ранніх овочів. Поруч неї стояло молоде дівча і дідусь-пенсіонер з гарними професорськими вусиками, який обурювався з безграмотності оголошень.

— Отак писати! Ви тільки погляньте, добродію, як вони, невігласи, калічать рідну мову,— звернувся він по-старомодному до Сідалковського.— Ви тільки послушайте: "Хлібозавод на постійну роботу запрошує жінок для виготовлення хлібо-булочних іделій та слюсарів. Звертатися у відділ кадрів". Ви десь щось подібне, добродію, зустрічали? Пробачте, ви хто за фахом?

Таке звертання Сідалковському сподобалося. Так до нього ще ніхто не звертався, і, незважаючи на слабеньке підживлення власного шлунка, він люб'язно йому відповів:

— Історик. Розвідник глибоких надр минулого...

— Дуже приємно. Я філолог, кандидат філологічних наук на пенсії.

— Ай-я-яй,— похитав головою Сідалковський, не спускаючи очей з оголошення, як безквартирний з кооперативного будинку.— І так не поважати нашу співучу мову.— механічно закінчив він, аби тільки відв'язатися від старого.

Та старий ентузіаст старого гарту, як назвав його в думці Сідалковський, очевидно, давненько не знаходив такого співбесідника, який хоч як-небудь реагував би.

— Така низька культура письма, добродію. І це тоді, коли у нас усі високоосвічені люди.

Сідалковський за своїм характером належав до природжених оптимістів і сумувати довго не любив:

— Синтаксис і пунктуація.

— Як ви мали честь висловитися? — перепитав дідок і приклав до вуха долоню у вигляді човника.

— Суцільний лікнеп,— гукнув йому в "човник" Сідалковський і перейшов до лівої дошки, де районне похоронне бюро вивісило таке оголошення: "Потрібний на цвинтар сторож. Житлом забезпечується по місцю роботи. Пропискою теж. Адміністрація". Це йому не підходило.

"Здаються комната для холостяка-одиначки",— прочитав Сідалковський і подумав: "Нарешті!" Погляд ковзнув по рядках далі: "Жилательно офіцера старших чинов. Можна й студентів, но нижчих курсів. Питать квартиру № 3 тільки після семи вечора. Хазяйка Карапет". Хтось із місцевих дотепників нашвидкуруч олівцем біля слова "Карапет" дописав — Дуся. Трохи нижче стояло: "У дворі друг человека — пьос. Породистой".

Сідалковський силкувався запам'ятати адресу, як детектив. Він заплющив очі і повторив її двічі. Адреса, розсунувши цитати, вляглась на одній з полицок пам'яті Сідалковського. Вирішив іти негайно, шосте чуття підказувало, що господарка квартири № 3 вдома. На щастя, іти довелося недалеко.

Минуло, мабуть, з півгодини, поки він дійшов до площі й завернув у густо зарослу американськими кленами вулицю. Невеличкий двоповерховий будиночок, видно було з усього, свій вік віджив і тепер навіть не сподівався на реставрацію. Він, здавалося, хоч сьогодні був готовий поступитися місцем прийдешньому поколінню. Перед будинком,

обабіч цегляної брами, росло два маленьких каштани, посаджені, очевидно, без врахування генерального плану, тож на них чекало невтішне майбутнє. Над ними, розкинувши свої крислаті крони, для чогось нахилилися два старезних клени, які, здавалося, поки що не збиралися допускати молодь до світла.

"Перший бульдозер все це викорчує з корінням",— поспівчував каштанам Сідалковський, піднімаючись скрипучими дерев'яними сходами на другий поверх. Натиснув на чорненький, з білою цяточкою гудзичок. Електродзвоник мовчав, як глухонімий на вечорі сатири й гумору. Тоді Сідалковський плечима штурхонував двері. Вони іржаво заскрипіли й відчинилися, наче брама в древньому соборі до реставрації. В обличчя вдарила задуха, немов із льоху, де порозкривали усі бочки з-під огірків, капусти й помідорів, намагаючись забити цей запах смаженою на олії цибулею. На запах білизни, що сохла на мотузці, органи чуття Сідалковського не реагували зовсім. Сідалковський оглянувся і не встиг зрозуміти, де він — у коридорі чи у квартирі,— коли із-за простирадел, що повисли, як білі прапори під час капітуляції, почувся середнього тембру бас:

— Хто там?

— Я,— сказав Сідалковський голосом персонажа із картини Репіна "Не чекали".

— Хто "я"?

— Сідалковський. Ваш майбутній квартирант, любитель моря і пригод.

— Це мені одразу нравиться,— із-за простирадла вийшла жінка, вік якої було визначити так само важко, як вік Вавілонської вежі. — Сідалковський? — перепитала життєрадісна жіночка, схожа на антикварний магазин, куди ходять тільки любителі старовини.— Сідалковський... Так це я про вас читала у газеті? Точно, Сідалковський,—засміялася вона.

"Чорті й що,— подумав про себе Сідалковський.— Уже й у газетах є. Мені тільки цього не вистачало..."

— Сьогодні в газеті бачила,— заторохтіла монументальна жінка. "Така жінка,— не спускав з неї очей Сідалковський,— могла б запросто тримати хрест Володимира чи підпирати замість атлантів грецькі амфітеатри".— Там ви хліб-сіль приймаєте. А я спочатку, як поглянула на вас, подумала, ви артист. Будьмо знайомі,— витерши об фартух червоні від прання руки, одну з них тицьнула Сідалковському.— Карапет. Люся Карапет!

— Люся чи Дуся? — перепитав Сідалковський, згадавши безкоштовний додаток до оголошення.

— По пашпорту Євдокія Капітонівна. У народі просто... Люся або Муся. Кому як угодно. Барабанщики з артучилища й офіцери старших чинів називали мене навіть Мері. Чоловік у мене теж був офіцер... А ви, Сідалковський, не офіцер?

— Перевдягнений.

— Понятно. З міліції, як Вася Саприкін.

— Ні, не з міліції. Офіцер запасу. Мікромайор. Одна зірочка і стільки ж смужечок. Вам підходить?

— Обізательно. Ви веселий, хоч і без гармошки. Женщини люблять веселих. З такими мужчинами їм не скучно. Розвлікають, так сказати, і опше.— Карапет подарувала йому посмішку: "Я назавжди з тобою".— А я вам, пробачте за нескромність, підходжу?

— Обізательно і опше,— процитував Сідалковський і в ту ж мить завоював симпатію Карапет, як фортецю з першого пострілу.

Вони зайшли до кімнати, що мала вигляд чи то спортзали й хімлабораторії, чи то косметичного кабінету при науково-дослідному інституті, який тимчасово перебрався у старе довоєнне приміщення.

На тумбочці, трюмо, етажерці, столику, як розкидані гільзи від різнокаліберного кулемета, виструнчилися пляшечки з парфумами, еліксиром, шампунем, коробочки з кремами, пудрою, рум'янами, клеєними віями. Біля порога, одразу при вході, підпирали стіну хула-хуп, а по-нашому — обручі. Тут же поруч лежали щонайменше трикілограмові гантелі й гордо, як молодий олень, стояв спортивний велосипед марки "Молодість наша".

Поруч із столиком твердо й надійно стояло велике двоспальне ліжко часів Анни — доньки Ярослава Мудрого. На ньому могла легко розміститися команда атомного підводного човна, якби лягла за методом оселедців — упоперек. Над подушками, на стінах з пальмами й опалим листям, висіли нічники у вигляді лілей та бра з хвостиками, схожими на мініатюрні гирі від старих домашніх ходиків, що вічно асоціювалися з дитинством. Трохи вище висіли картини-килими невідомих художників з Житнього ринку. На одній з них красувалися на повний зріст голенькі жіночки, вміло прикриваючи цнотливість вітами райських кущів, і чудова сучасна вежа, яку живописець для чогось переніс сюди з плавального басейну "Динамо". На її вершечку, там, куди тренер забороняє залазити навіть майстрам спорту, сидів з чималеньким колчаном стріл безневинний Амур і запускав їх для чогось у самотніх тіточок. Складалося враження, що тих стріл вистачить на всіх намальованих дамочок і навіть на тих, які за задумом автора тут не вмістилися. На другій картині художник змалював (надзвичайно оригінально) "Народження Венери". Картина була пройнята справжнім почуттям впевненості, бадьорості і сили. Венера стояла скорботна і дивилася на Сідалковського такими очима, що йому захотілося плакати.

— Бідний Боттічелі-Філіпепі,— промовив Сідалковський.

— Що ви сказали? — повернулася Карапет.

— Я сказав: "Господи, як ти схожа на господарку цього дому", але по-італійськи.

Карапет вдячно йому посміхнулася, і рум'яна пройшли крізь пудру, як проходить полум'я крізь білий папір.

— Ви знаєте італійську мову?

— Служив у Венеції. А згодом перевели у Геную.

Карапет зробила пів-оберта і завмерла в позі спартанки з диском.

— Мені здається, ви прийшли не за адресою,— мовила вона.

— Я вас не розумію? — красиво заломив брови Сідалковський.

— Бачите, я жінщина пряма і все кажу відверто. У мене одне ліжко. Розумієте? Одне на двох...

— Гм,— скривився Сідалковський. Такого раптового повороту він не чекав. Якусь мить він не міг оволодіти собою, незважаючи на те, що тільки вчора, на пероні, так блискуче справився з роллю члена польської делегації.— Гм,— повторив він і додав: — Бачите, я на жінок дивлюсь, як на книги. Перед тим, як починати читати їх, знайомлюся спершу із вступом або із змістом. А так — без вступу, одразу — я ніколи не читаю книжок, а тим більше не купую. На цьому можна погоріти...

З усього монологу Карапет зрозуміла, здається, тільки два останніх слова і тому відповіла:

— На мені не погорите. Не хвилюйтесь. Хоча, правда, був у мене один барабанщик з артучилища, то казав, що я тьоплая, як печка з духовкою. Але не згорів. Страшно мене любив...

Матуся Карапет, як прозвав її про себе Сідалковський і як інколи надалі називатимемо її й ми, розправила плечі.

— Розмовляв він просто і понятно. Так, щоб я не задумувалася. Ви ж, мені здається, дуже грамотний.

— Це розуміти як комплімент чи докір?

— Як хочете,— Карапет трохи розчарувалася в своєму майбутньому квартирантові.

Сідалковський у душі відповів їй взаємністю, але все ж сів. На щастя, вдало. На табуретці залишилася тільки що викручена білизна: фіранки, наволочки, простирадла, махрові рушники, — тазик з крохмалевим киселем стояв на підлозі. Карапет засміялася. Сідалковський посміхнувся теж — атмосфера розрядилася.

— У мене справді одне ліжко,— повернулася до попередньої теми Карапет.— Я ж не можу вас покласти на підлозі. Сама я теж рідко лягаю. Тільки в ісключтельних випадках. Ви мене поняли?! А ви такий франт, що на підлозі вас не покладеш! — Матуся Карапет різко відсунула тазик з крохмалем до плити.— Пробачте, Сідалковський, але коли я дивлюсь на вас, мені здається, що ви все життя кохалися тільки на добре збитих перинах.

— І на морських хвилях в районі Полінезії,— відповів Сідалковський, подумавши: "Гарний одяг, як і медаль, теж має дві сторони. Приносить не тільки користь, а й шкодить..."

З кухні запахло смаленим. Сідалковський хотів було нагадати про це Карапет, але вставити слово, як клепку в діжку іншого розміру, він не зумів. Карапет говорила швидко й напористо:

— Так що дивіться. І опше: вам, може, у мене не подобається, то глядіть. Для вас потрібна квартира з ванною, туалетною. У мене цього нема. Наш дім іде під знос. Його навіть не ремонтують. Ми ходимо в комунальну баню, а туалет у нас он там,— вона показала у вікно, що виходило у двір.— За парканом, під бузиною.

Сідалковський підвівся. Карапет насторожилася і злякалася. Він поліз до кишені і раптом викинув білий прапор. У вигляді носовичка. Прочистив труби верхніх дихальних

шляхів і капітулював. Мовчки, без будь-яких умов. Тилів не було — армія голодувала. Він був згодний на все.

РОЗДІЛ X,

в якому розповідається про швейцарську "цибулину", Арія Федоровича, вельветові штани, фетровий капелюх, бухгалтерські аксельбанти, чорний лімузин, старо-римські промови, каністру спирту, художника всіх існуючих напрямків, психологічний комплекс і дамську сумочку, що згадується так, між іншим

Залишимо поки що наших героїв. Тим більше, що їх двоє в одній квартирі, і можемо сподіватися, вони не сумували. Принаймні цього не допускала Карапет, твердо пам'ятаючи, що сміх — це здоров'я. А те й те треба завжди підтримувати. Такої ж думки був і Сідалковський. Мері того дня мала вихідний...

А ось у "Фіндіпоші" саме починався робочий день. Починався, як завжди, з годинника Арія Федоровича Нещадима. Арії Федорович стояв на стику двох коридорів, що нагадували літеру "Г", і, демонстративно тримаючи в руках швейцарську "цибулину", яку нібито знайшов у Франкфурті-на-Майні, чекав своїх колег, що незмінно запізнювалися.

Першим припливав у "Фіндіпош" Карло Іванович Бубон, по якому Арії Федорович перевіряв не тільки свій позолочений годинник, а й ранкову процентність відвідудування, що зводилась до нуля цілих і двох десятих. Карло Іванович, або Тато Карло, як прозвали його поміж себе фіндіпошівці, чимось скидався на престарілого янгола з невидимими крильцями в ембріональному стані. Він не ходив, а плавав, як японська танцівниця, але значно більших розмірів. У "Фіндіпоші" коридори були такі вузькі, що коли Бубон виходив і несподівано зустрічався з Ковбиком, то не міг розминутися, щоб не торкнутися Стратона Стратоновича животом.

— Економісти!—казав, ніби лаявся, Ковбик.— Економлять! На всьому економлять! Навіть на коридорах!..

— Вузькі. Дуже вузькі,— погоджувався з ним Карло Іванович і ніяковів.

Коли Бубон роздягався або гуляв пляжем, він скидався на величезну картоплину на двох сірничках: тулуб товстелезний, а ноги тонкі.

У дні, коли фіндіпошівці одержували преміальні і ставали добрішими, Карло Іванович упадав в одкровення і, дивлячись на свою фігуру, питав:

— І що воно таке: спина наростає, живіт збільшується, а ноги ті ж самі — тоненькі?

— Будинок на сваях,— відповідали у таких випадках фіндіпошівці.

На голові у Бубона завжди стирчав фетровий капелюх, в якому, здавалося, квочка тричі на літо висиджувала курчат. Шкіра на обличчі була схожа на тугу натянутий папір. Судячи з виразу круглоvidoї фізіономії, Карло Іванович належав до тих милих добряків, які поступаються місцем у трамваї чи тролейбусі навіть молодшим за себе. Говорив тихо, зовсім нітився й ніяковів, коли потрапляв до незнайомих людей. Панічно боявся хімчисток, пральних комбінатів і запрошень на іменини до високопоставлених осіб.

Коли Карло Іванович скидав капелюха, можна було сказати, що він лисий, а якщо

інтелігентно — то недостатньо кучерявий. Варто лише уважно глянути, на голові в нього й справді росло ріденьке, трохи кучеряве волоссячко кольору добре вибіленого полотна. Зачісував він його ззаду наперед у вигляді лаврового вінка, посеред якого виблискувало тім'я, що скидалося на мідну таріль на барабані.

Окрім фетрового капелюха та свідоцтва про закінчення бухгалтерського технікуму, Бубон мав ще маленькі живі очі, чорні плюшеві нарукавники, портмоне зі скріпками й брунатні вельветові штани, які, здається, не скидав з часів громадянської війни.

— Їх ніколи не треба прасувати, шановний,— казав він.— Наводити усяких стрілок-спілок. Для нашої праці вельветові штани — це уніформа, якщо хочете, шановний, це бухгалтерські аксельбанти.

На одному місці "бухгалтерські аксельбанти" були так сильно відшліфовані часом і довгорічною роботою, що коли в ясний день Бубон плив коридором, то сонячне проміння переламувалося на них і блискітки типу "зайчиків" почергово падали то на одну стіну, то на другу.

Бубон був забобонний і, на відміну від Сідалковського, цього не приховував: у понеділок Карло Іванович нічого не починав, у середу не сміявся, щоб не плакати в п'ятницю, не їздив у тринадцятому вагоні і не брав квитків на це число. Не літав поголений на літаках і не сідав у свіжовипраних підштаниках у човен чи на пароплав. Удома забороняв дружині підмітати на ніч кімнати, донечці — дивитися у дзеркало перед сном, а синові свистіти в туалетній. Коротше кажучи, Карло Іванович був настільки забобонний, що навіть не мився перед тим, як іти в лазню. Він вірив не лише в прикмети, а й у сни. До Бубона зверталися, як до неопублікованого досі сонника.

Коли Бубон лягав спати і сон довго не приходив до нього, він заплющував очі і уявляв себе спочатку завідувачим районним фінансовим відділом, потім — обласним, а засинав уже міністром фінансів. Йому снилося, що він сидить у міністерському кріслі, накладає короткі, як постріли, резолюції — "видати", "відмовити" — і ставить неймовірно красивий підпис: "Карл Бубон". Лежачи з блаженною, одухотворено-щасливою посмішкою, Карло Іванович уявляв себе в чорному костюмі, білосніжній сорочці з золотими запонками, до яких так пасував чорний, з відкритим верхом лімузин. Він підкочувався до особняка, що потопав у кущах жасмину (Карло Іванович дуже любив запах жасмину), і йому, Бубону, віддавав честь молодий міліціонер, що стояв біля свіжопофарбованої у зелений колір брами.

Назустріч Карлу Івановичу йшли модні дами у рожевих і голубих довгих сукнях, час від часу їх легенько підтримуючи трьома пальчиками, а Карло Іванович, вітаючи їх, ледь торкався свого картуза-циліндра з темно-блискучою батистовою стрічкою по околу. Дами зупинялися і, повертаючи голівки, прикрашені чудовими зачісками, питали одна в одної: "Це хто?" — "А ви що, не знаєте? Це ж новий міністр фінансів: Карл Іванович Бубон..." Дами ще довго проводжали його заздрісними поглядами — аж до самого особняка...

Мав Бубон двоє дітей і одну дружину. Сина звали Дем'яном, дочку — Музою, дружину — Мацестою Єлізарівною. Муза вчилася грати на віолончелі зі скрипкою, а

Дем'яна Карло Іванович готував до великого майбутнього: вечорами той опановував ораторське мистецтво й літературну мову. Бубон-старший мріяв, щоб Дем'ян став великою людиною — міністром, членом уряду,— а для цього (так Карло Іванович вважав) треба бути неабияким оратором. Тому перед сном Дем'ян уголос виголошував промови Юлія Цезаря та Гая Валерія Катулла, уранці — староримські промови Ціцерона, що спрямовувалися проти консула Марка Антонія.

— Діти, шановний, завжди повинні бути розумніші за своїх батьків,— казав Карло Іванович.

На роботі Бубон усім говорив офіційно: "шановний", "шановна". Удома вживав інші звертання: "моя рибонька" (це до Музи), "моє сонечко" (це Дем'ян), "моє серденько" (Мацеста Єлізарівна), а також — мій рибчик, мій капчик, дорогульчик, манульчик, мацюпульчик і козюльчик. Якщо Карло Іванович сердився, хоча такого сімейною історією майже не зафіксовано, то казав: "Ух, ти мій собачульчик!" Або: "Ти не дорогульчик, а гіпопотамчик!" Дем'яна це дуже ображало, і він, заливаючись слізьми, того дня не визнавав ні Ціцерона, ні Демосфена...

Арій Федорович перевів стрілку годинника ближче до дев'ятої і подумав: "А хто ж, цікаво, сьогодні прийде другим після вас, вельмишановний Карле Івановичу, і звідки з'явиться — з лівого чи з правого крила?"

Оскільки ще ніхто не з'являється і Нещадим стоїть у коридорі "Фіндіпошу" сам, як маяк на стику двох фарватерів (так би сказав Сідалковський) і жде, чи почнемо змальовувати його портрет, поки нам ніхто не заважає.

Арій Федорович Нещадим завжди ходив підтягнутий, як хорт. Коли він проходив коридором, батареї парового опалення несподівано вкривалися інеем. Нещадим ніколи не сміявся, а з підлеглими розмовляв здебільшого питальними реченнями: "А що ви можете сказати на це, дорогий товаришу?" Або: "Як ви дивитеся на таку річ, мій любий?" Найчастіше у нього речення починалися з "А" і кінчалися звертаннями: "мій дорогий", "мій любий", "вельмиповажний товаришу", "милий друже" чи ім'ям та по батькові.

Сухий, неприступний, педантичний і натертий до блиску, як паркет німецьким дзеркальним лаком. Надмірна обережність, надмірна чемність, надмірна інтелігентність і надмірна порядність — все це теж Арій Федорович Нещадим.

Він був економний і акуратний. Коли позичав три копійки на трамвай, не забував при вас занотувати у записничок і наступного дня повернути борг. Займався спортом: любив йогів і біг заради життя. Лягав о десятій вечора і прокидався — без будильника — рівно о сьомій.

Усією своєю зовнішністю нагадував портрет з холодною красою, котрими розмальовують вікна перукарень і салони фотовітрин. Крижаний погляд неморгаючих очей, густі й кошлаті брови, як у Ховрашкевича, настовбурчено звисали над позолоченою оправою окулярів. Арія Федоровича десь у душі побоювався сам Стратон Стратонович Ковбик, який робив вигляд, що він не боїться нікого. Втім, Нещадим і сам боявся Ковбика. Коротше кажучи, вони взаємно напускали один на одного страху і

взаємно боялися один одного. Знаючи слабину Стратона Стратоновича — той любив маленьку чарочку більше, ніж свою жінку,— Арій Федорович частенько десь діставав спирт, щодня намагався підпоїти ним Стратона Стратоновича і з нетерпінням ждав того дня, коли Ковбик зіп'ється, а Нещадим займе його місце й посаду. У Нещадима була каністра спирту, але Ковбика можна було споїти тільки цистерною. На це у Нещадима не вистачало ні грошей, ні духу, ні можливостей.

Арій Федорович, як і Ховрашкевич, намагався теж постійно освідчуватися в коханні, але в цій любові Стратон Стратонович не відчував тепла й щирості і тому тримався насторожено, як англійський сетер на полюванні. Ковбик про все здогадувався, однак не виявляв цього. Пив завжди, але, на зло Нещадимові, не більше п'ятдесяти грамів чистого і ста грамів розведеного. Решту запасів намагався влити присутнім, насамперед — Арію Федоровичу. Це завжди давало зворотну реакцію — Нещадим швидко п'янів (бо їв мало: фігуру-статуру зберігав, за визначенням Ковбика), і його після цього, як вугра, що йде на клич предків у бік Саргасового моря, тягло на повітря, і він виходив на Житомирський тракт.

— Ви закінчите жовтим домом,— попереджав його однією й тією ж фразою Ковбик.— Якщо так страшенно будете пити, я з вами довгої розлуки не витримаю.

Після таких випадків у "Фіндіпоші" чутки про Нещадима розповсюджувалися, як плітки на ярмарку, і у філіалі всі знали: Ковбик п'є тільки тоді, коли є для цього вагома причина, а Нещадим — щодня.

У сім'ї Нещадим, кажуть, був зовсім іншою людиною, але якою саме — цього ніхто не знав, бо додому Арій Федорович нікого не запрошував. Навіть на день свого народження, якого не любив відзначати.

Тим часом стрілка Нещадимового годинника наближалася до дев'ятої години і 29 хвилин. На сходах несподівано з'явився Панчішка. Арій Федорович глянув на "цибулину" і не повірив очам своїм — підніс годинник до вуха. Той ішов, наче перший колгоспний трактор "фордзон". Сумнівів не було — Панчішка прийшов сьогодні своєчасно.

— А я думаю,—розтягуючи кожне слово, Арій Федорович все тримав годинника біля вуха і прислухався,— що воно сьогодні здохло — нутрія чи ондатрія, а це вчасно на роботу прийшли Георгій Валеріанович.

Рожевощокий Панчішка раптово синів, і його щічки обвисали, як фалди. Оживав він тільки тоді, коли поруч були Ковбик, Ховрашкевич і пляшка білого, але міцного напою. Тоді, потираючи руки, він зі словами "колосально" чи "грандіозно" розкорковував пляшку з такою майстерністю, ніби в нього в нагрудній кишені лежав документ дирекції лікero-горілчаного заводу, що засвідчував його високу кваліфікацію в цій справі...

Панчішка сором'язливо опустив очі (він був такий сором'язливий, що соромився навіть самого себе) й сказав: "Доброго ранку!" Колір очей у Масика мінявся залежно від обставин: вони ставали то матовими, то вкривалися серпанком, то в них з'являлися легенькі пастельні відтінки чи рожеві прожилки, але завжди світилися елейністю.

Арій Федорович дивився на Панчішку, і так йому хотілося запитати: "А скажіть, ви часом не їсте пряничків з ваніллю та сунічок з молочком, Георгію Валеріановичу?" Він не встиг цього запитати, бо на сходах з'явилася борода неандертальця. Це йшов Чигиренко-Репнінський, або "Модерніст із Погребища", за влучним батьківським висловом Стратона Стратоновича.

Даромир Чигиренко-Репнінський був художником усіх існуючих у мистецтві течій і напрямів. Він крокував далеко попереду своїх сучасників, і тому його знали тільки з потилиці. Свого часу Даромир пробував мистецькі сили в карбуванні, але для цього у нього не вистачало сил (фізичних), і несподівано для себе захопився інкрустуванням соломою — цією новою галуззю декоративного мистецтва. Його творчість була пройнята, як усе в Чигиренка-Репнінського, своєрідним і самобутнім художнім хистом. Настільки самобутнім, що інколи навіть Чигиренко-Репнінський не міг знайти в ній самого себе, хоч його творчість уже знайшла своїх прихильників. Найбільшу, можна сказати світову славу йому принесли два натюрморти, які згодом стали крилатим висловом у народі: "на городі бузина" і "а в Києві дядько".

Картини Чигиренка-Репнінського відзначалися тим, що усі герої його полотен мали до блиску начищене взуття. Трохи гірше у нього виходили обличчя, він і малював їх неохоче, бо виливав усю свою енергію й талант у відтворення чобіт та черевиків. У фіндіпошівців навіть складалося таке враження, що лице на його картинах — то тільки тло для взуття. В усякому разі, обличчя не заважали дивитися на нього.

Коли він малював масові сцени, то глядачеві ввижалося, що кожний персонаж має ще одну, запасну, пару ніг і відповідно пару черевиків чи чобіт.

Найбільшим успіхом у його творчості була знаменита картина Рембрандта ван Рейна "Даная": Чигиренко-Репнінський намалював її за тиждень, але над чобітками, які він вніс на полотно замість черевичків, що почали уже підривати смак Данаї, довелося попрацювати. Над добором одних лише фарб Даромир працював не менше двох років і зробив стільки ескізів, скільки їх зробив Репін перед тим, як показати світові своїх невмирущих "Запорожців".

Чигиренко-Репнінський, щоб мати своє обличчя — обличчя художника (ми його змалювати не можемо, оскільки воно повністю заросло, не можемо навіть сказати, де кінчаються бакенбарди і починається борода; усмішку його можна було розпізнати лише тоді, коли вона супроводжувалася голосними імітаціями — сміхом), постійно передплачував журнал "Взуття і ноги" та діставав багатотиражку новоствореної фірми "Взуття для трудящих ніг".

Дружив Чигиренко-Репнінський переважно з майстрами шкіряних справ. Особливо з тими, завдяки яким українські чобітки почали підкоряти Європу (звичайно, не без допомоги Франції), а тоді й світ. Даромир завів постійне знайомство з майстром індпошиву, котрий шив замшеві чобітки на експорт.

Усе без винятку взуття на картинах Чигиренка-Репнінського правило його героям за постамент, хоч він сам ходив у стоптаних черевиках і цим самим викликав неприязнь Нещадима.

— Кожний митець,— пояснював Чигиренко-Репнінський Арію Федоровичу,— мусить мати свій психологічний комплекс.

Нещадим, очевидно, у цьому не дуже розбирався, махав рукою і казав:

— А ви б ото краще підфарбували на фасаді транспарант, дороженький!

Чигиренко-Репнінський у відповідь щось мугикав і поспішав у свій робочий кабінет-майстерню, де був такий самий порядок, як у дамській сумочці.

Арій Федорович підходив до вікна і з висоти другого поверху бачив, що тополиною алеєю до "Фіндіпошу" йде, як господар його, Стратон Стратонович Ковбик, а трохи далі за ним, наче вірний джура, простує Ховрашкевич. У першого обличчя, немов плоди груші сорту "добра Луїза", у другого бліде й зелене, наче спечене яблуко. На нього рідко падають сонячні промені, як на північний фасад "Фіндіпошу", а якщо й падають, то це вже не надає йому свіжості.

Але на цьому ми змушені перервати розповідь. Час уже навідатися й до Сідалковського.

РОЗДІЛ XI,

в якому розповідається про іподром, двійника Сідалковського, фотогенічність, члена делегації, пісню, ідеї, пропозиції, гасла, артиста і барабанщика

Сідалковський сидів на ліжку, що нагадувало іподром, і розмовляв сам з собою. Співбесідник йому подобався. Він виявився веселим, життєрадісним, не позбавленим почуття гумору, незважаючи на те, що в кишені не було, як він казав, ні цента. Сідалковський-перший був значно кращий, ніж Сідалковський-другий. Перший — справжній, з живою іскоркою в душі і з доброю порцією совісті, завдяки чому весь час гриз Сідалковського-другого. Малофотогенічний і досить-таки підретушований, як здавалося Сідалковському, тип посміхався з газет широко і трохи нахабнувато. Вони дивилися один на одного й сперечалися.

"Це, може, й добре. Удома не впізнають",— заспокоював себе Сідалковський-другий.

"Ну, кого ти із себе корчиш? Невже ти без цього не можеш? Ти лише глянь на себе!" — дорікав йому Сідалковський-перший.

"До цього мене зобов'язує моя зовнішність",— посміхнувся Сідалковський-другий.

"Не бреш, — грубо його обірвав Сідалковський-перший.— Таким уже ти народився. Тебе ніщо в світі не змінить. Ти як не ступнеш, то і брехнеш".

"Здається, трохи не так,— нахабнувато поправив Сідалковського-першого Сідалковський-другий.— Не ступне, як не брехне. Але що вдієш, я такий".

"Себелюбство колись тебе погубить".

"Себелюбство — це безкорислива любов до матерії в усіх її проявах. Усі хочуть здаватися трохи кращими, ніж вони є насправді".

"Але не в такій різко вираженій формі".

"Хто на що здатний",— не відривав очей від газети, милуючись собою.

"Ти колись погано кінчиш. Історію твого життя писатимуть в одному з райвідділів внутрішніх справ, де замість розділів стоятимуть параграфи".

"Це вже, пробач, занадто",— Сідалковський був ображений у власних почуттях.

"А ти поглянь, до чого дійшов: фотознімки, хліб-сіль. Прізвище жирним шрифтом набрали! І яке! Сідалковський! Який же ти в біса Сідалковський?"

"У людини повинно бути усе прекрасне: одяг, почерк і прізвище,— Сідалковський-перший узяв купу газет.— А тим більше в людини,— продовжував він дивитися на портрет Сідалковського-другого,— з такими даними..."

"Ну, які в тебе дані? Що ти вмієш? На що ти здатен? Чому ти вирішив, що створений для чогось особливого?"

"Слухай, ти,— образився несподівано Сідалковський-другий.— Говори, але не заривайся..."

Два-три часописи, як люблять висловлюватися газетярі, й справді вмістили кілька інформацій про прибуття польської і молдавської делегацій. Дві з них дали навіть знімок Сідалковського і текстовку: "На фото: польські і молдавські друзі на пероні. Член польської делегації Сідалковський приймає хліб-сіль".

"Не керівник, а тільки член делегації!" — зачепило за живе Сідалковського, і він узявся до молодіжної газети. В ній видрукували фотознімок з розширеною текстовкою, де, зокрема, повідомлялося про часткове затемнення сонця, яке нібито трохи затьмарило святкову урочистість. Але, незважаючи на стихійне лихо, зустріч пройшла на високому рівні.

Промову теж опублікували. На перших сторінках в усіх газетах підряд. Але не Сідалковського, а одного з міністрів: чи то Гондурасу, чи то Гваделупи. Сідалковський точно не пам'ятав, бо, по-перше, у тих країнах ніколи не був, а по-друге, це до його приїзду не мало ніякого відношення.

Сідалковський підвівся, розім'яв свої довгі нижні кінцівки і почав (уже вкотре) вивертати усі кишені, як підручники студент, котрому весь час здається, що в один із них він колись поклав троячку. Кишені були порожні, як бочкотара на овочевих складах, тільки в нагрудній лежав учетверо складений папірець, а в штанах, разом з носовичком і пілочкою для нігтів,— другий. Це були записочки: рекомендація від Мурченка і пам'ятна адреса від Тамари. Перша цидула, на погляд Сідалковського, мала якийсь сенс, друга ж його зовсім не схвилювала. "Хоч би квартира була, а то така ж бездомна, як і я",— подумав Сідалковський. Не поспішаючи, розірвав цидулу на дрібненькі шматочки, підійшов до умивальника, що нагадував годинник Кулібіна (у нього рівно через хвилину падала крапля води із невідремонтованого жеком крана) і кинув клаптики у тазик.

Потім розгорнув записку Мурченка. Коли дивився на неї збоку і трохи навскоси, то складалося враження, що вона писалася в Ташкенті під час землетрусу або ж у трамваї, що втратив управління чи вагоновожатого. "Дорогий і вельмишановний Стратоне Стратоновичу,— Славатій на епітети не скупився. Слова не коштували нічого, але так і просилися в душу, як падаючі метеорити на землю.— Нарешті я знайшов собі достойну заміну — людину з чудовим почерком, мого найближчого і найкращого друга Сідалковського. Він, гадаю, цілком замінить мене, а держплемкниги від цього лише

виграють: у нього почерк набагато кращий за мій". Закінчувалася записка, як казка: "Він вам у пригоді стане". Постскриптумом стояло: "Я вірю: Сідалковський виправдає і ваше, і моє довір'я".

— Ура! Ура! Ура! — тричі вигукнув Сідалковський і згорнув записку, як прапор, ховаючи її за пазуху.

У кімнату не увійшла, а вкотилася Карапет. Весела, життєрадісна і кругла, мов ядро барона Мюнхаузена. Вона, здавалося, ніколи не ходила, а тільки перебирала в повітрі коротенькими, але досить масивними ніжками, наче циркова лялька, непомітно підвішена на ниточці. Поставила біля етажерки величезну господарську сумку, схожу на рюкзак туриста-любителя, і підпливла до Сідалковського. Він лежав по діагоналі на постелі у піджаку, у штанях, у своїх лакованих черевиках, і, поглядаючи на спалахи каштанових свічок, наспівував свою улюблену:

Пахнуть в Києві каштани, *

Ходять Києвом кияни,

І киянок незаміжніх — тьма...

Був я в Лондоні й Брюсселі,

У Вапнярці і Марселі —

Краще міста Києва нема.

На господарку квартири, що скидалася на Хазяйку Мідної гори, він немов не звертав уваги.

Мав дівчат знайомих, друзі,

Я в Неаполі й Тулузі,

Маврітанки падали до ніг.

Розставляли хитрі сіті,—

Та нема у цілім світі

Кращих за киянок чарівних!

— Сідалковський,— перебила його Карапет, якій не сподобався останній рядок у пісні.— Чого ви завжди лягаєте на ліжко взутий?

— А мені незакінчена вища освіта не дозволяє роззуватися,— посміхнувся у відповідь Сідалковський і голосом Едіти П'єхи продовжував:

В скверах парочки гуляють,

Бистрі "Волги" жигуляють —

Скрізь тобі ідилія сама!

А у мене ні квартири, ані М-24,

Ні прописки в Києві нема

— Все будете мати, аби захотіли,— мовила Карапет.— Тільки уміть треба крутитись.

— Як ваш план, як виторг? — поцікавився Сідалковський і, ніби згадуючи попереднє запитання Карапет, додав:— Це раз, а по-друге, так зараз лежить уся Європа... Як ваш план, як виторг?

— Добре. У мене завжди план,— роздягаючись, похвалилась Карапет.

— Виходячи з магазину, не залишайте у своїх гаманцях грошей. Це не ввічливо. Чи

не так?

— Абсолютно.— Карапет заходилася біля плити, і так справно, як алхімік біля своїх реторт.

— Які плани на майбутнє? — знов поцікавився Сідалковський і заходив по кімнаті з виглядом якоїсь історичної особи. Асоціація була віддалена і вловлювалася важко. Він гордо тримав на плечах голову, яка завжди вписувалася в даний ансамбль і ні в чому не порушувала гармонії. "Людська голова,— підкреслював Сідалковський,— повинна бути прекрасною — як за внутрішнім змістом, так і за зовнішнім оформленням".— То які наші плани, якщо не секрет? — перепитав Сідалковський.

— На що ви натякаєте? — насторожено посміхнулася Карапет.

Сідалковський багатозначно зиркнув на неї і подумав: "Монументальна жінка. Міцна і м'язиста. Ноги короткі, але добре округлені. До колін — у вигляді збільшених у декілька разів пляшок з-під шампанського, а вище скидалися на колони, якими до нашої ери підпирали античні амфітеатри. Цікаво,— вгадував він,— за рахунок чого це досягається: за допомогою гантелів чи завдячуючи групі здоров'я "Бадьорість — сила"?"

Окрім гантелів і обруча (чи хула-хуп), матуся Карапет мала набір гарних цигарок від ожиріння і двопудову гирю. Взимку ходила на лижах, улітку їздила на велосипеді і належала до найактивніших прихильниць лікувального бігання, яким займалася ще онука великого князя Київського — Євпраксія Мстиславівни, відома під іменем Добродії. Карапет відвідувала також секцію "моржів", де в тяжкому двобої з лютими морозами виборювала свою молодість. Збиралась досягти до 2026 року, в якому професор Амосов обіцяв повернути юність і забезпечити безсмертя. Перше Карапет підходило, на другому вона не розумілась, а тому казала: "Воно мені нада!"

— Сьогодні їду з одним славним хлопцем за місто. В район Круторогої Балки з видом на пішохідний міст і двох оленів з рогами. Він має власну квартиру з окремим ходом, свою машину, і опше. Але я собі зарубала на носі: з машини не вийду ні на крок. У мене є, так сказати, достоїнства свої,— вона поправила для чогось скатертину на столі, на якому у рамочці з-під скла ехидно посміхався Сідалковському якийсь залізаний манекен, що викликав у нього антипатію.

— Хто цей гранд? — запитав Сідалковський.— Зять? Чи, може, це і є ваш багатий власник машини та власного котеджу?

— А що? — запишалася Карапет.— Ви його й досі не знаєте?

— Не мав честі.

— Це,— Карапет, або Мері, як її називав Сідалковський, запнулась, сором'язливо опустивши очі з такими штучними віями, що їх можна було чіпляти замість "двірників" до "Запорожця" чи "Москвича",— невдобно й признаватися...

— А все ж,— наполягав Сідалковський.

— Кавалер мого серця,— Карапет зробила наголос на друге "а".

— Імпозантний дивак! — похвалив Сідалковський.

— Ви вважаєте?

— Ще б пак: схожий на Жана Марє і Луї де Фюнеса водночас...

— Але ви кращі,— Карапет, незважаючи на шар пудри, схожої на імпордне білило в сухому вигляді, зарум'янилася.— Хочете, я вийму його з рамки і вставлю вас, Сідалковський?

— Я не фотогенічний, Мері.

— Значить, не хочете? — Вона взяла цигарку "Київські вечори", постукала нею по коробці і спробувала закласти ногу на ногу. Це їй не вдалось.— Але нічого такого не думайте. Мені ніякі ліві мислі і в голову не приходять. Ви мені приємні, як домашній, пробачте, песик. Комнатний.

Карапет розмовляла не так, як усі, а як багато хто — суржилом, часто вживала: "соблазнительно", "кому це нада?", "обязательно", "исключительно", "желательно", "положительно", "вопреки" і "опше" — в розумінні "взагалі".

— Чому ви ніде не трудитесь, Сідалковський? — запитала Карапет, ставлячи на стіл смажену картоплю з кабачковою ікрою.

— Нема по мені роботи. Та й, мабуть, ще не створена така організація, де б Сідалковський міг достойно докласти свої зусилля. Валізи на привокзальній площі я підносити можу, але не хочу...

— Ви аристократ, Сідалковський.

— Аристократ, але не з одеського Привозу. У мене, Євдокіє Капітонівно, за плечима вища незакінчена університетська освіта,— підкреслив він ще раз.

— Подумаєш! Он і з вищою по ресторанах офіціантами працюють. Чому б і вам не піти. Я б допомогла. У мене там дочка за начальника. Чи ви юрист?

— Я філолог-історик. Є такий спарений, як зенітка, факультет. Я міг би стати поетом, але умов нема.

— То продавайте лотереї. Карточки спортлото. З вашою фігурою це модно. Спортсмен,— запропонувала Карапет.

Сідалковський різко поклав виделку, але не сказав нічого, згадавши, чий хліб їсть.

— Кінь і той без роботи дохне, а ви ж человек,— продовжувала Карапет.

— Я незабаром влаштуюсь, і ми з вами розрахуємось повністю,— невпевнено сказав він.— У мене є ідея і рекомендаційний лист,— додав по паузі, згадавши записку Мурченка.— Лист працівника однієї серйозної установи до директора "Фіндіпошу". Мері, ви не знаєте випадково, де знаходиться "Фіндіпош"?

Вона пережувала любительську ковбасу, схожу на шинку рублену, і підозріло глянула на Сідалковського: насміхається чи говорить всерйоз? Сідалковський, і оком не моргнувши, прицілився виделкою у яечню, яка нагадувала йому зворотний бік місяця.

— Вперше чую...

— Може, у дворі хто знає...

У дворі ніхто не знав: ні де "Фіндіпош" знаходиться, ні що він означає. Не знали ні листоноші, ні сусідки. Хоч останні знали більше за всесвітньовідомих астрономів, бо були впевнені — життя на Марсі є, але й вони мовчали, як скіфські баби.

— Я поінтересуюсь у капітана Саприкіна. Він усьо знає. Навіть про ваше життя у

мене,— запевнила Мері, запиваючи останнє слово молоком.

— Не життя, а існування,— вніс корективу Сідалковський.

— Ви що, незадоволені? — Карапет зробила пів-оберта і завмерла з тарілкою в руках біля умивальника.

"Спартанка,— подумав він,— з мискою в руках замість диска".

— Навпаки. Життям я задоволений, але без роботи його так назвати не можна.

— Так одружуйтесь,— запропонувала Карапет, але таким голосом, що Сідалковському подумалося: чи не хоче вона на цю посаду висунути свою кандидатуру?

— Підшукайте мені, Мері, достойну пару, і я з задоволенням поставлю крапку над "і",— Сідалковський перекинув чарочку солодкого вермуту.— Рано чи пізно всі ми понесемо голови на Голгофу...

— О боже,— злякалася Мері.— Не говоріть так страшно.

— Не лякайтесь, Мері.— Сідалковський, здається, п'янів і починав сам собі подобатися.— Тільки сміливі й сліпо-закохані роблять це у ранній молодості. Вони, як дальтоніки, бачать своє майбутнє в одному кольорі — рожевому. А сімейне життя, між іншим, здебільшого чорно-біле. Старі й досвідчені парубки ніколи не міняють своєї свободи на ешафот. А якщо й віддають її, то несподівано і з боєм, аби потім усе своє сімейне життя боротися за втрачені позиції. Є ще третя категорія молодих людей — це свідомі середняки. Вони свою незалежність міняють на затишок, спогади— на дачу, а мрії — на автомобіль і тільки після такого товарообміну заспокоюються...

— Ви, мабуть, належите до третьої категорії? — сказала Мері.

— Люблю здогадливих мам...

— Ви мене обіжаєте, Сідалковський.

Мері, як надалі й ми називатимемо Карапет, щоб не ображати її вічної молодості, почала прибирати зі столу. Сідалковський підвівся, випростався і, розігнавшись, стрибнув у ліжку. Він падав у постіль, наче майстер спорту із стрибків у воду, і так довго не з'являвся на поверхні, що Карапет не витримала:

— Ви падаєте на перини, як парашутист...

— Десантник,— уточнив Сідалковський і простягнувся на весь свій зріст, не скидаючи черевиків. Мері сама зняла з нього взуття і, залишивши на підлозі свої пантофлі на пористому високому каблучку, вилізла на ліжку. За цих п'ять днів вона так звикла до Сідалковського, що, здавалося, знала його раніше, ніж він народився.

— Ви ніжний, як мочалка,— вона пригорнулася до нього. Від неї пашило таким жаром, що Сідалковський був певний: якщо роздягнутися, то можна й загоріти.— Одверніться, Сідалковський. Я теж переодягнусь.

— Ви ще мене соромитеся?

— Аякже,— відповіла Мері.— Я усе ж таки натуральна жінка. Чого ви найбільше не любите, Сідалковський? — запитала раптом.

— Паперових костюмів для мерців,— відповів, не задумуючись, Сідалковський.

— Ви інтелегент, Сідалковський. Справжній, інтелегент. Ви навіть зараз зо мною на "ви". І мене до цього привчили. Такого чоловіка я ще не мала. А були ж у мене

чоловіки,— мрійливо похитала головою Карапет.— І не якісь там, а високопоставлені! Один, приміром, стрибав аж з вишки у воду. Другий був суддя по волейболу. Завжди сидів у скверику поверх сітки і світел. Але найбільше я направила барабанщикам із артучилища. Були й з духового оркестру хлопці. А як ви думали?! На параді попереду генералів ішли.— Карапет забралася під ковдру.— Ви Марко Плут *, Сідалковський. Ви артист. Страх, який ви образований! У мене був один такий барабанщик. Так той точнісінько, як оце ви, сипав різними анафемами і теж не любив, як ви зо мною, лежати під одіялом. До чого й мене привчив. А я, знаєте, люблю йти мужчинам назустріч, ви розумієте, Сідалковський?

Сідалковський це розумів. Особливо в такому становищі, коли в кишені не було ні копійки, а над головою — навіть такого дірявого даху, як над будинком Карапет. Тому поки що замість грошей платив їй фальшивою ніжністю і компліментами, підробленими під справжні.

РОЗДІЛ XII,

в якому розповідається про колег-селекціонерів, глухе містечко, несподівану зустріч, єдиний пасажирський поїзд, двічі стріляного зайця, листи, лікарку, хобі, горобців, холостяка у відрядженні, Адама і Єву

Десь приблизно в той самий час, коли Сідалковський прибув з периферії в столицю, із столиці на периферію відбув антипод (натурою і зростом) Сідалковського, касир "Фіндіпошу" Адам Баронецький. Він зійшов на станції так званого глухого містечка, де жінка, через дрібницю полаявшись із чоловіком, навіть якби хотіла, не може зрадити з чужим, бо воно таке тісне й невеличке, що кожний знає про іншого більше, ніж він сам про себе. Моди приходять сюди з таким запізненням, що у приїжджого складається враження, ніби вони набагато випереджають столицю. Колись воно називалося райцентром і мало кілька двоповерхових будинків, могло б мати й ще стільки, якби їх раптом не перенесли в укрупнений район. Отож залишилися тут селищна Рада, держбанк, держстрах і філія контори зв'язку на дві телефоністки, які при бажанні могли з'єднати вас із будь-яким штатом Америки, але тільки не з сусіднім селом. Телефонні розмови тут точилися тільки ділові, на зразок протоколів чи телефонограм, бо про їхній зміст дізнавався кожний житель рівно через півгодини. Може, саме тому з телефоністками у містечку добрі стосунки підтримували всі і віталися, як з директором чайної, у котрого завжди десь у підсобці було пляшкове пиво і прихована — на всякий пожежний — горілка з перцем. Телефоністки знали якщо не все, то майже все: і найпотаємніші таємниці, і хто в кого закоханий, і хто з ким хотів би зустрічатися,— раніше за тих, хто ще тільки виношував такі плани.

Єдиний пасажирський поїзд "Янушполь — Кобилятин-Турбінний через Жорнівку" прибував сюди раз на добу (ним, до речі, приїхав і Адам Баронецький), і це було справжнім святом. За півгодини до прибуття поїзда на станцію сходилися, як на ярмарок, майже всі мешканці містечка. Цей поїзд вони зустрічали й проводжали щодня, хоч часто самі нікого не зустрічали і не проводжали. Тут призначалися зустрічі — як ділові, так і любовні. Перші відбувалися в пристанційному буфеті за кухлем

бочкового пива і неодмінною "стограмівкою" (назва чисто символічна), другі — у призалізничній лісосмузі чи напівзабутому скверіку залізничників, який навіть навесні нагадував про пізню осінь.

У будень сюди приїжджало не більше одного пасажира, в свято — два-три. Усіх приїжджих тут знали, як і свою біографію. Навіть якщо хтось приїжджав уперше, то заздалегідь здогадувалися, з якою метою той прибув. Адам Баронецький же прибув інкогніто, як гоголівський ревизор, і це одразу викликало в місцевих жителів підсилений інтерес до нього: хто він, чого приїхав?

Адам ще не встиг ступити на перон, як його почали безцеремонно розглядати, міряючи з ніг до голови, наче досвідчені іхтіологи спійману, але не відому досі рибу. Кухлик готовий був провалитися крізь землю, але перон саме перед тим заасфальтували і йому це не вдалося. Численне й поважне плем'я відвідувачів привокзальної площі катастрофічно зростало. Адам зробив якийсь незрозумілий пірует на всі, які тільки були в природі, градуси (тобто крутнувся на місці) й рушив у бік вивіски, яку розуміли навіть інтуристи: "Буфет".

Раптом з натовпу вибігла зграйка дівчаток з квітами і попрямувала до Адама з явним наміром зустріти його пишніше, ніж Сідалковського в столиці.

— Ви з Києва? — запитали дівчатка Адама.

— Так. А що? — перелякано відповів той.

— Ви Льоня?

— Ні, Адам,— чесно признався Кухлик, не ховаючись за псевдонім.

— Отже, ви не Льоня,— квіти в дівочих руках безнадійно опустилися.— Льоня, значить, не приїде...

Адам стояв ні в сих ні в тих, даючи можливість потримати портфель то лівій, то правій руці, ніяково смикаючи себе за обшлага свого плаща або нервово стромляючи вузлуваті пальці, схожі на кісточки від бухгалтерської рахівниці, в обшарпані (як і в кожного холостяка) петельки.

— Розумієте,— почала дівчина, котра в містечку могла б зійти за "міс королеву", але тут, виявляється, конкурсів не оголошували і тому її називали значно простіше — "КОРЧИТЬЗСЕБЕКРАСУНЮ".— Розумієте, одна наша дівчина листувалася з одним вашим київським хлопцем. Заочно. По фотографії. Льоня трохи схожий на вас. А він взяв і не приїхав...

— То, може, ще приїде,— несміливо вставив Адам.

— До нас поїзд прибуває тільки раз на добу. А ви ж до кого приїхали, якщо не секрет?

— Я? — розгубився Адам.— Я у відрядження. Вивчати попит... у населення середніх містечок. Ну, попит на шапки... Ми соціологи,— відверто говорив Адам, як людина чесна і щира.— Я з "Фіндіпошу",— гордо закінчив.

— То, може, ви підете з нами? — подала голос одна із дівчаток, відчуючи в Адамові покірність і лагідність, яку всі старі парубки носять при собі, мов еполети.

"З дівчатами треба сміливо й нахабно,— вчив несміливого Адама теоретик

сімейного життя періоду матріархату Михайло Ховрашкевич.— З десяти, за соціологічними дослідженнями, а також моїми власними,— підкреслював він,— тільки п'ять дають по пиці. Але то холерички, істерички, а сангвініки чи, скажімо, пікніки, то ці так не роблять. Вони стримані". Адам завжди уважно слухав його, але й після цих глибоких знань з теорії одруження не міг застосувати у житті жодного абзацу, як, до речі, й сам Ховрашкевич. Бо обидва належали до групи холостяків, про яких у народі казали: "Таких тільки досвідчена жінка на собі може одружити".

— Ну, то що ви? Вирішили? — перепитало його дівча.— Згода?

— Згода! — Адам твердо стис у правиці ручку портфеля.

— Розумієте, в нас усе було заплановано. А тепер... Льоня не приїхав, і хлопців виходить менше, ніж дівчат.

— Я розумію, — кивнув Адам і попрямував до буфету, що містився в кінці зали для транзитних, у якому транзитних не було.

У Кухлика був той стан, який буває в абітурієнта, котрий несподівано для самого себе помітив своє прізвище в списку зарахованих, але дуже й дуже в тому засумнівався, а тому не спішив давати телеграму матері: а раптом то однофамілець?

— Ви куди? — запитала одна із дівчат.

— У буфет,— кивнув головою на вивіску Адам.

— Нічого не треба. У нас все є.

Та Адам уже переступив поріг і кинув оком на вітрину, шукаючи там пляшку шампанського. Ліворуч були ще одні, слабо замасковані, як вхід у бомбосховище, двері. "Маленька зала для начальства",— здогадався Адам. Поміж високих столів з мармуровими, як для "доміношників", п'ятачками повільно й ледачкувато походжала офіціантка, яка на заклик обласної контори громадського харчування досконало оволоділа ще однією, суміжною професією — прибирати зі столів.

Втім, як колишня офіціантка, вона вміла добре сваритися, виганяла (замість дружинників) п'яничок, що сходилися сюди з усього містечка, а також показувала свій гонор перед приїжджими.

За прилавком серед мотків (подібних до тролейбусно-трамвайних квитків, якими начиняють каси у вагонах без кондуктора), продавала талончики на котлети з м'ясом і гуляші з салом ряба буфетниця. Біля неї, неначе у лабораторії алхіміка часів Григорія Сковороди, стояли розкорковані пляшки з усіма можливими етикетками, склянки та надбита мензурка з розподільною шкалою. Буфетниця говорила, немов кидала на рахівниці. Однією рукою рахувала гроші, другою — відпускала, не забуваючи при цьому у потрібний момент і в потрібному місці почухатися. Дивилася на всіх зверхньо, тож саме таким поглядом спершу змряла й Адама, але, помітивши в ньому приїжджого, набрала вигляду Варвари-великомучениці і, відсторонивши своїх постійних відвідувачів, які ніколи нікуди не поспішали, звернулася безпосередньо до Баронецького:

— Слухаю вас.

— Пляшку шампанського і букет квітів,— випалив Адам і злякався своїх слів, особливо останніх.

Хтось пирснув у кулак, але буфетниця як господиня дому тільки шикнула на нього. Вона була практична й досвідчена жінка, а тому на всяк випадок любила поставити свічку (а що, як завтра оцей опецькуватий чоловічок виявиться ревизором?).

— Шампанське, будь ласка,— сказала вона так, ніби місячник культурного обслуговування в містечку не скінчився, а саме розпочався.— А квітів не тримаємо. Нам забороняють... На привокзальній площі. Біля ларка "Тюльпан". Там у бабусь і купите,— кісточки вона кидала за звичкою, водночас передаючи приїжджому інформацію: "Квітів не тримаємо", "У бабусь купите".

Оскільки цей розділ тільки розгортається, а Кухлик уже йде як свій поміж містечкових дівчат і хлопців, котрі несподівано прилаштувалися до них і ревниво косували на Адама, ми дозволимо собі намалювати повніший образ — образ Кухлика-Баронецького. Про нього у вас уже склалося певне враження, але, на наш погляд, вичерпної інформації поки що бракує...

Поверх сірого костюма для відряджень Адам одяг плащик "болонья", який уже в двох місцях був акуратно підклеєний ним самим (після того, як це зробили працівники комбінату побутового обслуговування, що постійно перевиконували план). Між двох кінців піднятого комірця висів важкий приплюснутий ніс боксера-професіонала, який дістався Адамові чисто випадково, оскільки він жодного разу у житті не бачив рингу.

Поки в кімнаті, куди привели Адама, дівчата сервірують стіл, протирають фужери, нарізають ковбасу і шинку, ми спокійно продовжимо розповідь. Можливо, місцями вона буде то весела, то сумна, але в тім уже не наша вина: такі натури у наших героїв — різні, як обличчя, як характери, як дні. Не всі ж такі оптимісти, як, скажімо, Сідалковський чи Стратон Стратонович Ковбик. Адам Баронецький, наприклад, мав схильність до песимізму. Він казав, що йому завжди ні в чому не таланить: дині купує перестиглі, кавуни вибирає зелені, горіхи — порожні, фрукти — червиві, а лотереї виграють тільки карбованця, хоч з кожної зарплатні він брав їх аж на цілих десять.

У характері Адама було щось від зайця, в якого двічі стріляли, а ще один раз він потрапив під проміння автомобільних фар: очі світилися насторожено, трохи перелякано, але з довірою. Через кожну дрібничку він дуже страждав. Коли з ним раптом хтось не привітався, Адам уже не міг працювати. Думав, аналізував, перебирав у пам'яті, як книги на стелажі, всі випадки, все зважував і сам себе питав: "З чого б ото?" Якщо хтось із начальства підвищував голос, Адам був певний — потрапив у немилість, а з часом потрапить і під скорочення штатів. Хтось, не думаючи, кидав йому якусь різку репліку, Кухлик був переконаний— уже хочуть вижити. На зборах або черговій нараді розкритикують для профілактики чи авансом, Адам цілу ніч не міг заснути, а на ранок збирався, подати заяву "за власним бажанням"...

— Адаме, ви так довго не протягнете. Будьте як Бубон. З нього, як з гусака вода,— казав йому інколи по-батьківськи Ковбик.

З Адама усі кепкували, викликаючи його по телефону то від імені Нещадима, то від імені Стратона Стратоновича, пишучи йому листи, записочки тощо.

Одного разу Адам був близький до щастя, як і до лотерейного виграшу. Не він, а з

ним познайомилась одна лікарка із Сум, на ім'я Клава.

— Ось вам моя адреса, Адаме,— мовила вона сумно.— Захочете — напишете.

Адам зрадів, немов дитина новій іграшці, але ненадовго. Несподівано для себе він виявив, що не вміє писати дівчатам листи. Тому "по секрету" звернувся до Ховрашкевича, котрий знав, як він казав, про жінок усе на світі і через те не одружувався. Той і написав за нього листа — такого, в якого навіть сам не повірив.

Лист сподобався й Клаві В., і вона негайно надіслала Адамові відповідь.

"Боже! — вигукувала Клава в одному з абзаців.— Адаме, як Ви гарно, з науковим підходом пишете листи. Не ображайтесь, але я ніколи не подумала б. Ви як Бернард Шоу. Це не лист, а справжня белетристика. Дзеркало Вашої душі. Його можна друкувати як зразок. Як Ви невимушено ведете розповідь! Ніби не лист, а розмова по міжміській телефонній лінії. А що виходить у мене? Не відповідь, а заповнення бюрократичної анкети".

"Ви запитуйте,— продовжувала вона,— чи я не розчарована. Що ви, Адаме! Повірте мені, я навіть не уявляла, що в наш бурхливий і знервований вік (це я кажу як лікар) є ще такі сором'язливі й нерішучі люди, як Ви, Адаме. У мене складається враження, що Ви на своєму віку ще не бачили і не знали жінок. Яка Ви святість! Як я хочу хоч трохи бути схожою на Вас..."

"Адаме, мій дорогий Кухлику,— закінчувала вона листа.— Пишіть мені частіше свої натхненні, емоційні, як вірші молодого поета, листи. Тільки не за рахунок свого сну, як Ви це робите. Вночі треба спати, Адаме. Ви ж не Бальзак".

Фіндіпошівський касир того дня цвів, як ружа під вікном Ховрашкевича. В Адама був настрій, у Ховрашкевича — задоволення. Ще б пак: лист його був визнаний народом.

— Напишіть ще один, Михайле Танасовичу,— благав його Адам.— Мені тепер, знаєте, ще більше боязко. А потім — почерк. У першому ж листі ваш почерк.

— Гаразд,— погодився Ховрашкевич.— Трохи пізніше.

— Я вам зателефоную із райфінвідділу,— сказав Адам.— Ми там сьогодні з Карлом Івановичем здаємо квартальний звіт.

Після полудня лист Ховрашкевича був готовий. Адам уважно вислухав його зміст і захоплено вигукнув:

— Просто чудово. Це ви Бальзак, а не я. Якщо ваша ласка, підпишіть ще й адресу своїм почерком. З мене пляшка! Конверти у мене в шухляді, Михайле Танасовичу.

Незабаром прийшов і Панчішка. У Масика настрої завжди святковий, а того ж дня був такий, ніби Майоліка придбала новий рожевий пуфик.

— То я пишу листа Клаві... За Кухлика,— похвалився Ховрашкевич.

— А може, напишемо іншого? — оглядаючись, запропонував Масик, який помирав від нудьги.

"Дорога Клаво,— розпочав Панчішка.— Ваша відповідь, яку ви надіслали 13.III 1970 року, на мене вплинула більше, ніж захист мною докторської дисертації і моє нове призначення на посаду заступника міністра легкої та хутряної промисловості. Ви не

уявляєте, Клаво, який я щасливий! Коли ми з Вами одружимося (а одружимося обов'язково!), то я Вас негайно із Сум перевезу до Києва. Ми житимемо тут не тільки в центрі, а й виїжджатимемо на мою заміську дачу, де я щонеділі й щосуботи ловлю горобців. Це моя найпалкіша пристрасть, або по-сучасному — хобі. Ви не уявляєте, як я люблю цих маленьких сіреньких пасерів! Так вони називаються по-латині. Вони з родини ткачикових. Довжина 14—18 сантиметрів. На дачах трапляються й більші. Вага від 25 до 38 грамів. Поширені майже по всій земній кулі, крім Центральної Африки і Антарктиди. Суворого клімату пасери не переносять. У нас, на Україні, вони прижилися добре. Тут є всього два види: горобець звичайний, тобто доместікус, і горобець польовий, тобто монтанус. Вони мають міцний конічний дзьоб, крило — коротке, хвіст — довгий. У забарвленні переважають коричневі й чорні тони. Залежно від сезону й місцевих умов можуть бути шкідливими і корисними. Звичайно, якщо захочуть.

Я часто тепер на своїй персональній машині виїжджаю на околицю Пущі-Водиці чи Дарниці і там ловлю їх. Трапляються дні, коли привожу їх по сто, а то й по сто п'ятдесят штук. Ви запитаете: "А для чого Ви їх, Адаме, ловите?" Я вам відкрию мою таємницю. Тепер можна сказати "нашу". Для пуху, Клаво, а не для пера. Коли ми з Вами візьмемо шлюб, то ви спатимете на таких м'яких перинах і подушках, на яких не спав ніхто в світі. Навіть президент Америки.

Ще хочу похвалитися, що я випікаю чудесні пироги з м'ясом і тістечка з ізюмом. Отже, Вам ніколи не доведеться займатися кондитерськими виробами: ні купувати їх, ні випікати..."

Через кілька днів Адам одержав листа. Він був куций, як заячий хвіст: "Не знаю, хто Вас призначив заступником міністра і як Ви зуміли захистити дисертацію, але дружиною я вам ніколи не буду. Вибачте, але я, як лікар, підозрюю, що у вас маніакальний стан. Раджу пити за півгодини перед їжею протягом трьох місяців галоперідол. Даю по-латині: Haloperidolum, а також вкладаю на всяк випадок рецепт. З привітом Клава В."

Жарт був жорстокий і підлий. Дев'ять днів і дев'ять ночей з Адамових голубих, як айсберги в тропіках, довірливих очей текли рясні, не по-чоловічому щедрі сльози. Після цього йому й справді довелося вживати, але не галоперідол, бо його він ніде це міг дістати, а беласпон і еленіум. Після курсу лікування Адам зненавидів світ, усіх, без винятку, фіндіпошівців і, наче равлик, заліз сам собі в душу, надійно там сховавшись. Тепер він покладався тільки на себе і на "сто грамів для сміливості". Адам їх випивав удома і виходив на вулицю. Та на свіжому повітрі несподівано відчував, що для сміливості ста грамів малувато, і додавав ще стільки ж. Одного разу його в такому стані зустрів Ковбик.

— Так воно незабаром кінчить Глевахою, якщо не академією імені професора Ющенка,— сказав він.

Слова Стратона Стратоновича передали Адамові, і він більше не наважувався ні пити, ні підходити до жінок...

Цього разу Адам випив не лише для сміливості, а й для здійснення свого задуму, який виник у нього так несподівано, як з'являється на горі диня там, де сіяли огірки.

Кухлик сидів за столом іменинниці, як жокей на іподромі, і не спускав очей з жодної із дівчат, чим зовсім їх дезорієнтував: жодна не могла здогадатися, хто ж із них запав якщо не в душу, то хоча б у око приїжджого. Дівчат сиділо п'ятеро, але Адамові вже здавалося, що їх побільшало принаймні вдвоє і рівно настільки ж вони покращали. У Баронецького свого особливого смаку не було, і йому подобалися всі дівчата підряд. Він сп'янів і твердо вирішив: сьогодні або ніколи.

— Дівчата,— Адам, похитуючись, підвівся.— Я холостяк,— урочисто оголосив.

— Холостяк у відрядженні,— кинув хтось репліку, і всі зареготали.

— Ні. Я справжній холостяк. Можу показати паспорт. Я не одружений. І можу це довести: хто сьогодні піде зі мною, з тією я завтра йду до загсу,— несподівано закінчив Адам і сів, наче підсудний чекаючий вироку.

Під абажуром повисла така тиша, яка можлива тільки на профспілкових зборах та й то перед початком розподілу квартир. "Невже вони мені не вірять? Невже сприймуть мою пропозицію за дурний жарт?" — запитував він у самого себе. Але ж Ховрашкевич казав: "Головне у цій справі — сміливість. Навіть безглузда. Або нахабство. Це друге щастя".

— Я не жартую. Я серйозно. У Київ заберу. У мене там квартира,— викинув останні козири Адам.— Однокімнатна. "Фіндіпош" дав. У будинку для вчених. Я не брешу.

— Ну і дає,— долинуло до нього.

— Будемо жити в Києві. Майже в самому центрі. Там наші всі живуть,— падаючи в ліжку і в забуття, говорив уже до подушки Адам.

...Ранок над колишнім райцентром починається раніше, ніж про це повідомляють календарі. Адам лежав під райськими кущами, схожими на магнолії. Поруч нього плавали чи то гуси, чи то лебеді, намальовані на стіні, очевидно, райцентрівською знаменитістю. Ніяк не міг зрозуміти, де ж він. Голова тріщала і розколювалася, наче кавун, наповнений соками і сонцем. Страшенно хотілося пити. Адам повернувся на бік. Поруч нього хтось лежав.

— Хто ви? — перелякано запитав Адам, наткнувшись на щось м'яке і тепле.

Пам'ять у нього за ніч випала, як у алкоголіків перед похміллям, і він ніяк не міг прийти до тями.

— Хто ви? — повторив.

— Єва,— сказала вона.— Я твоя Єва, Адаме.

— Я вас не про одяг Питаю,— розсердився Баронецький, гадаючи, що з нього знову кепкують.— Як вас звати?

— Євгенія. За паспортом,— мовила вона.— А в житті Єва. Вам показати паспорт?

Адам від паспорта відмовився, тільки ще раз зміряв її очима і не повірив їм: Єва була надзвичайно гарна, Адам — повна протилежність їй.

— Ти обіцяв на мені одружитись, Адаме,— мовила тихо Єва.— Усі хлопці і дівчата чули.

Адам заплакав.

— Ти що, відмовляєшся, Адаме? — перелякалася Єва.

— Я плачу від щастя, Єво, в яке не вірю,— мовив Адам і заплющив очі.

Він лежав і намагався спростувати міф: Єва створена першою, Адам — другим. Бог у неї вклав весь свій талант, тож вона вийшла божественною. На Адама у нього вже не вистачало ні сил, ні натхнення...

РОЗДІЛ XIII,

в якому розповідається про місячник торгівлі, директора райхарчоторгу, його симпатичну секретарку, точність порції, продаж лотерей, Валіко, Віру, Надію і Любов, тартюфа, вічну молодість і жорстокий удар

Карапет сяла, як начищена алюмінієва каструля з припаленої сторони.

— Як там моя ідея? — поцікавився Сідалковський, не піднімаючись з ліжка.

— Ви про місячник торгівлі? — перепитала Карапет, підправляючи рукою верхню копицю зачіски, яка загрозливо скочувалася набік.— З мене, Сідалковський, могорич. Ви не напрасно хліб їсте. Я премію получила,— вигукнула вона.— Хочете, підемо в кіно чи в "Коржі з маком"? Так нове кафе називається. Тепер мені в магазині всі завидують і не вірять, що то я придумала. А я призналася, квартирант, кажу,— з Мері слова сипалися, як горох із сівалки,— то він вигадав. Студент. Вищих курсів.

Сідалковський згадав той день, коли Мері примчала з крамниці, де вона торгувала бакалією, й розповіла Сідалковському про збори. Директор їхнього магазину мріяв стати ініціатором нового оригінального починання. Він був категорично проти тижня чи декади "Продавець і покупець — будьте взаємно ввічливі!", а тому вимагав від колективу:

— Щось нове, щось оригінальне — І загрожував преміальними тому, хто щось путнє придумає.

Тоді Сідалковський через Карапет і подав ідею: провести місячник під девізом "Гроші люблять обіг, а товар — господаря!"

Директорові гасло сподобалося, але оскільки воно було перше, вирішив його відхилити. Карапет прийшла засмучена.

— Нічого,— сказав Сідалковський, перехиливши чарку імпоротної горілки, що мала виїхати за кордон, але не встигла.— Премія буде наша. Ікра варта свічок,— закінчив він, закусуючи бутербродом.

Мозкових звивин у Сідалковського було багато, майже стільки, як ідей, і тому він ніколи взагалі не падав духом, а коли це стосувалося фраз, то й поготів. Узяв лист паперу, витяг ручку і гарним почерком написав: "Місячник культурного обслуговування закінчимо достроково!"

— Щоб місячник не зірвати,— порадив, старанно виводячи знак оклику.— Запропонуйте своєму директорові ще й таке: "У нашому магазині для зручності покупців працює німий продавець". Це бажано повісити на дверях. А директор нехай оголосить відділ німого продавця. План виторгу я вам гарантую...

Місячник у райторзі набув величезної популярності, а разом з ним — і Карапет.

Вона стала ініціатором змагання, її портрет помістили в стінгазеті "Терези і здача". Були негайно замовлені рекламки, транспаранти, проведені летучки і наради. Незабаром ініціатива самохідь перекинулася на територію сусіднього району. Сідалковський, дізнавшись, що місячник харчовиків проходить під гаслом "Місячник — за тиждень!", не втримався, випрасував свої штани, надраїв, як він любив казати, черевики і негайно відправився в райхарчоторг. Від такого примітивізму його просто нудило.

Він переступив поріг з виглядом працівника держторгінспекції по контролю за якістю продуктів і звелів секретарці (яка перед тим, як сюди влаштуватися, очевидно, пройшла закритий конкурс "Краса та врода"):

— Поставте, будь ласка, до відома вашого начальника, що в приймальні чекає Сідалковський.

— Одну хвилину,— секретарка кліпнула віями, від яких по приймальні розійшовся приємний прохолодний вітерець, щезла за чорним дерматином і в ту ж мить з'явилася знову.

— Будь ласка, товаришу Сідалковський. Заходьте. Калістрат Полікарпович чекають на вас.

Ми не будемо до подробиць описувати зустріч директора райхарчоторгу і Сідалковського. Директор у нашому романі ніякої ролі не грає, тож лише двома-трьома словами скажемо: Сідалковський у кабінеті буквально закипів. У нього піднялася така температура, що на директорському чолі рясно виступив піт...

Потім директор довго тис руку Сідалковського і промовляв:

— Товаришу Сідалковський, зараз, цієї ж секунди помилка буде виправлена. Анго,— звернувся він до дівчини з віями "сизе крило", яка Сідалковському інтенсивно сподобалася, але ради ідеї він готовий був іти на деякі втрати.— Анго, негайно передайте на всі харчоблоки, щоб познімали старі транспаранти і вивісили нові!

— Але ці висять у нас лише три дні,— спробувала заперечити Анга.

— Анго,— глянув директор на неї поглядом, протилежним батьківському.— Місячник проходитиме під девізом... Пробачте, як ви сказали, товаришу Сідалковський?

— Точність порції — ввічливість харчовика,— відчеканив Сідалковський, круто повернувся і, задоволений сам собою, вийшов, навіть не глянувши на постать директора, що набрала форми старого лекала.

Вдома Сідалковський скинув піджак і повалився на ліжку, як статуя, не згинаючись у корпусі. В квартирі Карапет постійно змагалися два різних запахи: дешевих парфумів і цигарок "Дездемона". Їх Мері палила на ніч, і вони своєю концентрацією постійно душили Сідалковського.

— У райторзі,— переодягаючись за шафою, повідомила Карапет,— вам, Сідалковський, пропонують роботу.

— Яку? — перепитав він.

— Розповсюджувати лотереї...

Сідалковський скривився так, ніби надкусив гнилий, хоч і свіжий на вигляд помідор. Мері його обличчя не бачила і тому спокійно продовжувала:

— Вони сказали, що у вас не голова, а кабінет міністрів. Чому б вам і справді не спробувати? Все одно ніде не працюєте!..

— Мері,— сказав він,— вийдіть із-за шафи і гляньте сюди...

Вона вийшла і почала перелякано озиратися.

— Гляньте сюди,— показав він на себе.— Мері, ви об'єктивна, як суддя, котрий на щось надіється. Ще раз гляньте на мене і скажіть: Сідалковський — і продаж лотерейок, хіба це не святотатство? Мері, це парадокс. Мене природа-матінка ліпила не для того, щоб я лотереї продавав...

— Але комусь продавати нада...

— Треба, Мері. Але чому ви думаєте, що цим повинен займатися я, Сідалковський? Моя зовнішність мене спонукає до більшого...

— Але вами уже цікавився Вася Саприкін. Наш участковий. Він так і сказав: "Муся, хто у тебе живіт?" Він мене називає Муся. А я йому кажу: "Студент". Правильно, Сідалковський?

— Правильно. Тільки треба додавати: вічний.

— Що "вічний"?

— Вічний студент з одним хвостом з античної літератури.

— Так ви мені скажіть, підете чи ні? — Мері, нарешті, натягла на себе сукню з такими переливами, що в очах Сідалковського з'явилися зайчики.

— Я, Мері, не вписуюсь у ландшафт лотерейного колеса.— Сідалковський підвівся і підійшов до етажерки, де лежали його вічно модні запонки у вигляді автомобіля "ролс-ройс" першого випуску.

— У що не вписуєтесь?

— У ландшафт,— повторив Сідалковський.— Є таке німецьке слово. У перекладі на українську означає краєвид. Краєвид з лотереями збідне на моєму тлі.

— А-а,— махнула рукою Мері.— Кажіть простіше.

— Освіта не дозволяє... Незакінчена вища.

— Вам вона все не дозволяє.

— Таке селяві,— театральні розвів руками Сідалковський.— Чим більше знаєш, тим менше можна.

— Так лотереї будете продавати, поки знайдемо той ваш "Хвіндіпош". Капітан Саприкін казав, що він кудись виїхав за місто. Поближче до села.

— Це вже гірше, ніж з лотереями,— він присів і, обхопивши голову, почав зважувати.— Сідалковський і лотерея. Ну і ну! До чого ти дожився, Сідалковський?

— А що в цьому поганого? — повернулася до нього всім бюстом Мері.

— Народжений гордо нести голову опускатися до лотерей не може.

— Не вигадуйте. Це тимчасово. Гроші не пахнуть... А ви могли б дещо заробити. Вам, правда, без документів матеріальних цінностей не довірять, але я на себе можу ті лотереї взяти. Я вам довіряю.

— Мерсі,— у красивому реверансі нахилив голову Сідалковський.

— То як, згода?

"Не в грошах щастя,— міркував. Сідалковський.— А в гаманці, набитому ними".

— Бути по-вашому, Мері. Затримка за малим — мені потрібний костюм. У парадній формі лотерей не продаватиму. У мене ж усе імпортує, Мері: і піджак, і штани, і сорочка, і галстук, і запонки, і черевики, і окуляри. Тільки сам я з Вапнярки... Так що у такій формі — не той фасон.

Сідалковський справді задумався: "З моєю респектабельністю тільки лотерей продавати. Офіціантом у привокзальному ресторані чи в готелі "Все для інтуриста" — ще сяк-так. Але лотерейні квитки... У такому костюмі, з піднятим білосніжним комірцем і запонками "ролс-ройс". Ніколи!"

— Якщо добре піде, можете непогано заробити,— долітали до свідомості слова Мері.— Матимете свої гроші...

Через два дні Карапет принесла кілька пачок лотерейних квитків і колесо, схоже на те, в якому крутиться в зоопарку білка. У ці дні Сідалковський мав багато з нею спільного. "Треба вміти крутитися",— згадав він слова Карапет.

Сідалковський насамперед переодягнувся в інший костюм, який йому вийняла з шафи Мері.

— Це від Валіко,— сказала вона.— Мого грузинчика. Утік десь на Кавказ. Казав, що охолов до мене, як вершина Казбеку. Я до нього їздила. Не знайшла. Сховався в своїх горах. А казав, що вернеться. Тільки гляне на Грузію. Грузини люблять свою Грузію більше, аніж женщин,— Карапет подала Сідалковському штани.— Валіко теж любив. Казав: "Дорогая, без Грузії, як без тебе, жити не могу".

— Це добре чи погано? — запитав Сідалковський.

— Для Грузії добре, для мене погано, — відповіла Карапет.— Клявся ж мені. Казав, вернусь, дорогая. А взяв і утік,— обурювалася.

— А вам залишив на спогад костюм? — Сідалковський засунув ногу в холошу.

— І Тамару. Хочете, Сідалковський, познайомлю? Не Тамара, а грузинська цариця! Хоч бери з неї картини пиши. У мене всі дівчата гарні.

— У вас їх багато?

— Аж три: Віра, Надія і Любов.

— У вас, Мері, широкий асортимент.

— І одна краща за другу,— вона витягла з тумбочки сімейний альбом, подала його Сідалковському.— Віра — це старша, уже вийшла заміж. Надія розвелася, а Люба тільки збирається...

— Розлучатися?

— Виходити заміж. Щитайте, що вам пощастило, Сідалковський. Я згодна. Ви хлопець підходящий. Провірений. Можете одружуватися. Всього равно у вас виходу другого немає. Беріть Тамару. Покірна і лагідна,— рекламувала Мері товар власного виробництва таким тоном, ніби не дуже була переконана, що він має підвищений попит.— Кращої дружини не знайдете.

— Ви ж казали, що Люба.

— То вона за паспортом Люба. Як я Дуся. А в ждані Тамара. Так їй більше наравиться. Ось вона,— Карапет перегорнула сторінку альбома.— Погляньте. Чим не достойна вас, Сідалковський?

Він узяв альбом до рук, як молодий сапер міну невідомої конструкції. В кімнаті повисла тиша, мов над замінованим полем. На Сідалковського дивилася Тамара — млосна володарка кругленьких колін, обтягнутих у капрон того кольору, який найбільше йому подобався.

— Можете брати. Від такого зятя, як ви, я не відмовляюсь,— долинали до Сідалковського крізь напудрені чимось мізки.— Тамара — активістка. Участвує в художній самодіяльності. Танцює гопака...

"Це мені ні до чого,— думав Сідалковський.— Я не директор Будинку культури".

— Зустрічає разніє делегації. Кращої кандидатури не знайдете. Стоїть у черзі на квартиру. Живе в общежитії.

"Це ми знаємо".

— На заводі сказали, що квартиру дадуть одразу, як вийде заміж. Ох, і зіграємо з вами весілля! На весь Хрещатик буде весілля. Ой, уже й натанцююся,—закінчила Карапет.

"Тар-тюф, тар-тюф,— билосся серце у Сідалковського.— Чуєш: тар-тюф, тар-тюф. Сватаєшся до дочки, а живеш з матір'ю. Тар-тюф. А може, це не вона?"

— Як вашої дочки прізвище? — запитав уголос.

— Якої?

— А хіба у вас, в усіх прізвища різні?

— А як ви думали, Сідалковський? Старшої — Будкевич. Середульшої — Карапетян. Гарний був чоловік. Не так одягався, як ви, Сідалковський, зате й не був таким голодранцем. Багато грошей заробляв.

— Звідки ви взяли, що я голодранець? — Обличчя Сідалковського набрало кольору перестиглої вишні.

— А хіба ж не видно? Аристократ, а тільки й того, що на вас...

Сідалковський підійшов до серванта і взяв звідти пляшку хересу.

— На правах зятя,— посміхнувся криво.

— Оце я розумію,— посміхнулася Карапет.— Таких люблю і обажаю.

Сідалковський наповнив світло-брунатним хересом фужери.

Мері витягла з сумки два донецьких "Гулівери". Сідалковський мовчки цокнувся і для поновлення нової порції оптимізму випив. "Гулівером" не заїдав.

— Середульша дочка...— провадила далі Карапет і постукала по коробці цигаркою "Дездемона".

"Зараз почне душити",— подумав Сідалковський, але не сказав нічого.

— Середульша — Надія. Найменша — Люба, ось оця, яку ви берете. Вона Гогошвілі. Від того самого Валіко. Так що віддаю вам разом з приданим,— кивнула на костюм.

— По ваших дочках можна вивчати вашу біографію,— вихопилося у Сідалковського.

— Поляка у мене ще не було. Ви перший.

— Я не поляк, я українець,— чемно заперечив Сідалковський.

— З українцями мені найбільше везе.

— Скільки у вас було чоловіків, Мері?

— Офіційно чотири. Ви можете бути п'ятим. Я не заперечую.— Мері розреготалася так, що на пляшці хересу відклеїлась етикетка.— Квартира у мене є. Ви мені подобається.

— Нерівний шлюб,— посміхнувся Сідалковський і поспішив повернути її до попередньої розмови: — А не офіційно?

— Ви мене смущаєте, Сідалковський.

— Я відчуваю: ви давно перевиконали план. А є, між іншим, жінки, що не добрали до плану.

— Я вас не розумію. Ви про який план? У магазині в мене завжди план. Навіть більше...

— Я не про те. За напівофіційними даними, на одного чоловіка у нас припадає чотири жінки. У вас, Мері, навпаки: на одну жінку припадає чотири офіційних чоловіки. Це нечесно, Мері. Ви обкрадаєте своїх сестер.

— Ви мене вбили, Сідалковський. Треба ж уміти на світі жити. Я ж даю об'явлення. Роблю людям добро: приймаю на квартиру. Інші в такий спосіб женихів шукають. Хто як може, так і крутиться. Один, як муха в окропі, а другий, як вареник в сметані... Аякже. От ви мені ж нічого не платите за квартиру? Так хоч щось робіть і опше.

— Не за квартиру — за ліжку, Мері... Точніше, за одну десяту його,— нагадав Сідалковський.

— Хай ліжок. Але тепле. А не платите. Та я з вас і не вимагаю. Человек один жити не може. А тим більше така молода жінчина, як я. Скільки мені лет? Як ви думаєте, Сідалковський? Кажіть, але не питайте паспорта.

— Я й без паспорта бачу, що вам, Мері, не більше тридцяти. Жаль тільки, що ваша старша донечка уже має двадцять вісім і цим самим ставить вашу молодість під жорстокий удар...

— Ви дуже колкий, Сідалковський. Я не люблю таких. Мені наравляться чоловіки нежніє.

Сідалковський на знак згоди кивнув головою.

— Так-от я й кажу: ви повинні, Сідалковський, теж мати свої гроші. Хоч на дзельтерську воду. Я даю вам заробити, а ви комизитесь. Лотереї продають — це не хек свіжоморожений. Робота чиста. Інтелігентна. Якраз для вас, Сідалковський, і опше...

РОЗДІЛ XIV,

в якому розповідається про повернення з далеких мандрів Адама і Єви, "Фактус" і "сьоме небо", натюрморт, Мадагаскар і Дагомею, подвиг Баронецького, його заяву і далекого тезка

Захопившись Сідалковським, як Ховрашкевич їжаками та ондатрами, ми зовсім забули про Адама і Єву. А між іншим, вони вимагають до себе (особливо Єва) не меншої

уваги, ніж Сідалковський чи Ховрашкевич. Без Єви і Адама роман так само важко продовжувати, як і рід людський чи, скажімо, нові види ондатр.

Адам, нарешті, повернувся з далеких і важких мандрів. Повернувся не сам, а зі своєю законною дружиною Євою Гранат (про те, що Єва стала законною дружиною Адама, свідчили печатки в їхніх документах і всі без винятку жителі Індустріальної Балки).

Адам привіз Єву швидким спецпоїздом "Жорнівка — Янушполь" з однохвилинною зупинкою в Києві. Молодята сіли в тролейбус і поїхали з швидкістю автомобіліста-любителя. Машина, підвішена палицями до електродротів, попискуючи на перехрестях, довезла їх до Ботанічного саду. Адамові хотілося показати район, де він жив, і сад, в якому гуляли закохані та ходили з диктовими табличками на грудях ті, що мріяли виміняти велику мікрорайонівську квартиру на маленьку в центрі. Аби лише з видом на Хрещатик чи на Софію київську.

Адам вів Єву крізь стрій екзотичних дерев з диктовими паспортами на грудях і дивився на неї, як на спокусливу зірку кіноекрана. Диктова документація дерев свідчила, звідки ці пришельці родом, коли були до нас завезені і коли одержали постійну Прописку в самому центрі столиці.

Вийшли на каштанову алею. На деревах догоряли останні червоні спалахи, що скидалися на кольорові свічки у нічному барі.

— Єво, це Київ,— сказав Адам, нахилившись до її вушка.

— Який він? — чи то запитала, чи то ствердила Єва.— Свічки які?

— Каштанові,— посміхнувся Адам.

— Я знаю. Які вони?

— Гарні,— промовив Адам.

— Я бачу,— промовила Єва.— Це Київ? — чи то запитала, чи захоплено підтвердила Єва.

— Так, Єво, Київ. А це мій дім,— показав Адам на блискуче виконану велику копію кращих висотних будівель міста.

Єва дивилася на царство із скла та залізобетону, і в неї паморочилася голова.

— Боже? Який він?

— Високий! Поки що найвищий у місті.

— Єві страшно, Адаме,— і вона притулилася до нього.

Адам жив у цьому будинку. На самісінькій його вершині, де почував себе, як на сьомому небі. Коли над містом ішов дощ, сусіди з нижніх поверхів сушили на Адамовому балконі білизну. Дощові хмари проходили вниз, і Адамові весь час здавалося, що він у салоні надзвукового лайнера. Це був новий житловий будинок вчених, який мав просту і лаконічну назву — "Фактус". Він, здавалося, силоміць уліз поміж будиночки-старожили, які пам'ятали ще князя Ярослава. "Фактус" вважав себе модерністом і стояв серед "класиків" з гордо піднятою головою, зверхньо демонструючи свій залізобетонний модерн, як баскетболіст на зустрічі з молодшими учнями спортивної школи-інтернату. Площа, яка здавалася колись великою й

просторою, тепер нагадувала дитячий майданчик, а перехожі — дітей. Коли Адам дивився вгору і по небу пливли хмари, йому завжди ввижалося, що "Фактус" ось-ось упаде...

З Євою Адам не боявся нічого. "Фактус" світився вітринами, і на його фронтоні горіли величезні веселкові літери: "Фото", "Діод" та "Ум".

— Адаме, що це? — запитала Єва, показуючи на першу назву. — Це фотографія?

— Ні, Єво. Це кав'ярня. Вона називається по-вченому — "Фотон", але одна літера перегоріла. Увечері не видно.

— Отже, ми тут не зможемо сфотографуватися?

— Звичайно, ні, Єво.

— А це, Адам, "Ум"?

— Це магазин, Єво. Повністю називається "Вакуум".

— Тут перегоріли чотири літери?

— Так, Єво. Чотири.

— А тут, Адаме, всі літери? "Діод"?

— Тут усі, Єво. Це магазин електротоварів.

Єва зайшла в ліфт. Він був великий і голий, як парубочька квартира. Тільки стіни, електролампочка і вмикачі. Про Адамову квартиру цього не можна було сказати. Господар умеблював її за останнім словом журналу "Сім'я і клопоти". Вона хоч і мала всього чотирнадцять метрів, але здалася Єві спочатку удвічі більшою. Єві тут подобалося все. Особливо фікуси і френзлі на покривалі.

— Гарно! — схвалила Єва і почала негайно переробляти все на свій лад...

Їй, наприклад, здалося, що шафа стоїть там, де повинне стояти ліжко. А ліжко захопило місце стола. Єва забажала, щоб на столі завжди у великій і глибокій мисці лежали яблука, як натюрморт.

У хвилини інтимної близькості Єва говорила про себе в третій особі, хоч любила себе в першій.

— Адаме, — казала вона, — розвесели Єву. Єві сумно. Адам не знав, як це робиться, і тому робив стойки на голові, але це Єву не тішило.

— Адаме, Єва хоче кави, — казала вона. Коли він з'являвся на порозі кухні, додавала: — І яблук. Принеси Єві яблук.

Вона засинала у нього на грудях. А він боявся ворухнутися, щоб не збудити дружину, і так з розплющеними очима лежав біля неї цілу ніч.

Вранці вони поспішали у рідний для Адама і далекий та незрозумілий для Єви "Фіндіпош". Адам ще й досі не вірив у своє знайдене щастя. Воно для нього було таке ж несподіване, як і одруження. В одній руці Адам ніс портфель, другою тримав Єву з таким виглядом, ніби до його рук потрапила царська пектораль із скіфської могили. Адам йшов, і на його обличчі плавала така гаряча посмішка, від якої у лоточниць тануло "Ескімо".

Адам від природи був неговіркий, а тепер від щастя зовсім занімів. Розмовляла одна Єва. Він слухав її, ніби райських пташок у садах Семіраміди.

— Адаме, Єві боляче,— казала вона.— Відпусти Єві руку.

Він відпускав Євину руку, але не спускав з неї очей.

— Єво, присядь. Ось тут,— показав він на лаву.— А я збігаю до Стратона Стратоновича. Візьму відпустку. На три дні.

— Адаме, на три дні, мало.

— Потім я візьму тарифну. На цілий місяць. І ми поїдемо з тобою до самого Чорного моря. Аж в Одесу. А може, навіть у Харакс, як путівки будуть.

— Мені буде сумно. Візьми Єву з собою.

— Стратон Стратонович цього не любить. У нашій установі працюють одні чоловіки, Єво,— повідомив по секрету Адам.

— Я хочу на них подивитися,— підвелася Єва.

— Ну, що ти там не бачила, Єво? Вони там усі такі, як я.

У Єви очі стали круглі й такі великі, що Адам побачив, як у них відбивалося все фіндіпошівське гасло з усіма знаками оклику. Хтось виглянув у вікно, здається, Масик. Коли побачив Адама з жінкою, не повірив шибці — негайно розчинив вікно навстіж. Сумніву не було: Адам стояв у скорботній позі над якоюсь красунею і, як здалося Панчішці, плакав. Ця гіперболічна Масикова звістка рознеслася по "Фіндіпошу" зі швидкістю радіопередач аматорів-короткохвильовиків. Навіть офіційно стриманий Нещадим і той припав до шибки. Помилки не було. Адам стояв перед дівчиною, не випускаючи її рук, і гаряче чи то клявся, чи в чомусь її запевняв. Єва не нагадувала фіндіпошівцям ні сестри, ні — тим більше — Адамової мами. Вона була значно молодша за Адама. Він гладив її по голівці, як безтямно закоханий, що провів тут ніч і не помітив, коли над ними піднялося сонце. Він прощався з Євою, ніби вдруге збирався у відрядження вивчати попит на шапки. Але не в якусь Індустріальну Балку, а принаймні на острів Мадагаскар чи у далеку Дагомею.

— Єві буде сумно,— мовила тихо Єва.

— Адам скоро повернеться,— відповів він їй так, як усі закохані, що наслідують одне одного.

Адам ніс заяву Стратонові Стратоновичу. Він написав її власноручно, хоч з епістолярним стилем, як і з граматиною, не дружив. Але після двох листів до лікарки із Сум, написаних Ховрашкевичем і тихим Панчішкою, він більше нікому не довіряв. Заяви, листи й кохання йому давалися нелегко, але він боровся з цим, як зі старим арифмометром, що постійно не вибивав однієї цифри. У цифрах Адам кохався. Він їх любив майже так, як колись жінок, тільки довіряв їм більше — цифри його ніколи не підводили. І якби не заслуги й досвід Бубона та не повага Стратона Стратоновича до людини, якій було ближче до пенсії, ніж до стипендії, то головбухом у "Фіндіпоші" став би Баронецький, а не Бубон.

Адам увійшов у "Фіндіпош" і незчувся, як опинився у дворі. Зробив ще одну спробу. Вона кінчилася тим самим. Серце в Адама забилося, щастя змінилося передчуттям страху. Йому здалося, що він втрачає чіткість логічного мислення і тільки-но віднайдену, але ще не відкрити до кінця Єву. Дивне передчуття охопило усе його єство.

і, здавалося, передалось навіть портфелеві, що несподівано затремтів у руках. Почалося легеньке запаморочення, як це буває у молодих поетів після першої випущеної в світ книжки.

Кухлик перелякано присів, намагаючись упіймати логічний кінець, як спінінгіст, котрий перерізав "бороду" з жилки, думаючи, що там має бути два кінці, а їх утворилося раптом чотири, і жоден не розмотувався, тільки заплутував жилку ще більше, ніж до цього. Адама почав переслідувати панічний страх. Той страх, який охоплює людину на самоті в лісі чи в човні, де несподівано для себе виявляєш, що щезли весла, а попереду водоспад. Ти починаєш гребти руками, а тоді кричиш своє улюблене на всі випадки життя "Рятуйте!", хоч розум тобі й підказує, що це безглуздо, та Адам не стримався і закричав:

— Єво!

Єва зірвалася з місця, як міліцейська машина, і врізалася в двері "Фіндіпошу" з такою силою, що вмить вилетіла через запасні і потрапила прямо в обійми Адамові...

— Адам! — сказала Єва.

— Єва! — сказав Адам.

— Адаме, тобі погано? — запитала Єва.

— Єво, мені добре! — відповів Адам.

У голові Адама просвітлішало, як у людини після страшного сну: автомобіль виграв, а гаража нема.

— Як тут гарно! — промовила Єва.— Тут як у раю, Адаме!

Вони підійшли до єдиного райського дерева, що росло на подвір'ї "Фіндіпошу". Єва глянула у вольєри з написами по-латині. По-латині Єва не читала і не любила. Їй подобався тільки один шрифт — кирилиця, але вона не знала, що він так називається.

— Адаме, це водяний пацюк? — вказала вона пальцем на якусь руду тварину з оголеним задом, як в орангутанга із зоопарку.

— Ні, Єво. Це ондатра.

— Ніколи б не подумала, що ондатра така потворна тваринка, а видає такі гарні шапки.

— Ми придумаємо, Єво, ще кращі. Наш "Фіндіпош" тепер думає над тим, щоб шапки були кольору герінус канарія*.

Єва цього терміна не знала, як і Адам. Але він чув його від Ховрашкевича, і тому цей загадковий колір їм активно сподобався.

— Ми робимо тут усілякі досліді... — таємниче почав Адам і прошепотів їй щось на вушко.

— Ну? — вимовила Єва, так і залишивши розкритим ротика у вигляді червоного туза.— А хіба це, Адаме, можливо?

— У природі можливо все. Ховрашкевич доводить...

— Це ваш учений?

— Так,— відповів Адам.

— А ти з ним знайомий, Адаме?

— Знайомий,— відповів не без гордості Адам, але, згадавши листи, написані Ховрашкевичем, відчув себе кепсько.

— Цікаво! — Єва дивилася на ондатру.— Адаме, а для чого ви це робите?

— Ми виводимо нові сорти ондатр,— сказав Адам.

— Але ж ондатра не яблуко!

Раптом Адама хтось гукнув. Він підвів голову. З вікна висунулася патлата бородата маска.

— Адаме, що це? — запитала Єва.

— Це наш художник. Даромир Чигиренко-Репнінський,— прошепотів Адам.

— Ой, як цікаво! — млосно сказала Єва і сама не помітила, як вийшла назад через парадний хід на тополину алею.

Адам у цей час мовчки приймав потиски рук своїх колег, промовивши тільки два слова: "Так! Одружився". Але зробив це з такою гордістю, що навіть одруженим захотілося й собі повторити цей своєрідний процес.

— Звідки твоя красуня, Адаме?

— З Індустріальної Балки,— сказав Адам. Він поставив портфель у коридорі, на якому негайно з'явилась табличка: "Портфель перевірено — тарані нема!" — і щез по той бік Стратонових дверей.

— Ну, що ж! — звуками ерихонської труби заговорив Стратон Стратонович.— Про ваш подвиг я вже начувся. Вітаю! Вітаю! — кинув він у простір два останніх слова, ніби наперед знаючи, чим такі одруження кінчаються.

— Дякую,— Адам, переминаючись з ноги на ногу, стояв, як символ смирення і покірності.

— Як це ви на таке наважилися? — Ковбик запихкав цигаркою, мов паровоз.— Мабуть, грамів п'ятсот, не менше, перед цим урізали!

— Уночі.

— Що вночі? — здивувався Ковбик.

— Женився уночі, Стратоне Стратоновичу.

— Уночі жінку і полотно не вибирають! — Ковбик попихкував цигаркою під самим Адамовим вухом.— Ну, що там у вас? Заява?

Адам кивнув. Стратон Стратонович мовчки взяв заяву і, масивно сідаючи у ще тепле крісло, прочитав уголос:

— "Прошу надати мені відпустку в зв'язку з тим, що я женився на три дні",— Ковбик замовк і глянув поверх окулярів, ніби вивчаючи Адамове обличчя. Воно набрало кольору томатного соку із помідорів "диво ринку" і застигло.— Всього на три дні? — перепитав Стратон Стратонович.

— На три,— ледь вимовив Адам, бо відчув, що серце підкотилося аж у самісіньке горло і забилося там.— Відповідно до закону...

— Та я не про відпустку,— махнув рукою Ковбик.— Одружилися на скільки?

Кухлик розгубився, як абітурієнт на вступних іспитах, і не відповів нічого. Стратон Стратонович мовчки наклав резолюцію, підвівся і подарував Адамові свій потиск.

Кухлик вийшов з кабінету і вибіг на алею, осліплений красою Єви, почувавши себе на сьомому небі, хоч навіть приблизно не знав, де те небо знаходиться.

Адам ішов вулицями Києва такий щасливий, наче здав разом з Бубоном річний звіт непитушому ревізорів. У трамваї він купив два квиточки — один з них теж виявився щасливим. Адам непомітно для Єви сховав його з наміром при першій же нагоді з'їсти. Адам і Єва сиділи так близько одне біля одного, що поруч міг сісти ще хтось, третій, і не був би зайвим. В Адама очі світилися таким щастям, ніби в нього нарешті з 26-ти лотерей в одній співпала з виграшем серія, хоч номер не зійшовся на дві цифри. А ще з'явилося таке відчуття, ніби він не Адам Кухлик, а його далекий (пра) 1000 тезко Адам, котрий жив на землі тоді ще один і міг вважати себе за найголовнішого бухгалтера на планеті.

РОЗДІЛ XV,

в якому розповідається про життя, деякі зміни, компанії, Кобилятин-Турбінний, його гордість, ще раз про шепеонів, відрядження, скептицизм Нещадима, "Чаніту" і "Кузьму", дисертації, бродячий зоопарк і доповідню Варфоломія Чадюка

Над планетою гуркотіли громи, а з неба падав град і оббивав листя та зелені пуп'янки яблук. У "Фіндіпоші" лаявся Ковбик, і від його голосу злітали з дверей таблички та викидали свої перші недоношені шепеони слабо схрещені їжаки.

"Життя — як лотерея,— думав Адам Кухлик, тримаючи міцно за руку Єву Гранат.— Коли сподіваєшся виграти карбованця, несподівано виграєш найбільшу суму. А коли мрієш виграти автомобіль — не виграєш нічого".

— Життя — наче плавання на вітрильнику,— сказав Сідалковський, коли, нарешті, знайшов адресу "Фіндіпошу", але не знайшов на тому місці самого філіалу.— Йдеш під норд-остом, а потрапляєш у зюйд-вест.

— Життя — це гра на більярді,— мовив Ковбик, дивлячись з неприхованою неприязню на свого улюбленця — Ховрашкевича.— Б'єш кульку в одну лузу, а вона потрапляє зовсім в іншу.

А життя й справді іноді дає такі несподівані повороти, що куди там п'яному водієві автомашини перед контрольно-пропускним пунктом державтоінспекції.

Змінилося життя не тільки в Адама і Єви, змінилося воно і в Сідалковського, і у "Фіндіпоші", що несподівано потрапив під чергову реорганізацію і був переведений із столиці у невеличке містечко із сучасно-індустріальною назвою Кобилятин-Турбінний (через два "н" у другому слові).

"Науково-дослідні інститути — ближче до виробничих баз!" — такий був черговий девіз цієї реорганізації, проти якого Ковбик у принципі нічого не мав, але тільки тоді, коли він не торкався "Фіндіпошу". В інших випадках він всяких реорганізацій боявся так само, як судів і анонімок.

Десь у душі він був глибоко переконаний, що компанія не обминула філіал лише тому, що фіндіпошівці взяли не за свою справу. Якби у "Фіндіпоші" не намагалися розводити тих шепеонів, то Стратон Стратонович був певний: чергова реорганізація їх би навіть не торкнулась і вони залишилися б на тому місці, де й були. Але й не

розводити шепеонів не могли, бо передній заклик "Оволодій суміжною професією, як самим собою" вимагав займатися не лише соціологічними дослідженнями, але й експериментальними. Досліди ці, безперечно, були тісно пов'язані з колишнім науковим профілем "Фіндіпошу", а тепер і чудовими природними умовами Кобилятина, яких у столиці філіал фактично не мав. У Кобилятині всі ці умови створила сама природа.

— То, я вам скажу, набагато краще,— запевняв Ховрашкевич Стратона Стратоновича.— То набагато краще. Ми тепер житимемо на самому, так би мовити, природному лоні. Навколишня природа Кобилятина така, що вона обов'язково позитивно вплине на наші досліди і прискорить результати. Особливо тепер, Стратоне Стратоновичу, коли ми виправили одну дуже, я б сказав, істотну помилку... Ми її припустилися напочатку при підборі батьківських пар. А тут ми подолаємо несхрещуваність навіть при віддаленій гібридизації. Нам потрібно схрещувати не ондатру з їжаком, а зовсім навпаки: їжака з ондатрою... Для цього у нас є усі природні умови... Подивіться, як зацвіли сади! Яка стоїть над "Фіндіпошем" пора року! Які тут умови! — захоплювався Ховрашкевич, дивлячись з другого поверху на Кобилятин-Турбінний, і навіть не помітив того, що його уже давно ніхто не слухає.— А шепеонів ми виведемо. Тут ми виведемо шепеонів... Подивіться, які умови!

Кобилятин-Турбінний і справді мав чудові природні умови для вироблення кисню, хлорофілу та інших необхідних компонентів для здоров'я трудящих і фіндіпошівців. Містечко потопало в зелених декоративно-фруктових деревах, ніби контора по озелененню міста у дендропарку.

Кобилятин-Турбінний зустрів фіндіпошівців біло-рожевим кипінням яблунь, груш, малиновим дзвоном казанів (кобилятинці виробляли величезні казани для варіння асфальтової суміші) та завиванням турбіни, звук якої нагадував висвист дірявої металеві бочки, кинуті на землю з літака. Величезні казани і кукурудзо-калібровочний завод — символ і гордість Кобилятина-Турбінного — були увічнінені на гербі міста разом з трилисною гичкою столового буряка місцевої селекційної станції.

Від дня свого народження містечко називалось Кобилятин, а два роки тому, коли шефи з аеродрому турбореактивних літаків подарували Кобилятинському кукурудзо-калібровочному заводу списану авіаційну турбіну, що сушила зерно з космічною швидкістю, на честь цієї знаменної події і на прохання трудящих у назві з'явився додаток. Колишній провінційний Кобилятин тепер носив горду й сучасну назву Кобилятин-Турбінний.

Авіатурбіна стала третьою гордістю кобилятинтурбінівців і віднині давала про себе знати усім навколишнім селам у радіусі чотирнадцяти кілометрів. Коли вона починала сушити кукурудзу, іногородцям здавалося, що в Кобилятин-Турбінний прибула ще й стоматологічна пересувна поліклініка і всьому населенню одночасно свердлять нездорові зуби.

Четвертою гордістю кобилятинців став "Фіндіпош". Він розташувався недалеко від залізниці, у приміщенні колишньої восьмирічної школи. Тут "Фіндіпош" потрясало, як

будинок обхідника. Особливо тоді, коли під вікнами пролітали товарняки з швидкістю та висвистом Тунгуського метеорита. Ковбик блід і проклинав Ховрашкевича і той день, коли він дав свою згоду на виведення тих проклятих шепеонів. У його вухах, здається, й досі стояв отой безглуздий вигук Ховрашкевича, коли він увірвався без стуку до кабінету (цього Стратон Стратонович страшенно не любив) і ще з порога вигукнув:

— Ерінацеус! Тобто їжак!

— Що за їжак? — перепитав Стратон Стратонович і вперше за все життя випустив із рота мундштук.

— Ондатру треба схрестити з їжаком...

— І що вийде? — поцікавився з серйозним виглядом Ковбик, про всяк випадок наливши в склянку води.

— Вийдуть шепеони. То я вам скажу, ми будемо перші в світі вирощувати шепеонів.

— Кого, кого будемо вирощувати? — Ковбик підсмикнув штани.

— Шепеонів,— у Ховрашкевича обличчя було схвильоване і таке бліде, як у першокласника комірець зранку.— Шепеонів. Скорочено: ШеПеОН. Повністю: шапкоподібних ондатр. То я так умовно їх назвав,— розмахуючи руками, пояснював Ховрашкевич.— Потім ми, звичайно, виводитимемо не тільки шепеонів, а й качкопонів. Але то в майбутньому. То я собі так замислив. Взяти, приміром, шепеон і..

— І свійську качку,— докінчив за нього Стратон Стратонович.

— Ні, ні. Ми будемо його схрещувати не з свійською качкою. І не з дикою,— цілком серйозно і захоплено говорив Ховрашкевич.— І не з шилохвостом чи з галагазом, а з австралійським качконосом. Щоб шапка була схожа на кепку і мала козинок. Від дощу. Ондатра з норкою — то вже норкопон. По-латині це звучатиме. Я вже формулу вивів... Так-от, по-латині це звучатиме — Нутреоламускус. То ми вирощуватимемо ті шапки переважно для жінок: білі, голубі, темно-бурі...

— А рожевих ви не збираєтесь часом вирощувати? Для дам бальзаківського віку? — Ковбик підвівся і, як завжди, підтягнув штани.— Уявляєте, рожеві! Варто вам лише схрестити вашого шепеона з фламінго — і пухнаста шапка готова.

— То ви даремно смієтесь. Даремно, Стратоне Стратоновичу. Я знаю, ви не консерватор, інакше ви стільки науці не служили б. Від вас, я вам скажу чесно, такого я не чекав. Он Симиренко, Мічурін — з них, знаєте, в свій час теж сміялися. Чи, скажімо, Галілей, Джордано Бруно, Копернік...

— Фарадей і Піфагор,— перебив його Ковбик.— Ну, гаразд. Пробуйте. Але пам'ятайте. Вся відповідальність лягає на вас, Ховрашкевич.

Стратон Стратонович згадав останню вказівку: "Не затискувати ініціативу знизу, а всіляко підтримувати її". Тому, трохи подумавши, згадав, що й кошти для експериментів є. Хай хоч цим займаються. А раптом... Яких тільки чудес на світі не буває!

— А де ж ви їжаків стільки наберете? — примирливо запитав.

— А то вже не наша турбота. То я вам так скажу: ми виводимо шепеонів, а серійним виробництвом нехай займаються звірогосподарства, а не "Фіндіпош". Це взагалі не

наша справа: наукові досліді і винаходи. Ми соціологи. Але ми будемо займатися і шепеонами. Ми не можемо склавши руки чекати...— Ховрашкевич тут зам'явся. Йому здалося, що він починає цитувати когось із великих, а цього Ховрашкевич у своїй практиці не допускав. Він мислив самостійно.— Чекає, поки, я вам скажу, хтось раніше за нас виведе тих шепеонів. Мені здається, варто ними тільки зайнятися відділові вичинки — і шапка готова,— додав на закінчення.— Але то згодом. То вже потім...

— Та гаразд! Ідіть уже! — не витримував Ковбик і виходив у коридор.

— Ну, і роботу собі познаходили. Нема, щоб справжньою наукою зайнятися, про шепеонів розтеревенились. І совість не мучить нікого.— Він вийшов у коридор і продовжував голосом точильника ножів: — Бере прогресивку і посміхається, як у тещі на іменинах. Ніби й справді ті гроші воно заробило. Ну і робота! Де б собі отаку знайти? — кінчав він аж у своєму кабінеті.

Стратон Стратонович, як завжди, звичайно, перебільшував. Фіндіпошівці наукою займалися — і не тільки соціологією, хоч їздити у відрядження по вивченню попиту на шапки охочих не було. А щоб гроші не пропадали, їздили тільки бажачі і "козли відпущення". До перших належав Панчішка, до других — Адам Кухлик. Панчішка любив сонячний Крим, Майоліка — Чорне море. А Ковбик, лаючись, казав:

— Який же ви попит на шапки у Криму вивчатимете?

— То ви не кажіть,— заступався за Масика Ховрашкевич, якому Панчішка обіцяв з Криму привезти щось екзотичне.— Попит можна вивчати всюди.

— Навіть у Сараваці * чи в республіці Гондурас, — перебивав його Стратон Стратонович, підписуючи наказ.

Коли командировочних у "Фіндіпоші" лишалося багато, а днів у рокові мало, у відрядження негайно посилалися "козли відпущення". Карло Іванович Бубон починав допускати помилки, арифмометр Кухлика — металевий "Фелікс" — замість однієї цифри не вибирав двох, Стратон Стратонович тривожно дивився на календар, як і на свої літа, і виганяв усіх підряд, окрім Ховрашкевича, у далекі й невідомі мандри. Їздив у відрядження і Арій Федорович Нещадим. Але й після того Стратон Стратонович, який не терпів Нещадима, казав йому:

— Може б, ото й ви, Арій Федоровичу, провітрилися? Гроші ж державні пропадають. На той рік нам стільки не виділять. Кого ж посилати? Цього ледачого Ховрашкевича з теоріями в голові? — любовно говорив він.— Воно ж таке, що зі своєю геніальністю в іншу область заїде. Потім його і з міліцією не знайдеш. Хіба вже такого не було?

— А для чого ж ви його пригріваєте коло себе? На вашому місці я його давно вигнав би.

— Ну, ну,— Ковбик підводився, підтягував штани і, не випускаючи з рота довгого мундштука з цигаркою, що разом нагадували горизонтальну антену від транзистора, міряв кроками вигнутий півкулею паркет.— Вам аби тільки звільняти, Арію Федоровичу. У вас що, після цього біцепси силою наливаються? — цікавився Ковбик.—

Червоні тільця з'їдають білі, чи що? Звільняти — це не метод. Нас не цього вчать. Людей треба виховувати.— Ковбик зупинявся посеред кабінету, як агроном на власній присадибній ділянці, хитро примружував очі, як кіт на сонці, і, не спускаючи погляду з Нещадима, запитував: — А хіба цього нас з вами, Арію Федоровичу, учать? Га-а?

Арій Федорович знав усі без винятку постанови, а Ковбик — де сонячне сплетіння в Нещадима, і коли вже завдавав навіть, здавалося, безневинних ударів, Арій Федорович відчував легеньке запаморочення, тож завмирав перед Стратоном Стратоновичем, як статуя в райскверику.

— А ви — звільняти. Ховрашкевич наукою займається. Експерименти які проводить!

— З того нічого не вийде.

— Ви скептик, Арію Федоровичу. Свого часу й Мічуріну не вірили, що виведе на вербі грушу, а став кращим послідовником Симиренка і згодом навіть вивів.

— Ховрашкевич не виведе. Він не Мічурін, Стратоне Стратоновичу.— Нещадим брав цигарку і починав м'яти її з такою силою, що на ній виступали плями солоного поту і вилазила, як казав Ковбик, махра з упертістю харківської зубної пасти.— З його дослідів нічого не вийде.

— Ви йому просто заздрите. Нам треба, Арію Федоровичу, пробувати, шукати. Ми повинні дерзати і підтримувати ініціативу знизу. А особливо тоді, коли вона перша за десять останніх років. Чи не так? — Ковбик закипав і попихкував димом, як чайник парою.

— Так, але з цих експериментів Ховрашкевича нічогосінько не вийде,— вів своєї Нещадим.

— А як, по-вашому, вийде?

— Вийде навпаки.— Арій Федорович підводився і тягнувся до сірників. — Я вже вам у своїй доповідній писав.

— З цього приводу Ховрашкевичу вказівку спущено.

— Але чому саме Ховрашкевичу?

— Він керівник експериментальної групи "Шепеон". Це його, Арію Федоровичу, задум, і він повинен його втілювати в життя. Ви можете після повернення з відрядження приступити до паралельних експериментів. Кошти для цього у нас є. Я не заперечую.

Нещадим виходив задоволений. Він був певний, що Ховрашкевичу — цьому носію коридорних ідей, перед яким і рота не можна розтуляти, бо все, що почує, перехопить,— він, Нещадим, нарешті, носа утре. "Третя теорія" Ховрашкевича. Ти ба, Чарльз Дарвін. Вітчизняний Симиренко. Ні, дорогенький..."

Того ж самого дня Ковбик викликав до себе свого улюбленця Ховрашкевича й порадив зробити навпаки. Були негайно завезені самки-ондатри і самці-їжаки. Ховрашкевич торжествував і уявляв собі обличчя Нещадима, коли той повернеться з відрядження і дізнається, що його ідея уже фактично стала ідеєю Ховрашкевича.

— То я собі так давно замислив, Стратоне Стратоновичу. То фактично мій задум. Я

ж вам уже про це говорив. Нещадим його у мене перехопив. Я навіть знаю де. У курильні,— казав Ховрашкевич Ковбику, не випускаючи з рота мундштука.

Ховрашкевич в усьому наслідував Стратона Стратоновича: курих ті ж самі цигарки, носив такі ж краватки і навіть намагався колекціонувати запальнички. Це дратувало Ковбика, і він, не стримуючись, інколи запитував:

— А чого ото ви мене в усьому наслідуєте? Насміхаєтесь чи передражнюєте? Ніяк не пойму.

Ховрашкевич заперечував і казав, що то він переймає усе краще в старших.

Того ж тижня кілька пар їжаків та ондатр приступили до перших кроків перед великим відкриттям. Одній із найактивніших пар дали клички: ондатру назвали Сльози Чаніти, її партнера їжака — Поцілунок Кузьми. Ховрашкевич немов переродився. Він з'являвся у "Фіндіпоші" раніше за Нещадима (бо тут і ночував, про що Арій Федорович не знав, а то б не дозволив), але той все одно вважав, що Михайло Танасович запізнюється. А Ховрашкевич з раннього ранку просиджував, ховаючись, під кушем бузку і не спускав своїх заспаних очей з коритець і кліток. У коридорі "Фіндіпошу" з'являвся лише в обід, брав у буфеті бутерброд і пляшку свіжого молока чи пива й поспішав назад до лабораторії та вольєрів. Коли на небі висівалася "тиха українська ніч", саме така, якою її оспівав Пушкін у "Полтаві", Ховрашкевич, немов астроном, що мріяв першим побачити спалах нової зірки, чекав, коли ж настане та благословенна мить і Кузьма покохає Чаніту. Але вперта ондатра швидше почала звикати до Ховрашкевича, ніж до Кузьми, і вже лащилася до нього, як до старої діви кішечка, підібрана на вулиці. Це Ховрашкевича сердило, але він терпів. Вечорами його тягло на роздуми. "Їжак не сміливий, як старий холостяк",— думав Ховрашкевич, а оскільки піврічний ліміт на спирт у "Фіндіпоші" вичерпався ще в першому кварталі, Ховрашкевич приніс півлітру з домашніх запасів і через піпеточку, маленькими дозами, почав вливати spiritus, розведений на H₂O, своєму піддослідному Кузьмі. Кузьма спочатку на все це чхав і ображав цим самим Ховрашкевича, але згодом звук і через декілька днів історичний момент ледь не настав: Кузьма кинувся на Чаніту з такою любов'ю, що ондатра не встигла взяти себе в руки і відповісти їжаку взаємністю. Здавалося, їжак був не проти експерименту і готовий уже прислужитися науці та Ховрашкевичу, але консервативна ондатра несподівано завела експеримент в тупик. Та, незважаючи на це, у Ховрашкевича настрій поліпшився. Після двох-трьох десятків підживлень Кузя і Чиня, як скорочено любовно прозвав їжака й ондатру Панчішка, поступово почали звикати не тільки до спирту, а й до "Вінницької любительської". Ховрашкевич змащував спину ондатрі одним з цих напоїв, і Кузя ішов на них з такою пристрасстю, що Ховрашкевич вірив: шепеони будуть, як і дисертація.

У ті ж дні (але вже вкотре) Ховрашкевич змінив і тему своєї майбутньої дисертації. Тепер вона називалася так: "Роль повітряної подушки шепеона для збереження волосяного покриву на голові клієнта та її позитивний вплив як один з факторів боротьби з атеросклерозом".

Тоді ж під вольєри та лабораторію була виділена величезна площа за рахунок

шкільного саду, де колись юннати вирощували райські яблука і збиралися схрестити їх з відомим морозостійким саблуком. Тепер тут працювала експериментальна група на чолі з Ховрашкевичем. Розумовий центр сам по собі перенісся, як і курільня, з бухгалтерії до лабораторії, яка мала той недолік, що їй постійно не вистачало спирту. Через це ряд найважливіших дослідів передчасно згорталися, але ніхто з наукових працівників не падав духом...

І от тепер фіндіпошівці у Кобилятині-Турбінному. Уже сюди привезли нову партію їжаків та ондатр з підшефного лісництва, і на подвір'ї філіалу того дня зчинився такий гармидер, який буває тільки під час новосілля. По коридору снували зі швидкістю кур'єрських поїздів лаборанти та молодші наукові співробітники. Перші мріяли стати молодшими, молодші — старшими. Михайло Ховрашкевич скидався на диригента цирку. Він стояв в усіх на виду, і його бліде й зморщене обличчя випромінювало останні залишки колишнього рум'янцю. З його рота сипалися якісь вказівки. Вони нікого не стосувалися, просто Ховрашкевич давав їх лише для того, щоб і лісники, які привезли їжаків та ондатр, чули, хто тут старший групи.

Настрій в усіх був, як у Стратона Стратоновича на початку кварталу: веселий, збуджений. Їжачки всім сподобалися. А ось ондатрам мало хто заздрих.

— Бродячий зоопарк! — ходив незадоволений Чигиренко-Репнінський і, зачинаючись у себе в майстерні, пив великими ковтками ароматну каву "Бонн", а потім, ніби закушуючи цвяхами, що тримав у роті, піднімався вище ластів'ячих гнізд і прибивав по літері нове знамените фіндіпошівське гасло, на яке боялись сідати кобилятинські горобці: "Не соціологією єдиною".

Один плакат Чигиренко-Репнінський на замовлення Ховрашкевича почепив і в його новому кабінеті, над диваном, де Ховрашкевич тепер збирався днювати й ночувати, висіло: "Під шепеоном вашим думкам не буде тісно!" Тепер тут Ховрашкевича, як і пляшку з-під молока чи кефіру, можна було бачити о шостій ранку і о дванадцятій вечора. Він у перші дні своїх досліджень не рахувався з собою і вважав, як науковець і холостяк, що наука, так само, як і жінка, вимагають жертв і грошей. Ховрашкевич забув навіть про сон, який любив не менше, ніж науку, про своїх колег, котрих він теж любив, але не любив, коли вони йому заперечували. До роботи після призначення старшим експериментально-дослідної групи Ховрашкевич став таким жадібним, як мільйонер до найдрібніших копійок, з яких починаються великі гроші.

В одних фіндіпошівців намагання Ховрашкевича висунутися будь-якою ціною викликало зловтішну посмішку, в декого й заздрість, а в Стратона Стратоновича — страх перед завтрашнім днем "Фіндіпошу". Такого завзяття й ентузіазму в Ховрашкевича ще не було. Він міг висувати теорії й гіпотези, але кожного разу Ковбик своєю могутньою десницею і словом, що нагадувало відро крижаної води місткістю сто декалітрів, охолоджував голову Михайла Танасовича. А цього разу Ховрашкевич настільки захопився вирощуванням шепеонів, що, здавалося, навіть забув про Стратона Стратоновича. Після несподіваного підвищення по службі Михайло Танасович дозволяв собі більше, ніж йому було дозволено Ковбиком, і носився зі своєю "третьою теорією",

як курка з яйцем, але без гнізда.

На заклик оволодіти суміжною професією Ховрашкевич відгукнувся найактивніше і одразу оволодів кількома. Тепер він став столяром (сам ремонтував вольєри і клітки), електромеханіком (провів світло їжакам, забувши про те, що вони люблять темноту і найактивніші бувають тільки вночі), став фізиком (виводив формули), зоологом (виводив шепеонів) і виношував задум стати техніком по штучному заплідненню.

У зміні місця розташування "Фіндіпошу" Ховрашкевич вбачав позитивний вплив на розвиток організмів. Концепція "Третьої теорії" Ховрашкевича набирала своєї чіткості, і тепер Ховрашкевичу здавалася такою стрункою, як телевежа над Кобилятином-Турбінним.

— Селекційний процес,— казав Ховрашкевич,— починається з вивчення похідного матеріалу. А для створення нових видів ми повинні використовувати різних тварин. І головне, я вам скажу, треба застосовувати різні методи гібридизації. То основне в нашій роботі...

У зміні середовища Ховрашкевич вбачав також причини мінливості видів. Прямий вплив умов навколишнього середовища на організм він трактував по-своєму і вже виношував нову ідею — майбутній шепеон схрестити з хамелеоном. Хамелеон мав сісти під макет у вигляді шепеона. Такий макет обіцяв виготовити Чигиренко-Репнінський і розмалювати як живого. Хамелеона збиралися посадити туди, а наївний шепеон мав зобов'язання покрити його. Або ж навпаки: хамелеон покривав шепеона.

Такі шапки готувались спеціально для жінок будь-якого віку. Маючи на голові цю розкіш, дама могла відповідно до кольору навколишнього середовища міняти й колір своєї шапочки чи капелюшка. Скажімо, в лісі капелюшок набирав зеленого кольору. В полі, у жнива, ставав би золотим, на трамвайній зупинці — червоним, а в небі чи на воді — кольору неба чи моря. Ховрашкевич цю ідею тільки виношував і своєю таємницею не ділився ні з ким. Поки що його турбували шепеони.

Уже тоді він вивів формулу, зробив підрахунки. Коефіцієнт корисної віддачі для народного господарства, наприклад, мав становити близько 10 мільйонів зекономлених ниток, якими земну кулю можна було обснувати по всіх паралелях і меридіанах. Майбутні шепеони мали ще й ту особливість, що за їхнім віком можна було визначити розмір шапки. Схематично у майбутній дисертації Ховрашкевича це виглядало так:

Шепеон однорічний = 52 розміру голови;

Шепеон дворічний = 54 розміру голови;

Шепеон чотирирічний = 56 розміру голови.

Розміри шапок з непарними числами дорівнювали піврічному віку шепеона з додатками. Наприклад:

Шепеон піврічний = 51 розміру;

Шепеон півторарічний = 53 розміру;

Шепеон віком два з половиною роки = 55 розміру і т. д.

Все, здавалося, йшло нормально — і. раптом, як сніг на зелене листя, на стіл Ковбика впала доповідна Варфоломія Чадюка. Суть її зводилася фактично до трьох слів:

"Ховрашкевич споює тварин".

Того ж дня у "Фіндіпоші" з'явився наказ, персонально підписаний Стратоном Стратоновичем, в якому категорично заборонялося давати спирт тваринам у найбільш напружені хвилини в зв'язку з тим, що покоління може вийти недорозвиненим. Але Ховрашкевич намагався переконати Стратона Стратоновича, що "Фіндіпошу" потрібні не інтелект шепеонів, а добротне хутро. Та Стратон Стратонович наполягав на своєму, бо вважав, що це псевдонауково, і як гуманіст дбав про повноцінність покоління не менше, ніж про гарне хутро і свій авторитет. "Третя теорія" Ховрашкевича несподівано повисла на економічній нитці.

Сім днів і сім ночей точились дискусійні битви у "Фіндіпоші". Варфоломія Чадюка — завідуючого відділом вичинки і начинки — активно підтримував Нещадим, і вони разом доводили, що з того нічого не вийде:

— Ондатра на їжака не піде...

— Я перепрошую,— перебивав їх Ховрашкевич.— Але товариш Чадюк вас неправильно інформує. Я вже давно перебудувався — так, як ви у своїй доповідній на ім'я Стратона Стратоновича радили. Ми тепер запускаємо не ондатру на їжака, а їжака на ондатру.

— Від перестановки доданків сума не міняється,— підкинув свою бухгалтерську формулу Карло Іванович Бубон, якого для масовості теж запрошували на наради науковців.

— То вам не сальдо-бульдо,— різко урвав його Ховрашкевич.— Ми маємо справу, я вам так скажу, не з мертвими цифрами, а з живою фавною.

— Шановний,— лагідно заперечував Карло Іванович,— природа давно без нас усе відшліфувала.

— То дилетантські, а не наукові погляди. Вони ні на чому не ґрунтуються. Так мислить кожний міщанин Кобилятина-Турбінного...

— Шановний, я вас не ображаю,— підвівся Карло Іванович, і лисина його залосніла.— Я у Києві живу.

— Ховрашкевич,— заговорив Ковбик.— Негайно попросіть у старшої від вас удвічі людини пробачення. При всіх, зараз же...

— То, я пробачаюсь, що — наказ? — спалахнув честолубивий улюбленець.— Чи пропозиція?

— Вважайте, що наказ і моя вам порада.— Ковбик вийшов з-за столу.— Гадаю, товариші, що наші експерименти зайшли дуже далеко, і моя така думка, що час їх уже й припинити.

Ховрашкевич вперся у свою теорію, як дишель у віз, і відстоював її. Він доводив, що Кузьма уже покрит Чаніту і недалекий той день, коли у вольєрах з'являться перші маленькі шепеони. Кузя та Чаніта й справді після маленьких доз спирту уже знаходили спільну мову, але справи кінчалися суто платонічно, чого навіть за теорією Ховрашкевича було мало. А тепер за наказом Ковбика і під недремним оком Варфоломія Чадюка доводилося боротися ще й за економію сировини, що мала запах

спирту. Можливо, великий день великих відкриттів і настав би. Але хто-хто, а Стратон Стратонович завжди ніс тримав за вітром, як досвідчений заєць, що відчував запах вовка чи лисиці на віддалі. Ковбик не хотів цими дослідженнями спотворювати справжнього обличчя "Фіндіпошу". У нього був свій профіль — соціологія, а в Ковбика свій стиль: підвести "Фіндіпош" до великого відкриття, але тут-таки перекинутися на іншу проблему.

"Щось мусить залишатися і нащадкам",— думав він, але не казав цього вголос, бо це вже було теж відкриття, а його Стратон Стратонович боявся.

РОЗДІЛ XVI,

в якому розповідається про червону ковбойку, пам'ятник Олександрові Пушкіну, безпрограшну лотерею, систему Сідалковського, небажану зустріч, капітан-лейтенанта, аптекарську точність, зустріч з Ковбиком, нездорову заздрість та аристократа із Вапнярки

Дні йшли, як товарняки порожняком під вікнами Ковбика; довго і нудно. Сідалковський, який ніколи не знав, що таке журба і смуток, щодня надягав, не поспішаючи, червону ковбойку і костюм Валіко (від кепочки він категорично відмовився, як і від колеса), запихав у кишені пачки лотерей і, насвистуючи "Червону руту", вирушав у парк імені Олександра Сергійовича Пушкіна, Поет упевнено сидів на п'єдесталі, а неподалік від нього проходили страшенні і запеклі бої пенсіонерів, котрі розвивали свої аналітичні здібності. Тут билися прихильники не тільки сіцилійської чи іспанської систем, а й любителі шашок і доміно. Сідалковський дивився на них і по-доброму заздрив: "У цих пенсіонерів є все: пенсія і заслужений відпочинок. А мені відпочинок тільки сниться. Можливо, у мене в кишені є виграшна лотерея, але я не провидець, і яка з них виграшна — не знаю... Вони грають у шашки, я граю в житті. Вони сидять і думають, а я сиджу і перетворюю менш цінний папір на більш дорогий — лотереї на гроші. А чи не підключити і їх до цієї гри?"

І незабаром Сідалковський справді поставив розповсюдження лотерей на широку ногу: підключив-таки сюди і шашкістів, і доміношників. Ті і ті почали грати в лотерею, як у перші дні в спортлото.

— Система Сідалковського,— не без гордості казав він своєму колезі по продажу спортлото, з яким познайомився для компанії.— Лотерея в лотереї. Розходяться — як морозиво під час шкільних канікулів у зоопарку.

З компаньйоном було легше, а головне — веселіше. Сідалковський умів сходитися з людьми швидко, як і завойовувати в них симпатію й довір'я. Тепер він тільки подавав ідеї "товаришеві по колесу", удосконалював системи продажу і здійснював загальне керівництво.

— Розум,— казав Сідалковський,— якщо він є, можна застосувати всюди. Навіть у розповсюдженні лотерей.

Через систему Сідалковського покупці утворювали такі черги за лотереями, які можливі лише після 8 березня біля пунктів прийому склотари. "Гра у лотерею" настільки захопила всіх, що квитків просто не встигали підвозити.

— Хлопці, це вам не гра в очко,— сердито попереджав юрбу сержант міліції.— У моєму секторі не грайте,— благав він, хоч після здачі поста поспішав переодягнутись і сам брав найактивнішу участь у цій азартній грі.

Метод у Сідалковського й справді був чудовий: того півмісяця він виконав тримісячний план, одержав преміальні і навіть усну подяку від адміністрації центральної ощадкаси.

"Системою Сідалковського" зацікавилось і Міністерство фінансів — не менше, ніж капітан Саприкін. Сідалковський був занесений у список республіканського управління "Спортлото", де навіть одержав перехідний кубок з погруддям Андрія Біби та фотокартку з автографами дублерів київського "Динамо".

Так удруге прийшла до Сідалковського, як пишуть у газетних нарисах, не гучна, але несподівана слава. Газети, щоправда, цього разу не повідомляли про його досягнення, але про Сідалковського поширювались усні легенди майже в усіх районних ощадкасах. Одні запевняли, що він син прихованого мільйонера і ті лотереї скуповує сам для колекціонування, як шедеври епох. Інші — що він хоче придбати автомашину "Жигулі" з холодильником на власні гроші, а зробити вигляд, ніби виграв у лотерею. Бо, мовляв, боїться розкрити себе як спадкоємця багатого дядечка, котрий недавно помер чи то в США, чи то в Канаді.

Слава про Сідалковського, як і розповіді про нього, докотилася аж до трамвайно-тролейбусного управління, що містилося на протилежному кінці міста від ощадкаси, до якої він був прикріплений. "Делегати" приїхали до нього негайно, щоб запозичити досвід. Це тішило самолюбство Сідалковського, і він, звичайно, охоче з ними поділився — навіть на громадських засадах. Сідалковський був великодушний. Мав він декілька запрошень і з автобусних парків. Тут йому пропонували ставку водія-ударника і звання почесного члена колективу тільки за ідею: як найшвидше розповсюджувати місячні проїзні і абонементні талончики, стоячи на вулиці під парасолькою. Сідалковський вирішив був дати один показовий сеанс масового розповсюдження автобусних талончиків. Зібрав, звичайно, навколо себе стільки людей, скільки збирає лише автоаварія або дитина, яку залишили батьки. До Сідалковського важко було проштовхнутися навіть міліції — настільки зріс підвищений інтерес до талонів, що стали безпрограшними, як лотерея.

Все йшло нормально, якби не дві "парашутистки", що звалилися на Сідалковського, мов дві снігові брили з висотного будинку.

— Ти ба... Сідалко,— промовила одна з них.— Їй-бо, Маньки Сідалкової синок! А його ж мати розшукує, а він, бач, білети продає.

— Та вона ж казала, що він у далекому плаванні.

— А що їй казати...

Сідалковський спалахнув, як просвічений рубін, і кинувся крізь натовп у підземний перехід. "Від самого себе не втечеш. Від самого себе не втечеш,— кричав десь у підсвідомості Сідалковський-перший.— Тепер у Вапнярці хоч не появляйся. Що люди скажуть? Засміють. Все, досить... Хай буде Тамара. У Вапнярці вона була б першою

красунею. А в столиці, звичайно, є й кращі..."

"Аби людина гарна. За красою не гонись",— почав Сідалковський-перший.

"Відчепись, мораліст!" — махнув рукою Сідалковський-другий і вискочив на тротуар у протилежному кінці проспекту.

Асфальт під Сідалковським горів, і смолянистий запах забивав дух. Він ускочив у трамвай. Якийсь школяр несподівано запропонував йому місце.

— Коли дама стоїть у трамваї, я не сідаю,— посміхнувся він до чарівниці у білій кофточці й спідничці "в гармошку".

— Отак! Ви інтелігент,— дама вдячно йому посміхнулась, але не сіла.

Сідалковський, який витримував і не такі удари долі, цього, здається, стерпіти не міг.

— Ганьба на всю Європу,— він зіскочив з трамвая, твердим кроком і з таким же рішенням у душі попрямував до Карапет.

— Одружуюсь і "Фіндіпош",— оголосив він і впав у ліжку, як завжди, навіть не роздягаючись.

Через кілька хвилин у кімнату вскочила розрум'янена Мері. Вона парувала, як тепловоз, що прибув на кінцеву зупинку крізь неймовірні замети.

— У мене для вас сюрприз,— по-новорічному повідомила вона, важко сідаючи в крісло.

Сідалковський не спалахнув од нетерпіння, але слухати приготувався.

Сюрпризів у Мері було два. Перший виявився капітаном Саприкіним, який був усього-на-всього лейтенантом, але Мері більше подобалося називати його капітаном (як, здається, й самому лейтенантові, бо коли він переступив поріг і Мері назвала його капітаном, Саприкін зреагував досить позитивно; втім, може, й тому, що був у цивільному — у формі він реагував так тільки тоді, коли не було сторонніх).

Капітан-лейтенант і справді, як запевняла Сідалковського Мері, виявився хлопцем на "всі сто". Він добре пив і непогано закушував. І — що найбільше сподобалося Сідалковському — із заплющеними очима, на звук, розливав по склянках горілку, причому з аптекарською точністю. З вином цього проробити не міг. Особливо із сухим.

— Не ті градуси і не та маса,— пояснив винувато.

З паспортом, якого Сідалковський нібито загубив, лейтенант Саприкін пообіцяв уладити. Для цього — як додатковий документ до метричної посвідки — взяв газети з фотознімками Сідалковського, що засвідчували його особу. Постійної прописки не гарантував, а паспорт пообіцяв, як тільки Сідалковський одружиться. Така перспектива не дуже вабила Євграфа, але іншого виходу він не бачив. Принаймні так йому здавалось.

— Скільки ти вже працюєш, Сідалковський? — поцікавився у нього Саприкін.

— Три місяці.

— У твоєму розпорядженні ще один,— Саприкін потис новому знайомому руку і залишив його на поруки матусі Карапет.

Другим сюрпризом Мері стала Тамара. Вона дала свою згоду на одруження з

Сідалковським, не вимовивши й слова. Але Євграф не дуже поспішав.

— Любов, як і консерви, дуже швидко приїдається,— розвів він руками.

— Так ви не согласни?

— Згоден, Мері, але мені не тільки моя незакінчена вища освіта цього робити не дозволяє, а й совість.

Мері була здивована і водночас розчарована, як після складного циркового фокуса, що насправді виконувався дуже просто.

— Не зможу, — знов розвів руками Сідалковський.

— Що не зможете? — перепитала Карапет.

— Вам у вічі дивитися, Мері.

Мері задумалась, ставлячи на стіл свій улюблений вечірній омлет, схожий на медузу жовтого кольору. Нарешті нерішуче запропонувала:

— Можна одружитися фіктивно. Тамара так теж згодна. Їй квартира нада.

— Великі завжди думають,— відповів Сідалковський.— Не забирайте у мене цього права.

— Я вас у шию не гоню, але капітан Саприкін...

— Не лякайте мене міліцією, Мері. Наша МІЛІЦІЯ нас береже — це, Мері, я ще з шкільної парти запам'ятав. Завтра їду у "Фіндіпош".

— Саприкін сказав, що той ваш "Фіндіпош"...

— "Фіндіпош" іще не мій, але це добра ознака...

— Так от, ваш "Фіндіпош" перевели у Кобилятин-Турбінний. З Києва десять хвилин їхати електричкою.

— Завтра їду!..

Сідалковський прокинувся того дня рано, як ніколи. Дістав електробриту, поголився і, вмившись над раковиною теплою водою з чайника, намочив волосся. Зовні Сідалковський намагався бути природним — бриоліну не вживав. Вологий чуб викладав за допомогою гребінця і долоні: вода висихала, зачіска набирала потрібної Сідалковському форми. Тільки після цього ретельно оглядав зуби. Якщо він того дня їв малинове варення чи булочку з маком, які йому часто приносила Карапет, брав зубну щітку і додатково чистив зуби.

— У людини все повинно бути чистим: тіло, очі, душа і обов'язково зуби,— казав сам собі.

Рота він споліскував еліксиром "Ночі Кабірії", і це дуже подобалося Карапет. Скроні легенько змащував одеколоном "Каштани Києва" і тільки після нього, як він казав, "виходив у народ", несучи свою натреновану міміку від дзеркала через поріг. Перед виходом у світ Сідалковський (якщо в кімнаті не було нікого) обов'язково сідав навпроти дзеркала у великій ажурній рамці і виробляв не лише жести, а й найпристойнішу міміку. Коли ж досягав того кульмінаційного моменту, яким ми називаємо по-французьки респектабельністю, несподівано закохувався сам у себе і примовляв:

— Ох і Сідалковський! Ох і молодець!

Сідалковський добре орієнтувався у місті, як досвідчений лоцман між рифів малознайомого архіпелагу. До вокзалу йшов швидко, великими кроками, але так, щоб не потіти. Поту він не терпів. Навіть власного. Бо вважав його ворогом "номер один" білосніжних манжетів і комірця. Перехожі з надто загостреним нюхом, зустрічаючи Сідалковського, підозрювали в ньому директора або принаймні експедитора парфюмерної фабрики.

На вулицях вирувало ранкове життя міста. Молоді й старші поспішали на роботу, домогосподарки до крамниць, пенсіонери за збором ранкової інформації. Тінистими тротуарами каталося у високих імпортних колясках майбутнє покоління.

На осонні, недалеко від квітучих каштанів, сиділи радикулітники, підставляючи свої покручені попереки ранковому сонцю й очікуючи із райсобезу безплатних путівок до Хмільника чи Піцунди.

"У кожного своє",— подумав Сідалковський, сідаючи в електричку. У вагоні було порожньо, як у кишені наприкінці місяця. Тільки в останньому купе сиділо кілька піжонів з німецькою "Мюзімою" і наспівували на свій лад "Два кольори" та "Кохану".

"Я згоден на Тамарі. Я згоден на Тамарі",— вистукували печально колеса електрички голосом Сідалковського-другого.

"А що тобі лишається? А що тобі лишається?" — вибивала слова друга пара коліс голосом Сідалковського-першого...

"Фіндіпош" Сідалковський знайшов одразу. У Кобилятині-Турбінному це був єдиний двоповерховий будинок, котрий, як і калібровочний завод, височів над городами й садами. "Фіндіпош" здобув тут популярність так само швидко, як здобуває її папа римський у Римі.

Яскраве і знамените фіндіпошівське гасло Сідалковський побачив здалеку. Він одразу начепив свої чорні окуляри "дипломат", бо літери були такі яскраві, що від незвички можна й осліпнути.

— Йти чи не йти? — голосом принца датського запитав сам себе Сідалковський і піднявся на другий поверх.— Коли приїхав, так заходь.

"Але ж ні диплома, ні паспорта. Єдине метричне посвідчення про народження з дописаними шістьма літерами в прізвищі і залікова книжка з "хвостом" по античній літературі, але й та уже у Саприкіна".

Сідалковський глянув на годинник: "Йти чи не йти?" — і чітко постукав у двері.

— За-ходь-те! — почулося по той бік дверей, оббитих чорним свіжим дерматином, на якому висіла голуба табличка із золотими літерами: "С. С. Ковбик"

У великому просторому кабінеті, де колись, очевидно, розміщалося два класи кобилятинських шибеників, аж у самісінькому кінці під стіною сидів уже знайомий Сідалковському Стратон Стратонович. Від першого його погляду на Євграфа повіяло холодом Льодовитого океану і чимось іще невловимим, що навіть у Сідалковського викликало підсвідоме відчуття страху.

Ковбик сидів за масивним шведським столом із карельської берези, обробленим під морений дуб, і думав про те, що останнім часом увійшли в моду всілякі замітники.

Незважаючи на те, що в душі він був проти експериментальних дослідів з їжаками та ондатрами, але уже настільки заразився науковими теоріями Ховрашкевича, що не міг не думати. "А й справді, чому б не вивести таку ондатру, хутро якої за своїми якостями сто відсотків наближалось б до природного, а зовні — до штучного? Ну, мине ще років п'ять-десять — і кому буде потрібна шапка із справжньої ондатри? Всі вимагатимуть гібридів. Народ пішов розбалуваний. Як же тоді збувати натуральний товар, коли вже нині вимагають гарного натурального хутра, але під штучну елегантну замшу? Доведеться підлаштовуватися під дух майбутнього", — перспективно мислив Ковбик, не спускаючи очей із течки, під палітурками якої мала народжуватися його дисертація на тему: "Вплив дубових полиць на міль під час зберігання шапок з натурального хутра та гібридів у відкрито-закритих складських приміщеннях".

Сідалковського Стратон Стратонович, здавалося, не помічав. Це була Ковбикова манера: випробувати відвідувача, дати йому відчути свою вагу і авторитет. Особливо того відвідувача, якого ти вже хоч трохи знаєш.

— Я вас сердечно вітаю! — промовив Сідалковський.

— І я вас теж, — відповів Ковбик і потягнувся до графина з водою.

"Видно, палить, — подумав про нього Сідалковський. — Ковбик гасить жар своєї душі, як залишки вчорашнього вогнища".

— Ви, сподіваюсь, мене впізнали? — запитав Сідалковський після того, як Ковбик зробив чотири ковтки — три довгих і один короткий, але затяжний.

— Ще б пак: граф Сідалковський!

— Євграф, — поправив Сідалковський.

— Гадаю, вам "граф" більше пасує...

— Так мене величали на флоті...

— А де служили? Де плавали?

— Та усіх портів не перелічити, — Сідалковський сів і заклав ногу на ногу.

— А все ж? — підвівся з-за столу Ковбик.

— Генуя, Венеція, Одеса...

Ковбик розуміюче посміхнувся. Сьогодні він був у настрої.

— І що ж вас привело до прозаїчного Кобилятина-Турбінного?

— Попутний вітер і записка Слави Мурченка...

— Мтак! Слава казав! Казав! Ми вас уже давно ждемо. Усі наукою займаються, а бонітувати книги нікому. Як там наш доблесний комсомолец? — Ковбик скрутив записку Мурченка трубочкою, навіть не заглянувши в неї.

— Дякую, нічого, — на правах Славиного приятеля відповів Сідалковський. — Все гаразд. Працює...

— Ви мені скажіть, Сідалковський, таке...

Сідалковський насторожився і під поглядом Ковбика несподівано встав. Тепер він сам собі нагадував телеграфний стовп на танцмайданчику. Не знав, куди подіти руки, погляд з Ковбика чомусь перескочив на його масивне прес-пап'є, схоже на дитячу гойдалку, потім на букет гостро відточених різнокольорових олівців, на купу газет та

журналів... Ліворуч від Ковбика на столі у вигляді літери "П" сиділи, як декоративні песики, прив'язані на спіральних ланцюжках, три маленьких телефони: блакитний, червоний і зелений. Вони, здавалося, кожної миті готові були підстрибнути і, накинувшись на відвідувача, загарчати. Все це створювало гнітючу атмосферу, й у відвідувача, котрий проникався до господаря особливою повагою, несподівано підвищувався тиск.

— Та сідайте! Не стовбичте перед очима! — Ковбик, як усі низькорослі, у душі недолюблював цибатих. Вони в ньому одразу викликали якусь нездорову заздрість і неприязнь.— Сідайте! — Стратон Стратонович застромив цигарку в мундштук і черконув запальничкою. З неї бризнули бенгальські іскорки, але вогню не було.— Маде ін Одеса,— пробасив Ковбик і поліз до лівої кишені, витягуючи звідти сірники.— Це маде ін Білорусія. Вигідно, зручно, надійно.— Цигарка задиміла.— Так ви мені ото скажіть, а як оце ви втесалися в члени польської делегації?

— Їхав в одному купе з ними. Вийшов — прийняли за члена делегації. Жертва стандарту,— Сідалковський опустився на стілець, але вже не як звинувачуваний перед слідчим.

Ковбику сподобалася відвертість Сідалковського, і він теж, як кажуть, пішов ва-банк:

— Анонімок не пишете?

— Гарний почерк не дозволяє,— посміхнувся Сідалковський.— Боюсь анонімками почерк зіпсувати.

— Гм,— мугикнув своє улюблене Ковбик.— Можливо, й так. Про ваш почерк я вже начувся. Славатій розповідав.

Ковбику Сідалковський сподобався, але не одразу, оскільки той мав два явних, на погляд Стратона Стратоновича, недоліки: високий на зріст та забагато інтелігентності. Ні того, ні іншого Ковбик не терпів. Про зріст ми вже казали, а до "гнилих інтелігентів" (за його власним висловом) він мав природжену неприязнь. "Коли я гуси пас, воно сиділо на нічному горщику і йому няні грали полонез Огінського",— постійно говорив він.

Та Сідалковський, виявилось, теж колись пас гуси, і лід на душі Ковбика почав танути — хоч крига ще не йшла, але сонце вже пригрівало. Особливо припекло воно, коли Ковбику здалося, що Сідалковський розгубився і навіть збирався почервоніти. Стратон Стратонович це розцінив позитивно і сказав:

— Я не проти. До роботи можете приступати хоч завтра. Прописка є?

— Нема, але через місяць буде,— упевнено відповів Сідалковський.

— Одружуєтесь?

Сідалковський кивнув головою.

— Не ви перший, не ви й останній. Місяць почекаю. Ковбик ходив по кабінету і уявляв себе вищим, ніж був насправді. Сідалковський узяв у Стратона Стратоновича цигарку і для солідарності запалив її з таким виглядом, що Ковбик подумав: "З цигаркою, як і з окулярами, воно ніколи не розлучається".

— Пробачте мені за відвертість, але, мені здається, ви дуже скромні, Стратоне Стратоновичу,— провадив далі Сідалковський.

"Даю три бали за нахабство,— мовив Стратон Стратонович сам собі і, сівши, глянув на Сідалковського з підсиленою увагою: — Цікаво, що воно заспіває далі?"

— Мені здається, — продовжував Сідалковський, — з вашого кабінету можна зробити два. Ось тут,— він піднявся, підійшов до стіни і провів рукою,— треба поставити стіну й відгородитися. Там,— показав він позад себе,— зробити приймальною і посадити секретар-друкарку. Поруч неї поставити три паралельних вашим телефони. А то ж до вас вриваються прямо з вулиці, пробачте, як з перону у залу для транзитних пасажирів. От як я, приміром...

— Це точно. Конюшня. Прохідний двір,— раптом завівся, як електровіник, Стратон Стратонович.

— Установа від цього докорінно змінить своє обличчя,— продовжував ніби між іншим Сідалковський.— Набере солідності.

Ідея Ковбику сподобалася.

— Де ж ти візьмеш ставку для секретар-друкарки? — забідкався Ковбик.— Хіба що не прийму вас, зате втілю в життя вашу ідею.— Ковбик примружився. У нього був чудовий настрій, і він поклав собі жартиувати...

Сідалковський не розгубився. "Шосте чуття — це не жінки, воно мене ніколи не зраджує,— подумав.— Він на це не піде". А вголос порадив:

— Треба когось звільнити. Хтось не справляється з роботою, хтось частіше, ніж треба, хворіє... Третій епістолярний стиль удосконалює на анонімках...

Останні слова Сідалковського влучили прямо в ціль. У "Фіндіпоші" взагалі майже ніхто ніколи не хворів. Але коли таке траплялося і хтось насмілювався не з'явитися на роботу, Ковбик наступного ж дня казав:

— З такою мармизою — і хворий? Ніколи не повірю! Симулює! Ви бачили коли-небудь таких хворих? Листка мені про непрацездатність тикає. Переробилось! Непрацездатне!

Ці слова, звичайно, доходили до всіх фіндіпошівців, бо говорилися вони тоді, коли всі були присутні, а весь отой потік стратонівських неологізмів сипався на бідолашну голову відсутнього, який того дня гикав, як ніколи, і це заважало дільничним лікарям точно поставити діагноз. Мабуть, тому в бюлетенях діагноз зазначався один і той же — ГРЗ (гостре респіраторне захворювання).

— Можливо, як і в кожній установі,— міркував тим часом уголос Сідалковський,— у вас є такий товариш, що удосконалює свій епістолярний стиль у вигляді наклепів чи анонімок...

Сідалковський не докінчив. Ковбик і так усе зрозумів: пропозиція йому сподобалася. Тим більше, що вона збігалася з його, Ковбиковим, задумом, який він уже давно виношував у своїй душі. Стратон Стратонович мав на оці Варфоломія Чадюка.

У товаристві Чадюк міг з'явитися несподівано. Він виростав неначе з-під землі. У сердечників тої ж миті починалися приступи, а інших долав страх. Чадюк майже ніколи

не розмовляв. Він тільки дивився на вас поглядом глухонімого чи гіпнотизера, і коли ви щось розповідали, вам негайно хотілося відмовитися від своїх слів. У "Фіндіпоші" Чадюка боялися усі. Винятком був лише Ковбик, але й то при свідках і на людях. Сам на сам з Варфоломієм Чадюком Ковбик зустрічатись не ризикував.

Саме Варфоломій Чадюк постійно писав на "Фіндіпош" різні листи і кожний з них підписував від імені трудящих.

— Для секретар-друкарки то велика зарплатня,— заперечив Ковбик.

— Посадіть на ту зарплату двох,— порадив Сідалковський — секретарку і кур'єршу.

— Гм! А що — це вже ідея,— оцінив Ковбик. — Можете писати заяву.

Коли заява була написана і Ковбик глянув на неї своїм недовірливим оком, він не стримався і набрав номер Панчішки.

— Масик,— пробасив.— А зайдіть-но до мене.

Панчішка, несучи на своєму вічно рум'яному обличчі посмішку, чемно привітався і сказав:

— Я вас слухаю, Страт Стратович.

Ковбик цього разу не образився. Його уява була зайнята іншим.

— Гляньте, який почерк!

Панчішка узяв заяву, підніс її до очей, як реліквію, потім тільки й вимовив:

— Йолі-палі! Колосально!

— Покажіть Ховрашкевичу,— наказав Ковбик.— Можете взяти з собою.

Сідалковський саяв, як начищені гудзики на парадній формі курсанта.

— У приймальні для повної гармонії й прямого зв'язку з фасадівським гаслом,— мовив Сідалковський тоном людини, яка працює у "Фіндіпоші" з дня його заснування,— пропоную напис: "Шапка — це дах над оселею ваших мрій!"

"Ховрашкевич номер два. Тільки у кращому виконанні",— думав Ковбик, не спускаючи очей із Сідалковського.

— У кабінеті, позаду вас, можна почепити інше гасло. Скажімо, таке: "Шапка — це те, що робить вас вищим в очах оточуючих".

— Погано! Гірше не придумаєш! — несподівано перебив його Стратон Стратонович, вловлюючи в цьому якийсь прихований підтекст стосовно своєї особи.— І взагалі, Сідалковський, не робіть з шапки культу. Ми повинні передусім думати про соціологічні дослідження й опиратися на статистичні дані, добуті шляхом анкетного опитування трудящих. Ось наша головна мета і ціль. Це профіль нашого... кгм,— кашлянув Ковбик, бо не любив називати "Фіндіпош" філіалом.— Нашого закладу,— ледь чутно додав і постарався перевести розмову в інше річище: — Оце, Сідалковський, і буде ваше перше завдання. Ви повинні придумати справжнє соціологічне гасло. Сучасне — і щоб воно било не в шапку, а в лоб. Зрозуміли?

— Зрозумів, Стратоне Стратоновичу,— Сідалковський гречно нахилив голову і на мить затримався в позі "маю честь".

— Ви звідки родом? — проводжаючи Сідалковського до дверей, поцікавився Стратон Стратонович.

— З Вапнярки.

— А чому переїхали до Києва?

— У Вапнярці для моїх черевиків ще не проклали асфальту,— посміхнувся ледь помітно Сідалковський.

— У Кобилятині його теж нема.— Ковбик зміряв ще раз Сідалковського з ніг до голови і попрощався.

— Аристократ із Вапнярки! — охрестив його негайно Ковбик, не порушуючи фіндіпошівської традиції.

Загалом Сідалковський задовольняв Ковбика, ніби добра порція вірменського коньяку. А це вже означало, що Сідалковський був третім після Ховрашкевича і Панчішки, хто зумів у такий короткий час завоювати неприступну, як древня фортеця, душу Стратона Стратоновича.

РОЗДІЛ XVII,

в якому розповідається про останній день Помпеї, появу незнайомки, класичну картину Крамського, одне свято і три великих дати, смутну і невеселу Ію, урочистість ситуації, кортеж, назви квітів, танці і грації.

— Ну, як? — ще з порога запитала Карапет Сідалковського.— Були? У тому... як його... хвіндіпоші?

— Був,— відповів Сідалковський, скидаючи піджак.

Мері послужливо повісила його на спинку стільця і приготувалася слухати.

— Потрібен паспорт. Той самий, якого я загубив. Робота є — і непогана,— Сідалковський зняв і краватку, в кімнаті було трохи парко.— Мері, можете наймати екіпаж. Сідалковський готовий до сумлінної праці.

— Ви про що? — як завжди, не зрозуміла Карапет.

— Сьогодні для Сідалковського останній день Помпеї. Євдокіє Капітонівно, ви можете віднині вважати мене своїм родичем. Але прошу вас не дуже мною захоплюватися. Я граю в чесну гру. І на посаді вашого зятя думаю бути менше, ніж президент США в Білому домі. Про це прошу повідомити Тамару. Бо я, знаєте, не можу переносити розлук з довгими зітханнями й слізьми.

Мері зірвалася з місця і забігала по кімнаті, наче в неї запрацювали підзаряджені акумулятори. Потім швиденько одяглась і рушила до дверей.

— Ви надовго?

— До завтра,— відповіла Карапет.— Я до Тамари. Вона просила мене сказати їй про ваше остаточне рішення, Сідалковський, і опше.

Євграф не відповів. Він підійшов до вікна і глянув у бік Європи. Надворі висів тихий, голубий вечір. У такі вечори в його далекій і рідній Вапнярці хлопці збираються на вечорниці, ведуть під квітучі яблуні, що пахнуть медами і бджолами, дівчат, а ті, зігріті теплом і затишком, розкривають несміливо й боязко свої вуста, немов гарячочервоні бутони, що хочуть спраги і тепла.

Сідалковський підсунув стілець ближче до підвіконня і, припадаючи чолом до прохолодної шибки, задумався. Він був глибоко переконаний, що прийшов у цей світ не

випадково. Природа створила його не для продажу лотерей, а для чогось особливого. Але для чого? Сідалковський того не знав.

Він мовчав. Бо у такі хвилини йому завжди здавалося, що його внутрішнє "я" говорить з ним зовсім іншою мовою і трохи не розуміє його.

"Кого ти із себе корчиш, Сідалковський? — питало у нього те "я", яке він називав найчастіше Сідалковським-першим.— У тебе манія величності. Ти такий, як і всі..."

Раптом двері рвучко розчинилися. Сідалковський хотів був зачинити вікно, вважаючи, що це від протягу, але на підлогу упала чиясь тінь. Сідалковський блискавично повернувся і зустрівся поглядом з переодягненою Карапет.

"Чорті й що! — лайнувся він, як і завжди у хвилини здивування.— Карапет в омолодженому вигляді. Ноги видовжені, стан гнучкий". Сідалковський не вірив очам своїм і на всяк випадок протер їх кулаками, від яких пахло огірковим кремом. Голос у Карапет теж був інший. Ніжний, як вірменський національний музичний інструмент.

— Ія! — подала руку незнайомка.

— І ви? — перепитав Сідалковський, припадаючи устами до м'якої тендітної ручки.

— Ія, а не і я,— поправила його жінка, схожа на класичну картину: гарна, але холодна.

— А-а! Он воно що! А я гадав, що і ви донька Євдокії Капітонівни!

— Ви не помилилися: і я.

— Дуже радий. Але в її списку таких імен не числиться.

— Я — Надія.

— Це вже краще. Надія вселяє віру на майбутнє. Чи не так? — пожвавішав Сідалковський, намагаючись негайно вийняти з рамки цю писану красуню.— На ловця і звір біжить.

— Що? — строго перепитала вона і сіла, як господарка дому № 2.

— То я про себе. Цитую Шекспіра. Скажіть, ви любите Шекспіра? — вирішив повести світську розмову Сідалковський.

— Я люблю Чехова,— Ія відповіла коротко і по-діловому.

"Таку з рамок виймають або ж негайно, або ж ніколи",— дивлячись на неї, думав Сідалковський. Але для цього потрібно передусім самому вийти з них.

— Вашої матусі не буде до ранку,— він повів розвідку словом.— Вважайте, що вам повезло...

Ія кинула на нього стереопогляд:

— Це ви називаєте "повезло"?

— Ще б пак! Невже ви відмовитеся провести цю останню травневу ніч у такому товаристві, як я?

— Ви ж, одначе, нахаба!

— Я просто чесніший за інших: не ханжа і...

Ія підвелася і підійшла до дзеркала, поправляючи на голові густі чорні коси. "Це вже щось та означає!" Сідалковський вийняв пляшку коньяку, швидко нарізав лимон, щедро посипаючи його цукром.

— Ніщо так не зближує людей, як коньяк.— Білий пластмасовий корок глухо вдарився об підлогу.

— Ви так гадаєте?

— А ви?

Ія не відповіла.

— У вашої мами протилежний вашому характер. Вона говорить, а я мовчу. З вами ж навпаки,— Сідалковський подав їй фужер з коньяком, а в чарку налив мінеральної.

— Я так багато не п'ю.

— Це коньяк. До речі, вірменський. Якщо я не помиляюсь, ви до Вірменії маєте якесь відношення?..

— Ви багато говорите,— перебила його Ія.

— Ви маєте рацію,— Сідалковський перехилив фужер, але коньяк затримав у роті, не спускаючи з неї очей, як кіт з миші. "Гарна і "невідома", як у Крамського".

— Мені пора.— Ія осмикнула спідничку з чорним лискучим поясом і великою мідною бляхою, що поблискувала, як гудзики у солдата першого року служби.

"Фігура — як гавайська гітара,— подумав Сідалковський.— Дім без такої жінки — все одно, що акваріум без золотої рибки. Невже вона зараз піде?.." Євграф підійшов і ніжно поклав руки на її овальні плечі. Вона повернулася і подивилася на нього своїми темними, як два стволи мисливської рушниці, очима. Мовляв, а що ж далі? Сідалковському стало моторошно і ніяково, але відступати вже було пізно. "Цілуватися,— підказував йому внутрішній голос.— Це єдиний і давно випробуваний метод заповнювати вимушене мовчання після перших хвилин знайомства".

— На брудершафт,— запропонував Сідалковський.

Ія взяла фужер, їхні руки переплелися. Поцілунок вийшов довгий і хмільний, як вірменський коньяк з п'ятьма зірочками.

Сідалковський підхопив Ію на руки і поніс до широкого, як іподром, ліжка...

...Похмурого червневого ранку Сідалковський прощався з свободою і одночасно відзначав три події: день свого народження, день свого одруження і день втрати незалежності. Свобода відзначала тільки одну подію — прощання з Сідалковським.

Усі три події були фіктивні, бо насправді Сідалковський народився на два тижні пізніше, ніж ця подія була зареєстрована нотаріусом, одружувався на два тижні раніше, ніж того вимагала подана до загсу заява, а втрата незалежності, як думав Євграф, мала чисто формальний характер.

Сідалковський зранку, незважаючи на те, що небо висіло смутне, матове, не втрачав властивого йому оптимізму, жартував, сипав дотепами і кидав кінопогляд на Ію частіше, ніж того бажала Тамара.

— Одним святом відзначимо три великі дати,— казав він.— День народження, день одруження і день розлучення.

Тамара хмарилася, бо така перспектива її, видно, не тішила. Зате світлішала Ія, хоч ще нічого конкретного не бачила навіть у перспективі. Сідалковського усі тягнули за вуха, але не всі розуміли, що це повинно бути чисто символічно. Тільки Ія підійшла,

послала йому короткий, але докірливий погляд кінозірки й водночас досвідченого метрдотеля, чиї надії не виправдав відвідувач, котрий (за зовнішніми ознаками) мав би дати чайові.

Усі давно збігли вниз. Сідалковський лишився зі своєю свободою сам на сам — попрощатися з нею. Свобода ще була з Євграфом, але він її вже не бачив. "Свобода — поняття абстрактне, паспорт — конкретне. І ця конкретність уже лежить у мене в кишені", — поплескав він себе по штаних.

Зрештою, Сідалковський був задоволений наслідками обміну. Не знав він лише одного: свобода втрачається легко, а виборюється важко. Але він був у тому віці, коли його ровесники діють відчайдушно, швидко і нерозсудливо.

Сідалковський стояв біля вікна у позі Колумба і, не поспішаючи, зав'язував краватку. Біля розваленого часом і вуличними шибениками цегляного під'їзду зі старою, скрипучою, як усе в будинку Карапет, брамою стояли уквітчані чорні, аж лискучі, мов черевики у Сідалковського, "Волги" і сигналили. Та Євграф на них не реагував. Бо бувають у житті хвилини, коли хочеться допекти хоч чим-небудь людям, які, здається, й не заподіяли тобі зла, навпаки — роблять добро, але злість на них все одно хочеться зігнати. Таку роль в одружених виконують найчастіше жінки, на яких невідомо чим розлючені чоловіки, повертаючись з роботи чи від коханок, раптово починають кричати. Сідалковський ще не мав на кому згонити своєї несподіваної люті і тому, розвернувшись, з усієї сили хряснув величезною тарілкою об підлогу.

— На щастя! — сказав він і помчав униз, де водію таксі не терпілося до загсу більше, ніж Сідалковському

У передній "Волзі" біля сердитого шофера-таксиста, що, певне, думав про денну виручку, надто про кишенькові, сиділа розрум'янена й щаслива матуся Карапет. Позаду, як і того першого дня, коли Сідалковський ступив на асфальтовану землю столиці, формальна царівна його серця — Тамара. У білій фаті. Але найбільше в ній привертала увагу не фата, а яскрава пінопластова квіточка з різнокольоровими пелюстками, яка здивувала б навіть Мічуріна, якби він її побачив.

Коли Тамара зітхала, квіточка так підстрибувала на грудях, що здавалося, пелюстки ось-ось облетять. Але клей БФ-247, очевидно, був з експериментальної партії "Тільки якість", і тому все трималося на місці. Наречена сиділа невесела й розчарована, бо знала заздалегідь, чим ця комедія кінчиться, хоч і не розумілася на зав'язці й кульмінації. Але розв'язку відчувала усім своїм 76-кілограмовим еством. Чого не можна було сказати про Сідалковського.

У наступних двох "Волгах" сиділи, як завжди у такі хвилини, найщасливіші свідки: Славатій Мурченко (його запросила Тамара) в окулярах з новими скельцями, які обов'язково після першої випивки мав побити і номер свого будинку шукати навпомацки; переодягнений у цивільне лейтенант, а тому в ці хвилини — капітан Саприкін та смутна і невесела Ія. Вона дивилася на Сідалковського крізь шпарку між двома, колись чистими, фіранками на вікнах автомашини так, як дивиться з клітки зоопарку домашня кішечка, котру для повної комплектації посадили разом з дикими

тваринками. Ія сиділа мовчки і нагадувала могилу, в якій похована остання таємниця тижня із життя Сідалковського.

У третій машині сиділо три представники заводу, де працювала Тамара і де було заплановане таке модне на той час комсомольське весілля. Представники повинні були урочисто вручити, разом з свідоцтвом про одруження, ордер і ключі від двокімнатної квартири, яку Сідалковський збирався негайно розмінити на дві окремих з доплатою.

— Чому ти запізнюєшся, старий? — на правах давнього знайомого запитав його Слава Мурченко.

— Одружуватися і помирати, Славо, ніколи не пізно. Важливо народитися,— відповів Сідалковський і сів поруч Тамари, обнявши її для проформи за плечі.

Кортеж чорних машин мчав до Палацу щастя, та Сідалковський у той день з цією назвою погодитися не міг. Він намагався жартувати і заспокоювати Тамару. Складалося враження, що він заспокоює себе, неначе в'язень, котрого ведуть на ешафот і котрий, працюючи на публіку, корчить із себе героя, хоч усі бачать, як його коліна вибивають дріб. Є дві категорії молодих людей — тих, хто несподівано йде до загсу: одним цей похід ввижається вічним засланням, звідки уже ніхто ніколи не вертається, другі йдуть сюди, як до суду, перед цим побувавши в досвідченого адвоката, котрий запевнив, що вирок таки буде, але умовний.

Сідалковського везли до загсу, і в його душі жило друге почуття, хоч уже тоді він відчував у собі зачаття якогось третього. Може, це було передчуття права на заключне слово, яке згодом скаже не він, а Тамара? Якби не така урочистість ситуації, Сідалковський міг покласти свою задуману голову з трьома почуттями на двоє міцно стиснутих колін Тамари, що нагадували в цей момент неспокійну лисину Бубона, під час ревізії, і Сідалковський би відчув... Але про це згодом. Сідалковському ніколи — він їде до загсу.

Ми не будемо описувати до подробиць шлюбного процесу Сідалковського. Зовні він був схожий на тисячу інших. Можливо, відрізнявся від багатьох тільки тим, що перед самим входом до палацу Сідалковський схопився за серце: у кишені не виявив паспорта. Довелося повертати назад. Паспорт спокійно лежав на м'якому сидінні "Волги" і ще й досі відгонив друкарською фарбою, лінотипом і тушшю секретарки із паспортного стола.

"Погана прикмета. Мабуть, не вдасться розлучитися,— подумав Сідалковський.— Або Тамара звикне до мене більше, ніж я до неї..."

Ія весь час йому ледь помітно підморгувала, намагалася чогось відвести вбік і хапала за руку, на що Сідалковський казав:

— Рука блукань і мандрів,— ніжно стискував її лікоть і запевняв, що таємне стане явним. Але на все свій час.

— Тоді буде пізно,— гукнула Ія.

Та Сідалковський її вже не чув. Він піднімався сходами з гордо піднятою головою переможця, до ніг якого падали квіти і стелилися доріжкою килими. Так ходять тільки полководці або щасливі власники квітков на перегляд закритих кінофільмів.

Підпис було поставлено, свідоцтво вручене, і золота обручка на пальці нагадувала Сідалковському старанно виведений нуль, як арифметичний результат обміну його волі на паспорт.

Кортеж розвернувся назад, і Сідалковський, вважаючи себе тепер повноправним господарем, жестом шкіпера зупинив машини біля кіоску "Квіти — наша радість", запитав у продавщиці

— Пробачте невігласа. Як називаються ці квіти?

— Кали.

— Ви так сказали, як мені почулось, чи якось інакше? — Так і сказала, це ка-ли. Зрозуміли? — перепитала не зовсім ввічливо кіоскерка. — По-латині не знаю. Гроші є — купуйте. Нема — тут не ботанічний сад: рвати заборонено. Якщо дорого, то беріть тюльпани. Вони дешевші..

— Ви мене ображаєте,— посміхнувся Сідалковський.— Мова, мамочко, йде не про гроші, а про естетику й знання. Ось, будь ласка, чотири кали. Здачі не треба. Бувайте,— промовив Сідалковський і пішов до машини.

Карапет-старший він підніс одну калу, Тамарі — стільки ж, а її — як Тамарі та її мамі, разом узятим. Тамарина кала з чисто кавказьким темпераментом була кинута на бруківку і розчавлена безжалісно часткою великої цивілізації у вигляді авто, і тепер Сідалковський зрозумів: жінка до загсу зовсім не схожа на ту, що після загсу. Це була його друга помилка після першої — одруження.

Далі ми скажемо найсуттєвіше. Сідалковський, окрім нового паспорта, золотої обручки і свіжого штампа у паспорті, придбав за свою незалежність новий чорний костюм, білу нейлонову сорочку, чорні лискучі черевики фірми "Цебо" і, звичайно, шкарпетки "шікішіма босекі" (Японія) Все це видала Сідалковському мама Тамари як аванс по талончиках у магазині для молодят під назвою "Тільки для тих, хто вперше". Плата виявилася щедрою, і навіть у довірливого Сідалковського це викликало незрозуміле підозріння.

Весільний вечір закінчився у ресторані для інтуристів. Сідалковський сидів у центрі й оглядав очима головнокомандуючого позицію. Батарей пляшок нагадувала йому снаряди, з яких щойно зняли бойові головки. Залишилося тільки розрядити їх і послати за призначенням.

Весь вечір він танцював з Ією, хоч не знав тоді, що і Європа уже захоплюється такими фігурами, як у неї. До цього він дійшов інтуїтивно. Тамара була ображена його демонстративною незалежністю і вже тоді виношувала по-жіночому жорстокий план помсти Сідалковському.

— Сідалковський, мені жаль вас,— тихо сказала Ія, припадаючи до його грудей, які під її теплом розширилися до неймовірних розмірів.— За свою необачність ви ще поплатитесь.

— Боротьба за існування і незалежність продовжується,— він схопив Ію за тонкий стан і закружляв з нею в танці.

— Ви за свою необачність ще поплатитесь,— попередила його Ія, але він глянув на

неї, як Панчішка при появі чогось іще рожевішого, ніж у нього, й не промовив ні слова Йому з Ією і так, без слів, було чудово.

Сідалковський не любив задумуватися над завтрашнім днем, коли ще не кінчався сьогоднішній. Він пив і гуляв. І судячи з того, скільки ним було випито того вечора, Карапет-старша передбачала бурхливу ніч для своєї дочки. Але помилилась. Горда Тамара відмовилась від тієї ночі.

КНИГА ДРУГА

Будьте самі собою!

Автор

Від смішного до трагічного — один крок.

Почуто від Сідалковського

РОЗДІЛ I,

в якому розповідається про деякі зміни у "Фіндіпоші", нових членів цього всесвітньовідомого закладу, їхні уподобання і смакові якості оселедця в "кожусі"

Минув рік. Літочислення ми ведемо не від появи Сідалковського у "Фіндіпоші", а від тих хвилин, коли він прибув на перон київського вокзалу. Ми пропускаємо рівно рік із життя нашого героя, котрий як минулому, так і майбутньому (принаймні так він запевняв своїх ближніх) не надавав ніякого значення, бо жив лише одним днем і завжди казав: "Завтрашній день існує тільки для того, щоб виправляти сьогоднішні помилки".

Над Кобилятнном-Турбінним, як і того пам'ятного літа, коли Сідалковський у колектив "Фіндіпошу" входив, мов ніж у шоколадне масло, висів лагідний червень, на черешнях червоніли черешні, на вишнях — вишні, а над крилатою фіндіпошівською фразою — дамо кожному громадянину по шапці — проносилися теплі, немов літепло, дощі, намагаючись змити блискучу суміш фарб, приготовану Даромиром Чигиренком-Репнінським за власним рецептом. "Фіндіпош" цвів, як стара діва, що несподівано натягла на свою голову фату і ще не знала, чим це для неї закінчиться. А такою фатою для "Фіндіпошу" було, по суті, його нове гасло, котре Даромир Чигиренко-Репнінський за пропозицією Сідалковського погодився вирізати з дерева. Тепер кожна літера скидалася на велику шапку. Та після однієї травневої бурі, що несподівано пронеслась над Кобилятином-Турбінним, вітер зірвав кілька слів, і на фасаді залишилося тільки: "Дамо... по шапці!" (з одним знаком оклику). Це виглядало дещо войовниче, і Ковбик наказав оновити транспарант, але Чигиренко-Репнінський на цей час перебував у відпустці, працюючи над новою картиною. Розповідали, що свою профспілкову відпустку він витратив на виписування чобіт героя, а тому попросив ще місяць на власний рахунок — щоб завершити твір. Свої відпустки Чигиренко-Репнінський проводив не на Півдні, як більшість, а лише на Півночі. Він не належав до мариністів і моря не любив, особливо Чорного і Азовського, де майже цілий рік люди ходили босі.

Але ми, здається, відхилилися від головної розповіді. У "Фіндіпоші" змінилося не лише гасло. Філіал уперше потрапив під внутрішню реорганізацію, але не за власним бажанням, а завдяки пропозиції Сідалковського, якого активно підтримав

Ховрашкевич, свято вірячи, що автор цієї ідеї — сам Ковбик, а не новачок (до Євграфа він ставився з особливою обережністю й настороженістю).

Відштовхуючись від пропозиції Сідалковського — Ковбика, Михайло Ховрашкевич несподівано для самого себе наштовхнувся на просту, але геніальну за своїм життєвим вирішенням формулу:

$$1:2=2$$

Це було чи не перше справжнє відкриття Ховрашкевича, але тут починалася математика, а він не хотів у собі знищувати гуманітарія й селекціонера. Та оскільки до математики "Фіндіпош" мав таке ж відношення, як, скажімо, до запуску штучних супутників Землі, то ця формула знайшла своє застосування лише у філіалі. Практично вона мала таке розв'язання: за одиницю (1) брався кабінет Стратона Стратоновича і ділився на дві (2) різних за розмірами частині. З цього виходило, два (2) приміщення кабінет і приймальня.

За цим самим принципом, тільки вже за допомогою арифмометра і під тиском високої напруги Арія Федоровича Нещадима, Карло Іванович Бубон поділив колишню зарплату колишнього працівника "Фіндіпошу" Варфоломія Чадюка на дві, теж майже однакові, як приймальня і кабінет, частини, і вийшло дві зарплати. На них негайно були прийняті кур'єр Тезя Чудловська, яку одразу чомусь охрестили Зосею, та секретар-друкарка Маргарита Ізотівна Дульченко, котру прозвали Королевою Марго.

Так за рахунок завідувача відділу внутрішньої вичинки Варфоломія Чадюка, котрий несподівано для самого себе потрапив під скорочення штатів, у "Фіндіпош" було прийнято перших двох людей, що відносили себе до кращої половини людства — жінок.

По-джентльменськи ми їх і змалюємо першими. Почнемо з Маргарити Ізотівни Дульченко. Коли її вперше побачив Чигиренко-Репнінський, то негайно схопив мольберт, пензель і зафіксував на полотні один-єдиний ніс з двома цяточками по боках, що мали означати очі.

— Рідкісної величини ніс,— не без заздрощів казав Чигиренко-Репнінський, не спускаючи з неї очей.

Ніс у неї й справді був рідкісний. Він починався десь аж під зачіскою і проходив через усе лице, як Панамський перешийок через Тихий океан, і опускався біля підніжжя верхньої губи, яка час від часу покривалась ледь помітною рослинністю.

Чоловіків Королева Марго ненавиділа (окрім, звичайно, Стратона Стратоновича) і поділяла їх на три категорії: непорядних, підлих і підступних.

— Усі вони як не п'яниці, то полюбовники. Краще вже дружити з собакою, ніж з будь-яким чоловіком. Мужчини підступні й зрадливі,— постійно казала вона Зосі Чудловській.

Маргарита Ізотівна була переконана, що в усіх без винятку чоловіків, навіть в автора цього роману, є коханки. А в кожному місті, куди тільки їздили соціологи "Фіндіпошу", були ще й додаткові жінки, квартири яких уже давно перетворилися на маленькі, тепленькі, як вона називала, "сімейні філіали зігрівання чужих жінок".

Вік Дульченко було так само важко визначити, як без знання археології вік древніх

монет, хоча Маргарита Ізотівна постійно говорила про свою молодість.

— Повірте мені,— казала вона,— і я колись була молода...

Але в це ніхто не вірив. Принаймні у "Фіндіпоші".

Характерною рисою Дульченко була її хода. Вона не ходила, а швидше хиталась, як качка чи майстер спортивної ходьби, і тому здавалося, що в ній десь знаходиться двигун, котрий не заводиться лише тому, що сіли акумулятори. Рот у неї закривався хіба що вночі, і Ховрашкевич у перші дні знайомства дивився на неї такими очима, ніби нарешті вивів шепеон. Вона його буквально приголомшила, бо Михайло Танасович навіть не припускав думки, що десь є людина, котра може переговорити його. І на тобі: Дульченко. Про що вона тільки не розповідала! Про все одразу й одразу ні про що. Якщо Ховрашкевич, старий і досвідчений "теоретик жіноцтвознавства" (так називав його Сідалковський), оповідав найбільше про жінок, то Дульченко навпаки: про жінок не казала нічого або тільки хороше.

Маргарита Ізотівна мала своє хобі. Вона радила усім співробітникам, коли і як випікати торти, варити супи, борщі, готувати коктейлі і загортати оселедець у "кожух". Оселедець "у кожусі" — це був її "троянський кінь". Вона про нього так смачно розповідала, що Стратон Стратонович якось не витримав і видав по "Фіндіпошу" наказ, в якому суворо заборонив розказувати про оселедці з такими смаковими інтонаціями. Складалося враження, що з кулінарії Маргарита Ізотівна могла захистити дисертацію на будь-яку тему, могла стати одним із провідних науковців Інституту гігієни і харчування, але просто не хотіла. Та й у Кобилятині-Турбінному такого інституту не існувало, а в інше місто, навіть столичне, вона їхати не хотіла.

Поради й рецепти, що їх приносила на службу Маргарита Ізотівна, мали й справді цікавий і оригінальний характер. Одне тільки залишалося таємницею: вона їх звідкілясь виписувала чи придумувала, як казав Бубон, "зі своєї голови"? Різні рецепти типу "Як найшвидше сервірувати стіл", "Що подавати гостям на десерт" тощо можна знайти у неї всюди: на окремих клаптиках паперу в сумочці, на обкладинках книг, уривках газет, між сторінками брошур. Вона їх колекціонувала, наче марки, а тремтіла над ними, як нумізмат над грішми. Дульченко мала чи не єдину в світі картотеку, в якій детально описувалося понад дві сотні різних видів борщів. Але заглянути в ту картотеку не міг ніхто — Марго боялась плагіату.

Поруч Маргарити Ізотівни, вистромивши з-під стола довгі хлопчачі ноги, через які їй ще в першому класі пророкували блискучу кар'єру баскетболістки, сиділа кур'єр "Фіндіпошу" Тезя Чудловська, або, як казали у "Фіндіпоші", Зося. Вона мала певну схожість з швидкоростучим бамбуком, що розвивався хоч і в нормальних умовах, але між двох близько поставлених дощок.

Якщо Зося не біжить по цигарки для Стратона Стратоновича (це чи не єдине її заняття у "Фіндіпоші"), то читає і при цьому так млосно зітхає, що з календаря з перекладними листочками сторінки відриваються самі і, як осінні листочки, опускаються на підлогу, біля кошика для паперів. Зося визнавала тільки чотири книжки, що створило людство: "Трістана та Ізольду", "Ромео і Джульєтту", "Анжеліку і

короля" та "Даму з собачкою". Вона їх читала щодня й щоночі, а після цього їй снилися кольорові сні за цими творами, неначе кінофільми, сценарії до яких писала сама Зося.

Тезя Чудловська, як і всі фіндіпошівці, мала ще й резервне прізвисько — Дипкур'єр "Фіндіпошу". Називали її любовно, без насмішки, бо до Зосі тут усі ставилися добре і поважали її за скромність та сором'язливість. Вона належала до тих безневинних створінь, котрі вбирали в себе все без винятку, неначе морська губка.

Зося була лагідна й добра. Така добра, що її образити боявся навіть Нещадим. Зося ніколи не мала своїх думок, а брала напрокат чужі, але користувалася ними рідко і майже не зловживала.

Під серцем Зося виношувала рожеву мрію. Мріяла вона про таке ж високе, як сама, і таке ж чисте, як вимиті слізьми її очі, кохання. Їй, наприклад, дуже хотілося, щоб її коли-небудь викрав якийсь негідник і завіз у древній замок холодного середньовіччя, а благородний лицар, закутий в панцир і хоч трохи схожий на Сідалковського, убив того паршивця й визволив Зося. А потім посадив на коня (автомобілі Зося ненавиділа, бо Маргарита Ізотівна розповідала їй страшні оповідки про те, як у тих автомобілях їздять чоловіки-негідники з однією лише метою: піддурити дівчину чи жінку), покритого червоною або — ще краще — блакитною, наче літнє небо, попоною, і відвіз у свій замок. Де міг бути в наш час такий замок — Зося не уявляла. Але в уяві вона бачила його чітко й виразно. Дорога від нього проходила крізь дрімучі ліси, в яких, безперечно, жили жахливі розбійники, а тоді шлях петляв зеленими луками, повз голубі річечки, дубові гаї. А по дорозі весь час з ними траплялися якісь пригоди, з яких переможцем неодмінно виходив Сідалковський.

Навпроти Зосі з першого дня, як тільки вона з'явилася у приймальні, з ранку до вечора просиджував Даромир Чигиренко-Репнінський. Він сидів у приймальні доти, поки його не проганяв звідти Стратон Стратонович. Даромир на Чудловську дивився набагато пристрасніше, ніж на ніс Дульченко, бо покохав її тим коханням, що називається "з першого погляду і назавжди", але вона в нього не вірила і не відповідала взаємністю. Очевидно, тому, що Маргарита Ізотівна запевнила її: він у художньому інституті бачив різних голих жінок, які в них там називаються чомусь натурницями. А такі чоловіки, котрі вже розкрили для себе таємницю всіх таємниць, нездатні на велике, а тим більше на довготривале кохання.

— Чоловіка біля себе можна утримати лише таїною усіх таїн,— повторювала Королева Марго.— Чоловіки, як ті вчені, поки не розкриють усе до кінця — не заспокоються. Повірте мені, Зосенько.

Зося, котра змалечку навчалась поважати старших, вірила їй і Даромира не кохала.

— У вас не може бути справжнього почуття до мене... Ви його самі не маєте і не забирайте в мене,— просила Зося Чигиренка-Репнінського.

— А в Гойї до Махи? — відповідав-запитував Даромир Сидорович.— Зося, ви відстали від віку. Ваш поїзд давно промчав, а ви залишилися на пероні шістнадцятого століття. Зося, верніться у двадцятий вік,— благав він її, але вона не хотіла, хоча від мод нашого віку не відставала, натягуючи на себе міні-спідничку, котра на Маргариті

Ізотівні, коли та виявила бажання її приміряти, уже висіла, як "міді".

Так вони удвох і йшли в ногу з будь-якою модою. Зося соромилася своїх довгих, хоч і струнких ніг, їй весь час хотілося бути нижчою. Тому Чигиренко-Репнінський хотів її познайомити з одним дамським закрійником, що винайшов оригінальний проект жіночого каблучка, від якого власниця довгих ніг здавалася нижчою свого зросту. Але Зося запевнила його, що в неї совість чиста і що він нічим її в свою залежність не втягне, хай і не намагається. Репнінський відступив, як солдат за наказом командира на запасну позицію, щоб тимчасово приспати противника, а тоді вдарити по ньому і несподівано захопити в полон.

Змінився дещо й Михайло Танасович Ховрашкевич. Як носій коридорних ідей він несподівано висунув нове гасло: "Якість шапки — на щит неспокою". Це гасло він намагався пронести через усі будні "Фіндіпошу", час від часу показуючи щит із-за барикад байдужості Ковбика. Ще одним виявом творчого неспокою Ховрашкевича було те, що він нелегально продовжував експеримент з Чанітою і Кузьмою і все-таки вивів, кажуть, шепеон-один.

Цю експериментальну шапку для обкатки було нібито підпільно від Ковбика вручено директоріві овочевої бази для випробування її в різних умовах. Директор був задоволений оригінальною шапкою у формі їжака. Шапка мала один недолік — дуже кололася, але в цьому була й своя перевага. Коли директор повертався додому, на його шапці завжди, залежно від пори року, було щось настромлене — чи то яблуко, чи груша, чи квашений огірок.

Обкаточний період шапки так і не пройшов усіх стадій (а тому остаточних результатів Ховрашкевич не отримав), бо за директором овочевої бази постійно почали ходити назирці якісь підозрілі типи. Найбільшу недовіру вони викликали в нього тим, що самі були в добротних шапках, і директор не знав, чого вони від нього хочуть, а тому негайно звільнив голову від шапки і передав її синові. Той приніс дарунок до школи, і юннати зробили з неї опудало їжака. Воно, до речі й досі стоїть у тій школі, в зоологічному кабінеті, де навчається син директора овочевої бази. Так що при першій нагоді та бажанні ви з тим колишнім "шепеоном" можете ознайомитися.

За цей рік у Ховрашкевича вирости вуса, і з цього приводу він постійно філософствував:

— То я вам скажу, дивна таки природа. От миєш буває руки червоним, зеленим, рожевим чи жовтим туалетним милом, а піна все одно біла. Природа — то дивна річ. От візьміть мене. На голові волосся чорне, під пахвами, вибачаюсь, чорне, на грудях, усі знають, чорне. Правда, трапляється, буває, уже й сиве,. Але я його не висмикую. Бо висмикування волосся, то я вам скажу, найчастіше приводить до раку грудей. Тому ліпше його вже голити. Я це дослідив і, гадаю, якщо матиму час, то обов'язково писатиму на цю тему дисертацію... Так про що ж ото я? Ага! Про висмикування. Я не висмикую, якщо й трапляються навіть сиві волосини. Я їх легенько підпалюю. Але я, здається, не про це. Я про те, що на голові у мене волосся чорне, під пахвами, вибачаюсь, чорне, на грудях, усі знають, чорне, а вуса — руді...

Це, до слова сказати, була найкоротша промова Ховрашкевича.

Зарум'янився і Панчішка. Він ще більше подобішав, і з пояса почав звисати, за його власним і скороченим висловом, "енжир", що в перекладі на доступну мову означало: недоторкані запаси жиру. У Панчішки й Майоліки несподівано почалася переоцінка їхніх смаків, і вони категорично відмовилися від рожевого кольору, а натомість почали кохатися ще в рожевішому — все підфарбовували. Воно вигоряло на сонці і ставало таким, як раніше. У їхній квартирі з'явилася рожева кімнатна болонка Ньюзя. Майоліка негайно викликала із села маму, яка тричі на день на рожевенькому шпагатику виводила Ньюзю з рожевеньким бантиком на шиї гуляти на схили Дніпра.

Адам Баронецький-Кухлик несподівано полюбив яблука і з'їдав усі, які тільки приносила Єва. Змінилася трішечки і Єва Гранат. У неї біля лівого ока з'явилася перша, ледь помітна зморщечка. Єва стояла перед дилемою: чи зробити таку ж і під правим оком, чи вивести оту під лівим. Оскільки під лівим не виводилась, Єва поклала собі для симетрії зробити зморщечку й під правим оком.

Не змінився тільки Карло Іванович Бубон. Він ходив у тих самих вельветових штаних з двома рефлекторами ззаду, носив ті ж підтяжки й нарукавники, а Сідалковський, дивлячись на нього, констатував одне й те ж:

— В одну річку двічі зайти не можна, але можна зайти двічі в одні й ті ж штани.— І, щоб Бубон не сердився, питав його: — Як ваш Дем'ян, Карле Івановичу?

— Дякую, шановний,— розцвітав, як мальва під вікном, старий Бубон.— Росте. Днями без папірця виступив перед жовтенятами у Палаці піонерів.

— Це дуже важливо. Пам'ятайте, Карле Івановичу, ораторами робляться, поетами — народжуються. Везіть його до моря і полощіть камінцями рот. Бажано галькою. Вона добре шліфує...

— Камінці йому ні до чого. Він у мене не заїкається,— злився Бубон, сердито спльовував в урну і гучно зачиняв за собою двері.

Зі зміною зовнішнього і внутрішнього вигляду "Фіндіпошу" змінився й Арій Федорович Нещадим. Тепер він навіть у спеку ходив тільки при краватці, у добре випрасуваному костюмі, і кобилятинські пси боялися гавкати на нього, а тільки гарчали, підбираючи під себе хвости, і щезали в підворітнях. І то не в своїх, а в чужих, щоб не видавати господаря. Часом Нещадима зустрічали не в Кобилятині-Турбінному, а в Києві і тоді запитували:

— Звідки це ви, Арію Федоровичу?

Нещадим, багатозначно поплескуючи по папці, наче там зберігалися документи неабиякої державної ваги, казав: "Запрошували до міністерства". Але до якого саме міністерства — він не уточняв. Нижче цієї інстанції ніколи не опускався.

Матуся Карапет вивісила нове оголошення і, кажуть, знайшла собі музиканта із ресторану "Дубки", який грав там на тромбоні. Він був не кращий за Сідалковського, але не такий освічений, і Мері полюбила його з першого вечора, щоб у наступні не витратити часу на знайомство.

Ія стала ще вродливішою, ніж була, і, якщо вірити Сідалковському, постійно

молодшала, бо роки йшли в протилежний від неї бік.

— Іє! — вигукував Сідалковський і крутив її, як сонце, навколо себе.— Я вас не впізнаю: ви сьогодні молодша, ніж були вчора.

Вона, як і перше, працювала метрдотелем, але тепер переживала одну кампанію, що несподівано охопила ресторан: "Чайові — наше приниження". Ія боролася за кампанію, а її офіціантки — за приниження. Вечорами вона поспішала до Сідалковського, немов загіпнотизована глядачка на сцену до гіпнотизера.

Всі визначні події у житті Сідалковського, як правило, пов'язувалися з якимись подіями в світі чи в природі. Прибув він у Київ у день великого затемнення, у "Фіндіпош" завітав у дні переїзду його в Кобилятин-Турбінний, а зарахували його на посаду секретаря-референта того самого дня, коли на Нивки почали ходити поїзди метро. Захекана Ія примчала до нього тоді, коли від її дому до нього відмінили трамвайний маршрут, а автобуса не пустили. Їй довелося добиратися пішки, бо таксистки везти на таку коротку відстань відмовилися навіть при її зовнішності й наявності туго набитого гаманця.

— Вітаю! — ще з порога мовила вона.— Я ж вас попереджала: за свою необачність ви ще поплатитесь. У вас, Сідалковський, син...

— Не син, а швидше брат,— посміхнувся Сідалковський і додав: — Брат по плоті, але не по крові. Чи не так? — запитав він і про себе подумав: "Отже, у Тамари син. Рівно через півроку після появи штампа про реєстрацію шлюбу у моєму паспорті".— Значить, шестимісячний? — немов зрадів Сідалковський.— Отже, геніальніший за мене?

Сідалковський оптимізму не втрачав, він привітав Тамару з блискучим успіхом і попросив хоч розкрити таємницю, кому належить це прекрасне й безневинне дитя. Тамара, як завжди, мовчала, а дитя вітало Сідалковського криком "ура", не вимовляючи при цьому літери "р".

— Час розплати настав! — упевнено сказав Сідалковський, написав заяву і поніс до суду.— Я міг би ще боротися за справедливість, але це нижче моєї гідності. Діти не винні.

Сідалковському залишили можливість почувати себе на волі, але воля ця була надана йому на виплату. Коли ж він про це забував, то Бубон двічі на місяць нагадував йому і, передражнюючи Сідалковського, мстився за свого Дем'яна:

— А як ваш Златоуст, шановний? Ще камінців у рот не бере?

— Не Златоуст, Карле Івановичу...

— Ну, Демосфен!

— Не знаю. Називали без мене. Я до нього не маю ніякого відношення,— відповідав Сідалковський.

— Шановний,— багатозначно казав Карло Івановичу і не без ехидства посміхався: — А я грошки все одно вирахував..

— Плата за благородство у другому поколінні,— розводив руками Сідалковський.— Нічого не поробиш: за благородство усі страждали.— І платив Тамарі кредит у вигляді

аліментів.

РОЗДІЛ II,

в якому розповідається про ранок у "Фіндіпоші", нову ідею Ховрашкевича, мажори, мінори, про маленького чоловічка, "мідасові вуха", про оригінальне вживання горілки і деякі інші поради

Ранок у "Фіндіпоші" цього року починався зовсім не так, як у минулому. Торік він міг починатися самостійно, а тепер йому потрібно було спершу зареєструватися в прошнурованій і пропечатаній на кожній сторінці книзі. З появою цієї книги Арій Федорович Нещадим заховав свою "цибулину" в глиб штанів і більше не стояв на стику двох коридорів. По-перше, в цьому вже не було потреби. По-друге, коридор тут, як у казармі, мав більше дверей, ніж вікон, отож крізь них у будь-яку хвилину міг ускочити фіндіпошівець і непомітно для Арія Федоровича зникнути у своєму кабінеті. Сходи їх теж не могли видавати, бо ці до музики мали приблизно таке ж відношення, як слон до тульського самовара. Щоправда, Ховрашкевич виношував ідею поновити музичність фіндіпошівських сходів, навіть пішов з цим до Ковбика.

— Дорого нам ця розкіш обійдеться,— сказав Стратон Стратонович, який до всього нового ставився дуже насторожено.

— То я вам скажу, можна дешевше,— пояснював Ховрашкевич.— Варто лише придбати програвач, декілька пластинок, поставити все це під сходи і підключити...

— А для чого? — здивувався Ковбик.

— Як — для чого? — в свою чергу здивувався Ховрашкевич.— А музика взагалі для чого?..

— Ну, знаєте! — Стратон Стратонович підсмикнув штани, ніби готуючись до нападу.— Музика під сходами...

— То я вам скажу...

— Нічого ви мені не скажете, бо цього вертепу я вам не дозволю!..

— А Михайло Танасович має рацію, Стратоне Стратоновичу,— підтримав Ховрашкевича Нещадим.— Музика нам потрібна не для естетики, а для дисципліни. Щоб знали: запізнився, ступив на перший крок, натис на сходинок — магнітофон увімкнувся. А звідти мелодійка... Скажімо, така: "Скажи мені, чого я запізнився... Скажи, на що здалося це мені?" — проспівав Арій Федорович.— А це уже для нас сигнальчик: поки товаришочок піднімається на другий поверх, ми його біля сходів і почекаємо. Чи запросити до кабінету і поцікавитись: "А чого це ви, дорогий, запізнилися?"

— А що ж ви за музику туди поставите? — Стратон Стратонович зробив перше коло навколо столу.

— Класику,— поспішив Нещадим, знаючи про консерватизм Ковбика.

— Я гадаю, то треба зробити посезонно,— підтримав Ховрашкевич, який взагалі не міг не підтримати будь-якої ідеї, навіть безглуздої.— Відповідно до пори року, Стратоне Стратоновичу. Весною, приміром, можна поставити... А якщо хочете, то поквартально,— раптом запропонував Ховрашкевич, бо знав, що слово "поквартально"

Ковбику більше подобається, ніж "пори року".

Стратон Стратонович мовчки пішов навколо стола на другий виток.

— Весною, я гадаю, можна поставити мелодію: "Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є". Або: "Половина саду цвіте, половина — в'яне"...

— А влітку? — Ковбик зробив вигляд, що зацікавився,

— Улітку?.. Улітку можна оцю, як же її...

— "На городі верба рясна", — підказав Стратон Стратонович.

— Можна і вербу, а можна "Чом дуб не зелений?" Восени — "Треба йти до осені".

— А взимку. Що ви поставите взимку?

— "Коли поїзд удаль загуркоче".

— Нам той поїзд без вашої музики у печінках сидить, — глянув крізь вікно на смугастий, як зебра, шлагбаум Стратон Стратонович.

— Можна "Як почуєш вночі край мого вікна"...

Стратону Стратоновичу здалося, що Ховрашкевич з нього насміхається, рвучко загальмував на місці, повернувся до Михайла Танасовича і сердито сказав:

— Що це тут вам, дитячий садок чи солідна установа? Ви б ото краще наукою займалися. Ніякої музики... Арію Федоровичу, я вас попрошу, щось солідніше. Мажорами і мінорами трудової дисципліни ще ніхто не піднімав, і ми не станемо.

— А то не зовсім так, — спалахнув несподівано Ховрашкевич. — Я вам, Стратоне Стратоновичу, доведу, що музика, то...

— У вас бабуся є? — перебив його грубо Ковбик.

— Нема, а що...

— Жаль. А то я хотів вас до неї послати, щоб ви їй роз'яснили, що таке музика під сходами...

Так саме життя висунуло на світ брошуровану книгу і три чорнильниці, які, наче циклопи, тепер щоранку просвічували наскрізь службову совість кожного фіндіпошівця. Цей новий порядок, що неофіційно іменувався законом "Трьох чорнильниць", і придумав наступного дня після розмови про музичні сходи Арій Федорович Нещадим. Ховрашкевич щиро заздрих Нещадимові, бо Ковбик не заперечував проти цієї пропозиції. Книгу і чорнильниці доповнювала ще одна учнівська ручка і два пера марки "рондо". Ручка приводилася в рух не самостійно, а при допомозі співробітника "Фіндіпошу", котрий, як тільки прибував на роботу, ставив у журналі свій автограф. Завідувачкою чорнильниць і пер Ковбик призначив безжалісну до чоловіків Маргариту Ізотівну Дульченко. Нове заняття їй дуже сподобалося. Більше, ніж секретарювання, бо в цій справі вона мала необмежену владу над чоловіками, які, oprіч усіх своїх природних вад, виявилось, ще й систематично запізнювалися. Дульченко не йшла ні на які компроміси. Вона нікому не пробачала і нікого не слухала, окрім, звичайно, Стратона Стратоновича, якого Маргарита Ізотівна поважала, але тільки як директора "Фіндіпошу", не більше.

Оскільки роботи у неї майже не було, то між розмовами про негідників-чоловіків та комплектацією рецептів й порад вона інколи ще брала телефонну трубку і кричала

через диктову перегородку, зроблену кращими майстрами Кобилятина-Турбінного під звуконепровідний термопластик:

— Стратоне Стратоновичу! Візьміть трубку. Ніби не чуєте, що вам дзвонять...

Стратон Стратонович знімав трубку, затуляв рукою мікрофон і сердито гукав через дикт:

— Ви б, Маргарито Ізотівно, хоч для блізиру запитали, хто дзвонить. Для чого ж я вас там посадив?

— А я знаю?!

Закон "Трьох чорнильниць" вніс, безперечно, неабияке пожвавлення у роботу "Фіндіпошу" і дуже позитивно впливав, зокрема, на самого винахідника — Нещадима — та Маргариту Ізотівну. Тепер Дульченко доводилося приходити у "Фіндіпош" раніше за всіх: перевіряти, чи є в чорнильницях чорнило, чи не поламані пера, а тоді, зачинивши сейф, щодня зносити той весь комплект на перший поверх, до входу, і класти на тумбочку. У книзі відвідування Маргарита Ізотівна розписувалася першою. Потім приходив Карло Іванович Бубон, який був точний, як старий хронометр, після нього — Зося Чудловська, Адам Кухлик, а вже тоді — Нещадим.

Арій Федорович майже завжди прибігав, як спринтер: спітнілий, захеканий. Але цього разу трапилося гірше. Арій Федорович схопив ручку, вмокнув у чорнильницю — і його обличчя побіліло, як у першокласника біля дошки. Чорнило було зелене! Він глянув на годинник: п'ять хвилин із секундами на десяту. "Запізнився. Всього на кілька хвилин", — з жахом подумав він. Маргарита Ізотівна, не приховуючи сардонічної посмішки, чекала, що ж воно буде далі. Цим чорнилом розписувалося тільки двоє: Сідалковський і Чигиренко-Репнінський. Інколи для сміху, як казав Ковбик, ставив свій підпис і він. Але це траплялося рідко. Переважно тоді, коли збирався за запізнення для профілактики зробити комусь "протиручку", як образно висловлювався він. Або ж коли Арій Федорович доповідав, що, судячи з книги відвідування, трудова дисципліна у "Фіндіпоші" падає на очах, як крива по надоях.

— Чи яблука в осінньому саду, — додавав Стратон Стратонович і обіцяв Арію Федоровичу розібратися, вбачаючи в цьому натяк і на себе.

Червоне чорнило входило у свої права після дев'ятої години п'ятнадцяти хвилин (ця чорнильниця стояла до тридцяти хвилин на десяту). Користувалися ним, як правило, теж двоє: Ховрашкевич і Панчішка. Вони й тепер приходили пізніше за всіх, при цьому виправдовувалися, що й ідуть з роботи тоді, коли вже нікого немає, отже, ніяких книг і чорнильниць визнавати не хочуть.

— Ми не чиновники — ми науковці, — доводив Ховрашкевич Стратону Стратоновичу, і в цьому його несміливо й скорочено (тільки кивком голови) підтримував Панчішка.

Тому фактично цей закон діяв тільки на його батька — Арія Федоровича Нещадима. Отож у цю ганебну для себе хвилину він поклав за мету з чорнильницями покінчити. А тим часом якось треба було викручуватися.

— Голубонько, — благав він Маргариту Ізотівну, — дозвольте фіолетовим... Як

виняток... У мене вагома причина... Затримався у міністерстві...

— Міністерства так рано не працюють...

— Учора затримався... Допізна сидів... Спати ліг перед ранком... Проспав... Дружина не збудила... Я вас благаю, голубонько... Інакше мені не пробачать і не простять. Тут же всі проти мене... Крім вас. Ви ж знаєте, Маргарито Ізотівно...

— І не просіть. Нічого не буде,— Дульченко повернулася і зробила перші два кроки на другий поверх.— Почекайте Стратона Стратоновича. Він скоро прийде. Якщо дозволить — будь ласка, розписуйтеся хоч усіма кольорами.

Арій Федорович, який сміявся тільки по суботах, та й то у високосний рік, несподівано засяяв усмішкою, як вичищений до блиску черевик Сідалковського. Від здивування у Маргарити Ізотівни затремтіли руки:

— Ви?

— Я!

— Не треба,— попрохала вона.

— Що — "не треба"? — перепитав Нещадим.

— Так сміятися не треба,— важко зітхнула вона.— Я все одно не дозволю.

— Але я вас прошу. Хочете, дорогенька, на коліна перед вами стану? Це ж удар по моему престижу! Сьогодні рухне мій авторитет...

— А як вас на колінах переді мною хтось побачить, то не рухне? На що ви мене, Арію Федоровичу, штовхаєте? Переді мною на колінах ще ні один мужчина не стояв, а коли б і став... Ви ж знаєте, я йому б не повірила.

— Голубонько...

— Ви хочете, щоб я порушила закон? Ви ж самі мене вчили: "Будьте принципові". А тепер хочете, щоб я порушувала? Я ж дисциплінована. Приходжу на роботу раніше за всіх вас, чорнильниці виставляю. А ви спізнюєтесь. Ненабагато, але на дві-три хвилини майже щодня. От і сьогодні... Он мокрі усі...

— Дорогенька,— Арій Федорович благально заломив руки.— Не кричіть так голосно: Зося і Карло Іванович почують.

— Хай чують, але чорнила з тієї чорнильниці я вам не дам. Самі закони вводите, от і дотримуйтесь їх!.. А то що ж виходить: ви пишете закони для підлеглих?..

— Це не закони, вельмишановна. Це поки що на правах інструкції.

— Я в цьому не розбираюсь. Моє діло маленьке, як і зарплата. Сказали так робити — я так і роблю. Краще поспішайте, он уже Сідалковський іде. І Чигиренко-Репнінський незабаром буде.

Нещадим узяв ручку, ще раз вмочив її в чорнильницю і залишив після себе перший зелений слід. Як гусениця. Через годину він сидів у кабінеті Стратона Стратоновича.

— Необхідно щось нове придумати,— наполягав Арій Федорович.

— А чого, журнальчик, здається, непогана штуковина,— відповів Ковбик, ще не знаючи в чому справа.

— Бачите... В основному там розписуються ті, що й без книги дисципліну поважають...

— Що ж ви пропонуєте?

— Думаю, треба доручити Ховрашкевичу, щоб він розробив нову систему...

— Та система буде діяти не раніше одинадцятої години дня,— кинув Ковбик, хапаючись за цигарку.

Арій Федорович іронії не зрозумів, бо сам користувався іншим засобом — ехидством, і тому ніколи не міг втямити, коли Ковбик говорить серйозно, а коли жартома.

— А все-таки, як же бути з чорнильницями, Стратоне Стратоновичу?

— Як на мене, то мені все одно. Хай буде так, як ви хочете. Але щоб дисципліна не падала. Я на вас покладаюся повністю,— дипломатично закінчив Стратон Стратонович.

— Я чорнильниці ліквідуюю,— твердо сказав Нещадим.— І книгу теж.

— Книгу вкиньте у вогонь,— майже крикнув йому у спину Стратон Стратонович.— Це було завжди модно...

Нещадим кресонув зубами так, що з них аж полетіла емаль, і вискочив у коридор. Біля його кабінету стояв невеличкий на зріст, схожий на пінгвіна чоловічок, що потрапив якимось дивом на Південь, і тут його довго сушили на тараню.

— Вам кого? — запитав холодно Нещадим.

"Пінгвін" раптом зморщився.

— Мені товариша Сідалковського.

— Навпроти. Читати треба вміти, дороженький,— вказав пальцем на табличку Арій Федорович.

Сідалковський сидів і акуратно виписував літери. У нього був такий гарний почерк, що йому заздрих навіть Чигиренко-Репнінський, який писав усіма почерками, але так, як Сідалковський, не вмів. Недаром фіндіпошівці за це прозвали його після першого ж написаного протоколу людиною з гарним почерком і обрали головою місцевого комітету "Фіндіпошу". У двері постукали.

— Так,— гукнув Сідалковський і про себе лайнувся: "Несуть когось чорти. Написати плану не дадуть".

На порозі у сірому крапчатому костюмі й у великій грузинській кепці стояв уже знайомий нам "пінгвін".

— Слухаю вас,— мовив Сідалковський і відклав ручку в сторону.

— Я від Славатія Мурченка, ось записочка. Моє прізвище Грак. Євмен Миколайович Грак,— відрекомендувався він і зняв грузинську кепочку, з-під якої випурхнули, як дві летючі миші, величезні вуха.

"Мідасові вуха",— подумав Сідалковський. Грак тим часом перебирав у руках кепочку з такою скрупульозністю, ніби збирався там щось знайти. Євграф розгорнув записочку і ще раз глянув на Грака. Той наче вирішив себе показати повністю, гордо й незалежно підвів голову. "Наполеончик. Торс чудових пропорцій. Об'єм грудей сантиметрів 76. Розмір голови — 52, зріст—148, вага 32 кілограми разом із заправленою авторучкою,— міряв його Сідалковський з ніг до голови.— Цікаво, за рахунок чого досягається така чоловіча краса? Щось у ньому є від коня

Пржевальського. Щелепа відтягнута. Ложкою, мабуть, не користується, рідкі страви сьорбає так".

— Історія повторюється! — промовив уголос, викидаючи записочку до плетеної урни.

— Що ви сказали? — витягнувся у рупор Грак і наставив "мідасові вуха".

— Як запевняє Мурченко, мій молочний брат, ви йдете по моїх слідах, хоч розмір черевиків у вас більший. Що ви вмієте? — запитав секретар-референт (таку офіційну посаду займав у "Фіндіпоші" Сідалковський) і новообраний голова місцевкому.

— Бачите, я за професією ветеринар...

— За дипломом,— перебив Сідалковський. Грак йому не сподобався — такі маленькі на зріст люди завжди задерикуваті й підступні, хитрі й улесливі,— а тому вирішив з ним не дуже церемонитися: — Лизати вмієте?

— Пробачте, доктор, як лизати? — перепитав несміливо Грак.

Сідалковський ще раз глянув на нього: "Розмір черевиків, як для його зросту, завеликий. Носки гострі й направлені в протилежні кінці. Видно, натура неспокійна, нахабна і впевнена в собі. Цікаво, який він у плавках? Для чого я його роздягаю?"

— Як ви сказали, доктор?

Таке звертання Сідалковському імпонувало. "У мені, чорт забирай, щось таке є!"

— Я вас запитав, чи вмієте лизати?..

— Я, пробачте, вас не зовсім розумію,— Грак колупнув черевиком паркет.

— Не робіть цього,— зауважив Сідалковський.— У нас недавно був капремонт. Якщо вам не дуже подобається слово "лизати",— уважно глянув Гракові в очі — він тієї ж миті опустив їх,— то скажемо делікатніше, хвости на поворотах умієте заносити?

Грак деяку мить збирався з думками. Оговтавшись, він глянув на Сідалковського теплим інфрачервоним поглядом.

— Пробачте, доктор. Вибачаюсь, знову вирвалося. Слово "доктор" у мене паразит... Я майже всіх так називаю...

— Можете називати просто мене: Сідалковський. Хоча можете й доктором. Це у вас непогано виходить. Одразу видно, що в художній самодіяльності участь брали,— Сідалковський випростався і показав Граку свої фізичні дані, тоді сів просто на стіл. У такі хвилини він завжди подобався сам собі. А на фоні Грака навіть поступово почав закохуватися в себе. Жаль, немає навпроти дзеркала...— Як у вас з пропискою? У нас приміська зона...

Грак зам'явся. Обличчя його набрало кольору рожевого фламінго. "Янгол з рожевими вухами",— подумав про нього Сідалковський, взяв ручку і намалював рожевого чортика.

— Все ясно, прописки нема. Дівчини нема, хати нема, надіюсь, боргів теж нема...

— Є,— цей звук, здавалося, тільки вирвався з Гракової горлянки, стукнувся об піднебіння й застряг між рідких і трохи гнилих зубів.

"Мабуть, горіхи лущить, як білка. Краще б моркву їв. Як кролик. Так не берегти зубів,— обурювався в думці Сідалковський.— Та й не дуже чистить. На болгарській

пасті економить, а харківська таких зубів не бере. Вставив би пластмасові. Є ж чудові пластмасові зуби. Не гірші за натуральні. Ходити з такими зубами? Невже люди втратили почуття гарного?"

— Так що у вас є, крім диплома, звичайно? — повторив запитання Сідалковський.

— Дівчина, — Грак сором'язливо опустил очі і, артистично нахиливши голову, завмер.

"Непогано, — оцінив Сідалковський. — Цікава кадра. Ковбику може сподобатися".

— У мене є дівчина, — голосно повторив Грак.

— Не кричіть так. Я прекрасно чую, — підняв автостопом руку Сідалковський. Грак здивувався і стеноу плечима. — Не наголошуйте мені на цьому. Якщо ви її кохаєте, то забудьте негайно. Зараз же забудьте! Чуєте, Грак?..

У Грака розширилися зіниці, як діафрагма у фотоапараті за пасмурної погоди.

— Як так — забути?

— А ось так, — Сідалковський підвівся. "Метр вісімдесят. Розігнувся — метр вісімдесят два з половиною". Десь унизу стояв Грак. — Ваша ж дівчина не місцева. Хати у неї нема, прописки, як і у вас, нема. Вона їде за призначенням у село. А ви не хочете... Там вона вийде заміж за механізатора широкого профілю. Вас, Грак, забуде. Виховуватиме дітей. Повноцінних, здорових, рум'янощок і трохи замурзаних. Заведе господарство. Їздитиме до столиці. Частіше, ніж ви тут, ходитиме у театри. До річ, їздитиме на власній машині. Механізаторам продають у першу чергу. Відвідуватиме цирк, оперу, музеї, балет на льоду. Ви ж сидітимете у Києві чи Кобилятині-Турбінному. Одружитесь із донькою відставного полковника чи... Тут їх навколо столиці — як супутників навколо Землі. А може, вам пощастить більше за інших — візьмете донечку генерала. Рід військ для вас, думаю, не має аніякісінького значення. Бігатимете по меблевих магазинах. По знайомству, через вантажників, діставатимете імпортні меблі. Для краси і естетики раджу брати німецькі, але вони із тирси. Не та, що шумить, а та, що пресується з опилків. Для міцності беріть румунські. Згодом жінка потягне вас по художніх салонах. Там ви купуватимете різнокольорові свічки, позолочені канделябри, тобто підсвічники. Питимете вечорами гарячу каву під музику із світловими ефектами. Можливо, почепите пару старих ікон, два-три вишитих рушники. Генерал подарує вам магнітофон. Дістанете парочку бобін. Дружина почепить вам на груди позолоченого хрестика. Його і яскраві японські плавки з широким поясом носитимете у Ялті чи в Євпаторії, на пляжі. Потім вам Крим набридне. Вас потягне у Карпати. Згодом у Прибалтику: Палангу, а може, в Дубулти. З часом і це приїсться. Захочеться вам на волю, в пампаси... Але у нас пампасів нема.

Грак не спускав з Сідалковського очей і повертався за ним, як флюгер за вітром.

— Я не оракул, не комісар Мегре і не Агата Крісті. Не дивіться на мене так, Грак. Розуму тут небагато треба. Мала б ваша дівчина хату, ви б уже прийшли до нас з повноцінним паспортом і пропискою. Принаймні запевнили б мене, що прописка через місяць-два... А так — нема. Правда ж, нема?

— Нема, — зітхнув Грак.

— Тоді слухайте мене. Ви мені починаєте подобатися. У вас є щось від ад'ютанта. Це якраз те, чого мені не вистачає. А природа, як ви знаєте, не любить порожнечі. Тоді сідайте і слухайте,— не вгавав Сідалковський.— Що у вас є?

— Диплом...

— Не перебивайте, Грак. Я філософствую. Дипломи тепер в усіх є,— щодо себе він не уточнив.— А от юшку варити вміє не кожний. Навіть ті, що кінчають університети чи академії. От як ви, наприклад. Ви вмієте варити юшку?

— Яку юшку?

— Риб'ячу: подвійну, потрійну чи звичайну, одинарну. З качкою чи з куркою на дні казана...

Грак підняв плечі так, ніби на них уже з'явилися ад'ютантські аксельбанти.

— Ясно. Нема життєвого досвіду. Цього жодний навчальний заклад не дає. А рибу ви хоч ловити можете? Вудочками?..

— Ніколи не пробував. Може, й зможу.

— Ви що, в степу під Херсоном жили, Грак?

— У степу. Річка у нас на літо висихала.

— З такими даними у "Фіндіпош" вам, Грак, потрапити просто неможливо. А дух з пляшки,— процитував Сідалковський Стратона Стратоновича,— ви випускати вмієте? А-а, пардон. Ви не знаєте, що це таке?! Скажемо простіше. До образних асоціацій ви, бачу, не звикли. Як ви п'єте? Тільки чесно...

— Я не п'ю...

Тепер настала черга Сідалковського дивуватися:

— Зовсім?

— Я ковтаю,— додав тихо Грак.

"У теляти пробудився дух",— подумав Сідалковський.

— Як це ви ковтаєте? — Брови у нього заломилися і набрали вигляду морських чайок у польоті.

— Дуже просто. Хочете, я вам цей фокус покажу з водою?

— А чого ж,— зацікавився експериментом Сідалковський.

Грак рвучко взяв карафку і налив у склянку води. Грамів сто — сто двадцять п'ять, не більше. Грак підняв склянку на рівень очей, тоді широко розкрив рота і раптово вилив рідину в отвір. "Адамове яблуко" здригнулося тільки раз, як воло в індика.

— Цікаво,— Сідалковський вирівняв брови.— Ніколи не бачив, щоб так пили. Ану, дозвольте,— він налив і собі й вилив. Дихання забило. Вода вихлюпнулася на піджак і потекла по підборіддю.— Чорт забирай, так втопитися недовго.— Сідалковський закашлявся.— Але нашому патрону, між нами кажучи, цей фокус може сподобатися. Для оригінальності п'єте чи звичка?

— Я не можу переносити горілчаного духу, але інколи випити просто, розумієте, необхідно. От і доводиться... Тому я й ковтаю, а тоді вже п'янію.

— Заочно! — посміхнувся Сідалковський.— Це вже гірше. І швидко ви п'янієте?

— Залежно від дози,— м'яв кепку Грак.

— А конкретніше?

— Якщо двісті п'ятдесят грамів, без закуски, то за п'ятнадцять хвилин.

— І що ви після цього робите?

— Як що? — не зрозумів Грак.

— Лізете битися, варнякаєте про політику, висловлюєте незадоволення начальством, цілуєтесь чи пристаєте до жінок?..

— Якщо є можливість, то лягаю спати.

— Для компанії ви не найкраща кандидатура. А якщо випивка із закускою?

— Якщо із закускою, то п'янію через півгодини, не пізніше. Я свій організм знаю.

— А від півлітри?

— Півлітри, признатися вам, ніколи сам не випивав.

"Дурне запитання,— прокинувся у Сідалковському внутрішній голос.— У нього півлітра не вміститься". Євграф підійшов до вікна.

Грак знову взявся колупати паркет — цього разу носком правого черевика.

— Слухайте, а ви гудзиків випадково не відкручуєте?

— Яких гудзиків?

— Звичайних. На піджаках. Під час розмови. Берете отак товариша за гудзичок і починаєте крутити...

— А що, це теж необхідно вміти у "Фіндіпоші"?

— Не обов'язково. Так, як не обов'язково колупати черевиком паркет...

— Я вас зрозумів,— мовив Грак.

Сідалковський присів, домалював ще одного чортика. Поставив між ними знак рівняння і суворо глянув на Грака.

— З такими даними, як у вас, Грак, далеко не заїдеш. Доведеться одружуватися. У нас є непогана кандидатура. Я не кажу красуня — з чисто психологічних міркувань. Бо жінка, як і кіно, при ближчому знайомстві часто розчаровує. Так що краще думайте, що погана, а прийдете, познайомитеся — вона виявиться набагато кращою, ніж ви уявляли. Але я вам цього не гарантую. Зате у неї є особняк і, здається, моторний човен. Отож набирайтесь мужності, Грак, і перевтілюйтесь. Для вас, думаю, це не важко зробити. З понеділка свататись не будемо. Важкий день. Приходьте у вівторок. Завтра субота. Влаштуйте зі своєю коханою прощальний вечір, але вином не спойте. Не оберетесь сліз, якщо вона вас і справді кохає... Неділю присвятіть іншому — навчіться варити юшку і наживляти черв'яків. Підчитайте дещо про поведінку риби. Знань таких, як у Сабанєєва, від вас не вимагається, але якщо дуже хочете у нас працювати, навчіться відрізняти линка від молодого коропа, а карася від рака. На цьому бувайте! Тисну вам вашу могутню руку. Раджу купити еспандер і набиратись сил. До нових зустрічей,— Сідалковський красиво підняв над головою руку і попрощався.

РОЗДІЛ III,

в якому розповідається про експериментальне ліжко, стюардес і адміністраторок, вікно у Європу, ще одну таємницю, пан-барона, парашутні стрибки й інші дивовижні речі

Була неділя. Сідалковський лежав на експериментальному ліжку "третьої зайвий" місцевої фабрики "Спецматрац", до якого безкоштовно додавалася пружина, і думав про те, що вже слід і "Фіндіпошу" перейняти цей добрий почин — до кожної шапки давати по запасному вухові. Та потім все зважив і подумав, що то дороге, і зупинився на запасному шнурку.

Сідалковський давненько мріяв про такий день, як сьогодні: Нарешті, прокинувшись уранці, ти не відчуваєш себе обкраденим.

— Півтора карбованця за те, щоб перейти з одного дня в інший. Та ще без великого дзеркала. Чи не забагато? — запитував він себе, живучи останні дні в готелях.

У ті хвилини, коли Сідалковський хотів поговорити сам з собою, у двері обов'язково стукали і просили спуститися до адміністраторки: негайно заплатити за ночівлю. Бо, бачите, вона здає зараз зміну і гроші в бухгалтерію, а Сідалковський її затримує, та й не дуже, як видно, поспішає розраховуватись.

Він неохоче спускався вниз, дивився на адміністраторку і думав: у готелях завжди чомусь адміністраторки, як у літаках — стюардеси. Тільки Аерофлот підбирає стюардес за фігурами, а директори готелів адміністраторок, очевидно, по голосу. Сідалковський подавав два карбованці і, кинувши своє звичне "Здачі не треба", піднімався назад сходами до себе в номер. По дорозі до номера у ньому прокидався здогад, що кожна адміністраторка — то стюардеса, яку не взяли на літак через її вагу. А кожна стюардеса мала перед адміністраторкою ту перевагу, що знала: навіть якщо вона досягне певної, не габаритної, ваги, їй ніколи не пізно стати адміністраторкою.

Тепер Сідалковському готелі тільки снились. Він нарешті розміняв Тамарину двокімнатну квартиру на дві однокімнатних і поселився в одній з них. Його квартира містилася на першому поверсі, там, де у під'їзді, біля батарей парового опалення, щовечора стирали пиліюку й грілися закохані із сусіднього будинку.

Кімната у Сідалковського була світла. На полірованих чеських поличках, окрім книг, стояли макети і моделі фрегатів, бригантин, яхт. Одні моделі, як запевняв усіх Сідалковський, йому подарували у далеких морських гаванях, інші він колись прикупив на знаменитому одеському товчку, який все збиралися закрити, щоб відкрити в іншому місці. У квартирі, наче в кают-компанії, були розвішані карти світу, лежали атласи і гордо, хоч і на одній ніжці, стояли два старовинних глобуси. У повітрі постійно висів запах морських водоростей, кораблів, звичайної кухонної солі, яку Сідалковський розмішував на воді з хлоркою й випускав її у простір через іонізатор, а на стінах морські краєвиди. В усьому відчувався аромат моря, старовини і парфюмерії.

Кімната Сідалковського мала п'ятнадцять квадратних метрів. Насамперед він обладнав її величезним ажурним дзеркалом у стилі Людовіка XIV. Дзеркало займало всю стіну і дев'ять квадратних метрів площі. Сідалковський тепер годинами міг просиджувати біля нього й розмовляти із собою, як рівний з рівним. Він позував, виробляв підходящу міміку, чистив і підточував свої лаковані нігті. Правда, дещо псувало настрій те, що він хотів побачити себе на всі сто вісімдесят два сантиметри, а це ніяк не вдавалося. Коли він бачив свою зачіску, то не бачив черевиків, коли бачив

черевики — не бачив зачіски.

Перед дзеркалом Сідалковський і їв, тримаючи в правій руці ножа, у лівій — виделку, час від часу заглядаючи в "Правила хорошого тону", які заміняли йому няню-гувернантку французького чи, скажімо, англійського походження.

Усе, здається, у Сідалковського виходило: добре різалося м'ясо (він смажив найчастіше відбивні — на них легше було тренуватися їсти виделкою за допомогою ножа), набиралася непогано картопля. Особливо пюре. Гірше виходило зі смаженою "в соломку" і з зеленим горошком. Виделка трималася тоді непевно й трохи набік, горошок розсипався й котився по столу. Сідалковський ловив його пальцями і здалеку цілився в рот. Це його злило, але й забавляло.

— Як гра на баяні,— пояснював Сідалковський своєму двійнику, який постійно, але по-дружньому, не дуже докірливо похитував головою.— Що вдієш? — виправдовувався Сідалковський перед ним.— Цілковита відсутність координації рухів: на клавіатурі можу, а на басах — ніяк. Нема одночасної гри двома руками.

Сідалковському найбільше подобався його двійник у дзеркалі. Він завжди його розумів і ділив з ним усі радощі. Горя у Сідалковського не було. По життю він йшов з усмішкою на устах, як спортсмен товариства "Буревісник" попереду колони з гордо піднятою головою. Двійник йому подобався тим, що ніколи йому ні в чому не перечив. Єдине протиріччя, яке існувало між Сідалковським і двійником, полягало лише в тому, що Сідалковський тримав виделку в лівій руці, а двійник — у правій.

Інколи Сідалковський намагався поглянути на себе збоку, очима стороннього. Він довго придивлявся, як Євграф їсть, і не міг зрозуміти, чим той займається: їсть, бо голодний, чи практикується, бо хоче навчитися гарно їсти?

Потім підводився, йшов, не поспішаючи, на кухню, заварював каву і пив її. Пив без цукру, бо того року так пила каву Європа, в яку виходило і його вікно з кухні. Коли до нього приходила Ія, він ніжно обіймав її і під стереофонічні звуки платівки Джанні Моранді йшов на кухню.

— Подивися, куди вікно виходить,— казав їй Сідалковський. Ія підходила і дивилася. У дворі, за високим, тісно збитим парканом із дощок, марширували по плацу курсанти пожежного училища імені Мініна та Пожарського. Кожен бачив своє: Ія — курсантів на чолі з офіцерами, Сідалковський — Європу.

Після цього вони поверталися назад. Сідалковський діставав із тумбочки-бара пляшку шотландського віскі, яку йому приносила з ресторану Ія, робив у кімнаті з дня ніч і запалював свічки. Тоді розливав віскі по фужерах, і вони пили під звуки "лайки" зі світловим супроводом.

Готував каву Сідалковський по-своєму: з мінеральною водою, морозивом і окропом.

— Кава по-сідалковськи,— хвалився.

Ія пила її невеличкими ковтками, хвалила і постійно допитувалася рецепту, але все це він тримав у таємниці.

— Секрет фірми,— відповідав Євграф і посміхався. Найчастіше він пив каву по-європейськи. Це кава була гаряча. Він підносив її на таці, перед цим вимикаючи світло,

і вона горіла синім полум'ям на спиртові, взятому із лабораторії "Фіндіпошу". Сідалковський теж пив каву маленькими ковтками, і важко було зрозуміти, хто кого наслідував: він Ію чи Ія його.

Після появи достроково народженого сина у Сідалковського Ія, здається, більше не претендувала на пост своєї сестри Тамари і не мріяла про це навіть у далекій перспективі, хоч Євграф постійно запевняв її, що вона в його життя вторглася, як теплий Гольфстрім до берегів холодної Скандинавії. Але згодом він привчив її не заглядати у завтрашній день, коли ще не минув сьогоднішній.

— Це сушить голову, псує серце і в'ялить вроду,— казав він.— А на смак тільки тараня приємна, та й то з пивом.

У хвилини самотності він пив каву так, як опіум. Обличчя його ставало блаженним, і він тоді називав дзеркало "свічадом". Вимовляв це слово у два подихи: першу його частину просто і голосно, а другу — "чадо" — говорив пошепки, бо це наводило його на спогади про передчасно народженого нащадка і викликало не зовсім приємні асоціації, пов'язані з професією Бубона.

Перед дзеркалом Сідалковський найбільше любив дискутувати з собою, бо завжди був певний: у такій дискусії він переможе навіть Сідалковського-першого, тобто свого двійника. На самоті не розмовляв з собою (так йому здавалося), а ніби постійно цитував свій внутрішній голос. Взагалі ж, говорив Євграф, як і їв, гарно й натхненно навіть тоді, коли натхнення його залишало. Стратон Стратонович Ковбик, котрий, здавалося, як ніхто відчував музику слова, і той заздрих Сідалковському, бо виглядав порівняно з ним грубим, неотесаним, хоч і не таким штучним.

У неділю, після сніданку, Сідалковський любив почитати і виписати одну-дві цитати у свій записник.

— Час підвищення інтелекту настав,— казав він своєму двійникові, підходив до чеських полицок і брався до фоліантів (як полюбляв називати навіть звичайні брошури).

У Сідалковського бібліотека була своєрідна. З книгами, як і з людьми, він дружив не з усякими. З тими і з тими він знайомився швидко. У тих і в тих так само швидко розчаровувався. Біля нього лишалися тільки ті, хто йому найбільше припадав до душі. Здавалося б, він повинен був захоплюватися Кафкою, Хемінгуєм, Дюренматом. Жоржем Сіменоном чи Агатою Крісті, але, як не дивно, Сідалковський до сучасних інтелектуалів не належав і віддавав перевагу не Хемінгуєві чи Кафці. У його маленькій кімнаті ночували тільки великі мудреці: Сенека, Спіноза, Сааді, Жан-Жак Руссо, Леонардо да Вінчі. Мікеланджело. Він вибирав собі друзів, які мали не лише мудрі думки, а й красиві, як на його погляд, імена.

— Даламбер,— викидаючи артистично руку, декламував він сам собі,— Бекон, Карр, Ларошфуко, Бюффон, Шопен, Квінт Горацій Флакк, Альфонс Доде!

Всі ці імена він вимовляв якось особливо: гордо, з пафосом. Не міг Сідалковський обійтися без легендарного Бернарда Шоу, якого вважав своїм кумиром тільки за те, що той уже при житті став легендарною постаттю. На його полицках ви могли зустрітися з

Гаєм Юлієм Цезарем, Демокрітом чи Ювеналом. Яких тільки грошей не платив він за постійну прописку в своїй квартирі Кальдерона, Дідро, Теккерея, Аврелія, Паскаля, Плїнія... Сїдалковський підходив до них, як до ікон, і важко сказати, чого в його поставі було більше: гри чи справжньої любові. Як би там не було, він розумів, що, завдячуючи саме цим іноземцям, набув ув очах своїх знайомих звання високоосвіченої людини, яка мала незакінчену вищу...

А потім, заклавши руки за голову (це була його улюблена поза, хоч він чомусь вважав її жіночою), Сїдалковський лягав на згадану нами тахту і мріяв. Так мало трапитися й цього разу. Аж раптом — дзвінок. У Сїдалковського електродзвінок, треба зауважити, був набагато мелодійніший, ніж сходи у старому приміщенні "Фіндіпошу", але він цього не знав. При кожному натиску електродзвінок ніби благав його словами з "Червоної рути": "Ти признайся мені..."

— Кого це чорти так рано принесли? — запитував він у свого двійника.

До Сїдалковського уранці дзвонили, часто. Особливо у перші дні, коли він сюди переселився. Питання було одне й те ж:

— Скажіть, ви двірник?

— Я адвокат,— сердився Сїдалковський і замахувався на відвідувача дверима з такою силою, що той заплющував очі, як кіноглядач у першому ряду, коли на нього раптом вилітав із-за бруствера танк. Траплялися відвідувачі й нахабніші, які, очевидно, ні на йоту не сумнівалися, що Сїдалковський — молодий двірник або принаймні його син (і це — незважаючи на халат, які носили хіба тільки турецькі султани, коли входили в гарем чи сідали пити натуральну каву по-турецьки).

— Чому не прибрано, товаришу, у під'їзді? — запитували у нього нахаби (так йому здавалося), на що Сїдалковський спокійно відповідав:

— Нехай пильнують консули і двірники!

Після цих слів він щезав на мить в кімнаті, звідти виносив віник, наче то був не віник, а шабля з дарчим написом від фельдмаршала, і казав:

— Ваше право на вістрі віника. Цей коридор варто мести!

— Ти бач, до чого дійшли! Яке нахабство! І за що цим двірникам гроші платять? А який халат надягнув! Пан-барон!

Після таких діалогів збігалися, звичайно, сусіди, кидали репліки на адресу халата Сїдалковського, а потім цікавилися, чи є у Сїдалковського совість.

— Совість? — перепитував він.— Це моє прокляте минуле.

— Де вона у нього? Він її давно прикрив імпортом халатом.

Сїдалковський зачиняв двері, але на електродзвінок тисли з новою силою.

— Вам що: хліба і видовищ?

— Чому в під'їзді не прибрано?

— Ви помилились номером. Двірник навпроти. Я ж нещасний соціолог,— посміхався великодушно Сїдалковський і більше на дзвінки не реагував.

Цього разу дзвінок видзвонював якимось не так: спокійно, урівноважено, благально. Сїдалковський неохоче піднявся з тахти, накинув на себе свій східний халат, куплений

на товчку в Одесі. Халат у нього був настільки екзотичний, що в добрі старі часи до винайдення компаса й карти по його зорях над мінаретами можна було легко орієнтуватися усім мореплавцям. У цьому халаті Сідалковський теж подобався сам собі, але перед тим, як вийти, він ще й натягав свої імпорتنі шкарпетки, бо за натурою був делікатновимогливий і босим виходити соромився. Ноги всував у яскраві, як балдахін, індійські капці з вітчизняною підошвою, підбитою на Подолі, ще раз крадькома кидав погляд у дзеркало, ніби питаючи двійника: "Ну, як?" Той ствердно кивав головою. Це робилося майстерно і швидко. Принаймні швидше, ніж ми цей момент описали...

На порозі стояла Ія. Сідалковський, як він казав, позитивно розчарувався і в ту ж мить немов переродився, входячи в свою роль, над якою нібито працював усе своє життя: розпростер обійми, підхопив Ію на руки і закружляв з нею по кімнаті.

— Тисяча й одна ніч! Кого я бачу!

— Божевільний! — сміялася щаслива Ія, міцно обіймаючи його за шию.

Він підносив її до єдиного крісла і садовив, але так, щоб не всі жіночі принади потонули у ньому.

— Я тобі придбала німецький гарнітур,— мовила Ія, запалюючи цигарку.

— У людини повинно бути все прекрасним: коханка, одяг, почерк і, звичайно, гарнітур. Але тільки не німецький...

— Чому?

— У людини повинно бути все гарне: одяг, манери,— повторив він.— Але я від гарнітуру відмовляюсь. Я не прихильник модерну. Я люблю примхливість форм і декоративну пишність. Червоне дерево в стилі ампір за п'ятнадцять карбованців на Бессарабці. Ось мій ідеал...

Ія по-жіночому мовчала, покусуючи губи і злизуючи з них перламутрову помаду.

— А я так хотіла тобі зробити приємність,— високо піднімаючи бюст, нарешті важко зітхнула.

— Найбільша для мене приємність — твоя присутність у моїй квартирі. Моя кімната без тебе — як бібліотека без книг,— походжав з кутка в куток Сідалковський.— Співаючі меридіани,— похитав головою, маючи на увазі паркет під ногами, що час від часу поскрипував і пищав.— Як там матуся Карапет?

— Нічого. Мама тішиться. Записалася у парашутний гурток і вже зробила три пробних стрибки.

— Привітай її з першим успіхом. Вона що, готується до великих змагань?

— Не знаю, хтось їй сказав, що після кожного стрибка можна втратити два з половиною кілограми...

— Розчаруй її. Тільки після першого,— упевнено мовив Сідалковський, хоч сам у цьому певний не був.— Ти краще порадь мамочці... можеш від мого імені, якщо воно ще не стерлося в її вдячній пам'яті, інший спосіб. За допомогою скакалки і кожуха. Кожухи — це тепер модно.

— Як це? — запитала Ія.

— Дуже просто: одягається кожух, береться в руки скакалка, засікається час і — за

роботу. Дві години стрибків— два кілограми живої ваги. І не треба забиратися до бога, щоб потім звідти, без усякої гарантії, шугати каменем униз. Тут ризику ніякого. Хіба що штукатурка у сусіда полетить. Але в мамочки знизу, здається, тільки комора і спортінвентар. Хто у неї тепер на квартирі?

— Якийсь музикант із ресторану. Дуже гладкий, а сам любить худих...

— Нічого дивного: у людини сидячо-стояча робота. Він же не з похоронного бюро, де треба час від часу прогулюватися,— Сідалковський підвівся і подав їй попільничку.— Ох, і жінки! Хто ж вас так розуміє, як я? — запитав Сідалковський, дивлячись на себе в дзеркало так, ніби в кімнаті вже нікого не було.

— А ти вважаєш, що ти розумієш жінок? — запитала Ія.

— Принаймні краще, ніж Бекона Роджерса чи Сенеку Луція,— посміхнувся Сідалковський.

Він прекрасно розумів, куди Ія хилить. Адже Сідалковський став для неї задачкою, і це його тішило чи не найбільше. Після тієї першої зустрічі він поводився так, що молода й красива жінка не могла нічого зрозуміти. Він постійно нагрівав її теплом своїх слів, але після цього раптово охолоджувався і знічев'я лягав на дивані, мружачи від задоволення очі.

— Сідалковський,— цікавилась у такі хвилини Ія,— хто ти такий?

— Мене про це вже питали. Поки що відповіді я не знайшов.— Він ішов на кухню і звідти гукав: — Хочеш гарячої кави? По-європейськи! Цукор скінчився. Чим менше солодошів, тим більше гіркоти.

Він підносив їй у чашці каву, що парувала, як і Ія, і не ховаючи посмішки, запитував:

— А як ти вважаєш? Хто я?

— Мені важко розібратися... Фрукт! — Вона стенала своїми по-жіночому звабливими плечима.

— Не фрукт, а продукт, Іє...— Він не встиг закінчити — його урвав електродзвінок. Сідалковський відчинив.

— Слухай, ти,— пропитим голосом промовила до нього неголена пика і дихнула горілчанним перегаром.— Чому немає гарячої води? Електробритвою я голитися не можу.

— Батя,— промовив Сідалковський не своїм голосом.— Вам найкраще бороду обсмальовати. Це по-перше, а по-друге — зверніться до двірника. А прокурор вам у цій справі не допоможе.— І, розмахнувшись дверима, додав: — Квартира навпроти...

Ія не стрималась і засміялась.

— Чорт забирай!— вилаявся Євграф.— Негайно одягаюсь і йду замовляти табличку. Іє, ви зі мною?

— А для чого я вам?

— Іє,— Сідалковський зупинився посеред кімнати.— Ви прекрасно знаєте: я не можу без вас. Ви моє натхнення, ви моя любов, але я не поет.

— Не брешіть, Сідалковський,— вона теж перейшла на "ви".— Ви нікого не любите,

крім себе. Я не розумію вас, Сідалковський. Чого ви хочете від життя?

— А життя розуміє, чого воно хоче від мене?

— Чому ви думаєте, що ви не такий, як усі?

— А ви думаєте не так?

Вона не сказала ні слова.

— Так ви йдете до гравера чи ні? — гукнув з кухні, переодягаючись, Сідалковський.

— Для чого ви питаєте, Сідалковський? Ви самі чудово знаєте, що я у вас давно як піддослідний кролик. Ви зі мною робите все, що хочете. Але тільки не те, чого хотіла б я. Знаєте, я вас інколи страшенно ненавиджу... Ненавиджу тією чорною ненавистю, на яку здатна лише жінка!

— То від любові,— Сідалковський торжествував і несподівано відчув, що під ним провалюється паркет, а сам він підноситься до небес. На сьоме чи й восьме небо.— Іє, не говоріть так, а то я заплачу.

— Ви не заплачете. Ви жорстокий! Я від вас нічого не вимагаю. Але я жінка, Сідалковський, і ви не маєте права проводити на мені якісь незрозумілі психологічні експерименти. Ви що, дисертацію про жінок пишете?

— Надіє,— промовив несподівано він, і від цього імені їй раптом стало добре і затишно.— Надіє,— ніжно обнімаючи її за плечі, повторив.— Ви ж знаєте, все це не так. Ви теж не та, за кого себе видаєте. І я не такий. А візьміть нашу контору. Немає жодної людини, яка б не мала свого запасного, я б сказав, резервного прізвиська: Тихолаз, Кажан, Анахорет, Мадам Баронецький, Королева Марго, Тато Карло, Колістрат...

— А як вас прозвали, Сідалковський? — перебила його Ія.

— Аристократом... Ковбик нарік. Так і сказав: "Аристократ із Вапнярки".

— А воно вам личить. Ніби доповнює вас...

— Нас усіх щось доповнює і характеризує. Та й ми ще себе удосконалюємо. Принаймні нам так здається. Але що вдієш: така вічна тяга до вдосконалення форм. Від гіршого до красивого. Один замість того, щоб залишатися самим собою, підбріхує,— Сідалковський про себе не сказав ні слова.— Інший, щоб здатися вищим в очах ближніх, натягує на себе маску та так і йде з нею по життю, часто виконуючи роль, яка йому не належить. Одним дають прізвища, другі змінюють їх самі. Коли Баронецький у прізвищі другу літеру "а" заокруглив на "о", він став уже не Баранецьким, а Баронецьким. Бачте, що інколи з людиною робить одна малесенька паличка: прізвище ваше уже походить не від барана (ovis), а від барона. Карло Іванович з літери "п" зробив "л",— і вийшов не Карпо, як був раніше, а Карло. Одні це роблять для благозвуччя, другі — щоб самому собі здатися кращим...

— Ви філософ, Сідалковський.

— Ні, я тільки дружу з філософами,— не без гордості він показав на полицки.— Але досить психоаналізів. Природа не терпить порожнечі. Коли одне щось скорочується, то друге видовжується...

"Ти маєш рацію,— погодився з Сідалковським його двійник.— Ти був Євграф Сідалко, а тепер — ти граф Сідалковський, аристократ із Вапнярки".

"Тільки без єхидства,— промовив до нього Сідалковський.— Я цього не люблю".

— Іє,— звернувся він до Надії, як перше.— А що б ото мені на дверях написати? Яку табличку повісити?

— А ви так і не хочете мені відповісти? Не хочете сказати, хто ви насправді, Сідалковський? — Вона наче й не чула його запитання, підвелась, підійшла до дзеркала і непомітно витерла сльозу, що залишала на її щоці ледь помітну борозенку.

— Ніхто. Я справді "ніхто". Я не жартую. Я вам кажу правду, в яку ви, Іє, мало вірите. Як усі жінки. Вам швидше хочеться красивої брехні,— Сідалковський зняв з вішалки краватку і розстебнув комірцець. Ія мовчала. — Краще підкажіть, що я повинен написати та табличці.

— А що ви повинні написати?

— Я хочу почепити табличку на дверях: "Є. М. Сідалковський". Але хто? Хто такий Сідалковський? Двірник, сторож, піаніст, негідник, покидьок чи людина з красивим почерком і такими ж манерами?

— А ви напишіть: "Ніхто"! Просто ніхто. Сідалковський і все,— цілком серйозно промовила Ія.

Він був надто високої думки про себе, щоб у цих словах помітити іронію. Тому так само серйозно відповів:

— Для людей цього мало. Вони повинні знати. Хай хоч фальшиве, але конкретне. А може, написати: "Сідалковський-адвокат"? Але кому тепер адвокати потрібні?

— Це не підходить,— сказала Ія.

— А стоматолог?

— А якщо у когось розболяться зуби? Що ви тоді робитимете? Вже краще й справді адвокат.

— Але адвокати ще людям потрібні.

— Ви так гадаєте? А чому вам все-таки не написати, ким ви є насправді?

— Ви з мене смієтесь. Не можу ж я написати: "Сідалковський— секретар-референт "Фіндіпошу", як це часто пишуть на цвинтарних пам'ятниках: "Тут похований кандидат наук"... Ні, Іє. Я люблю жарти, але треба, щоб вони хоч трохи нагадували щось реальне.

— Напишіть: тут живе музикант...

— У нашому дворі всі діти вчаться на Бетховенів, Чайковських і Лисенків. Я не хочу ризикувати,— похитав головою Сідалковський.

— Напишіть, зрештою, що артист!

— Краще, але дівчатка люблять автографи.

— Футболіст? — вгадувала Ія голосом школярки, якій сподобалася нова гра.

— Модна професія, але, — Сідалковський склав носовичок учетверо.— Але я віддаю перевагу не ногам, а інтелекту!

— Тоді філософ! Ви ж філософ, Сідалковський. Чому б вам і справді на дверях не почепити таблички: "Сідалковський-філософ". Це, по-моєму, теж ні до чого не зобов'язує.

— Не беріть мене на котурни, Іє. Кості кинуто! Свистать усіх нагору! — він акуратно

і так красиво вивів на папірці своє прізвище, що Ія полюбила його ще більше.— Але у мене до вас невеличке прохання: цю записочку граверу подайте, будь ласка, ви...

— Вона так гарно написана, що за неї нема чого соромитися. Чому б вам цього не зробити самому?

— Мені, Іє, незакінчена вища освіта не дозволяє.

— Гаразд,— посміхнулася вона і раптом поцілувала Сідалковського в щоку.— З вами, Сідалковський, легко і в той же час так важко...

— Не перебільшуйте. А тепер уперед! — Він підставив її лікоть.

Гравер, віком не старший за Сідалковського, мовчки взяв текст, прочитав як майстер, що робить написи на пам'ятниках, і з олімпійським спокоєм почав виводити такі гарні літери, що Сідалковський не стримався і підійшов ближче, заздрісно дивлячись на золоті букви, які з'являлися на срібній табличці, наче перші сліди на першому снігу. Посмішки у майстра він не помітив. Навіть у кутику губ.

— Гм,— мугикнув Сідалковський, немов наслідував Ковбика, коли нічого не розумів.

— От і все,— зашебетала Ія, розрахувавшись,— товаришу філософ.

— Він так нічого й не сказав?

— А що він мав казати? — здивувалася вона, довірливо заглядаючи йому в очі.

Сідалковський мовчки обняв її за плечі й з універмагу повів у "Грот", де готували каву-глясе з присмаком суніць чернігівського лісу.

РОЗДІЛ IV,

в якому розповідається про понеділок — важкий день, нових Магелланів, кругосвітні подорожі, новоспечений шедевр Чигиренка-Репнінського, теорію імпресіонізму і, звичайно, аліменти

"Понеділок — важкий день навіть для Адама",— подумав Сідалковський, дивлячись на розпухлий ніс касира "Фіндіпошу" Баронецького-Кухлика, що нерішуче переступив поріг кабінету.

— Що у вас, Адаме? — запитав Сідалковський батьківським тоном, бо, як знаємо, мав уже на це право.

Адам у відповідь тільки шморгнув набряклим носом — чи то від сліз, чи то від перепою.

— Все ясно,— зрозумів Сідалковський.— Почалося справжнє сімейне життя. Плід з дерева пізнання і зла ви з Євою вже з'їли, і тепер Єва хоче на волю, туди, "де парус одинокий в тумані моря біля Ялти".

— Я приніс вам заяву. Вона пізно повертається додому. Буває, взагалі не ночує дома. Каже, що я їй набрид, як гірка редька.

— Перебільшує,— проказав Сідалковський і показав Адамові на стілець.— Я думаю, ви для Єви були засолодким.

— Навіть по імені мене не називає,— поскаржився Адам і поглянув на Сідалковського з надією.

Сідалковський сів на краєчок стола і, прибравши свою улюблену позу, розпочав,

навіть не глянувши на подану Адамом заяву.

— Жінка — це кімнатна квітка, Адаме. Вона любить затишок, сонце і нормальну температуру. Коли ж цього нема — вона в'яне за кращим, ніж ви, садівником.

— Але я створив їй такі умови,— розвів руками Адам.

— Мабуть, перегріли. Додаткове тепло і підживлення призводить до додаткових паростків,— відповів Сідалковський.— А може, вона посіяна не на тому ґрунті? Ваша Єва, Адаме, очевидно, не дуже декоративна. До життя у затишній кімнаті вона не пристосована. Тим більше, на шістнадцятому поверсі. Може, вона — як гератекорпус аренаріус? — Сідалковський зіскочив зі столу. Адам здивовано глянув на нього і нічого не зрозумів.— Гератекорпус аренаріус — це по-нашому перекотиполе. Такий рослині потрібний степ і вітри, коріння вони глибоко не пускають. Навіть у Києві.

— Що ж мені робити? — тихо запитав Адам.

— У цих випадках квіти виймають з горщиків, як кохання із серця, і насаджують туди тих, що добре приживаються.

— А що ви мені порадите?

— Будьте мужчиною, Адаме. Вас ним створила природа, хоч релігія намагається переконати профспілку, що бог. Будьте, Адаме, мужчиною,— говорив Сідалковський, і складалося таке враження, що він більше дбає про красу свого стилю, ніж про розбиту молоду сім'ю.— Це єдине благо, яке нам дала природа. Не будьте ганчіркою. Жінки не люблять таких. Пам'ятайте,— голос Сідалковського бринів, як струни гітари у місячну ніч,— кохання не видається по спецталончиках, як молоко у "Фіндіпоші". Його потрібно завойовувати. А завоювавши — відстояти.

Адам дивився на Сідалковського майже таким самим поглядом, як і на Єву. Тільки Єву він кохав, а Сідалковському по-доброму заздрив. Заздрив і довіряв, бо десь у Душі був певний, що й Сідалковський такий самий нещасний, як і він. Адже і в того життя не склалося: платить аліменти. Його теж покинула дружина. Інших варіантів Адам не допускав: усіх чоловіків кидають тільки жінки. Вони — найбільше зло на землі, через них усі нещастя.

А голова місцевому "Фіндіпошу" не вгавав. Як справжній романтик, любитель моря і пригод, він навіть у цій житейській прозі бачив красу і прикрашав чиєсь горе в своїй уяві. У профспілці він ще почував себе непевно. Приблизно так, як Адам з Євою в шлюбі, і тому в розмові частіше користувався морськими термінами, ніж профспілковими.

— У вашій справі, Адаме, є тільки два варіанти. Перший — набратись мужності і залишити Єву. Пізно чи рано все одно це станеться. Такі шлюби, як у вас, кінчаються так само несподівано, як і зав'язуються. Але завдання профспілки,— Сідалковський підійшов до сейфа, якого Чигиренко-Репнінський пофарбував під добре підсмажений каштан,— врятувати будь-якою ціною вашу в минулому здорову і міцну сім'ю. Хоча я з практики знаю,— поклав руку Адамові на плече і завмер у позі молодого актора,— жінки, які пускаються в плавання, рідко повертаються до рідних гаваней. Хіба що тоді, коли в чужих несподівано зазнають аварій. Але й після цього, оговтавшись, при першій

же нагоді знову піднімають вітрила і йдуть з попутним вітром, часто навіть без компаса і карти.

Сідалковський сів у крісло, вийняв з шухляди розцяцьковану імпорتنу коробку з дорогими сигаретами. Чомусь раптом згадав Мурченка. Щось у них з Адамом було спільне. Але що саме? Мабуть, доброта. У Сідалковського теж було дещо спільне з Мурченком. Але що саме? Певне, сигарети, яких він не палив, як і Славатій, котрий носив їх для "форсу". А якщо вже палив Сідалковський, то палив так красиво, що йому заздрили навіть курці, котрі на цій справі давно викурили з рота зуби. Сідалковський узяв коробку і подав Адамові.

— Паліть,— запропонував він. Адамові від такого жесту хотілося заплакати, Сідалковському — розцілувати. Себе.

— Дякую. Не навчився,— сказав Адам так, ніби виправдовувався в чомусь.

— Чоловіки ж — абсолютна протилежність жінкам,— філософствував Сідалковський далі, ховаючи сигарети на місце.— Чоловіки — як Магеллани. Вони теж часто пускаються у подорожі, хоча й не кругосвітні, але, як правило, повертаються назад, додому, і здебільшого розчаровані: або в своїй власній дружині, або в чужих. Щоправда, під час таких подорожей вони при першій же нагоді не забувають кинути якір у невідомій, і тим прекрасній, гавані. Ви мене розумієте, Адаме?

Адам напівствердно кивнув головою.

— Жінки кругосвітніх мандрівок не роблять, вони навечно залишаються у нововідкритій гавані. Якщо ж і та гавань їх не задовольняє, продовжують пошуки незайманих материків. Отак, дорогий друже,— закінчив Сідалковський.— Чим профспілка вам може допомогти? Боюсь, нічим. Але Євою ми займемось. Це наш обов'язок... Наш і адміністрації.

В Адама на віях повисли сльози, як краплини води на невідремонтованому жеком крані у квартирі Карапет.

— Якщо ви впевнені, що Єва в плаванні, але недалекому, то завтра негайно принесіть її фотографії,— у Сідалковського раптом народилась ідея, і він загорівся, як фіндіпошівський сейф під сонячним промінням.— Бажано в профіль і анфас.

Адам, який більшу частину свого свідомого життя провів з цифрами, а не з жінками, підвівся й запитав:

— А розмір? Який розмір фотографій?

— Тринадцять на вісімнадцять, якщо є, і на весь зріст. Адже вашу Єву не всі у "Фіндіпоші" бачили?..

Адам вийшов. Сідалковський хотів був залишитися в кабінеті, але, почувши у коридорі шум, вийшов і собі. Виявилося, що з далеких північних мандрів приїхав Даромир Чигиренко-Репнінський. Біля його майстерні зібрався натовп. Чигиренко стояв у позі Брюллова і щось гаряче розповідав. Від нього віяло північними вітрами, солоною таранею і нічним багаттям на березі моря. Чигиренко-Репнінський, нарешті, закінчив свою картину і виставив її на суд. Він жваво щось пояснював Ховрашкевичу, а той весь час перебивав:

— То ти мене, Даромире, послухай. Тут треба, я тобі скажу, так...

Даромир, що заріс більше, ніж це було можливо, кивав головою і тут же на ходу домальовував останні деталі, що були ще свіжі, як фарба. Пензель у Даромировій руці поводив себе так, наче ним стирають порошок чи павутину.

Фіндіпошівці розглядали картину, але кожний чомусь від неї відступав, намагаючись заховатися за спиною товариша. Нещадим нічого не зрозумів, але коли підійшов ближче, зробив те ж саме. Він глянув на новий шедевр Даромира — і йому стало ніяково за своє взуття. Тепер він зрозумів усе. Один Сідалковський стояв попереду них і сприймав естетичну вартість картини з олімпійським спокоєм. За своє взуття йому червоніти не доводилося...

Чигиренко-Репнінський з погордою оглядав своїх цінителів, які стояли принишклі і зовсім маленькі на її тлі. Тільки Зося дивилася на неї з висоти, і то недовго, бо негайно пішла, так і не зрозумівши захоплення фіндіпошівців.

— Ради таких черевиків варто жити,— мовив Сідалковський.— Гарне взуття. Як дитинство в спогадах.

Ховрашкевич неприязно стрельнув на нього з-під своїх кошлатих брів і замислився, підшукуючи якусь мудру фразу. Він, безперечно, знав усе і розумівся навіть на картинах Чигиренко-Репнінського. Але його на полотні зацікавило не взуття, а те, чому червоніє черешня, коли досягає. Це явище не вміщувалося в теорію імпресіонізму, і він ретельно шукав інших пояснень.

Нарешті Ховрашкевич таки знайшов його і розпочав пояснювати:

— То я вам скажу так...

— Де б його собі таку роботу знайти? — раптом розкололась стеля, і всі обернулися, глянувши на Стратона Стратоновича, що наближався до них, як МАЗ.— М-м-мда-а-а! Тільки поприходили! Не встигли місця нагріти! Уже патякають! Зранку! Умитися треба! Ну й роботка ж! А у відрядження їхати нікому! Руки тремтять! Хто ж попит вивчати буде? Бухгалтері!

Усі мовчки почали розходитися. Один Ховрашкевич дозволив собі залишитися і сказати:

— От Стратон Стратонович вам пояснить, що й до чого...

— Розмазня,— кинув Стратон Стратонович і пішов далі по коридору з виглядом криголама, перед яким розламуються айсберги.— Маргарито Ізотівно, хто питатиме, я в Києві. На симпозіумі!

Усі полегшено зітхнули і поспішили до Маргарити Ізотівни дізнатися, чи не збирається на симпозіум ще й Арій Федорович.

Даромир, як завжди, сідав у приймальні навпроти Зосі, брав аркуш цупкого паперу і фломастером накидав перші штрихи до майбутньої картини. Зосі він пояснював, що таке імпресіонізм, абстракціонізм, модерн.

— А до якої течії ви належите, Даромире? — цікавилась Зося, а Маргарита Ізотівна несподівано гнівалася.

— У мене модерн тісно переплітається із абстракціонізмом.

Останнє слово страшенно негативно діяло на Дульченко. Вона на нього реагувала, як індичка на червоний кашкет чергового по вокзалу, мінялася на обличчі й зауважувала:

— І не совісно вам так говорити молодій дівчині? Як у вас язик не стане поперек горла?

Які асоціації у неї викликало слово "абстракціонізм" — навіть Ховрашкевич не міг здогадатися. Даромир піднімався, знизував широкими, як шафа, плечима і виходив геть.

— Що ця баба розуміється на мистецтві,— заочно лявся він.

А Маргарита Ізотівна тим часом сідала на свого улюбленого коника і навчала Зося:

— Зосенько! Красунечко ви моя! Не вірте жодному чоловікові на світі. Усі вони брехуни і шарлатани. У мене є досвід, повірте мені. Думаєте, цей бородач кращий? Ви вірите його листам? Він же десь на Півночі шлявся. Думаєте, йому картина була потрібна? До жінки їздив.

— Він же неодружений,— заперечувала Зося.

— Усі вони неодружені. А як тільки візьме вас, виявляється, аж на двох аліменти платить. Візьміть цього... Нашого красеня... Сідалковського.

Зося раптово спалахувала і заплющувала очі, що покривалися тендітними, рожевими, з синіми прожилками повіками, котрі скидалися на великі пелюстки ранкової незабудки.

— Його ошукали,— захищала Сідалковського Зося.

— Хто ошукав? Хто ошукав? Ви йому вірите? Такого ошукаєш! Він сам добрий ошуканець. Я їх усіх знаю. Знаю і ненавиджу. І повірте мені, Зосенько, Дульченко ніколи ні за кого не вийде заміж... Спом'янете моє слово. Я не буду Дульченко, коли це слово порушу...

РОЗДІЛ V,

в якому розповідається про красиві фотокартки в профіль і анфас, оголошення, збори у "Фіндіпоші", зміцнення сім'ї і професійну хворобу

Фотокартки Адам приніс наступного дня. У Баронецького їх було стільки, як у Дульченко рецептів на приготування борщів. Сідалковський не без цікавості взяв пачку фотографій і глянув на першу-ліпшу.

— М-так,— він звів брови і загадково похитав головою, що Адамові спочатку навіть не сподобалося.— Ваша Єва, Адаме, створена богом. Це вам кажу я — переконаний від природи і виховання атеїст. Гарна, аж страшно...

— А в житті? Побачили б ви її в житті, Сідалковський! — зрадів Адам.

— Покличте до мене, будь ласка, Чигиренка-Репнінського,— сказав він до Адама, не звертаючи на його слова жодної уваги.

Адам вибіг з таким виглядом, ніби з Євою уже все позитивно вирішилося. Даромир ходив ліниво, здавалося, ніколи нікуди не поспішав і завжди про щось думав, забуваючи навіть привітатися.

— Єва покидає рай,— повідомив він Даромира, коли вони залишилися вдвох.—

Тепер місцевком "Фіндіпошу" починає вести боротьбу за існування любові Єви до Адама. Агнець божий у розпачі. Необхідне негайне втручання...

— А що від мене вимагається? — не зрозумів Чигиренко.

Сідалковський, заклавши руки за спину, міряв квадратуру свого кабінету. "Не та поза,— підказав йому Сідалковський-другий.— Перед художником ходиш,— а всього метр сімдесят дев'ять". Євграф випростався.

— Від вас, Даромире, вимагається небагато. Написати оголошення: "П'ятниця — день зміцнення сім'ї. Початок о 15 годині". Як завжди. Але дуже вас прошу: зробіть це гарно. Без модерну. Ви знаєте, я прихильник класики модерн мені не імпонує.

Чигиренка-Репнінського ці слова зачепили за живе.

— То зверніться до Маргарити Ізотівни. Вона видрукує вам на машинці.

— Даромире,— зиркнув на нього Сідалковський поглядом представника іншої мистецької течії.— Ви мене ображаєте. Я ж маю право на суб'єктивність. Будь ласка, не нав'язуйте мені своїх смаків.

— Але у нас завжди оголошення друкувалися...

— Тепер будемо жити і писати по-новому.

Даромир почував себе десь приблизно біля вуха і перевів погляд зі своїх черевиків на блискучі штиблети Сідалковського.

— Життя зіткане з протиріч,— процитував свій внутрішній голос Сідалковський.

— Ви про що? — запитав Даромир.

— Про взуття на ваших ногах і на ваших картинах.

— А-а, то, знаєте, все ніколи,— мабуть, Чигиренко-Репнінський почервонів, але Сідалковський того, що називається обличчям художника, не знайшов і нічого конкретного не міг сказати.— Картини дуже багато часу забирають. Особливо ескізи шапок та фіндіпошівські транспаранти. А це ж не моя робота.

— Я вас розумію: мистецтво вимагає жертв, але взамін, бува, дає безсмертя,— у Сідалковського був благодушний настрій, як у людей, котрі виходять з комунальної лазні з глибоким переконанням, що цього разу не забуто нічого. Навіть рушника.

Чигиренко-Репнінський круто повернувся і вийшов. Жартів він не любив, а претензій на дотепи й поготів.

Збори у "Фіндіпоші" проходили, як свято. Тут, нарешті, всі збиралися у повному складі. Ковбик, як завжди, сидів у президії і обирався головою. Нещадим вів протокол. Часто доводилося секретарювати й Сідалковському, але тоді він просив писати протокол Панчішку чи Зосю, боячись зіпсувати свій почерк.

— Стане як у лікаря,— казав він.— Кури сміятимуться.

З того часу, як профспілкові збори проводив у "Фіндіпоші" Сідалковський, на них ішли, наче в касу за преміальними чи "прогресом", як називав Панчішка прогресивку: весело, життєрадісно і, головне, згуртовано. Не любив цього діла тільки Ховрашкевич. У пошуках затишного місця він натикався на стільці чи на Зосині довгі ноги, щось незадоволено бурмотів собі під ніс і залазив, нарешті, під вішалку. Це викликало в усіх легеньку посмішку, але не сміх, бо, знаючи хворобливе себелюбство Стратона

Стратоновича (він тільки собі дозволяв посміятися з Ховрашкевича), усі боялись і того, й другого. Ховрашкевич був з Ковбиком на лівій нозі, і до нього ставилися (принаймні про людське око), як у райцентрі до шофера, що персонально возить голову райвиконкому.

Нарешті Ховрашкевич вмощувався під вішалкою, як падишах під пальмою-віялом, і звідти холодним поглядом обстрілював Сідалковського, якого зненавидів, як і теорію Чарльза Дарвіна.

Ковбик напускав на себе серйозності і сидів, як пам'ятник, витесаний з монолітної брили. На столі, перед Стратоном Стратоновичем, немов біля підніжжя піраміди, стояла чорна мініатюрна авторучка-ракета. Це була улюблена авторучка Стратона Стратоновича. Вона була знаменита тим, що саме нею Ковбик накладав на всілякі документи негативні резолюції. Коли Стратон Стратонович брався за неї, у фіндіпошівців холола кров у жилах.

Сонце опустилося трохи нижче zenіту, не боячись, заглянуло крізь вікно, позолотило своїми проміннями горде й незалежне обличчя Стратона Стратоновича, і він одразу забронзовів, посоліднішав. Сідалковський глянув на нього, і йому здалося, що Ковбик скидається на баню лаврської дзвіниці. У Сідалковського зі старовиною не було пов'язано нічого, хіба що залікова книжка студента історичного факультету та накрохмалені Ією білосніжні манжети, які трішки асоціювалися з іспанським жабо початку XVI століття, але відносилися до того періоду, коли столиця Іспанії ще перебувала не в Мадриді, а в Толедо.

Збори були в розпалі, як жнива на полях під Кобилятином-Турбінним. Ховрашкевич сидів на них, наче сектант-адвентист на лекції войовничого атеїста, і душа в нього закипала, мов тульський самовар на вітрі. Ми не будемо до подробиць описувати технологію зборів. Бо одні лише виступи, які згодом складатимуть фіндіпошівський протокол, із часом будуть переписані гарним почерком Сідалковського і прирівнюватимуться до половини нашого роману, а промова Ховрашкевича, який несподівано запалювався і теж хотів якщо не подати, то хоч розробити чиясь ідею в деталях, дорівнювала двом з половиною розділам і відрізнялась від них тим, що не мала ні початку, ні кінця. На порядку денному стояло три питання.

Перше: п'ятниця у "Фіндіпоші" — день зміцнення сім'ї. По другому пункту програма була поширена. Його чекали з більшим нетерпінням, ніж третій, бо ще не всі знали, що третій набагато цікавіший за другий. Культмасові заходи раніше зводилися в основному до поїздок в Умань, у Софіївку, та в кіно. Але оскільки ні в кого ніколи не було часу, то в Умань ніхто і не їздив. Кіно відвідували, але здебільшого в індивідуальному порядку. З приходом Сідалковського у "Фіндіпош" усе пішло по-іншому.

Цього разу Євграф говорив, що вже час надати шефську допомогу підшефному лісництву, де водяться ондатри та виловлюються для експериментів їжаки. Пора організувати у "Фіндіпоші" самодіяльність, залучивши до цього й членів родин, та негайно виїхати з шефським концертом у ліс. Одна лише музична сім'я Бубона могла дати пару концертів. Карло Іванович добре грав на барабані. Особливо вдатно вибивав

на тарілочках "Бариню" та "Гоп, мої гречаники". Дем'ян, який свого часу для загального розвитку відвідував музичну школу при якомусь клубі, міг акомпанувати мамі — Мацесті Єлізарівні, котра так задушевно виконувала романс "Скажи, нащо тебе я полюбила", що всі сусіди починали ридати.

Ховрашкевич запропонував організувати квартет "Фіндіпошу". Замість класичного (дві скрипки, альт і віолончель) він пішов на варіації: одну скрипку (Масик Панчішка), одну гітару (сам Ховрашкевич), барабан (К. І. Бубон) і віолончель (Муза Бубон). Окрім цього, Сідалковський попросив Ховрашкевича, як провідного науковця, прочитати лекцію лісникам про нові досягнення в селекції на тему "Штучний добір", зокрема про схрещування ондатр з їжаками в умовах лісостепу. Михайло Танасович, був, здавалося, не проти лекції, але Стратон Стратонович сприйняв таку пропозицію за насмішку над своїм улюбленцем і категорично заборонив, мотивуючи заборону тим, що всякі схрещування — функції науково-дослідних інститутів і лісникам це ні до чого.

Розподілені були й інші ролі. Адам Кухлик мав виконати пісню "І чого тікати?". На біс — "Коли розлучаються двоє" або "Скажи мені правду". Нещадим пообіцяв підготувати арію Остапа "Що ти вчинив?" з опери "Тарас Бульба". Ця арія пропонувалася Стратону Стратоновичу, але він категорично відмовився брати будь-яку участь у концерті. Дульченко і Чудловська складали дует і мали співати всього одну пісню "Два кольори". За "біс" усі були спокійні: вдруге їх не викличуть, а якщо слухачі раптово почнуть стріляти (мається на увазі сидіннями стільців), то щоб не розцінювалося, як останній номер програми.

Сторінку сатири й гумору та роль конферансьє брав на себе Панчішка. На Чигиренка-Репнінського покладалися обов'язки старшого художника-декоратора. Старшого на той випадок, якщо в лісництві раптом виявиться свій художник. Загальне керівництво випадало на долю Ковбика.

З третього питання виступив сам Сідалковський. Насамперед він повідомив усіх членів профспілки, що віднині п'ятниця — день зміцнення сім'ї. По-друге, зачитав заяву Адама Кухлика.

— Єва,— казав, не поспішаючи, він,— одержала від своїх батьків спадщину, але у вигляді пережитків минулого. Ми знаємо, що в наших здорових і нормальних сім'ях почуття перевіряються, як гроші, не відходячи від каси. Єва, судячи із заяви Адама, чомусь порушила це святе правило і тепер перевіряє ті почуття десь на стороні, далеко від дому і від чоловіка. Наш обов'язок — перевірити Єву і викоринити те, що ми образно називаємо вчорашнім днем. Саме з таким проханням — зберегти сім'ю і любов — звернувся до нас,— Сідалковський підняв заяву, як прапор,— наш найактивніший член профспілки, її скарбник — Адам Кухлик, вибачаюсь, Адам Баронецький. Він, як ми знаємо, тільки один настільки точно і своєчасно платить членські внески, що йому може позаздрити навіть пошта. А особливо — телеграф. Тому місцевком разом з адміністрацією вирішили,— Сідалковський кожне слово карбував, як металеві карбованці,— перевірку поведінки Єви, пробачте, як вашої дружини прізвище? — звернувся до Адама.

— Гранат. Єва Гранат,— ледве вимовив Адам, зворушений і розчулений промовою Сідалковського.

— Так-от: перевірка поведінки Єви Гранат покладається на голову "бюро уваги", нашого найдостойнішого і найзразковішого сім'янина, шановного Карла Івановича Бубона! — урочисто закінчив він.

— Пробачте, шановний, але у мене професійна хвороба... А для перевірки треба ходити, бігати. У мої роки за молодими жіночками...

— У ваші роки, Карле Івановичу, тільки за молоденькими й гасати,— кинув репліку Ковбик.

— Пробачте, Стратоне Стратоновичу, але в мене, я вибачаюсь, хвороба. По-латині не знаю, як називається... Я не провізор...

— То у мого знайомого теж була така хвороба,— несподівано підвівся з-під вішалки Ховрашкевич.— Але, то я вам скажу, він тільки його ходінням і вилікував. Ходіння — то найкращий засіб боротьби з тими професійними хворобами...

— А чому б ото вам, шановний, не піти? Ви у нас, пробачаюсь, старий парубок. Вам з боку сімейного життя ніщо не загрожує.

— Що ви з нього, Карле Івановичу, візьмете? А якщо воно раптом на тій Єві одружиться? Гляньте, жінчина яка? Така обплутає не одного Ховрашкевича,— промовив Ковбик, передаючи Бубонові, як естафетну паличку, фотокартки Єви.

Карло Іванович глибоко зітхнув, витер з лисини піт і сів з виглядом людини, готової на все, навіть на подвиг в ім'я збереження чужої сім'ї.

РОЗДІЛ VI,

в якому розповідається про генеральські аксельбанти, гарний почерк, наклепи, повторення історії, пані Віленську, сніги Кіліманджаро, одинадцятий подвиг Геракла, темне і загадкове царство Аїда

Грак прийшов рівно через тиждень.

— Точність — ввічливість королів. Неточність — ввічливість ветеринарів,— безцеремонно зустрів його Сідалковський.— А я вже гадав, ви поїхали до села. Поміняли генеральські аксельбанти на кохання, і, знаєте, стало раптом жаль вас, як чогось передчасно втраченого. Я відчуваю, що мені вас у житті не вистачає, Грак. Шосте чуття підказує. Сідайте. Чого ви стоїте, як на заліку? Ви вже не студент.

Грак сів. Сідалковський вийняв пилочку для нігтів і заходився їх підточувати.

— Як поживає Сабанєєв?

Грак підвів на нього очі — погляд у нього був розумний, але туманний, як матове скло.

— Важко мені з вами, Грак. Важко, але приємно. Підтекстів ви зовсім не вловлюєте. Від образності далекі, як я від канцелярії православної церкви. Скажемо простіше й доступніше. Окунцями займалися?

— Займався,— ожив Грак.— Навіть пробував юшку варити. Товаришка допомагала...

— Та, що збирається виходити за механізатора широкого профілю?

— Вона не виходить.

— Ну, так вийде. А ви їй так нічого й не сказали. Ай-яй-яй! Це дуже негарно з вашого боку — використовувате дівчину, як посібник по варінню юшки. Ну, гаразд. У Сабанєєва, значить, заглядали?

— Навіть законспектував.

— Будову тіла риби вчили по схемах чи по фотографіях?

— По малюнках.

— Це трохи гірше, але нічого. Як бачите, Грак, академію скінчити мало, потрібно пройти ще університети. Отже, за діло. До Стратона Стратоновича я піду сам. Якщо він виявить бажання подивитися на вас — покажу. Сидіть у кабінеті, але, дуже прошу вас, не зачіпайте паркету. Краще повторюйте пройдене,— Сідалковський вийшов.

— Стратон Стратонович у себе? — привітавшись, запитав у Дульченко.

— Нема! — відрубала по-єфрейторськи Маргарита Ізотівна.— Вийшов.

Сідалковський поглянув на Зося — та заперечливо і ледь помітно похитала головою. Зося для фіндіпошівців була за барометр. По ній вгадували настрій Ковбика, визначали, коли можна було заходити до Стратона Стратоновича, а коли краще не йти. Якщо Зося мовчки й заперечливо похитувала головою, то це означало, що стрілка показує на бурю. Якщо стенала плечима знизу вгору, то це означало: погода сонячна, але з хмарами. Коли голова у Зосі опускалася різко вниз і при цьому заплющувалися очі — це означало, що у Ковбика настрій сонячний, без жодної хмарки на обрії. Якщо стенала плечима і одночасно розводила руками, то можна було йти, а можна й вертатися. Цього разу Зося просто здивовано підняла праве плече і ледь помітно кивнула головою: "Стратон Стратонович є, але Королева Марго не пускає".

— Дивно,— промовив Сідалковський.— Тільки-но телефонував: "Сідалковський, зайдіть до мене", а тут...

— Якщо телефонував, то зайдіть,— розсердилась Дульченко.

Стратон Стратонович був у кабінеті не сам, а з Ховрашкевичем. І Сідалковський одразу відчув, що мова йшла якраз про нього. Останнім часом Євграф чомусь не подобався Ковбику, і той дивився на нього, як нумізмат-початківець, якому підсунули блискучу монету, подаючи її за дорогу й рідкісну, а вона виявилася звичайною, та ще й абсолютно сучасною.

Ковбик і сам не знав, що саме йому не подобається в Сідалковському. Чи не ця його претензійність, імпозантність, оце хизування? "Машкара це все",— думав про нього Ковбик. Хоча зовні вони, здавалося, не відрізнялися нічим. Обидва носили сучасні костюми й краватки. Той і той читав періодику, але загалом щось їх різнило й відкидало в різні боки. Сідалковський підкреслено розмовляв чистою літературною мовою за випуском останнього доповненого і переробленого групою мовознавців правопису. Він не вставляв у речення жодного архаїзму і не пересипав свої виступи діалектизмами. Навіть подільськими *. Так переважно розмовляють тільки співробітники видавництва "Наша школа", але й то не під час перерви. Все це давало підстави Стратону Стратоновичу казати на Сідалковського: "Інтелігент собачий".

Ховрашкевич у цьому його повністю підтримував, а зі свого боку виливав на

Сідалковського і своє відро помий. Тепер вони обидва жалкували, що прийняли Сідалковського на роботу, і навіть були певні, що він незабаром цілком замінить Варфоломія Чадюка.

— Такі правильні завжди доноси пишуть,— казав Ковбик.

— То, скажу вам, я вже бачив, як він годинами сидить і виводить кожну літеру, ніби Даромир взуття на картинах. То такий почерк виробляється не випадково...

— Хай пише! — опускався у крісло Ковбик.— Тільки ті епістоли на його голову.

Сідалковський і справді удосконалював свій почерк, але над словом чи стилем він не працював. Його цікавило тільки накреслення літер, їхня, так би мовити, наглядність, естетичність, краса. Стилю у нього не було. Навіть епістолярного. Отже, Ховрашкевич даремно запевняв Ковбика у протилежному. Будь-яка анонімка, що приходила за підписом "групи товаришів" чи "трудолюбивих", до Сідалковського не мала аніякісного відношення.

— Недаром воно очі опускає додолу,— казав у цих випадках Стратон Стратонович.— Чує кішка, чиє сало з'їла.

Але він помилявся. Над літературним словом Сідалковський почав працювати випадково. Біля київського центрального гастроному, де на автоматах з газованою водою хтось гарним почерком вивів: "Товариші алкоголіки! Не забирайте, будь ласка, стаканів. Людям нічим воду пити".

Поки Сідалковський читав це оголошення, до нього підійшов незнайомец, підтягнувся до вуха і тихо мовив:

— Слухай, дай двадцять шість коп на сухвино...

— Ставайте в сухдок і на незнайомих не тикайте. Це інколи вкорочує життя і частенько приводить до фізичних травм... Не моральних,— підкреслив Сідалковський,— а саме фізичних!

Сідалковський вважав себе людиною вихованою, і сам казав усім тільки "ви". Але коли йому тикали, він морщився, неначе від гнилого помідора. Такого звертання без ускладнень, як і гонконгського грипу, він не терпів.

— Пробачте, професоре. Чи ви журналіст? — розгубився алкаш.— У вас така вимова. Чиста, як дев'яностошестиградусний спирт. Позичте карбованця...

Від гарної вимови, зрозумів Сідалковський, його акції, як і ціни, піднімаються. Він добрішав, наче тісто на дріжджах. Та й діватися було нікуди. Якщо відмовиш, то він знав: слово "професор" перетвориться на протилежне йому поняття. Сідалковський, особливо Сідалковський-другий, такого допустити не міг, хоч поруч і не було знайомих. Компліменти для Євграфа — як для жінки прикраси. Він витяг останнього карбованця.

— Металевими, сподіваюсь, берете?

— Дякую, професоре,— слова для п'яниці не коштували нічого, але в душу Сідалковського залягали, як металеві карбованці в гаманець.

Євграф навіть не оглянувся і пішов геть. Так ходять тільки закохані, що несподівано полаялися, або молоді актори кіностудії, які одержали свою першу роль, але ще її не зіграли...

— Що у вас? — запитав Ковбик, дивлячись поверх окулярів на Сідалковського.

Ховрашкевич підвівся, притис, як кошеня за голову, цигарку до дна попільнички і придавив. З неї тільки дим пішов.

— Я піду,— промовив він.

— Залишайтеся,— наказав йому Ковбик у формі прохання.

— Може, мені іншим разом зайти? — запитав Сідалковський голосом, який не сподобався не тільки йому, а й навіть його двійникові.

— А чого ж? Давайте вже одразу!

"Доля Грака повисла на волосинці,— подумав він.— Сказати, що Мурченко прислав, чи краще від себе?" Сідалковський зрозумів, що Грак йому не байдужий, хоч ставиться він до нього якось неприязно.

— Товариш на роботу проситься. Має направлення.. у село. Але каже,— додав від себе Сідалковський,— направлення — добре, але у "Фіндіпоші" — краще...

— Хто він? — не зовсім дружелюбно перебив його Стратон Стратонович.

— Закінчив сєгеакадемію. Ветеринар. Диплом з відзнакою...

— Хоч гарне чи миршаве?

— Та непоганий,— абстрактно відповів Сідалковський, хоч і відносив себе до прихильників класицизму.

— Мо' взяти на відділ вичинки? Ветеринар же... Як ви дивитеся? — Ковбик повернув свою важку голову до Ховрашкевича.

— То я вам скажу так, якщо анонімок не писатиме, то, я гадаю, можна взяти...

— А як же ти його визначиш? З виду людина ніби й нормальна. Розумна. Начебто інтелігент,— Ковбик не спускав очей із Сідалковського, як Ховрашкевич з піддослідного їжака.— А доноси пише. Ще й почерк який. Хоч дипломи виписуй. Хоча б міняло.

"От сволота! — розізлився Сідалковський.— Куди гне... Невже й справді думає, що ті дві анонімки — моя робота?"

— Так непоганий, кажете? А що воно хоч може? Не цікавились? Рибу ловити вміє? А то у неділю ні з ким і до Барінова на ставок з'їздити. З вами ж, Сідалковський, не поїдеш. Ви ж інтелігент. Мабуть, і черв'яка в руки брати боїтесь, нігті лаковані,— кольнув його Стратон Стратонович.

Ховрашкевич не приховував зловтішної посмішки.

— Якщо запросите, то поїду з великим задоволенням,— відповів Сідалковський.

— А ловити вмієте?

— Може, не так, як ви. Але дитинство над річкою провів.

— І що ж ви стьобали, коли не секрет?

— Та все було: окунці, плотвичка, окленці, верховодки, коблики. Траплялося, й раки йшли на черв'як, в'юни...

— Уявляю, в якому жабурині ви ловили, коли раки на вудку йшли,— Ковбик опустив окуляри і глянув на Сідалковського нормальним поглядом.

Ховрашкевич неприємно завоштузився на місці, потім піднявся й вийшов.

— Значить, і раків тягали? — перепитав Ковбик.— Великих?

— Та траплялися чималі.

— Після війни їх було,— загорівся Стратон Стратонович.— Бувало, уранці встанеш! Вийдеш на берег! Ступити ніде! Кишить! Набереш у кошик! Принесеш додому! Кинеш у відро! Киплять! Слина виділяється! Пара ніздрі лоскоче! Пошлеш старого у чайну! А пива нема! Серце обливається кров'ю! Які колись були раки! Тепер і в Барінова не такі! Мацюпусінькі! Під мікроскопом розглядаєш! — Стратон Стратонович припалив цигарку і затягнувся так страшно, що Сідалковський подумав: дим назад через рот не повернеться, через вуха вийде.— А де ж те миршаве? Це те, що до вас тільки-но зайшло?

Сідалковський мовчки кивнув головою. "І це вже знає. Ховрашкевич доніс".

— Звідки ви його знаєте?

— Мурченко до вас прислав, але він випадково потрапив до мене, коли ви були на симпозіумі,— мазнув Сідалковський по душі Ковбикові.

— То нехай зайде. Тільки дивіться мені, Сідалковський. Візьму, але вся відповідальність на вас. Якщо ще й цей анонімки писатиме, то я вже не знаю, як ми далі житимемо. Усіх розженуть і "Фіндіпош" закриють. Не доживемо до ювілею.

— Я думаю, анонімки — то робота Чадюка.

— Ви так думаєте? А Може, Нещадим? Це у мене теж Чадюк...

— Цього я не можу сказати,— відповів Сідалковський, хоч у душі не міг з цим не погодитися.

— А може, ви пишите, Сідалковський? — пішов по прямій Стратон Стратонович.— Щось уже дуже схожий почерк.

— І ви кліюнули на вудочку Ховрашкевича? Він же просто сліпий у своїй неприязні до мене. Він...

— А чим це викликано? Не підкажете, Сідалковський? — примружив очі Стратон Стратонович.

— Боюсь, що тут нічого не сказав би навіть сам Юрій Дрогобич.

Стратон Стратонович з Юрієм Дрогобичем особисто не був знайомий, а тому без алегорій запитав:

— А що з цього приводу каже Дрогобич?

— Боюсь, що нічого. Він тут безсилий, хоч і є автором "Прогностичного судження".

— Оракул, значить! Ну, добре,— Стратон Стратонович вважав це вже патяканням, а для цього, як він казав, досить у "Фіндіпоші" Ховрашкевича й Дульченко. Тому наказав просто, без натяків: — Хай заходить, той ваш риболов. Як його хоч прізвище, а то при знайомстві обов'язково забуду. Думаю, це не дуже велика історична постать?

— Наполеончик,— охрестив його Сідалковський офіційно.— Прізвище Грак, Євмен Миколайович. Прописки нема, але буде. Весілля теж. Після сватання.

— Гаразд, кличте,— сказав Стратон Стратонович і зайняв позицію за своїм шведським столом, зробленим з карельської берези під морений дуб.

Грак увійшов повільно, ніби за продуманим заздалегідь сценарієм. У перші ж

хвилини відчувалося, що ця сцена у нього давно награна, але вже були й помітні режисерські поправки, які, очевидно, встиг внести Сідалковський. Грак у Ковбика довго не затримався, по дорозі чимось сподобавшись Зосі, і через кілька хвилин туди ж викликали Сідалковського.

— Слухаю вас, Стратоне Стратоновичу,— сказав Сідалковський, ледь стримуючи посмішку, що, здавалося, ось-ось з'явиться на його вродливому обличчі, яке він так беріг від передчасних зморщок.

— Ну, й кадру ж ви мені підшукали! — похитав головою Ковбик.— Такий далеко піде, якщо не з'їдять його мухи. Ну й лиже. Ну й говорить. Ну й майстер! Питаю, чого вирішив у нас працювати. Що воно, думаєте, сказало? Мені, каже, аби під вашим керівництвом хоч рік попрацювати, уже це дасть більше, ніж отих п'ять років в академії. Відчуваю, що сволота, але приємно,— у Ковбика був настрій — як на початку кварталу.— Говорить, дивиться тобі в очі і не моргне. Бере якимись невидимими щупальцями за серце і не відпускає. Яюсь огидно, але й приємно. По нервах так лоскоче, що й гніву нема. Що воно за їдне? Просто цікаво. Беру для інтересу на місяць, а там побачимо. Так що несіть, Сідалковський, пляшку. Тільки тієї "Екстри" не беріть. Печінка після неї ние. Спасу нема! А вранці починає канудити! Місця собі не знаходиш! На місяць починаєш вити...

Через два дні розпочалося сватання Грака до Зосі Чудловської. Сідалковський уже зважив і порадив Гракові передусім завоювати серце Дульченко, яка у "Фіндіпоші" вважалася неофіційною Зосиною опікункою. Сідалковського мало цікавило саме одруження. Його більше цікавила сама Ідея. Він хотів повторення самого себе, хоч не розумів, для чого це йому потрібно. Мабуть, просто для цікавості: вийде чи не вийде?

— Гарна ж вона. Щоправда, трохи висока, але така вже природа людська: високі одружуються на низьких, малі — на великих, добрі — на поганих, злі — на хороших. І так далі, Грак. Життя зіткане з протиріч,— повторював Сідалковський свою улюблену фразу.

— Вона мила, доктор. Але ж позбавлена будь-якої жіночності,— опирався Євмен.

— Грак, будьте самокритичні. Але до кінця. Гляньте на себе. Дзеркалом я особисто вас не можу забезпечити, але в туалеті є вікно на чорному фоні. Вашу фігуру охопить на весь зріст. Я пішов у приймальню. Ви через хвилину-дві за мною. Довго не затримуйтеся.

— Зося — донька генерала Чудловського. Це ви повинні пам'ятати, Сідалковський,— нагадала йому Маргарита Ізотівна.— Вона за якогось там Грака не піде.

— Пробачте, Маргарито Ізотівно, але Грак — це майбутній фельдмаршал. Ви бачили, як він ставить ноги, коли ходить?

— Що мені до його ніг...

— Пробачте, Маргарито Ізотівно, я вас тільки питаю, чи ви бачили, як він ставить ноги, коли ходить? Зверніть увагу. Це дуже важливо. Носки нарізно, а п'яти всередину і трохи наперед. Так на землі ходили тільки двоє: Грак і Наполеон Бонапарт Перший.

— Не морочте мені голови. Грак — не Наполеон.

— Це правда, але в Грака стільки енергії,— правив своєї Сідалковський.— Коли б хоч десяту частину цієї енергії Наполеонові, ми б сьогодні з вами, Маргарито Ізотівно, розмовляли чистою французькою мовою: "Сампантре сампанп'є..."

— Ще чого не вистачало!

— Таке селяві. Грак — людина надзвичайно енергійна. Заводиться з першого півоберта, як "Жигулі" останнього випуску.

— Він їй не пара,— категорично заявила Дульченко.— Малий, низькорослий і видовжена пика, як у коня...

— Пробачте, Маргарито Ізотівно, це сприймати Граку як комплімент чи як нещастя?

— Це погано. Стратон Стратонович сказав, що з такою мармизою благородним не будеш.

— Фу-у! Маргарито Ізотівно,— зморщився Сідалковський і відступив крок назад.— Від такої жінки і чути такі слова.

— А я що?! Я не свої слова кажу,— Маргарита Ізотівна спалахнула.

— Вам такі слова не до лиця, як погана сукня... Сідалковський не договорив. У приймальню зайшов Грак, широко і впевнено ставлячи ноги на паркет. Маргарита Ізотівна мимоволі звернула на це увагу. — Євмене Миколайовичу,— мовив Сідалковський,— скажіть дамам, ким ви були в армії до закінчення академії.

— Єфрейтором, а що?

— Ви чули? Ви чули, Маргарито Ізотівно? Історія повторюється! Я що казав — майбутній Наполеон! Прийшов, побачив, переміг...

— Зосі не переможе...

— Ви про що? — Грак зробив вигляд, що нічого не розуміє.

Ніхто йому на це відповісти не встиг. У проймі дверей, десь аж під стелею, з'явилася голова Зосі, тоді тулуб, а вже потім ноги. Грак кинувся до неї і тільки на такій відстані раптом відчув, що він біля підніжжя Говерли.

"Європейська жінка",— ледь не вихопилося у Сідалковського.

— Зосю, присядьте, будь ласка,— лагідно і ніжно промовив Грак.

Так говорити міг тільки він, і Сідалковський зрозумів, що у Грака чотири голоси: одним він розмовляв з ним, Сідалковським, другим — з Ковбиком, третім — із Зосею, четвертим — з Маргаритою Ізотівною. І всі голоси були різні — саме такі, що найбільше імпонували тому, до кого він у ту мить звертався. П'ятий голос Грак, певне, беріг для підлеглих, але підлеглих у нього поки що не було, і тому той голос у нього ще не прорізувався. Зося покійно присіла, Грак наблизився до неї навшпиньках. Дульченко пронизала його гіпнопоглядом.

— Зосю,— він це слово так вимовив, що навіть Сідалковський відчув: спина вкрилася гусячою шкірою.— Дозвольте, я вам щось на вушко скажу...

Грак видовжився і наблизився до рожевого вушка Зосі. Йому в ніс ударили духи "А може?" і ледь не звалили з ніг, але він мужньо вистояв. "Духи польські,— визначив

безпомилково Грак.— У неї все польське: і духи, і очі, і носик, і навіть ім'я". Він їй щось шепнув. Зося пирснула першою пригорщею сміху. Грак цмокнув її у кінчик рожевого вушка. Зося хотіла розсердитися, але тільки хотіла.

"Сніг почав танути. Граки прилетіли",— подумав, дивлячись на них, Сідалковський. Та несподівано вдарили приморозки. З боку Дульченко повіяло холодом. Сідалковський зіщулився, боячись прихопити пневмонію. Грак підібгав крильця і несподівано защебетав голосом птиці, назви якої Сідалковський не знав навіть по-латині.

— Тьотя Маруся, тьотя Маруся,— підстрибував Грак на місці.

"Чого не зробиш ради шпаківні,— міркував Сідалковський.— Грак почав витьохкувати".

— Я вам не тьотя Маруся, і взагалі — не тьотя й не сестра. Мене звати Маргарита Ізотівна,— голос ішов ніби з дна льоху тресту їдалень і ресторанів.

— Але, Маргарито Ізотівно,— Грак наближався до неї курячими кроками.

Дульченко зреагувала на його наближення і відступила на крок. Підійшла до сейфа і взяла для чогось чорнильницю, яка ще зовсім недавно носила свій порядковий номер — другий.

— Грак, не підходьте. Я вам не Зося. Це може погано скінчитися...

— Ну, що ви, Маргарито Ізотівно, що ви? — лашився Грак.

Складалося враження, ніби він підповзає до жінки на животі. У ці хвилини Євмен на когось скидався, але на кого саме, Сідалковський визначити не міг.

— Ну, що ви, Маргарито Ізотівно, ви ж така мила і добра жінка! — У Грака з'явився ще якийсь голос, заколисуючий.

Сідалковський і цього разу втратив усяку орієнтацію. Можливо, саме таким підсолодженим голосом сирени кликали до себе Одиссея. Але Євграф не був того певний, бо ніколи голосу сирен не чув.

— Я тільки вам щось на вушко,— стелився по землі хмелем Грак.— Тільки на вушко...

"Бути великій битві,—подумав Сідалковський. — Сім днів, сім ночей падатимуть з неба стріли. Шоломи тріскатимуться, як перестиглі кавуни на баштані". Та він помилився. Раптом до його вух долинув сміх Маргарити Дульченко.

— Зійшли сніги з гори Кіліманджаро,— розвів руками Сідалковський.

— Та невже? — запитала Маргарита Ізотівна, дивлячись на Грака такими очима, як Колумб на нововідкритий материк.— Я вам принесу ще не такі...

— Метаморфози! — дивувався Сідалковський.

Маргарита Ізотівна неначе переродилася. Вона виявилася напрочуд доброю і симпатичною жінкою, чого він за нею раніше не помічав, так щиро й голосно сміялася — тепер уже з дотепів Грака,— що сльози лились на підлогу. Сідалковський не міг зрозуміти, плаче вона чи сміється.

— Період пізнього Відродження,— мовив Сідалковський. — Ну й Грак, ну й кадр!— згадав він слова Стратона Стратоновича.

Навіть Карло Іванович Бубон приплив до приймальні, аби глянути, що тут

трапилося.

— Я так і думав! Нема чого робити людям,— пробурчав Бубон і поплив далі.

Маргарита Ізотівна, як дівчисько, показала йому язика.

— Альпи наші. За вами майбутнє, Грак,— вийшовши в коридор, потис йому руку Сідалковський.— Модерніст вам не конкурент, хоч віднині ви його ворог "номер один". Останнє слово за генералом. Попереду одинадцятий подвиг Геракла. Темне й загадкове царство Аїда...

Грак самовдоволено посміхався.

РОЗДІЛ VII,

в якому розповідається про інтелект, неприємні асоціації, інтуїцію, Бріжіт Бардо, імпорتنі підтяжки, перестиглі знаменитості, їхніх коханок, Карапет-старшу та її ходу

Ранок сім'ї Карла Івановича Бубона завжди був лагідний і спокійний, наче лисина на голові господаря. Бубон-старший їв гречану кашу з вишкварками. Дем'ян — капама з горіхами та липовим медом. Це підвищувало, як дізнався Карло Іванович, Дем'янів інтелект. На друге йому подавали манну кашу з козячим молоком або молоко з медом. Перше надавало Бубону-молодшому повноти і габаритності, друге — піднімало його бойовничий дух.

Муза теж любила мед, але тільки для інтелекту. Каші вона не вживала, бо це порушувало лінії, з яких в майбутньому мала вийти жіноча грація. Тому їла тільки морквяні котлети чи капустяні зрази із запеченими грушами, а інколи ябчанку в сметані чи на майонезному соусі.

Сама Мацеста Єлізарівна, котра користувалася "Книгою корисних порад", як суддя кодексом, і поступалася у знанні кулінарних рецептів хіба що перед Маргаритою Ізотівною, найбільше любила мантильки по-одеськи та пундики по-херсонськи.

Окрім гречаної каші з вишкварками, яку Карло Іванович любив більше, ніж бухгалтерський арифмометр марки "Фелікс", він поважав також крученики і смажені лисички з паніровочними сухариками, що смакували йому зі свіжими помідорами. Але це були страви сезонні, і тому він вживав їх лише на день свого народження. На щастя, Бубон-старший народився своєчасно: тої пори лисички на базарі продавали якнайдешевше, а помідорів ніхто не хотів брати навіть за півціни.

У домі Бубонів їжі надавалося особливого значення, бо Тато Карло був певний, що розумові здібності цілком залежать від правильного харчування. Ховрашкевич з цього приводу мав свою теорію, але Карло Іванович на те не звертав уваги і дотримувався власної точки зору, яку він вичитав в одному з наукових журналів, але нікому про це не казав. Бо і йому, як усім, теж хотілося мати свою думку і тримати її при собі.

Карло Іванович ніколи нічого не доїдав до кінця. Навіть гречаної каші. Особливо, коли Мацеста Єлізарівна подавала йому ту кашу з молоком. Він її, не поспішаючи, вичерпував, як вино з балії, і коли ложка торкалася дна, яке з'являлося з-під молока, наче лисина, це викликало в Карла Івановича неприємні асоціації. Тож він, як правило, залишав трохи каші на дні. Мацесті Єлізарівні доводилося доїдати після всіх, бо, як вона казала, свиней у домі Бубонів не було, а посуд, як і сорочка Сідалковського,

постійно вимагав чистоти.

Сьогодні ранок у Бубонів був особливий. Дем'ян нарешті пройшов "філіппіки" Ціцерона і приступив до його не менш палких промов проти Катіліни, тобто до так званих "катілінарій". Муза закінчила другий клас музичної школи і готувалася до третього. Мацеста Єлізарівна придбала у знайомої перукарки шиньйон, який нагадував віхоть соломи, вирваний бурею із стріхи хліва.

Мав щось і сам Карло Іванович Бубон, але від своїх домочадців приховував, бо не знав, як це для нього може скінчитися. Тому з якимсь ледь вловимим острахом поглядав на Мацесту Єлізарівну, якої боявся не менше, ніж ревізорів. Тільки їх він ненавидів, а Мацесту кохав і мріяв до старості проспати з нею на одній подушці. Карло Іванович дивився на неї і час від часу хапався то за груди, як хворий на серце, то за нагрудну кишеню, де лежали ліки, котрі, як йому здавалося, він раптом загубив. Мацеста Єлізарівна, як усі жінки, більше відчувала, ніж розуміла, інтуїтивно здогадувалася, що в Бубона щось негаразд, але що саме — ще не знала.

— Тебе, Карле, щось тривожить? — питала вона, але Бубон заперечливо кивав головою і відривав руку від грудей, під якими билосся серце завбільшки з його кулак.

Трохи далі від серця, але ближче до грудей, між зовнішньою кишенею і шовковою підкладкою піджака в Бубона були зашиті дві фотокартки, які він носив тут з дня профспілкових зборів у "Фіндіпоші". І хоч йому було наказано запам'ятати Євине обличчя (яке, на думку Сідалковського, забути неможливо), а фото спалити, Карло Іванович не наважувався. Характер у нього був м'який, як перина, на котрій спали Масик Панчішка і його дружина Майоліка.

Перша фотокартка нагадувала Карлу Івановичу профіль Бріжіт Бардо, друга скидалася на анфас французької кінозірки, коли та тимчасово перебувала в заміжжі за німецьким промисловцем Гюнтером Саксом.

Це були знімки Єви Гранат — колишньої акторки з провінційного театру Індустріальної Балки, а нині дружини Адама Баронецького, чий рай вона збиралася залишити, незважаючи на грізні збори у "Фіндіпоші". Карло Іванович Бубон носив Євині фотографії біля серця і тепер ніскільки не жалкував, що ця благородна місія випала саме йому — голові "бюро уваги". Правда, він був не тільки трохи збуджений, а й стривожений, наче стрижений кінь, якого лякали пута (а Бубона — фотокартки). Варто тільки Мацесті Єлізарівні перейняти звичку Карла Івановича і почати нищпорити в його кишені, як він у сумочці дружини, і фотознімки Єви будуть вкинуті у вогонь, а залишки волосяного покриву на голові Бубона — повністю знищені. На щастя, Мацеста Єлізарівна відносила сама себе до інтелігентних жінок і до кишень Карла Івановича не опускалася, навіть соромилась думати про це.

Бубон готувався до великих подій. Підтягуючи свої вельветові штани і пострілюючи по животу імпортними підтяжками, він збуджено котився між стільцями, кріслами, тумбочками своєї трикімнатної квартири, яка чимось нагадувала сучасну універсальну базу. По предметах, що тулилися тут, можна було, як по трудовій книжці, вивчати діяльність Карла Івановича. Де б він не працював — звідусіль у нього були речі. Тут ви

могли знайти зовсім не потрібні йому "пальці" й "сухарі" для автомашини (Бубон працював в автоколоні), пляшки, колби, реторти (слід від роботи на склозаводі), під ліжком бігало два їжачки (принесені з "Фіндіпошу"), які так і не встигли стати шепеонами...

Бубон сидів і уявляв. Йому бачилися пікантні сцени на схилах Дніпра чи у під'їздах багатоповерхових будинків. Карколомні стрибки через тини, штурм переповнених автобусів, електричок. Карло Іванович переслідує Єву, страшенно потіє, не встигаючи за нею. Але його підганяють слова Сідалковського: "Пам'ятайте, Карле Івановичу, вам потрібно більше рухатися. Автобуси, таксі, електрички — ваші люті вороги".

Карло Іванович сідав на катер, що йшов на Труханів острів чи на Наталку, і походжав по палубі, як лицар плаща і кинджала. Він сідав поруч Єви та її нового прихильника-серцеїда і непомітно вивертав то кепочку з подвійним дном, що закупив її місцевком, то двобортний японський плащ. Він протикав дірку у "Бухгалтерських відомостях" і спостерігав за кожним їхнім рухом. Карло Іванович був задоволений. Ця гра дорослих йому починала подобатися. Жаль тільки, що Сідалковський на профспілкові гроші не дістав для нього прикладної бороди. Уява переносила Бубона з Труханового острова то у "Грот", що на Хрещатику, то в Голосіївський ліс, в "Аеліту". Бубон протикав пальцем газету і не спускав очей зі столика, за яким сиділа Єва і всмоктувала крізь синтетичну соломинку різноманітні коктейлі.

Бубон теж любив коктейлі, але без алкогольних напоїв. Він пив би їх, як і Єва (так йому здавалося), і ні на мить не забував би міняти кепочки та вивертати плащ.

— Усі закохані сліпі. І це полегшить вашу роботу, Карле Івановичу,— говорив йому Сідалковський.— Вони нагадують запізнілих кіноглядачів, що вскочили до зали, коли фільм уже почався, і, окрім екрана, нічого не бачать перед собою, хоч роблять вигляд, що їм видно все. Вони йдуть у пошуках свого місця, натикаючись то на плечі, то хапаючи когось за голову чи за руку, а коли, нарешті, їм починає світлішати і вони, здається, знаходять своє місце, воно виявляється зайнятим.

Карла Івановича захопила його почесна місія. Він наче повернувся у вчорашній день, який завжди здається трохи кращим, ніж був насправді. Бубон навіть підтягнувся і став молодшим. Жінки впливають на чоловіків так само, як креми і пудра на жінок: хоч не роблять їх молодшими, але надають моложавого вигляду.

"Ех, якби, шановний, винайти невидимку,— мріяв по-школярськи Бубон.— Я зумів би до них підійти впритул і записати на магнітофон їхній шепіт. Цікаво, про що сучасна молодь шепочеться?" Та Карло Іванович був уже в тому віці, коли мрії до нього приходять так само рідко, як до підстаркуватих знаменитостей коханки. Він вважав себе людиною серйозної професії, а тому безглузду мрію про невидимку відкинув геть. Так відкидають лише їжачка, на якого несподівано натикаються під власним ліжком...

Бубон важко зітхнув. Йому хотілося швидше вийти на завдання, а тому нетерпляче чекав сигналу від Адама. І він незабаром пролунав.

— Єва тільки-но вийшла з дому і попрямувала в район Києво-Печерської лаври,— повідомив Адам по телефону.

Карло Іванович натяг на голову свій фетровий зім'ятий капелюх, поклав у кишеню металеву коробку з монпансьє від кашлю і задишки під засекреченою назвою, що читалася ззаду наперед, як прізвище винахідника ("Кетібос"), і попрямував до виходу.

— Карлушо, куди ти? — запитала його Мацеста Єлізарівна, як учителька учня, що намагався непомітно вискочити із класу.

— Піду провідаю Адама, моє серденько,— сказав він заздалегідь придумане пояснення.

— А що з ним?

— Деся протягло.

— Не бреш. У тебе, Карле, це не виходить. Я тебе бачу наскрізь...

Карлу Івановичу така зіркість дружини не дуже сподобалася, і він на мить розгубився:

— Можеш перевірити!

— Це нижче моєї гідності,— гордо мовила Мацеста Єлізарівна.— В молодості не перевіряла. Не вистачало тільки на старість це робити.

Карло Іванович щез у проймі дверей, як тінь на світлому екрані.

На вулицю він вийшов замаскований, переодягнувшись ще у під'їзді, але, на наш погляд, зробив це передчасно, бо Єва його й так не знала. На голові у Бубона був берет, а на носі — темні окуляри, які він ніколи не носив навіть на Південному березі Криму. З плечей звисав двобортний японський плащ, один бік якого скидався на колір футболок львівських "Карпат", другий — на пригорілу манну кашу. Хлястик перевернути забув, і тому він світився, як зелений шматочок, освітлений сонцем, на жовтому тлі. В одній руці Карло Іванович тримав свій важенький портфель, набитий "Бухгалтерськими відомостями", в другій — парасольку у вигляді більярдного кия, тільки на добру половину обрізаного.

— Тепер чорта лисого впізнають,— заспокоїв себе Бубон і викотився на Хрещатик, де, здавалося, кілька піхотних дивізій ніяк не могли вишикуватися в колони і піти маршем в одному напрямку.

Йти було важко, люди маневрували, як паровози в депо, і це навіть спокійного Бубона виводило з себе. Він котився тротуаром, не забуваючи про перехожих і свої лікті, що були красномовніші за всякі слова. Вимиті широкі тротуари виблискували, наче коридор "Фіндіпошу" зранку. Накрапав дощ. Він не дуже сподобався Карлу Івановичу, а ще більше йому не сподобалися поливальні машини, що раптом вирвалися звідкись, ніби колона мотопіхоти, і дали одночасно кілька черг по тротуару. Тато Карло ледь врятував свої вельветові штани й ноги, несподівано для самого себе стрибнувши за кіоск із гуцульськими сувенірами.

Повз нього промчала зграйка дівчаток з вереском і сміхом, які, наче переганяючи обгортки від морозива й цукерок, пострибали прямо по воді, тримаючи в руках босоніжки. Карло Іванович вийшов із-за прикриття і непомітно прилаштувався за Євдокією Карапет, що йшла зі своєю улюбленою величезною господарською сумкою. "Такі сумки переважно носять працівники громадського харчування та продавці

продовольчих магазинів",— подумав Бубон. Хоч Карло Іванович з матусею Карапет особисто не був знайомий, але вона на нього почала діяти негативно. Він зміряв її кілька разів презирливим поглядом, бо йому здалося, що Карапет навмисне перекривляє його ходу. Бубон не міг витерпіти такого відвертого знущання і шуснув у темний під'їзд. Цього разу не з метою конспірації, а на знак німого протесту.

РОЗДІЛ VIII,

в якому розповідається про френологію, сватання, генерала Чудловського, його пса Цербера, про рай і пекло, "морського вовка", дивовижні порти, "гастрономічний день" і несподіваний спалах столового ножа з нержавіючої сталі

— Ну, як, докторе? — запитав Грак Сідалковського, вийшовши з електрички.

— Якщо вірити такій науці, як френологія, то я повністю згодний зі Стратоном Стратоновичем. Ви, Грак, далеко підете. І закінчите, як Бонапарт, десь на Лені...

— На Єлені,— поправив Сідалковського Грак.

— То великий Наполеон на Єлені, а ви, Грак, невеликий, тому на Лені. Не перебивайте, будь ласка. Так-от, якщо вашу біографію писатимуть слідчі, то я вже сьогодні певний: до вас приїде пані Віленська. Торбина на сухарі буде. Сухарі, гадаю, теж. До речі, ви які, Грак, любите сухарі: чорні чи білі, з питльованої? Я повинен про це на всяк випадок знати. Зося, мабуть, теж згодом горітиме таким бажанням.

— Йдіть ви до біса, Сідалковський. Вам нічого говорити. У мене таке враження, що ви інколи ведете мову, яка не має ні найменшого логічного розвитку. Ви говорите так, для красного слівця. Що вам в голову стрільне, те й паляєте.

— Слухайте, Грак! Ви ще не проведені наказом,— нагадав йому Сідалковський.— У вас ще є всі шанси десь на периферії бичкам хвосту вузликом зав'язувати.

— Помиляєтесь, докторе. Наказ уже надрукувала Маргарита Ізотівна. На суботу я із Стратоном Стратоновичем їду по рибу. До Барінова...

— Хто такий Барінов?

— Директор рибгоспу. Знайомий Стратона Стратоновича.

— Отже, я не помилився, ви, Грак, далеко підете. Таких зупиняють тільки слідчі органи.

— Що ви з мене злочинця робите? Я нічого поганого не вчинив.

— Правильно. Не вчинили! Але, думаю, колись вчините. Я вже вам казав — у вас щось є. Я теж вірю у френологію. З таким, як у вас, обличчям, каже Стратон Стратонович, благородним не будеш.

— Саме тому ви мене охрестили Наполеончиком?

— А ви вже й про це знаєте? Я не питаю, хто вам сказав, але заздалегідь вдячний тому. Я радий, що цей влучний постріл не приписали комусь іншому.

— А чому ти, докторе, думаєш, що я обов'язково покінчу на Лені?

— Тепер ви, Грак, мені ще більше починаєте подобатися,— сплеснув руками Сідалковський, оцінюючи його вміння так природно переходячи на "ти".— Я від вас у захопленні. Скажу чесно, я вас, Грак, люблю. Мені давно не вистачало (от відчуваю) саме такої людини, як ви. Вашого, скажімо, нахабства. Людині завжди не вистачає

того, чого в ній самій нема. Ви зі мною згодні, Грак?

— Тобі, докторе, не здається, що ти мене починаєш ображати?

— А вам, Грак, не здається, що все це йде від моєї любові до вас?

Грак не відповів. Він робив величезні кроки, широко розкидаючи ноги на обидва боки, і йшов трохи попереду Сідалковського, як господар Кобилятина-Турбінного. Погано вимощені вулиці містечка були вузькі. Верховіття дерев густо перепліталися між собою, і Сідалковському та Граку весь час здавалося, що вони йдуть зеленими алеями фруктового саду.

— Це найкращі місця в Кобилятині-Турбінному, Грак. Одружитесь із панею Віленською, не забудьте про мене. Дозвольте хоч раз на місяць відвідувати вас. Житимете, Грак, як у садах Семіраміди. Генерал Чудловський для такого зятя, як ви, думаю, і небесний замок збудує. Це райський куточок, Грак.

— Тільки ти мене посилаєш у пекло.

— Ви мене вбили, Грак.— Сідалковський зупинився, як у фотокадрі.— Я вас не впізнаю. Хто ж із нас залицявся до Зосі? Я чи ви? Ви не хочете йти? Я повертаю, Грак. Вам не подобається Зося? Ця романтична постать, яка у наш час така ж рідкісна, як мамонт! Ви думаєте, що ви говорите, Грак? Ви знаєте, що Чигиренко-Репнінський зробив на знак протесту? Він поголив бороду і тім'я, а тепер загрожує Стратонові Стратоновичу і всім нам залишити "Фіндіпош". Ви зробили штучну пересадку Зосиною серця у свої груди, а тепер даєте задній хід. Стратон Стратонович вас так не прийме. Так і знайте. Грак,— Сідалковський передав знаменитий київський торт з трьома каштановими листочками Гракові.— Я вас не силую. Я вважаю, що допомагаю вам, Грак, знайти своє місце в житті. Ви мені просто подобаетесь... У вас щось таки є від Наполеона Першого Бонапарта. Вважайте, Грак, ви перша історична постать, з якою я мав честь познайомитися. Після Ховрашкевича, звичайно.

— Йди ти до біса! — лайнувся Грак.— Пішли.

— Ви мені ще більше подобаетесь, Грак. Я незабаром у вас закохаюсь остаточно.

Рушили далі. Сідалковський перестрибував невеличкі калюжки, намагаючись не замастити своїх лакованих черевиків. З воріт виглядали допитливі кобилятинці турбінівці і про щось загадково перешіптувалися. Сідалковський приблизно знав, що їх цікавило, але вгамувати спрагу їхньої допитливості не міг, бо вони безпосередньо до нього не зверталися. У Чудловських йому вже доводилося бувати. Сідалковський відвідував їх тоді, коли захворіла Зося. Він запам'ятав старого генерала. Високого, худорлявого, з рудими, аж червоними, як у вареного рака, вусами (за кольором і за формою). Очі генералові, здається, вставляли трохи поспішно, бо як слід не засунули в глибину, і вони, наче дві опуклі лінзи, виривалися з високого чола. Схематично світосприйняття Філаретом Карловичем Чудловським (так звали генерала) можна показати так:

Наведені співвідношення точні лише в області параксіальних пучків, коли ж на очі Філарета Карловича падають бокові сонячні промені, то в них виникає аберація двох однакових оптичних систем.

Філарет Карлович людина мовчазна, непривітна, фігура чимось нагадує ресторанного швейцара. Він, як слідчий, більше слухав, ніж говорив, і ставив короткі, як постріли, запитання. Про свою військову кар'єру ніколи нічого не розповідав. Якщо ж цим у нього цікавилися, він коротко обривав співбесідника і посилав його до "Історії Великої Вітчизняної війни".

— До речі, Грак,— промовив Сідалковський.— Хочете завоювати серце генерала — ні слова йому ані про битви, ані про баталії. Він цього не любить. У нього з цим, очевидно, якісь неприємні асоціації. Ви чули таке слово — "асоціації"? Як воно вам, Грак, подобається?.. До речі, тут ви любові, як у Дульченко, не завоюєте. Між іншим, Грак, що ви тоді сказали на вухо Дульченко? Чим розплавляли її, колись жіноче, серце.

— Рецептами. Я їй сказав, що переписав таємно від неї два рецепти. Один — як готувати оселедець у "кожусі", а другий — передзарплатний супчик. Я їй сказав, що цим супчиком зацікавилась академія і взяла його на озброєння для тих студентів, котрі про стипендію тільки мріють.

— Ну, ви колós, Грак!

— Не колós, а кóлос,— поправив його Грак.— Ставте правильно наголос.

Сідалковський зробив вигляд, що не почув, і спокійно продовжував:

— Тут вам треба в іншому напрямку вдаритися, інакше може повторитися битва під Ватерлоо. Дідуся, певне, контузило, а може, за щось понизили в чині. Як би там не було, лампаси він тепер відпоров, і на штанях тільки сліди залишилися, як лижня на покритому сажею снігу. Так що на військову тематику можете поговорити на дозвіллі з Панчішкою. Він двічі на рік буває на військовій перепідготовці. А ось і ваша майбутня резиденція...

Одноповерховий будиночок притулився під кроною величезного горіха. Високий паркан, як і ґанок, оповитий диким виноградом (для любителів подаємо назву по-латині — *vitis*) і плющем—(Гедара). Ліворуч від воріт притулилась велика жовто-зелена лавка з чавунними ажурними ніжками. Біля неї, як Прометей, прикутий до скелі, з ланцюгом на шиї стояла важка металева урна. Її не міг перевернути ніхто з кобилятин-турбінівських хуліганів у найп'янішому стані. Чудловський гордився нею, як сімейного реліквію.

Від двору, від каміння, навіть випадково покладеного на подвір'ї, віяло замкнутістю, непривітністю і таємничістю. Два величезних сфінкси, схожі на грецькі акротерії, охороняли вхід до ґанку, і все це навіювало якийсь невловимий страх і загадковість.

Сідалковський натис на гудзичок електродзвінка. У дворі, аж десь за хлівом, хрестоматійно загавкав пес. Спочатку раз, а потім тричі підряд з однаковими інтервалами.

— Царство Аїда,— прошепотів Сідалковський.— Візьміть себе в руки, Грак, і не вибивайте зубами дробу. У мене й без цього мороз іде по спині.

На подвір'ї з'явився Філарет Карлович. Він був такий високий, як київська телевізійна вежа. Над парканом погойдувалася сонцесяйна чуприна і, як два пшеничні колоски, загрозливо стирчали в різні боки вуса. Сідалковському стало якось не по собі.

Філарет Карлович витяг шию, наче гусак, і перехилився коромислом через паркан, глянув, хто прийшов. Після цього сховався і якийсь час розглядав їх ще й через вічко у хвіртці, ніби хотів роздивитися гостей не тільки згори, а й збоку. І лише тоді впустив, гаркнувши до собаки:

— Султан! На місце!

Здоровенний пес — суміш дворняги із сенбернаром — помахав важким хвостом і покірно пішов чи то до якоїсь машини, чи до амфібії, поруч якої стояла висока собача будка. Тут усе було високе: будка, паркан, будинок, одвірки і навіть дерева. Грак явно випадав з цієї високої гармонії.

— Ваш майбутній друг,— шепнув Сідалковський Гракові на вухо, показуючи на пса.— Не Султан, а Цербер з царства Аїда. Між іншим, реагує на обидві клички однаково.

Грак розізлився. Цербер теж.

— А он там,— показав кивком голови Сідалковський, поки Філарет Карлович зачиняв хвіртку,— ваше придане: амфібія — "сором'язлива красуня".

Чудловський мовчки підійшов і потиснув обом руки, так наче почергово вручав нагороди.

— Добрий день! — вирвалося у Грака. Філарет Карлович обернувся і поглянув на нього згори вниз. Грак йому не сподобався. "Комашня. Не Грак, а комаха",— подумав він і ступив на східці із цементу марки "500" плюс "700" поміж двох гіпсових сфінксів жмеринського виробництва.

— Геракл прийшов здійснювати одинадцятий подвиг...

— Я зараз втечу,— перебив його Грак.— Я йому не сподобався.

— А пані Віленській?..

— Йди ти до біса. Я тікаю,— раптом повідомив Грак.

— Огляньтесь назад. Цербер на місці. Ви можете тільки через його труп,— мовив Сідалковський, сідаючи на лавочці ґаночка.— Вихід один: через серце Чудловського до серця Зосі.

З сіней гукнули. Сідалковський підвівся, переступив поріг і щез у темряві. Грак для чогось зігнувся, хоч одвірок був так високо, що коли б він хотів підстрибнути, то не дістав би навіть рукою.

— Грак, у вашій душі сидить раб. Чого ви згинаєтесь? Ви сюди на коні Пржевальського можете в'їжджати, як Калігула в сенат.

У коридорі спалахнула електролампочка, осаджена мертвими мухами невідомо якої давності, пилюкою і павуками.

— Довго не перегоряє або її ніколи не вмикають. Це світло подане на честь вашого прибуття, Грак.

— Сідалковський, ще одне слово — і я піду... Ти знущаєшся з мене. Замість того, щоб морально підтримати, ти смієшся. Тобі легко жартувати.

— Грак, не будьте дитям. Витріть ноги і не забудьте поцілувати Зосі ручку. Генералові це може сподобатися.

Зайшли. Кімната швидше нагадувала вестибюль чи фойє кінотеатру, ніж світлицю. Зі стелі звисала величезна люстра. Замість лампочок виструнчилися свічечки, схожі своєю стрункістю на генерала Чудловського. По праву руку висіли портрети швидше з династії Бісмарка чи Вільгельма, але аж ніяк не з династії Чудловських. Ліворуч — гарний килим, справжні роги марала, патронташ, рушниця і німецький мисливський ніж з ручкою у вигляді заячої ніжки. Посередині, якраз під люстрою, стояв круглий, щедро сервірований стіл. Навколо столу, як грізні вартові, стояли чотири дерев'яні стільці з такими високими спинками, як у залі народного суду. Зося, взявшись за спинку одного із них, стояла у позі Пізанської вежі у новенькій і, як на смак Сідалковського, у трохи закороткій для її ніг спідничці. "Таких ніг можна було б так високо і не показувати. Інтриги небагато, а естетичної стрункості ще менше", — Сідалковський нагнувся і припав своїми пухкенькими губами до блідої, з синіми прожилками Зосиної руки. Філарету Карловичу це й справді сподобалося. Очі його набрали дивовижного відтінку і заграли усіма кольорами веселки. Грак зробив те саме, але в нього вийшло це штучно і незграбно. Чудловський відвернувся.

— То прошу до столу, — голос у Філарета Карловича йшов, наче з горища через подвійний димар. — Зося, прошу, налий гостям.

— А куди це? — запитав Грак, показуючи на квіти, що придбав на привокзальній площі у столиці.

— То є троянди? — запитав Чудловський.

— Віль де парі, — відповів Сідалковський. — З родини розових. Пернеціанські. Використовуються у декоративному садівництві. А по-нашому просто троянди. "Червоні троянди дарую я вам, не знаю, чи стрінемось знову", — проспівав він.

— То ви є артист чи, перепрошую, ботанік? — зміряв Сідалковського нейтральним поглядом Філарет Карлович.

— Ні перше, ні друге. Я за професією історик, а за покликанням моряк. Мене постійно кличе до себе море. Але профспілка не відпускає. До цього вже наплавався. За знайомство, — підняв Сідалковський чарку на високій ніжці, схожій на журавлину.

"До шлунка така кількість по такій шії не дійде", — глянув на майбутнього тестя Грак і, розтягнувши рота, перекинув чарку, вилив у горлянку, як у водостічну трубу, трунок. Філарет Карлович мимоволі хитнув головою. Мовляв: "Ну і ну!" І не стримався, щоб не зауважити:

— За свій вік, перепрошую, бачив чимало гусарських замашок, але щоб отак пили? — кивнув на Грака. — То я, перепрошую, бачу вперше, — він узявся за лимон. — У далеких краях довелося побувати? — звернувся він до Сідалковського.

— О, — ледь вимовив Грак, борячись із шматком баличка з червоної риби, назви якої він не знав.

— Що "о"? — з недовірою глянув на нього Чудловський.

— У світі немає такого порту, куди б не заходив Сідалковський, — проковтнув, не пережовуючи, Грак.

Філарет Карлович перевів погляд на Сідалковського: "А що ви, перепрошую,

скажете?" Євграф з виглядом досвідченого морського вовка красиво намазував хліб маслом і добирався до паюсної ікри, яка чимось нагадувала синтетичну.

— То, перепрошую, правда?

— Так,— відповів, не поспішаючи, Сідалковський.

— Він був у Венеції, Гвінеї,— знову подав голос Грак.

— У Гвінеї не доводилося,— заперечив Сідалковський, наливаючи у фужер мінеральної.— Євмен Миколайович, очевидно, мав на увазі Геную або Нову Гвінею. Там був, і не раз...

— А у Новій Зеландії? — поцікавився Філарет Карлович.

— Двічі у Нью-Плімуді та Окленді. Чудесні місця. Тільки жаб багато. Особливо в протоці Кука. Такий галас зчиняють, що від незвички збожеволіти можна. Недаром Джеймс Кук повернув свій "Ендевор", перелякавшись того крику.

— То я перепрошую, а скільки вам років, Сідалковський?

— Двадцять сім...

— То є дуже гарний вік.

— Поки що не скаржусь.

— І вже побували у стількох країнах? Скажіть,— наливаючи по другій, зацікавився Філарет Карлович.— Вам у їхніх ресторанах доводилося бувати? Як там готують? Як подають? Які ціни?

— Дорого! Страшенно дорого,— Сідалковський нарізав баличок. Різався він просто чудово. Майже як відбивні.— У Санто-Домінго, скажімо, зовсім не так, як у Ванкувері чи Вальпараїсо біля Сантьяго. Порт-Саїд, Сінгапур — чудесно. Гірше — Гонконг, Гонолулу, Кейптаун,— сів на свого коника Сідалковський, хоч розумів, що Філарет Карлович — це не одеські дівчатка з Великого Фонтана чи Дерібасівської і тут багато не натравиш. А що, коли генерал теж десь у цих місцях бував? — Особливо прекрасно в Порт-оф-Спейні...

— А як там? — Філарет Карлович підняв чарку. Судячи з усього, йому було цікаво.

— Якщо говорити відверто, то там в Порт-оф-Спейні трохи не повезло. Ми потрапили туди у "гастрономічний день". Тобто в той день, коли в столиці всі ресторани зачинені і починається традиційне гуляння офіціантів, швейцарів, метрдотелів...

— То, я мушу сказати, є дуже цікаво!

— Надзвичайно! — вигукнув Грак.

Філарет Карлович зміряв його сердитим поглядом:

— То ви, прошу, теж були там?

— Ні, мені про це товариш Сідалковський розповідав,— Грак знахабнів.

"Невже минуло 15 хвилин? Невже Грак почав уже вступати в реакцію?" — не спускав з нього очей Сідалковський.

— Якось заходили в Перт, Мельбурн і Сідней,— продовжував він, приймаючи вогонь на себе.— Але найцікавіше було в Монако. В одному з їхніх ресторанів доводилося пити. Ну, що я вам скажу? Це небо і земля. Лід і окріп, тараня і жива камбала. У нашому ресторані, коли б ти зайшов і попросив чаю, щоб тобі сказали?..

— Вигнали б як пить дать! — вихопилося у Філарета Карловича.— Або метрдотель сприйняв би це, перепрошую, за глузи.

— От бачте. А що ж у Монако? Заходимо, не встигли сісти, коли до нас прибігає офіціант і, уявіть собі, чистісінькою французькою мовою каже: "Бонжур, мосьє! Чого бажаєте?" А я йому, недовго думаючи: "Чаю". Якого, питає, індійського чи грузинського? Згадав, що в мене є приятель-грузин Ашот Пейченадзе. Кажу офіціантові: "Прошу грузинський". А він до мене: "З лимоном чи без лимона?" — "З лимоном,— кажу,— тільки з цілим".— "Гаразд, мосьє. Але з цукром чи без цукру?" Тоді Європа тільки починала пити без цукру. Але я, як подояк із "цукрового Донбасу", кажу йому: "Давай-валяй з цукром". А він мені: "Деволяй"? — "Деваляй,— відповідаю,— не буду, тільки чай". Отут і почалось. Ви. Філарет Карлович, у Монако випадково не були?

— Не доводилося,— мовив Чудловський.— Будьмо!

— Ху! — видихнув Сідалковський і, не поспішаючи, продовжував.— Дивлюсь, буквально через хвилину з'являється офіціант. На таці в стилі кардинала Рішельє несе в позолоченому чайнику з балериною на кришечці окріп. Позаду нього йде перший помічник офіціанта з трохи меншим підносом у стилі Людовіка XVI. Несе заварку,— Сідалковський глянув на Грака. Той майже не реагував: почав звикати чи вступав у тісний контакт з вірменським коньяком.— Замикало цю процесію два гарсони: два маленьких хлопчики з білими одеськими шапочками на голові. Перший ніс цукор у позолоченому целофані, другий — срібний ніж на подушечці.

— То, перепрошую, а чому в одеських шапочках? — перепитав Філарет Карлович.

— Ну, я маю на увазі шапочки, що дуже схожі на одеські. Тільки у них замість симпомпончика зверху — збоку по бантику, як на жіночих чобітках,— розмальовував Сідалковський.— Так от, підходить ця група товаришів до мене. Підбігає, звичайно, метрдотель і, починається: один лле окріп, другий кидає цукор, третій нарізує при мені лимон, четвертий розмішує той чай і просить мосьє попробувати, чи смакує. Повірте, Філарет Карлович, піт на чолі виступив від отієї процедури, а як заломили після цього ціну, лоб інеєм одразу в нас покрився. Навіть метрдотель і той злякався. Ні, дав собі я після того слово: я не мільйонер, а простий радянський моряк торгового флоту, і Монако мені ні до чого, як і гонконгський грип...

— Перепрошую, а в Польщі вам не доводилося бувати?

— Чому ж, бував,— не моргнувши оком, мовив Сідалковський.— У мене там багато друзів,— він згадав Осмоловського, Осовського і Бжезовського.— Ось, будь ласка, їхні візитки. Будете у Варшаві, Познані чи Кракові — до ваших послуг їхні адреси.

Неначе три найвищі козири, він кинув на стіл візитки і мовчки почав накладати собі в тарілку традиційний салат "олів'є", невідомо ким завезений до нас із Франції. "Горошок. Зелений горошок,— мовив сам собі Сідалковський.— Бери обережно, а то знову падатиме з виделки, котитиметься по столу. Пальцями ж не ловитимеш... Ти його хоч причавлюй або полий майонезом. Краще триматиметься". А вголос тим часом продовжував:

— Заходили і в Щецін...

— Та невже? — у Чудловського раптом випала з рук виделка, а з рота виглянув хвіст недожованого оселедця.— Звідти моя дружина Марія Євгена Цецелія Тереза.

Сідалковський не розгубився і запитав:

— З дочками?

— Що ви, то є польське ім'я. А хіба Сідалковський, перепрошую, не поляк?

— Ні. Я українець,— відповів Сідалковський.— У нас із поляками дуже багато спільного: у мові, в прізвищах.

Філарет Карлович поморщився.

— Я перепрошую, ви з інтелігентів? То я розумію, у наш час аристократів нема, але інтелігенти...

— Він із сім'ї відомого професора Сідалковського — доктора ветеринарних наук,— не втримався знову Грак.— Батько його — вчений світового масштабу. Вивчає секретію шлункового соку у первісток і виділяє той сік відомим тільки йому методом. Нещодавно першим у світі зробив пересадку конячого серця в груди бичу-сименталу. Операція пройшла успішно. Бик живе, а кінь помер...

"Платить за Наполеончика. Багато випив",— Сідалковський не спускав з Грака очей, намагаючись йому щось сказати, але той не дивився на нього.

— Батько у Сідалковського надзвичайно скромний і простий, як і належить великим людям. Син його у філіалі науково-дослідного закладу очолює відділ синьки і хутрозамінників. Одночасно обіймає посаду голови місцевого профспілки. Син, як бачите, пішов по батьковій лінії.

Сідалковський скромно схилив голову, як це робив Грак у день їхнього знайомства. Він дивився на стіл і думав: "Дорогувато обійдеться це сватання генералові. Треба й цих чортових креветок спробувати. Ніколи не їв. Але модно... Усе тепер модно. Навіть їжа". Сідалковський поклав собі кілька креветок, спочатку на тарілку, тоді на язик. Вони йому зовсім не смакували: "Чорті й що! Чим люди захоплюються? Хемінгуей їв, кажуть, тільки одні голови. Решту викидав. Збожеволіти можна".

— То дуже приємно. У вас благородна кров...

— Благородна,— Грак узяв керівництво в свої руки.

Сідалковський не втручався. Йому це імпонувало. Та й не хотілося Філарета Карловича розчаровувати. Але незабаром це почало набридати. Грак у багатьох місцях фальшивив, як Ховрашкевич на гітарі. Наприклад, з тією пересадкою конячого серця бичу. Чудловський ледь стримався. Видно, відчув фальш.

— Пробачте,— нарешті вставив і своє слово Сідалковський.— Зараз мова йде не про мене. Ми прийшли просити...

— Знаю,— раптом сердито випалив Чудловський.— Зося розповідала. Хто з вас збирається одружуватися?

Відчувалося, що він знав це, але запитав просто для слова.

Сідалковський кивнув на Грака.

— Пс! — поморщився Філарет Карлович.— Я гадав, то є ви, Сідалковський.

— Я себе не нав'язую,— гордо заявив Грак.

— То я перепрошую, ви, до холери, з характером.

— У нього характер твердий. Твердіший за штучний алмаз,— підтримав Сідалковський.

Зося підвелася.

— Тату, дозволь, я залишу вас,— вона взяла на руки ангорського кота, хвіст якого стирчав, як перископ, і пішла до своєї кімнати.

— Як звати цього красеня? — показав Сідалковський на кота.

— Досифей.

— Мишей ловить? — вирішив підтримати розмову Грак.

Чудловський вибухнув:

— Вас цікавить, перепрошую, кіт чи моя донька?

Грак його явно дратував. Тесть був розчарований у майбутньому зятеві.

— Вибачте, але я Зосю знаю давно. Мені про неї відомо все...

— Отже, вас тепер цікавить тільки кіт і чи він ловить мишей? Чи не так? У нас мишей ловить Зося. Мишоловками. То хай буде відомо вам. І годує тими мишами Досифея. Він їх живих боїться. Зрозуміло?

— Ще раз пробачте, тату...

"Заграв. Грак почав перевтілюватися. Ні, в нього таки щось є",— Сідалковський ледве стримував посмішку.

— Слухайте, ви! Я ще вам не тато. Мене звати Філарет Карлович. Так буде й надалі. Навіть тоді, коли Зося вийде за вас заміж. Якщо ця пригода колись, до холери, трапиться. Мені особисто ви не подобаєтесь. У вас, знаєте, якесь видовжене обличчя. Наче вас годували, перепрошую, у дитинстві без ложки. Ще раз перепрошую, немов з корита.

Грака ніби вдарило струмом. Він завівся, як електровіник, і закрутився на місці. З рота почала виділятися пара. Кільцями.

— Але мені не з вами жити, а з вашою донькою. І крім цього, ви нічим не кращі за мене, Очі — як у рака. Та ще й самі довгі, сухі, як московська напівкопчена...

— Псякрев! — спалахнув Чудловський і справді став як варений рак.— До холери! Я вас викину у вікно і не пожалію шибки. У мене в цьому ділі є досвід. Можете мені повірити.— Чудловський зірвався з місця. У його кістлявій руці блиснув ніж із чистої неіржавіючої сталі. Грак заплющив очі. Сідалковський завмер на місці.

РОЗДІЛ IX,

в якому розповідається про суміжну професію Бубона, божественні місця, хінді, біблійську бороду, про жінок взагалі і двох дам зокрема

Бубон трясся на задньому сидінні тролейбуса, як буйок на дніпровських хвилях. Він їхав невідомо куди, бо їхав за Євою. Єва сиділа попереду. Сама. Карло Іванович ззаду, в оточенні студентів. Він двічі підряд, майже після кожної зупинки, перевернув свій берет.

— Ілюзіоніст на пенсії,— посміхалися студенти і просили Бубона показати ще якісь

фокуси.

Бубон форкав, як тюлень, і це студентів також смішило. Карло Іванович гнівався, але й це впливало на студентів по-своєму, і вони дружно заливалися сміхом.

Роль приватного детектива Карлу Івановичу то подобалася, то набридала. Коли щось траплялося цікаве і в нього виходило, як у кращих сищиків з пригодницьких романів, Бубон цвів, наче півонія, вирощена дбайливими руками Мацести Єлізарівни, коли ж потрапляв в отаку ситуацію, як зараз, хотілося ляпнути беретом об тротуар і плюнути в урну. Карло Іванович, як істинний киянин, не дозволяв собі плювати, як він казав, на місто і ніколи не викидав талончиків чи трамвайно-тролейбусних квиточків на тротуар, а тільки в урни.

Ось уже четвертий день підряд він передчасно щезає з "Фіндіпошу", сідає в електричку і мчить до столиці, щоб натрапити на слід Єви, котру нечиста сила чомусь весь час тягне в божественні місця: то у Володимирський собор, то в Софію, то під Видубецький монастир.

Зараз Єва їхала, судячи з маршруту тролейбуса, до Києво-Печерської лаври. Бубон взяв слід і тепер ішов по самих її п'ятах. Коли Єва оглядалася, він дивився тільки на її десертні губи. Вони чи не найбільше приваблювали Бубона. Лінія верхньої губи була вигнута настільки красиво, що нагадувала Карлу Івановичу лук у вигляді бухгалтерської рахівниці, а нижня — тятиву. Верхня за кольором схожа на "гріот остгеймський", нижня — на "шпанку" ранню. На смак? Бубон не пробував. Але як любитель вишень знав, що кожна ягода у собі містить 13 відсотків цукру, 2,5 — різних кислот і до 0,8 — дубильних речовин. З неї виготовляють варення і навіть алкогольні напої. Губи у Єви, як і вишні, гадав Бубон, порівняно невимогливі, морозостійкі, добре переносять вологу, але не терплять посухи.

Карло Іванович не помилився: Єва зійшла на останній зупинці і, переступивши поріг надбрамної Троїцької церкви, зацокотіла своїми каблучками по надмогильних, ніким не огорожених, металевих плитах. Бубон втесався в одну з туристських груп, що розмовляла, як йому здалося, мовою хінді, і підійшов разом з нею до лаврської дзвіниці.

— Не зводьте з неї очей,— казав йому Сідалковський.— Для майбутніх співбесід нам потрібно знати кожен її рух.

Рухів Єва не робила ніяких. Просто сіла на лаву, розкрила путівник і удавала, що вивчає розпис Троїцької надбрамної церкви з "Ликом святих дів". Потім перевела погляд на старих мудреців і, читаючи зліва направо, знайомилася з киево-печерськими архімандритами: Іосифом краківським, Варлаамом Ясинським, Інокентієм Гізелем, Йосипом Тризною, Петром Могилою, Захарієм Копистинським. Ніхто з них їй не сподобався. Відвернулася з нудьги— і раптом побачила Бубона. Очима інтуриста, як старовинну скульптуру, заходила вивчати його з ніг до голови і навпаки. Карлу Івановичу стало не по собі. "Індійці" розступилися перед ним і залишили їх наодинці.

Сонце, переламавши, як списи, свої золоті промені на золотих банях, несподівано ударило просто в зіниці. Карло Іванович примружився, а потім відійшов убік, витяг газету і заховався від погляду сонця і Єви. Та проміння небесного світила, як і погляди

Єви, не залишали його в спокої, і Карло Іванович навіть через "Бухгалтерські відомості" відчув, що починає перегріватися, як Єва при Адамові. "Зайве тепло завжди шкодить,— згадав він афоризм Сідалковського.— Для мене це теж може погано кінчитися..." І побрів у тінь під дзвіницю.

Єва зробила пірует на сто вісімдесят градусів і повернула свою гарно обрамлену золотою стрічкою голову до Бубона. Сонце такого піруета зробити не могло і залишило Карла Івановича в затінку. Єва на деякий час завмерла в позі Оранти і тепер нагадувала Бубону якусь відому картину, котру щойно винесли з багетної майстерні. Він проштрикнув дірку у фінансово-торговельній статті "На помилках продавців — вчаться покупці" і хотів було глянути на Єву, але побачив чийсь ніс, на всій площі якого весна щедро висіяла свої прикмети. Карло Іванович виглянув з-під газети.

Перед ним стояла група туристів. Вони не так слухали екскурсовода, як галасували.

— Товариші, будь ласка, тихіше. Я вас усіх перекричати не можу,— подавала коротеньку довідочку гід — дівчина з чистим полтавським акцентом і вимовою, міцно натискуючи на "р" і пом'якшуючи "л".

На дзвіниці тричі ударив фултівський годинник. До ніг Бубона упало три каштанових листочки у вигляді київського герба. В проломі, з боку Цитадельної, під рівномірний бій годинника з'явився Він. Бубон упізнав його одразу. Як і того першого дня. Він був у картатій кепочці з гудзичком на тім'ї, в таких самих картатих штанах, піджаку й сорочці. "Чоловік у клітинку, прихильник Фішера і Таля",— подумав Бубон і згадав чомусь про морський бій між Сідалковським та Панчішкою, а також стокліткові шашки, в які сам полюбляв грати з Адамом.

Чоловік у клітинку був високий, з біблійською бородою. У бороді перепліталось чорне з сивим волосся. Бубон не міг навіть приблизно визначити вік її власника. Він не знав, хто перед ним: юнак — ровесник Єви, чи дід — ровесник Бубона. Єва, помітивши його, залишила Карла Івановича в спокої, піднялась для чогось на каблучках, наче балерина, а тоді пішла на біблійську бороду з виглядом прирученої лані, якій щоранку дають шматочок цукру. Чоловік у клітинку так естетично нахилився до Євиної ручки, що навіть Панчішка й Сідалковський тільки позаздрили б його витонченій техніці, коли б мали щастя побачити цю зустріч на власні очі.

"Біблійська борода",— пробурмотів Бубон і закодував незнайомого під такою ж назвою. Єва обвила Бороду за шию. "Нічого святого у неї не залишилося,— дивився на них Бубон.— Поцілунок по-італійськи..." І через свою природжену скромність опустил очі.

Та Єва не цілувалась. Вона щось шепотіла "чоловікові в клітинку", насилу знайшовши між патлами його вухо. Борода глипнув на Бубона, схопив Єву за руку, і вони галопом, як молоді лошаки з розвітреними гривами, вискочили на вулицю. "Молодий,— заздрісно подумав Бубон.— Бігає, як жеребець". Він ледве встиг ускочити в задні двері тролейбуса, примоститися позаду них і швиденько вивернути двобортний японський плащ. Сісти Бубонові не вдалося, пасажирів у тролейбусі було стільки, що на

наступній зупинці людська хвиля підхопила Бубона і, як ракету на підводних крилах, понесла між Євою й Бородою. Карло Іванович незчувся, як вилетів, наче гумовий корок з пляшки, знову на тротуар — тільки тепер через передні двері, не встигши й заплатити за проїзд.

"Як внесли, так і винесли,— дивлячись услід тролейбусові, скрушно похитав головою Карло Іванович.— Важко бути детективом".

Він так розгубився, що й не знав, як чинити далі. За тролейбусом же не побіжиш... Чекати наступного? А що, як не сядеш?

"Тепер усе залежить від вас, Карле Івановичу,— згадав він слова Сідалковського.— Не можна втрачати ні хвилини. Не забувайте, віднині ви наш, фіндіпошівський, комісар Мегре..."

Раптом заскреготали гальма. У повітрі запахло смаленим.

— Гума,— потягнув носом Бубон, глянувши на шину, з якої струмував синюватий димок.

— Куди? — поцікавився шофер.

— Уперед! — скомандував Бубон, не вірячи очам своїм і таксистові, який з власної ініціативи зупинився біля нього.— Вперед! За двадцятим номером тролейбуса!

Таксист недовірливо змряв Бубона з голови до ніг і хотів було витурити його на тротуар. Але Карло Іванович на його очах багатозначно перевернув берет і зробив жест, яким користуються солдати при зустрічі з патрулем. Тобто поліз до кишені нібито за документами.

— Не треба,— мовив водій.— І так все ясно. Мені в таких операціях доводилося брати участь. Рецидивіст?

— Жінка,— відповів Бубон.

— Жінка-рецидивіст? — таксист питав, ніби передавав азбуку Морзе.

— Жінка — в розумінні дружина, шановний,— пояснив Карло Іванович.

Таксист розчарувався:

— Значить, без пострілів?..

— Але з ляпасами...

— По щоках? — діалог нагадував словесну дуель.

Раптом Бубон помітив картатий костюм і смугасту бороду. "Чоловік у клітинку" вилетів на тротуар, як і він п'ять хвилин тому. Бубон захвилювався.

— Он вони! — вказав пальцем невідомо для чого він.— Борода. Костюм у клітинку.

Таксист ще раз черкнув шинами об асфальт.

— Економте гуму,— голосом Сідалковського порадив водієві Бубон, подаючи старого карбованця, виділеного профспілкою "Фіндіпошу".

— А ви довго не тягніть,— шофер виявився з тих, хто за словом, як і за здачею, в кишеню не лізе.

Та Карло Іванович з нього нічого й не вимагав. Він був такий щасливий, знову побачивши Бороду і Єву, як молодий слідчий, що нарешті знайшов довгожданий недопалок з відбитками пальців і залишками губної помади.

Тепер склалося враження, що не Бубон іде за ними, а вони ведуть його, замітаючи сліди. Молодята перейшли університетський скверик, вийшли за бульвар Шевченка і несподівано повернули назад. Бубон повернув теж. Але в цьому випадку він програвав, бо не знав, чи не щезнуть вони за його спиною. Бубон зробив петлю, схожу на петлю Нестерова, і зайшов їм з тилу. Борода намагався збити Бубона з "хвоста", як пес прив'язану хлопчиками бляшанку. Борода ще раз повернувся до Карла Івановича. Бубон повернув теж і пішов на червоний світлофор. Десь заскреготіли гальма, до вух долинули слова, які в соборах не вживалися. Бубон ішов важко, як загнаний слон. Він оглянувся — і ледь не остовпів: позаду йшли самі бороди, ніби поспішали на огляд-конкурс. "Бородатих тепер з'явилося більше, ніж гравців у "козла",— подумав Карло Іванович, і раптом йому чомусь стало ніяково за себе. Бубону здалося, що в цій бородатій масі він скидається на голого серед одягнених, а його чисто виголене обличчя — на дірку в штанях, крізь яку виглядає не засмагле на сонці коліно...

Єву і отого "в клітинку" він помітив біля фонтану "Купальниця", яку тут охрестили на "Оголену Машу". Бубон зробив коло і сів навпроти них. Знову почав накрапати дощ. "Біблійська борода" витягла плащ і накрила гарні Євині коліна, як це часто роблять болільники на стадіоні, коли з верхнього яруса починає стікати дощова вода.

Бубон витяг "Бухгалтерські відомості", проштрикнув пальцем дірку і почав стежити. Та раптом газета дала тріщину і розповзлася. Вітер, що подув від фонтанчика, нахилив кілька струменів водограю на Бубонів часопис і розквасив його.

— Батьку! — почулось над вухом Бубона.— Хто ж під фонтаном газети читає?

Карло Іванович похолов. "Певне, Дем'ян?" — двічі по колу малого і великого кровообігу промчала думка. Бубон підвів очі. Повз нього проходили студенти університету з конспектами під пахвами і привітно, по-студентськи посміхалися.

— Привіт! — сказав один з них Бубону.

— Привіт! — механічно відповів Бубон і сховався за новою газетою, відсуваючись подалі від бризок водограю.

Карло Іванович втупився у веселкові його струмені і заслухався. Водограй ніби справді грав — на сонці, на вітрі, у кольорах. Він заколисував Бубона і хилив на сон. Повіки ставали важкими і ніби наливалися хімічним елементом IV групи періодичної системи Менделєєва під простою назвою — свинець. Бубона розморило, і він почав дрімати під рівномірний хлюпіт водограю, тихеньке перешіптування гілок у кронах дерев і забаву легесенького вітерця, що десь щойно народився в кущах і побачив таке диво, як водограй, ніби хлопчик, накинувся на нього, бризкаючись водою і поливаючи сухий асфальт то в одному місці, то в другому. Бубон натомився. Бубон заснув. Йому снився "Фіндіпош", профспілкові збори.

"Але я не можу,— захищався як міг Карло Іванович.— Та й у нас такого ще не було, щоб члени місцевкому стежили за жінками. Хай уже молодші ганяються за молодшими..."

"Нас можуть не так зрозуміти,— піднявся Арій Федорович Нещадим.— На вас, мій дорогенький, підозріння не впаде. Ви людина літня, солідна..."

"То так,— вирвалося в Ховрашкевича.— Я вам скажу, то може кінчитися дуже цікаво. Жінка в розумінні не в широкому, а в розумінні конкретному. Тобто, по науковому висловлюючись, жінка — подруга життя, а в широкому — краща, так би мовити, половина людства... Ну от, приміром, дружина Панчішки... Хоч я знаю — Майоліка така жінка, що вона, звичайно, нічого не подумає. А от Мацеста Єлізарівна — дружина Карла Івановича, значить, то..."

"Я вибачаюсь,— тактовно перебив Ховрашкевича Сідалковський.— Так, може, це доручити вам?"

"Воно цю відповідальну справу завалить! — і цього разу заперечив Стратон Стратонович тоном, що не вимагав ні обговорень, ні коментарів.— Тій жіночці, видно, не розмови потрібні..."

Потім перед Карлом Івановичем з'явився Адам.

"Скажіть, вони вже цілуються, Карле Івановичу? — з мукою в душі і в очах запитав Адам".

"Цілюються,— люто відповів Бубон.— У руку".

— Діду, берет з голови впав,— якийсь хлопчина торсав Бубона за плече, але не нахилився, щоб самому той берет підняти.

— Дякую, шановний,— розплющив важкі повіки Бубон, як ведмідь після зимової сплячки, і поспішно глянув на лаву.

Навпроти нього сиділо дві бороди. "Невже і Єві наклеїв? Але де взяв техаси?"

Бубон підвівся і почвалав інтуїтивно до зупинки двадцятого тролейбуса. Двадцятий маршрут став для Карла Івановича випробуванням його вольових якостей і міцності нервів.

— Егей! — гукнув хтось позаду нього.— Товаришу у вельветових штанах!

Бубон оглянувся: "Тільки цього не вистачало... Доведеться повертатися. Знову невдача".

— Товаришу, ви забули підшивку газет.

Карло Іванович мовчки взяв газети, навіть не подякував, безтямно побрів, пересікаючи бульвар. "Картата борода", "картата борода",— давав перебої пульс, ніби при аритмії серця.

— Картатий костюм. Щось не те,— казав сам собі Бубон.— Людина в клітинку. Королівський гамбіт. Прихильник Карпова і Таля.

На великий подив і щастя Бубона Борода і Єва йшли собі спокійнісінько попереду нього у напрямку до багатоповерхового "Фактуса". Йшли Спокійно. Мабуть, були певні, що "комісар Мегре" спить. Але ні — Єва оглянулась і показала Карлу Івановичу губи. Тоді підтягнулась до Бороди і, очевидно, проінформувала його. "Людина в клітинку" оглянулась із явним наміром покінчити з цією комедією. Бубон з ходу зорієнтувався. "Повертаєшся лицем до вітрини і, пропускаючи їх повз себе, не спускаєш очей з їхнього відображення в склі",— так, здається, повчав Ховрашкевич. Карло Іванович у ту ж мить повернув корпус. По той бік вікна сиділи, наче космонавти перед запуском, ровесниці Бубона і сушили собі голови після шестимісячної завивки на новий лад. Бігуді на їхніх

головах були розкидані, як гума, зашита у шапки танкістів. "Дамський салон! — вгадав Бубон.— Виставка колін і зачісок".

Майстер-перукар майже перед самим його носом заслони́в фіранку і махнув Бубону рукою: мовляв, прохो́дь, чого витріщився, борців за молодість і красу не бачив?

Бубон відвернувся. Йому й до цього було ніяково, а тепер і поготів. Перед ним стояла Єва і "Біблійська борода". Бубон глянув на Євині губи: "гріот український ранній". Карло Іванович не знав, куди себе подіти. Трохи позаду і збоку від нього стояла ще одна постать, яка не спускала очей із цієї сцени. Цього він ще не бачив. То була Мацеста Єлізарівна, яка теж включилася в цю гру і тепер не відставала від Карла Івановича ні на крок. Все це нагадувало класичний випадок на полюванні, коли лисиця йде за зайцем, а за лисицею йде мисливець.

— Ну, що? — запитав "Біблійська борода".— Що від нас хочуть вельветові штани бухгалтера Бубона?

Щоки Бубона вкрилися розведеним томатним соком.

— Берет міняєте, а штани хто за вас міняти буде?

— А штани я йому поміняю,— несподівано розколовся під Бубоном тротуар.

Ще півгодини тому він з такою замріяністю дивився на водограй. Життя здавалося прекрасним, як робота детектива, і таким же несподіваним, як у романах... Голос Мацести Єлізарівни він міг упізнати навіть у темряві.

— І ваші фотокарточки теж, мадам,— ці слова дружини адресувалися вже Єві.

Карло Іванович схопився за груди: фотокарток там, як і серця, справді не було. "Вік живи, а жінку все одно до кінця не пізнаєш",— подумав він. Хіба міг Бубон припустити, що вона полізе до кишені?... Серце у Карла Івановича зупинилося і опустилося, як гирка на ланцюжку, аж до п'ят... Він завмер, глянув на себе у вітрину. Перед ним стояв незнайомий з перекошеним обличчям, ніби після другої трепанації черепа.

РОЗДІЛ Х,

в якому розповідається про вісімдесят відсотків води, замах Цербера, Матвіївську затоку, нових Софі Лорен, звички Грака, бурю протесту і жахливе розчарування

Того дня стояла така спека, що у собак звисали розпечені язики і при нагріванні настільки розширювалися, що назад у рот не влазили. Птахи не сідали на бляшані дахи хат Кобилятина-Турбінного, боячись попекти свої золоті лапки, а Євмен Миколайович Грак скидався на добре засмажений окіст. Незважаючи на ніж генерала Чудловського, він лишився живий і здоровий.

— Вплутав ти мене, докторе, в цю справу,— злився він на Сідалковського.

— Справжнє кохання приходить з часом, як і газети,— відказав йому Сідалковський і додав: — Не зупиняйтесь на досягнутому, Грак!

— Як ти легко йдеш по життю, Сідалковський...

— Я йду по тротуару і раджу це зробити вам, Грак. Людський організм хоч і перебуває в єдності з навколишнім середовищем, що зумовлює самооновлення, але, як доводять учені, він складається із вісімдесяти відсотків води. Судячи з того, скільки ви її вже сьогодні виділили, у вас залишилося не більше тридцяти. Так що насуньте

щільніше на очі свою грузинську кепочку, переходьте в тінь і економте воду. Але тримайтесь на такій відстані, щоб не дратувати собак, а особливо кобилятинських індиків. Такою кепочкою — це не оригінально.

Грак ішов розлючений, як Цербер Чудловського, який, мабуть, і досі кусав собі хвоста, що не впіймав тоді за штани Грака.

— Як на майбутнього родича, ви, Грак, повелись із песиком не досить чемно. Так обдурити собаку...

— Я йому таки колись голку дам,— сплюнув сердито Грак.

— Ви не шануєте рідне місто, в якому збираєтесь жити і працювати, Грак. Для цього ставляться урни і наливаються знизу водою, як плювальниці у "Фіндіпоші". Невже ви цього в дитячих яслах не проходили?

— Цього в дитячих яслах не вчать...

— Воно й видно.

— Чого ти до мене пристав? Я вдома виховувався.

— Колись я вважав, що найкраще виховання — домашнє. Колективне стирає, нівелює майбутню особу, а домашнє, як я гадав, вирощує унікалів. Сьогодні ви мою теорію розбили, Грак. Це — по-перше. По-друге, кому ви збираєтесь дати голку, якщо не секрет?

— Твоєму Церберу! Лесть штани не відтяв...

— Не будьте примітивом. Цербер не винний. Ніколи від собак не втікайте. Вони, як і жінки, не люблять цього. А зараз раджу з'їздити на Довбичку чи в Матвіївську затоку. Що вам більше до вподоби, Грак? Я можу піти вам назустріч. Дівчат не беремо. Харчів теж. Все це ми знайдемо на пляжі. Київські дівчата, хоч і ламаються, але дуже щедрі. Повірте мені, Грак. Я маю в тому досвід.

— Мені все одно,— сідаючи в електричку, кинув Грак.

У вагоні домовилися таки їхати на Довбичку. На думку Сідалковського, там не так людно і завжди кращі дівчата збираються. У Матвіївській затоці, як він запевняв Грака, в основному сімейні чи парочки з наметами.

— А вам, Грак, ні те, ні те не підходить. Чи не так?

Підійшов катер. Сідалковський, високо, як страус, піднімаючи ноги, здіймаючи фонтани піску, кинувся до причалу. Грак задріботів за ним. Стрибнув і повис на перилах.

— Піднімайтесь вище, моряки цього не люблять,— порадив Сідалковський, беручи Грака за лікоть.— А ви мені чимось подобаетесь. Є у вас якась чисто людська покірність і прив'язаність, Грак.— Сідалковський подав п'ятнадцять копійок контролерові.— Ні квиточків, ні здачі не приймаємо. Папір на пляжі розкидати заборонено, а дрібні, як правило, губляться в піску для майбутніх нумізматів.

— Багато говорите,— сказала тітка-контролер і тицьнула Сідалковському здачу й два квитки.

Стояли на палубі мовчки. Спершись на поруччя, знічев'я дивилися, як катер повільно, але вагомо вривається в хвилі, розтинає їх напіл. Обабіч носа легенько

буруниться вода, тривожачи зелено-блакитну імлу. Сідалковський на мить забувся і уявив себе, певне, десь аж на екваторі. Пекло таки справді нестерпно. Грак відійшов у тінь.

— Ми ще будемо на капітанському містку! — гукнув Сідалковський.

Грак не реагував. Він, прийнявши наполеонівську позу, гордо стояв на палубі з піднятим комірцем свого крапленого піджачка з двобортною жилеткою і дивився у напрямку Франції. Величезна кепка, що трималась на його гладіолусних вухах, надавала йому вигляду циркача, який щойно закінчив виставу і, забувши зняти величезні черевики й кепку, кинувся на палубу катера, а тепер, коли той відчалив, згадав, що не переодягнувся. Такого костюма тут більше ніхто не мав. Усі були одягнені в шорти й теніски. Дехто розгулював у неймовірно яскравих купальниках, наче на виставці, демонструючи красу одягу й поз. Якийсь джэнджик ходив у сорочці, обшлаг якої застромив у плавки, поруч з чорними окулярами і пачкою сигарет. На голові у нього гордо сиділо солом'яне сомбреро місцевого виробництва з войовниче загнутими догори крисами. Він хазяйським поглядом дивився на густо перенаселений пляж, де ліниво й розморено, як морські котики, лежали пляжники, показуючи свої достоїнства сонцю і людям.

Раптом катер закашлявся і затих. Біляві баранчики на голубих хвилях зникли, і суденце плавно почало наближатися до пристані, обвішаної старими гумовими шинами, ніби своєрідними серезками. Дівчина з червоними, попеченими, плечима й облупленим під сонцем носом, у тільняшці взялася за канат, розмахнулася і запустила канат, як ласо, на тупий металевий кнехт.

— Віддять швартові! — гукнув якийсь молодик і розсміявся.

Сідалковському все це нагадувало дитячу гру в капітанів.

— Ви ступили на вогненну землю, Грак,— зауважив він, знімаючи черевики і шкарпетки.

Пісок був такий, ніби його бог Саваоф підігрівав на сковорідці, а тоді взяв і розсипав по Довбичці. Босоніж іти несила. Сідалковський взувся знову і порадив те ж саме зробити Гракові, як приятелю і другові. Побрели в тінь. Грак, як і раніше, виділяв корисну для нього рідину у вигляді поту і мовчав.

— Слухайте, закрутіть краники, а то через хвилину ви вознесете до небес,— порадив Сідалковський, скидаючи штани.— А я такої розлуки без сліз не витримаю. І Чудловський про вас подумає дуже погано. Скаже, псякрев, від доньки відмовився.

Лягли під верболозами. Грак скинув піджачок, жилетку, а тоді люто почав висмикувати з штанів сорочку.

— Ви не так роздягаєтесь, Грак. Вас і цього треба вчити, що то домашнє виховання... Ні, ви мене розчаровуєте.

— А тебе, Сідалковський, гувернантка виховувала?

— Я за допомогою самовчителя виховувався, де, до речі, сказано, що перед тим, як скинути штани, треба розпустити пояс і тільки після цього спокійно знімати. Чуєте, Грак, спочатку спокійно знімайте труси, а тоді вже піднімайте сорочку на здоров'я.

Сідалковський красувався у своїх плавках. Вони в нього й справді були гарні і такі ж рідкісні, як двобортна жилетка Грака.

Роздягнувся нарешті й Грак. Ноги, як завжди, поставив нарізно і, взявшись у боки, полегшено зітхнув. Сідалковський глянув на нього.

— Наочне приладдя для студентів медиків. Чудесний екземпляр. По такій фігурі можна складати іспити з анатомії і не проситися в академвідпустку,— Сідалковський посміхався.

— Чого смієшся? — запитав Грак.

— У вас прекрасна фігура, Грак. Вам про це ніхто не казав? Даремно від вас Філарет Карлович відмовився. Жаль, що ви не показалися перед ним у такому натуральному вигляді. Скажіть,— зробив цілком серйозний вигляд Сідалковський,— ви не пробували показувати себе в медінституті? Мені здається, якщо ви збережете свої фізичні дані до старості, який-небудь Оксфордський університет уже сьогодні міг би з вами укласти контракт на чималеньку суму і придбати вас у майбутньому. Правда, вже у неживому вигляді. Якими, цікаво, ви брали б: фунтами стерлінгів чи нашими радянськими карбованцями?..

Грак, здається, почав до цього звикати. Він мовчки присів і занурив ноги в пісок.

Сідалковський ліг долічерева і, підперши руками підборіддя, оглядав пляж.

— Грак, ви помітили таку закономірність: на пляжі жінки завжди лежать на спині, а чоловіки на животі? У вас це не викликає ніяких атавістичних асоціацій?

Грак підняв голову і витер рукою піт, що заливав йому очі. В уяві постали Філарет Карлович, Зося. "Прокляття,— лаявся Грак,— я себе не нав'язую. Хто ту довготелесу візьме?" Він згадав останні хвилини в будинку Чудловських...

Грак підвівся, натяг свою грузинську кепочку і попрямував до дверей. На порозі лежав проклятий ним Султан у позі сфінкса. Ззаду, по той бік столу, стояв з ножом у руках причумлений Чудловський. На східцях з'явилась Зося у міні-спідничці. Кіт Досифей м'яко стрибнув на підлогу і почав тертися об Гракові ноги.

— Тату, таточку, не треба цього скандалу,— повисла на руках Чудловського Зося.

— Він,— Чудловський витяг руку з ножом і вказав на Грака,— він мені не зовсім подобається. І кепочка його тяж. Такі кепочки не лікарі носять, а вурки у Києві, на Бессарабці.

— Тату, але кепку можна замінити.

— Скажімо, на капелюх,— додав Сідалковський.— Не в кепці щастя.

Зчинилась довга і виснажлива сварка. Потрібно було внести в цю напружену атмосферу розрядку. Сідалковський підійшов до столу і налив у фужер склянку води. Філарет Карлович закипав, як турецький чайник із свистком. Кришка почала підстрибувати, свисток — свистіти.

— Випийте, Філарете Карловичу,— лагідно заговорив Євграф.

Цербер розплющив одне око. Грак насторожився.

— Мова йде не про вашу особисту симпатію. Ради дітей, як і заради мистецтва, великі люди йдуть на жертви. Крім цього, зважте, дівчина, як і квітка, якщо її

своєчасно не зірвати, може перецвісти і зів'янути...

Чудловський несподівано опустився на стілець і заплакав. З його випуклих, як лінзи, очей падали у фужер сльози завбільшки з горошину.

— Сідалковський,— шморгнув Чудловський носом,— повірте, я все життя мріяв про такого, як ви...

— Тату, ти перебрав,— підійшла до нього Зося.

— А кого ви мені привели в дім? — запитав Філарет Карлович.— То є вар'ят. Я уб'ю його. До холери...

Грак зіщулювся, трохи присів і стрибнув у сіни, наче у безвість. У сінях висіла пільма, як ніч над Льодовитим океаном. Цербер, очевидно, не зорієнтувався і кинувся на Сідалковського. Тоді помітив, що немає Грака, стрибнув на двері, але було вже пізно. Такого зухвальства від свого майбутнього родича він, певне, не чекав. Пес люто клацнув зубами, ніби англійським замком, і кинувся на Досифея. Треба було на комусь зігнати злість. Досифей став райдугою з одним стовпом, що підпирає небо. Чудловський здивовано закліпав очима і, здається, протверезів, як вимитий після вина фужер.

— То він є боягуз?!

— Ви ж на нього з ножем, Філарете Карловичу. Тут не те що Грак, а й Цербер, он бачите, стоїть переляканий...

— То ніякий вам не Цербер, Сідалковський, то Султан.

За Граком хвіртку зачиняла Зося. Назад він повертатися відмовився, і їй раптом стало його жаль, як чужого коханого. Сідалковський наздогнав Грака вже на пероні.

— Більше моєї ноги тут не буде! — одрізав неушкоджений Грак.

— Не будьте дітям. Ви проявили себе не з кращого боку. Чудловським треба зробити ще один візит ввічливості — і пані Віленська ваша. Бачили б ви її прощальні очі, Грак, скільки в них туги і смутку за вами. А зараз — чи не краще на Дніпро. День який! Сонце сміється, і Цербер ловить мух, але тільки в тіні. Одинадцятий подвиг Геракла за вами!

...Грак розплющив очі. Сонце справді сміялося, опустившись над самою Довбичкою.

— Чого він так холодно прийняв мене? — запитав Грак.

— Ви про кого? А-а, про свого майбутнього тестя,— Сідалковський хвацько підкинув на долоні камінчик, відшліфований пляжним життям.— Будемо відверті, Євмене Миколайовичу?

— Будемо!

— Тоді скажу: у генерала котедж, сад, човен-амфібія, одна дочка — і все це, уявіть собі, дістається раптом якомусь досі не відомому Граку. Уявляєте? Як би ви вчинили на місці генерала, прощаючись з останньою найближчою вам істотою? Будьте психологом, Грак. Що ви їм даєте на заміну? Нічого, крім прізвища з чотирьох літер, від якого навряд чи цей довготелесий генерал у захопленні.

— А диплом?! Я ж академію закінчив.

— Від скромності ви не помрете, Грак. Це вам не загрожує. Ваш диплом у червоній

суперобкладинці Чудловському для етажерки. Він його там покладе, а Зося час від часу витиратиме пилюку з нього. Може, ваш диплом знадобиться для його внуків — вони матимуть моральне право сказати своїм дітям: "Вчіться, як ваш дід навчався в академії, і станете ветеринарами".

— Даремно ти насміхаєшся, Сідалковський.

— Любий мій, усі професії почесні й потрібні...— Сідалковський замовк. Повз них, вихиляючи стегнами в двох однакових яскраво-червоних купальниках, промайнули дві копії Софі Лорен.— Чого тільки не створює для нас з вами природа, Грак. Гляньте на цих богинь. Божественні ж істоти, а хтось, уявіть собі, не хоче їх, як не хочуть вас, Грак. А ви ображаєтесь на Чудловського. Таке селяві. Життя зіткане з протиріч. Все має два кінці, навіть ліверна ковбаса. Ніхто не відає, чого він шукає. Все йде навмання. Життя — це гра в спортлото. Або вгадаєш і виграєш, або...

Дівчатка, здається, знали собі ціну і зробили ще одне коло.

— Їм за себе соромитися нічого. Мали б ви таку фігуру, Грак, думаю, без купальника загоряли б. Навіть на Довбичці...

— Ти пошляк і цинік, Сідалковський...

— Це в порівнянні з вами, чи як? — перепитав Сідалковський.

Грак не відповів. Він колупнув ногою пісок і витяг великим і вказівним пальцем корінь лози.

— Слухайте, що у вас за звичка — все підривати? Ви в дитинстві не викопували моркву на городі у сусідів?..

— Слухай, докторе, а звідки ти? З якої сім'ї? І взагалі?

— Вам що, Грак, потрібні мої анкетні дані? Хто кого влаштовував на роботу? — Сідалковський засміявся, хоч ця процедура йому не дуже подобалася, бо він боявся передчасних зморщок на обличчі.— Генерала можна зрозуміти,— перевів він розмову у старе річище.— Він же не дурень. Розуміє, чого ви сватаєтесь до його доньки. Він, може, як і Зося все життя мріяв... Пробачте, Грак, але ми домовилися говорити відверто. Можливо, він мріяв не про такого миршавого зятя, як ви... У вас який зріст? Метр сорок вісім з кепочкою? Ну, гаразд, не гнівайтесь. Уточнити не будемо. Зараз мова не про це. Може, його уява малювала для Зосі такого чоловіка... Ну, я не знаю, з чим це порівняти, але знаю, що з чимось протилежним вам, Грак. Бо, скажіть, який батько хоче гірше своїй дитині? І раптом такий удар. Просити руку його коханої Зосі приходить Грак.

Грак слухав спокійно, колупаючи пісок великим пальцем лівої ноги, ніби був певний, що в піску щось таки знайде.

— Слухайте, Грак, чого вас постійно тягне в землю?

— Просто звичка така. Ну, а що ж далі, доктор?

— А далі жахливе розчарування! Розбіжність рожевої фантазії з жорстокою реальністю! У старому закипає буря протесту. Він хворобливо реагує на кожне ваше слово. Він не хоче погодитися з цим і мимоволі хапається за тупі й гострі предмети, але ударів не завдає. У нього настає глосолалія. Ви, Грак, знайомі з таким терміном? Ні?

Тоді я вам скажу: це виголошення слів у стані, близькому до божевілья. Ви бачили, як він плакав? Коли чоловіки плачуть — це означає, що вони переможені, вони здаються, а ви в цей час тікаєте, Грак. А бій при Кастін'юлі виграли ви, фельдмаршал Ежен де Грак'є. Звучить? А-а? Посміхаєтесь, Грак. Вам приємно. Усім нам приємно, коли нас приймають не за тих, ким ми є насправді. Навіть якби вас оці милі створіннячка з засмаглими стегнами назвали бандитом з великої дороги, і це б вам імпонувало, хоч ви зробили б вигляд, що дуже ображені.

Сонце почало заглядати під верболози.

— Це вже нахабство. Як ви вважаєте, Грак? Гляньте, куди добирається сонце. Як воно пече! Там що, не борються за економію тепла? З таким марнотратством сонячної енергії нам, Грак, її на мільярд років не вистачить. Я пропоную перебратися в тінь. Дайте свою двобортну жилетку. Не можу ж я на цих штурпаках лежати.

Стегна зробили нове коло.

— Ці купальники мені не дають зосередитися. Так ми сьогодні з вашим генералом не закінчимо. Цікаво, чого він не любить розповідати про себе? Як ви гадаєте, Грак?

— Того ж, чого й ви!

— Ви так гадаєте? Цікаво. Тоді ви не Грак, а оракул, якщо це так. Я теж дещо можу передбачити. Скажімо, я вже зараз певний, що янгол з золотим волоссям належатиме вам, Грак. Ви бачили, в якій спідничці стояла Зося? Вона хотіла вам сподобатися. Сказитися можна, як сказав би наш аншеф. Яка міні! На такій міні ви підірватися можете, Грак,— Сідалковський зробив стойку на руках, перед очима повисло блакитне небо з шматками розкиданої вати на обрії.— У вас, Грак, немає шляхетності. Ви носите на голові "їжачка", але від вас все одно відгонить хутором. Виделку ви тримаєте, як хвіст кота Досифея.— Сідалковський став з рук на голову.— А як їсть генерал! Ви звернули увагу? Він їсть, як жонглює. Складається враження, що він усе життя провів у ресторані...

До них наблизилася ще двоє дівчаток. Сідалковський схопився на ноги:

— Усі як на спецзамовлення... Дівчатка, чого ви ходите? Поділіться досвідом.

— Рівномірно загар лягає і не так сонце пече...

— Коли ви робитимете шосте коло, прихопіть, будь ласка, ковдру і колоду карт. У нас двох партнерів не вистачає.

— А ви грати вмієте? — поцікавилися вони й зупинилися, як мить, у красивій і нерухомій динаміці.

"Такі стойки виробляються тільки біля трюмо в спальнях і перед сном".

— Дівчата, скажіть, ви на ніч корсети одягаєте?

— А для чого вони нам?

— Неправильно. Значить, на осінь можна збиратися в князівство Ліхтенштейн? Там оголошено конкурс на кращу фігуру року.

— А візу випишете?

— Одну на двох?

Дівчатка пирснули. Сідалковський їм сподобався, хоч видно, що він нахаба.

— Так не забудьте карти,— не вгавав він.

— А хлопців?

— Хлопців залишіть біля своїх суkenок. Хай постережуть. Матеріал, як і купальники, імпорнтний?

— Звідки ви все знаєте?

— Приходьте, розповім детальніше... Ми вас чекаємо! — гукнув услід.

— Думаєш, прийдуть? — спитав недовірливо Грак.

— А куди вони подінуться? Ну, поламаються ще одне коло. Дівчата люблять, щоб їх просили. Природа у них така. Між іншим, так пити горілку, як ви п'єте, рекомендується тільки в закритих приміщеннях і при невеликому скупченні народу. Ви генерала просто шокували. В нього очі полізли на лоба. Він, я вам точно кажу, переконаний, що ви двічі лікувалися антабусом, стільки ж були в Глевасі і збираєтесь туди втретє. Ні, ви не великий Корсіканець! Ви ледь не програли битви, ще не розпочавши її...

Сідалковський замовк. На них насувалися два фарбованих шиньйони.

— Грак, приготуйтеся до зустрічі, киньте їм під ноги свою старомодну жилетку.

— Ти гадаєш, вони до нас?

— Парі на вашу першу фіндіпошівську зарплату...

Грак програв. Дівчатка підійшли до них. Одна принесла ковдру, в яку загорнула товстий роман, що збиралась колись прочитати, а друга сумку, з якої стирчало прохолодне "Літо" і "Тонізуєчий". Сідалковський був задоволений, Грак — не зовсім.

РОЗДІЛ XI,

в якому розповідається про марсіанські канали, морський бій, смерть Бубона, дзвінок Мацести Єлізарівни і деякі смакові якості

— День зміцнення сім'ї продовжується,— сказав Сідалковський.— Пошук триває. На оперативне завдання іду я...

Бубон уже не чув його. Залишивши портфель так, як залишають міну уповільненої дії, в кабінеті Сідалковського, Карло Іванович з розбитим серцем у грудях поплентався до рідної бухгалтерії. Тут стояв диван — ровесник штанів Карла Івановича, матерія на якому була така ж відглянцьована, як і його вельветові штани. Замість подушки, він поклав собі під голову підшивку газет "Фінансово-економічні проблеми" і мовчки опустился на скрипучі пружини. Бубон скрутився бубликом, намагаючись укрити плащем непокриту голову (капелюх йому служив за подушку) і ноги.

...Бубон не спав, не міг заснути. Він дивився у стелю з тріщинами у вигляді марсіанських каналів, прислухався до гулу й дзенькоту графіна, який дрижав, коли повз вікна пробігали електрички, а у вухах все ще стояв голос Мацести Єлізарівни:

— Зраджу тебе й тільки тоді прощу,— з відтінком штучного алмазу в голосі казала вона.— Тоді ми будемо рівні і почнемо сімейне життя на новій основі.

Карло Іванович дивився на неї і думав: "Це вона може". Мацеста Єлізарівна була в тому віці, який називають третім цвітінням, і їй починали подобатись хлопчики, які ще не пережили першого.

— Але я не зраджував,— захищався Бубон, як без вини винуватий.— Я тільки

стежив...

— З ким ходить твоя коханка,— докінчила за чоловіка Мацеста Єлізарівна.

— Єва — не моя коханка. Єва — дружина Адама,— Карло Іванович сів у крісло і схопився за те місце, в районі якого мало битися серце, як птаха в клітці. Серця на місці не було. Бубон злякався і поліз для чогось у кишеню.

— Що? — ехидно запитала Мацеста Єлізарівна, поклавши руки на стан "мрія вдови".— Аж самому страшно стало від своєї брехні? Та мене не проведеш. Я не слідчий...

Жінки — зробимо невеличкий відступ — усе розуміють і трактують по-своєму. Тому інколи, слухаючи їх, мимоволі констатуєш: "Як вони вчили логіку — видно. Але як вони примудрилися її скласти — невідомо навіть екзаменаторам".

— Знайшли козла відпущення. Тепер на Адама можна всі гріхи списувати

— Чому тепер? Тепер Адам якраз одружений.— Бубон прислухався: серце билось, але він не міг зрозуміти, в якому місці. Карло Іванович узяв себе за зап'ястя руки. Пульс вибивав ледь чутно морзянку, але азбука Морзе — це не рахівниця, а крапки-тире — не сальдо-бульдо, і на них головбух "Фіндіпошу" не розумівся.

— Не бреш, — прогрімів над вухом грім у супроводі електричних розрядів.— Адам ніколи не був одружений з Євою, з цією повією...

— Єва — не повія..

— А хто ж вона, голубе, по-твоєму? Хто? Хто дарує отакі штучки чоловікам, які їй навіть на роль батька уже застарі? — Мацеста Єлізарівна пред'явила, як речові докази, дві власноручно завірнені оригіналом копії.— Що це?

— Фотокартки Єви.

— Це я й без тебе бачу. Ти мені скажи, чого вони в тебе?

— Сідалковський вручив...

— Ти вже, бухгалтере,— почесна й потрібна професія Бубона прозвучала цього разу як образа,— не доплюсовуй до Адама ще й Сідалковського. Звикли всі гріхи на старих парубків звальювати.

— Адам і Сідалковський — не парубки, я тобі ще раз кажу,— захищався Бубон, розмахуючи руками, як кімнатними антенами телевізора.— Адам одружився, а Сідалковський розлучився. Він аліменти платить. Я тобі приведу того й того. На очну ставку, шановна. Хай вони тобі доведуть...

— А це? — Мацеста Єлізарівна перевернула фотокартки зворотною стороною.— Що це?

На фотографіях стояли написи, про які Бубон забув або ж не бачив їх: "Моему милому бухгалтеру на спогад. Твоя Єва".

— Що, мій милий бухгалтеру? Що ти на це скажеш? — розмахувала Мацеста Єлізарівна під самим Бубоновим носом фотографіями, як футбольні болільники національними прапорами під час кубкових матчів, де нічий не буває.— Батечко двох дітей! Зразковий сім'янин! — саркастично кидала вона словами характеристики на Бубона, виданої місцевкомом і адміністрацією "Фіндіпошу".— У кишені повно

талончиків, їздить на таксі, гроші ховає. Від кого і для кого? Для божественної Єви, яка майже, ровесниця твоєї донечці! А мене в переповнених трамваях возиш? Перловими супчиками годуєш? Я тобі покажу супчики! Економиш, фінансист нещасний! А з нею, мабуть, їси фірмові страви в ресторанах... Котлетки "супутник" чи "ракета" запиваєш коктейлями "рожева фантазія"! — Мацеста Єлізарівна в ресторанних меню розбиралася.

— Це фото Адама,— голосом продавця "Спортлото" виголосив Карло Іванович.

— Це фото Єви, а не Адама. Залиш Адама в спокої. Адам тільки касир, а на фото написано: бухгалтеру. Чув? Бух-гал-те-ри-ку-у...

— Може, похвалився, що він бухгалтер, аби завоювати Євине серце. Сучасна молодь уся така...

— Перестань усе звалювати на сучасну молодь!..

— Серденько, запитай в Адама. Дозволь, я тобі приведу його,— благав Бубон уже голосом підсудного, що вперше сів на тверду лаву і востаннє збирається виголосити заключне слово.

Атмосфера несподівано перегрілася вдруге, і від раптового розширення повітря перед очима Бубона почало щось виблискувати й тріщати. В обличчя, наче білі крижані сніжинки, ударили клаптики розірваних фотокарток.

— Ось твоя Єва, ось твій Адам. Можеш забиратися до біса! Проживемо якось без тебе. Забирайся, і негайно, якщо тобі наш дім — уже пекло...

Бубон підвівся, і серце у нього забилося. Свідомість затуманилася, він зібрав чорно-білі шматочки, що валялися на підлозі, сказав два слова про свою великодушність і доброту й побрів до виходу з наміром Анни Кареніної.

— Куди ти? — злякано крикнула Мацеста Єлізарівна.

— Я приведу тобі Адама...

— З мене досить Єви,— вона забігала по кімнаті, ніби тигриця, яка щойно потрапила до клітки.— Чуєш, вернись!

Карло Іванович взявся спітнілими руками за холодну ручку дверей. "Зраджу тебе, тільки тоді прошу,— рефреном звучали слова Мацести Єлізарівни в його голові.— Тоді ми будемо рівні. Почнемо сімейне життя спочатку. Чуєш, на новій основі..."

— Але я перед тобою чесний,— Карло Іванович оглянувся, подарував їй останній погляд і вийшов у простір.

— Вернись! — Двері розчинилися з шумом пострілу бразильської петарди.— Вернись, куди ти?

— У "Фіндіпош". До Сідалковського.

— Подавись ти зі своїм Сідалковським! — петарда вибухнула знову.— Я розлучаюсь. Ось тобі мій паспорт. Заяву надішлю на суд,— гукнула Мацеста Єлізарівна і запустила документом у Бубона. Він глухо стукнувся між його лопаток і, наче підбитий птах з розпростертими крилами, упав обкладинками на чорний тротуар. Бубон навіть не оглянувся.

— Я розлучаюсь!

— Як хочеш. Тобі видніше,— спокійно відповів Карло Іванович і переступив, як гладіатор через труп свого товариша, через паспорт, що вдруге прошелестів над його головою і приземлився за два метри попереду.

"Перельот",— подумав Бубон і попрямував до "Фіндіпошу" з надією застати Сідалковського, який вечорами цілився у крейсери та есмінці Панчішки з шостим почуттям у грудях і все одно програвав сухопутному Нельсону. Панчішка своїми блискавичними перемогами просто виводив Сідалковського з себе. Він, прикрившись товстим загальним зошитом, методично трошив підводні човни й катери противника, спокійно й монотонно повторював:

— Квадрат, же-два, квадрат же-три, квадрат же-чотири.

— Підбито, підбито, потонув,— сумно констатував Сідалковський, а після цього додавав: — Слухайте, Масик, ви ведете морський бій, порушуючи всі класичні закони стратегії й тактики.

— Для перемоги усі засоби чудові,— парирував Панчішка, оранжево і нахабно посміхаючись.

Бубон помилився: Сідалковського в кабінеті Панчішки не було. Не було й самого Панчішки, який, очевидно, в цей час з Ковбиком і Ховрашкевичем вивчав архітектуру сучасних ресторанів. Бо над планетою уже почало темніти, а в ресторанах світлішати. Бубон проплив коридором, як айсберг по фарватеру, і війнув холодом у розпашіле обличчя Сідалковського.

— Кого я бачу?! — розпростер руки Сідалковський і пішов назустріч Бубону, готуючись до великих і затяжних обіймів. Карло Іванович зупинився на порозі. Шкіра на його обличчі нагадувала єгипетський пергамент епохи Рамзеса XII.

— Наш вітчизняний Шерлок Холмс повертається з оперативного завдання так само несподівано і блискавично, як і щезає. Що чути на сімейному фронті?

Сідалковський не договорив. Бубон розмахнувся і з силою жбурнув у красиве лице Сідалковського чорно-білі шматочки паперу.

— Пробачте, Карле Івановичу,— нахилившись над тим, що колись називалося фотокопією Єви, почав Сідалковський,— але ваших артистичних жестів я не розумію. Що ви цим хочете сказати? На сімейному фронті все без змін?

— Ідіть ви до біса зі своїми змінами! Звідки ви взяли на нашу голову? Від ваших ідей у "Фіндіпоші" життя нема!

— А до мене воно було?

— Принаймні ми тихо й спокійно жили...

— У наш бурхливий вік — вік техніки й хімічисток? Ай-я-яй, Карле Івановичу!

— Для нас було достатньо одного Ховрашкевича. Але той хоч проводив експерименти на ондатрах і їжаках. Він нікому не заважав і йому ніхто. А ви? А ви їх, шановний, проводите на людях!

— Карле Івановичу, я вас не впізнаю. Ви — і крик. Це те саме, що північ і південь, кохання і ненависть, життя і смерть. Це парадокс.

— А моя розбита сім'я — це вам не парадокс? Ви мені розбили сім'ю своїм

зміцненням! Ось цими фотографіями. Чого я повинен страждати за Адама і Єву? Хай вони самі страждають,— Бубон уже хрипів, як старший боярин на другий день після весілля.

— Карле Івановичу, ви егоїст. У вас повністю відсутнє почуття колективізму.— Сідалковський налив води і подав Карлу Івановичу,— Ви самі винні. Вам же було сказано: фотокарток у себе не зберігати, здавати у фіндіпошівський сейф або, в крайньому випадку, вивчивши напам'ять, знищити, як код, як шифр, як ключ од шифру. А ви повелися, наче шестикласниця, закохана в кіноактора: носила в кишені невідісланого листа, поки його не знайшла мамочка і не роз'яснила їй, що й до чого. З вашими нервами й помилками комісаром Мегре не станеш...

— Йдіть ви к чорту! — ковтнув води Бубон.

— Захлинетеся, Карле Івановичу. Випийте і розкажіть усе спокійно. Тільки скажіть чесно, Мацеста Єлізарівна вас дуже биля?..

Бубон підвів очі і глянув на Сідалковського.

— Синок,— несподівано почав він.— Я тобі в батьки годжусь. Не насміхайся. Пожалій сивину...

— Ну, що ви, Карле Івановичу,— Сідалковський наважився присісти поруч, забравши заздалегідь склянку з водою і поставивши її на відповідній віддалі.— Не сердьтеся. Розкажіть усе, як було. Завтра будемо виправлятися. Завтрашній день для того й існує, щоб виправляти сьогоднішні помилки.

...Бубон лежав на дивані й думав: "Якщо ми розлучимося, кого ж я собі візьму за дружину?" Ця думка свердлила йому голову, як пружина диван. Знайомих жінок у Бубона не було. За двадцять років спільного життя із Мацестою Єлізарівною він був вірний дружині, як Пенелопа Одиссеєві.

Карлу Івановичу хотілося плакати. Він лежав і жалів себе. Йому було боляче. Не тільки від того, що стерпла нога і клята пружина впивалася в бік, як самка-блощиця у заголений лікоть. Бубону було боляче, бо Мацеста Єлізарівна несправедливо назвала його зрадником.

Йому раптом захотілося померти. Бубон хотів померти лагідною і доброю смертю. З життям йому не хотілося розлучатися, як зі своїми вельветовими штанами, але що ж поробиш: іншого виходу для себе він не бачив...

...Бубон хотів одягти в труну сорочку без краватки, а тому востаннє просив Мацесту:

— Найкраще купи вишиванку. Вона на поворозочках. Але поворозочки не тісно зав'язуй... Гроші я на дітей переводжу. Каханцям вони не дістануться.

— Я не виходитиму заміж,— перебила вона його.— Своє життя присвячую дітям... Я не Єва, я чесна жінка. А чесна жінка може кохати тільки один раз...

"Як я,— подумав Бубон.— Вона точно така, як я. Недаремно я взяв її".

— Газети переадресуй Адамові. Ти все одно їх не читаєш. Коли він стане головбухом "Фіндіпошу", подаруй йому мої нарукавники і мого "Фелікса". Він усі цифри вибиває...

Бубона поклали в труну і повільно повезли повз Байкове кладовище аж на Шулявку. Бубон лежав у труні, і йому хотілося встати й крикнути: "Шановні, куди ви мене везете? Ховайте за місцем проживання і прописки..." Аж на лікті підвівся.

— Ляж,— наказала йому Мацеста Єлізарівна.— Ляж і не сміши людей. Ти помер.

Бубон покійно ліг, але, коли повернули за ріг Байкового цвинтаря, він знову зірвався й сів у труні серед квітів і живих вінків з срібними та золотими траурними стрічками. Карло Іванович забув, що мав сказати, почав читати на них написи: "Дорогому... Незабутньому... Рідному..." "Хто, цікаво, на вінки гроші збирав? — інтересувався Бубон.— Голова ж "бюро уваги" — я. Цікаво, чи всі здали гроші? А може, були й такі, що казали: "Вмирають і народжуються завжди невчасно. Тоді, коли грошей нема. Вмирили хоча б на другий день після зарплати, а народжувалися перед авансом". Певне, гроші на вінки брали в касі взаємодопомоги. Видав Адам і трохи виділив Сідалковський".

Похоронна процесія тим часом рухалася далі.

— Лежить, як налитий,— кивали на Бубона бабусі.

— Цікаво, скільки йому? — хтось запитав.

— Ще зовсім молодий,— промовила пишногруда молодиця.— Завтра виповнилося б п'ятдесят. Одного дня не дожив до ювілею.

— А-й-й-й,— хитали головами-квітами бабусі.— І треба ж так. Нещасний чоловік, хоча б після ювілею помер. Після доброї чарки. Не так жалко було б...

— Він не пив.

— А ви його знаєте?

— Аякже,— відповіла та ж пишногруда молодиця.— Це ж Карло Іванович Бубон, головбух із "Фіндіпошу". Гарна була людина. На кота ніколи не крикнув...

Бубону ще більше стало жаль себе, він не стримався і заплакав.

— Перестань. Он люди сміються,— прикрикнула Мацеста Єлізарівна.— Нюні розпустив. Усі вмирають. Не тільки ти один... Витри сльози,— Мацеста Єлізарівна вийняла хусточку.— Тільки не рукавом. Ось носовичок...

— Він же зовсім сухий,— раптом обурився Бубон.— Ти що, не плачеш за мною?

— Тепер уже це нічого не дасть...

— Хоч для людей. Чуєш, хоч про людське око. А то подумують, що ти моїй смерті рада.— Бубон поклав голову на щось тверде й незрозуміле.— Це несправедливо. Це жорстоко. Я на вас працював усе своє життя, як віл. Спини не розгинав, а ви... Куди ж ви мене несете? За місцем постійного проживання. Я хочу недалеко від дому. Щоб ви мені завжди носили свіжі квіти, а не клали вінок з металевих листочків з облізлою фарбою. І обов'язково поливайте. Хай їх поливає Муза. А Дем'ян воду носить. А ти, Мацесто,— Бубон уперше за своє життя назвав її так. Процесія на мить зупинилася.— А ти, Мацесто,— повторив Карло Іванович,— хоч одягни чорну хустку, не будь така жорстока, засвіти свічку і присядь на могилці. Зроби вигляд, що тобі жалко мене...

До труни підійшов Сідалковський.

— Ідіть ви до біса, шановний! — вигукнув Бубон.— Ви мені при житті ще набридли.

Дайте хоч померти спокійно...

— Не дам, Карле Івановичу, не дам. Укрийтесь моїм плащем, а то й справді замерзнете...

Сідалковський поклав на Карла Івановича двобортний японський плащ.

— Заберіть цей плащ собі, шановний,— Бубон відкинув плащ жестом тореадора.— Я вам його дарую. Хай він і вам вкоротить віку, як мені...

— Доброзичливим вас не назвеш,— докірливо похитав головою Сідалковський.

— Мені там без вашого плаща буде тепло.

— Карле Івановичу, вставайте. Ви весь тремтите...

— Звідси вороття нема,— відповів Бубон.— Смерть не жінка, гріхів не пробачає.

Сідалковський узяв його за плечі.

— Карле Івановичу, Карле Івановичу...

...Бубон здивовано розплющив очі. Сідалковський тихо запитав:

— Карле Івановичу, їсти хочете?

— Ви знаєте, Сідалковський,— розім'яв ноги Бубон і опустив їх на долівку,— я тільки що помирав. Бачив свою смерть на такій відстані, шановний, як оце вас. Стояв на самій грані. Ви коли-небудь на грані стояли?.. Дивилися кістлявій в очі?

— На грані не стояв і в очі не дивився,— відповів Сідалковський.

— А мені доводилося. Двічі. Раз на фронті, вдруге ось тут. На дивані...

— За останніми статистичними даними люди найчастіше вмирають на диванах,— сказав Сідалковський.— Вам, Карле Івановичу, це тепер не загрожує. На дивані двічі не вмирають.

— Це гарна прикмета. Той, хто двічі вмирав, втретє не зможе,— засяяв Бубон, як новий барабан при гарному освітленні.— Я хотів сам померти. Вірите, шановний? Навіював собі. Смерть, кажуть, можна навіяти...

— То вам снилося, Карле Івановичу, то був сон.

Бубон почав розтирати ліву ногу.

— Весь лівий бік затерп. А ви кажете сон. Наче тіло відмерло. То не сон. То приходила смерть, шановний.

— Сон — та ж сама смерть, тільки в кредит,— мовив Сідалковський.

— Е-е, не кажіть. Різниця між сном і смертю є...

— Невелика,— Сідалковський підвівся і підійшов до вікна. У вітрині магазину, немов у нічному дзеркалі, яскраво горіли літери фіндіпошівського гасла. Тільки навпаки.— Різниця між сном і смертю має ту перевагу, що інколи під час відпочинку залишає вам право на ілюзії. Смерть цього права не дає. Вона не така щедра.

— А як ви свою смерть уявляєте, Сідалковський? — запитав Карло Іванович.

— Взагалі я про смерть ще не думав. Але якщо помру, то хотів би, щоб на моєму похороні були прекрасні дівчата і наймиліші вдови Кобилятина-Турбінного. Щоб вони несли вінки й квіти і всі до однієї плакали. Щоб це був такий, Карле Івановичу, похорон, на якому б навіть ошчасливлені моєю смертю чоловіки заздрили мені і ридали разом зі своїми жінками.

— Гарно,— не стримався Бубон.— На такому похороні мені теж хотілося б побувати. Нема тепер гарних похоронів. Все засушили. Колись похорон, шановний, святом був,— Карло Іванович встав, узяв себе руками за ліву ногу і почав її переставляти по паркету, як колоду.

— Затерпла? — запитав Сідалковський.

— Просто задубіла, шановний. Спасу нема,— Бубон скривився.— Кисню не вистачає. Рухатися більше треба.

— Півгодини тому телефонувала Мацеста Єлізарівна,— Сідалковський присів на диван і дивився на Бубона, який йому в ці хвилини нагадував ходячу літеру "я".— Питала, чи ви є. Цікавилася, чи це правда, що ми вас послали стежити за Євою. Я їй все роз'яснив. Визнав безглуздість нашої ідеї і запевнив, що завтра за Євою піду я.

— Не ходіть! — порадив Бубон.

— Чому? — здивувався Сідалковський.

— Страшенно гарна, шановний,— зітхнув Карло Іванович.— Ви закохаетесь у неї, Сідалковський.

— Ви мене заінтригували, Карле Івановичу. Ви знаєте, я ще в житті нікого не кохав.

— Без Єви ви не зможете жити!

— Ви певні?

— Повірте мені. Я таких жінок знаю. Такі не для сім'ї створені. Нещасний Адам,— Бубон важко зітхнув.— Такі гарні жінки не для сімейного життя. Повірте мені, шановний...

— А я гадав, що ви не розбираєтеся в жінках, Карле Івановичу! Крім Мацести Єлізарівни, не кохали нікого...

— Я люблю жінок,— признався Карло Іванович.— Але не таких, як Єва. Вона пуста, вертихвістка. Я люблю пишногрудих жінок з примулами на високих грудях,— мрійливо сказав він. — Але я, ви будете сміятися, шановний, все життя їх кохав платонічно...

— Платонічне кохання — це заочна гра на більярді,— перебив його Сідалковський.— Уява є, а насолоди ніякої.

— Може, й так,— Бубон нарешті розім'яв ноги.— А ви, Сідалковський, яких ви жінок любите? Вам, мабуть, такі, як мені, не подобаються? Ви ж аристократ! А аристократи люблять переважно сухих, як чумацька тараня...

— Це не харчі,— відповів Сідалковський.— Тут я неперебірливий.

РОЗДІЛ XII,

в якому розповідається про внутрішню боротьбу двох світів, знову про таємничість садиби генерала Чудловського, Грака у полоні, капітуляцію, немилість генерала, білий прапор, загадкову знахідку і нерозкрити таємницю

Грак третій день не виходив на роботу. Відділ вичинки пустував. Ковбик, заклавши руки за спину, міряв метраж свого кабінету і лаявся:

— Сказитися можна! Третій день на роботі нема! Ні зателефонувати! Ні попередити! Де ж цей бухгалтеряка? Я вас, Сідалковський, питаю! Це ж ви десь його відкопали! Приходить! Запевняє! Вміє ловити рибу! Юшку варить! Любитель юшки і

тарані! А воно, виявляється, вудочку в руках ніколи не тримало! Взяв я його в неділю на став. Короп вудку потягнув. Кажу: "Чого ж ви стоїте? Вудочка уже на середині ставу" А він мені: "Стратоне Стратоновичу, я плавати не вмію". Довелося лізти самому. Барінов сміється, аж за живіт хапається. А воно мені шкарпетки пере. Каже, вони із синтетики. Треба сполоснути... І на кущику розвішує. А тоді до мене: "Стратоне Стратоновичу, а ви тим часом бережком, бережком походите. Або ліпше сядьте... Простягніть ноги... Поворухіть пальчиками. Хай їх трішки свіженький вітерець пообвіює". Це, запевняє мене, дуже корисно для організму. Нервову систему заспокоює... Ну, ви десь бачили щось подібне?.. А тоді знову взялося за вудочку. Закидять не вміє. Гачком за гілку дуба зачепило. А у мене там золотий арсенальський гачок. Не смикайте, кричу, дайте я сам обірву. Не так боляче буде. А воно мені: "Я,— каже,— зараз збігаю у село. Візьму пилку. Дуба зріжемо". Бачили такого! — Ковбик добрішав.

Сідалковський ледве стримував посмішку. Боявся засміятися, бо знав, що тоді все це обернеться проти нього.

— "У тебе ще такого не було",— каже мені Барінов. Що не було, то не було. Хай працює, думаю. Залишу. А він, бач, уже тиждень на роботу не з'являється,— Ковбик любив усе гіперболізувати.

— Третій день, Стратоне Стратоновичу,— чемно уточнив Сідалковський?

— Що — третій день? А трьох днів, по-вашому, мало? Ви хоч знаєте, що з ним? Це ж ваш приятель, ад'ютант, якщо не помиляюсь. Ви ж його там сватаєте! А де воно? Мовчите! Профспілка називається! Бухгалтерів ви, а не профспілка!

Сідалковський мовчав. Ковбика у такі хвилини краще не дратувати, хай наговориться. Такі Ковбикові монологи нагадували Сідалковському жіночі сльози: виплачеться — на душі легше. Мовчали всі. Навіть Ховрашкевич. Панчішка тільки головою водив, як кінь, що не спускав очей з свого господаря.

— Воно мені, Сідалковський, одразу не сподобалося. Слизьке якесь. Увійшло до кабінету, ноги навиворіт, вуха — гладіолусами. "Під вашим керівництвом, Стратоне Стратоновичу, попрацювати хочу". Це ви його намуштрували, Сідалковський?

Сідалковський не відповів. Його й самого цікавило: де Грак, що з ним? Ось уже півмісяця, як ведуться мирні переговори між генералом Чудловським, з однієї сторони, і Граком та Сідалковським з другої. Обидві сторони довго не могли дійти згоди, поки в цю справу не втрутилася жінка, яка одразу зорієнтувалася і знайшла вихід із становища.

— Генералові слід завдати удару в спину,— порадила вона. (Цією жінкою виявилася Маргарита Ізотівна, серце якої було завойоване Граком).— Вам треба, Зосенько, подати заяву до загсу і поставити тата перед...

— Де-факто,— закінчив за неї Сідалковський, що полюбляв учені слова.— Геніальні думки приходять завжди своєчасно.

Все йшло нормально. Та, вернувшись із загсу, Грак підійшов до Філарета Карловича і несподівано повідомив йому:

— Тату,— сказав він.— Ми занесли заяву до загсу.

Генерал упав, мов підкошений осколком, але, як і належить солдатові, без стогону й сліз. Дійшов тями тільки наступного дня після склянки чаю, замішаного на валер'янці в прикуску з валідолом. Такого удару з тилу він не чекав.

— Тату, ви так довго не протягнете,— поправляв Грак подушки і клав мокрі рушники з шматочками льоду на високе генералове чоло.

— Йди ти до холери,— лаявся генерал, але в душі танув, як сніг напровесні.— А як буде з прізвищем? Я перепрошую. Як буде з прізвищем? Яке прізвище віднині носитиме Тезя Чудловська?

— Віднині уродзона Чудловська буде уродзона Грак,— сміявся самозадоволено новоспечений зятьок.

— Цього ніколи не буде, або я перестану бути Чудловським.

Генерал, очевидно, не міг допустити, щоб благородний рід Чудловських так несподівано й трагічно обірвався.

— Я у тата теж один,— відповів Чудловському Грак.— Я до свого прізвища звик,— він сів поруч з генералом, але на такій відстані, щоб Чудловський не зумів його пацнути ногою і збити із стільчика.— Воно мені пасує. А Чудловський для мого зросту не підходить. Воно задовге.

— У мене благородне прізвище,— наполягав на своєму Чудловський.— Для Тезі то не є прізвище — Грак...

— Бачите, тату, у мене воно теж благородне. Козацьке. Ми козацького роду... Мій дід, коли помирав, то наказував: "Євмене, все можеш замінити, але не міняй свого прізвища. Роду свого не міняй". Втямили?

Чудловський ковтнув холодного чаю. Крити не було чим. Грак боровся за те ж, за що й Чудловський. Генералові це навіть сподобалося. "З нього ще, може, будуть люди",— тішив себе думкою Філарет Карлович.

— Є компромісне рішення,— сказав Сідалковський, коли дізнався, за чим затримка.

— Яке? — зацікавився Філарет Карлович.

— Операція "дефіс-тире".

— А без загадок, доктор? — втрутився Грак.

— Без загадок: віднині ви Євмен Миколайович Грак-Чудловський, а ваша дружина — Зося Чудловська-Грак.

Компромісне рішення було прийнято одностайно, і раптом невеликий корсіканець не з'явився на роботу. Не з'являлась на роботу й Зося. Ковбик інтуїтивно відчував, що починається новий детектив Жоржа Сіменона. Другий після Адама і Єви.

— Мені ці детективчики вже починають приїдатися, товаришу Сідалковський,— напівофіційно заявив Стратон Стратонович.— Я через тиждень їду у відпустку. За мене лишається Арій Федорович... Нещадим.

При згадці про Нещадима Сідалковський відчув, що крісло під ним почало розклеюватися і вгинатися. Одна ніжка стала коротша за другу.

— У мене серце не воляче. Я хочу спокійно дожити до пенсії. А там хоч потоп,—

Стратон Стратонович дав зрозуміти, що всім можна розходитися, а Ховрашкевичу — залишитись.

"Що з Граком? — думав Сідалковський.— У весільну подорож ніби рано, вони ж іще не розписалися. Грак же мав брати мене й Маргариту Ізотівну за свідків".

Євграф акуратно склав у шухляду свої профспілкові папери, помережані гарним почерком, зачинив стіл і вийшов на вулицю. Там зупинив єдине таксі, яке ходило по Кобилятину-Турбінному і постійно не виконувало плану.

"Дай цьому йолопові талончики. Не будь піжоном. Не корч із себе аристократа. Він все одно їх продасть. Не плати грошима",— підказував Сідалковському-другому Сідалковський-перший.

"Не можу. Розумієш, не можу. Мій костюм, моя манера мені не дозволяють. А якщо лайнеться: "Знову мені ці талончики. З вами виконаєш план!" Вибач, але не можу".

"Так хоч не давай чайових. Досить з нього й того, що на лічильнику! Ще й по дорозі прихопить когось".

"А як не прихопить?"

— Вам який номер? — перебив його роздуми водій.

— Шістнадцятий.

— Це до генерала?

— Так. Ви знаєте генерала?

— А хто його в нашому місті не знає? У ресторані не раз доводилося бувати разом...

— Ось тут, будь ласка, — Сідалковський витяг карбованця.

"У кишені ж є дрібні. Глянь на лічильник. Для чого ти йому тикаєш карбованця?"

— Здачі не треба,— зупинив водія жестом. А про себе подумав: "На обід позичатимеш у Маргарити Ізотівни. І тобі не соромно?"

Хвіртку відчинила Зося і, приклавши довгий палець до тоненьких безкровних вуст, прошепотіла:

— Тс-с-с!

Сідалковський зробив кілька кроків навшпиньках, ніби наближаючись до курника і боячись сполохати курей, ступив на територію володіння Чудловських. Цербер лежав під грушею і, висолопивши червоного язика, дихав так, ніби щойно закінчив біг на далеку дистанцію. Філарет Карлович сидів у шезлонзі під яблунею. На колінах у нього лежала рушниця, а на траві стояла дашком величезна книга. Очевидно, довідник, бо генерал читав тільки військові довідники. Інших книг він не визнавав, вважав, що то все непотріб. Під довідник заліз кіт Досифей, вистромивши з-під нього хвоста, що стирчав попелястою трубою.

Грака ніде не було видно. Зося стояла перед Сідалковським, і в її очах світилися благання і надія. На лівій щоці залишилася глибока борозенка, вказуючи на те, що в Зосі ліва слізна залоза працює активніше, ніж права.

— Що трапилося? — тихо запитав Сідалковський.

— Євмен здурів!— повідомила вона, і з чистого волошкового ока Зосі потекла ще одна сльозинка.— Забрав заяву із загсу. Батько каже, що йому тільки прописка була

потрібна, а не я. Тепер розписуватися не хоче... Він обдурив мене...

— Де він? — запитав Сідалковський і відчув, як у нього розходяться в ширину плечі, а біцепси твердіють під нейлоновим рукавом білосніжної сорочки.— Де він?

— Там,— показала рукою Зося.— Батько загнав його до льоху. Оце тепер стереже і каже, живим не випустить. На двері почепив новий замок і забарикадував колодою. Хліб і склянку води я подаю йому через душник, на шнурочку. Але батько від сьогодні заборонив. Сказав, хай розсіл з бочки п'є. А в нього погано з шлунком...

— Я ж його попереджав: Грак, ви колись кінчите як не на Лені, то в камері-одиначці.

— Султана батько посадив на ланцюг і протягнув дріт між грушею і льохом...

Раптом Філарет Карлович прокинувся. Він схопився за дубельтівку, але, побачивши Сідалковського, припинив і надивовиж лагідно промовив:

— А, це ви, Сідалковський!

— Дзень добжий! — привітався Сідалковський.

— Йдіть до холери. Я по-польськи так знаю, як...— він хотів було додати "як ви, Сідалковський", але замовк, бо про Євграфа знав менше, ніж про Грака.

— О, то є дуже погано, Філарете Карловичу — він намагався наслідувати Чудловського і хоч цим внести якесь пожвавлення.

— А що я маю робити? Я народився і виріс на Україні.

— Треба купити самовчитель, завести магнітофон і вчити рідну мову уві сні. Тепер це модно...

— Мені вже пізно вчитися, Сідалковський. Хоч я все життя мріяв знати по-польськи...

— Вчитися і любити ніколи не пізно. А тим більше — рідну мову. Людина без знання мови — все одно, що телевізор без звуку: зображення є, а звуку ніякого.

Чудловський опустив очі, але повіками до кінця їх не прикрив. "Не вистачає матерії,— подумав Сідалковський.— Не той розмір. Очі більші за повіки".

— Ну, гаразд. Що тут у вас трапилося? Де мій член профспілки?

— Я його посадив до льоху...

— Посадив — м'яко сказано. Загнали до льоху. Чи не так, Філарете Карловичу? Я можу з ним поговорити?

— Можете. Але я, перепрошую, дуже вас поважаю. Не надумайтесь допомогти йому втекти. Стрілятиму по обох. Перепрошую, і по вас, Сідалковський... Цей миршавий пес два тижні...

— Я знаю,— перебив його Сідалковський.— Відчиніть, будь ласка, льох і зачепіть за якусь іншу грушу Цербера. У мене святковий костюм, Філарете Карловичу.

У льоху було темно, як у бочці, накритій чорним рядном. Сідалковський повільно опускався, намагаючи ногами сходи. У тендітний ніс Сідалковського вдарив запах вогкості й торішніх квашених огірків. Очі поволі почали звикати до темряви.

— Грак, ви живі?

— Йди прямо, козаче. Можеш з гордо піднятою головою. Тобі не личить її так

низько опускати. Тут усе високе.

— Ви ще здатні цитувати Сідалковського? Я вас радий побачити, Грак, але поки що не можу. Прийміть мої вітання з темряви. Де салютант! Я вас вітаю, мій непокірний друже!

— Я тебе також, Сідалковський. Вибач, але немає де посадити тебе. Поступаюсь своїм тронем у вигляді кружків від діжки. Можеш не боятися. Я їх висушив і витер. Твоїм штанам нічого не загрожує. Ти, здається, слова "штани" не любиш. Пардон, Сідалковський, брукам...

— Як ви тут поживаєте, Грак? — перебив його Сідалковський.

— А як може поживати приймак, який одружився на дівчині заради прописки?

— Але ви, здається, відмовилися одружуватися. Ви, певно, вважаєте, що два штампи в паспорті — то зайва розкіш...

Грак мовчав, колуپаючи ногою цемент.

— Що ви все життя там шукаєте, Грак?

— Така звичка,— буркнув той.

— Ви почали нечесну гру, Грак. Я вам радив викинути трохи совісті, але не всю. Ви перестарались. Цо занадто, то не здраво, як кажуть поляки.

— Слухайте, козаче, але я не можу. Я їй лише носом до грудей дістаю.

— Малі чоловіки завжди любили високих жінок. Не корчте з себе оригінала.

— Але я не можу. Розумієш, не можу...

— Для чого ж ви розпочали гру? Я ненавиджу найбільше тих людей, які підводять друзів... А моя честь? Ви про неї подумали, Грак? Як тепер на мене дивитимуться Зося, генерал, Королева Марго? А ви мені — груди... "Дістаю носом до грудей". Вам потрібні груди чи робота у "Фіндіпоші"?

Грак перетравлював думки, прилігши на купу соломи, на яку квадратиком падало сонячне проміння.

— Ковбик цікавився вами. Обіцяв піти у відпустку. А що це означає — гадаю, вам розшифровувати зайве. За нього залишається Нещадим. Профспілка при всій любові і приязні до вас, Грак, буде безсила.

У льоху повисла підвальна тиша. Грак мовчки сопів і цим порушував тишу у погребі Філарета Карловича Чудловського.

— Тесть, я дивлюсь, до вас почав позитивно ставитися: охороняє вас з рушницею і з псом. Такої честі не мав, здається, навіть Аль Капоне... Принаймні Цербера при цьому не було.

— Смієшся, Сідалковський. А як мені жити з нею.

— Ви, Грак, мені починаєте не подобатися. Ви хочете, щоб я вас розлюбив. Великі йшли на ще більші жертви...

— Я невеликий.

— Ви невисокий, але можете бути великим. Для цього у вас є всі дані. Я сказав усе,— Сідалковський підвівся і випростався.— Вибирайте з двох одне: красуню Цірцею чи пригоди Одиссея на шляху за золотим руном. У вас направлення куди, Грак? У

Казахстан чи в таврійські степи? Там і там, між іншим, водяться вівці.

— Ти блазень, Сідалковський. Замість того, щоб щось порадити, ти насильно примушуєш мене одружуватися! Ти розумієш це чи ні? — Грак зірвався з місця і широко розставив ноги у великих черевиках.

— Тільки без жестів, Грак,— запропонував Сідалковський.— Істерик я теж не люблю. Чого ви конкретно хочете від мене?

— Я хочу знати, як би ти вчинив на моєму місці, а ти...

— Я вибрав би Зося. Вона миле й покірне створіннячко. Вона буде вам вірною дружиною. Такі на зраду нездатні. Вона — не ви. Правда, трохи довгувата, але Модерніст же вмирає за нею, як Гойя за Махою.

— У художників свої смаки. Я не художник...

— Я знаю. Ви ветеринар. Але будьте, Грак, скромніші. Не підкреслюйте мені це постійно. Стратон Стратонович мав рацію, коли казав: "Грак від скромності не помре. Це йому не загрожує". У вас її справді мало, як і фантазії. Ідеалізуйте, Грак. Дружину треба обожнювати. Хоча б в уяві. І ви побачите: вона стане кращою, ніж є. У вас убога уява. Я сказав би, ветеринарна, хоч ви цим і пишаєтесь...

— Йди ти до біса!

— Грак, ви постійно лаєтесь. Лайка — це невихованість. Лайка — це аргументи переможених. Між іншим, я вас повинен попередити, якщо ви не викинете білий прапор у вигляді заяви до загсу, з цього котла вам неушкодженим не вирватися. Сили далеко не рівні. Генерал настроєний досить агресивно. Сьогодні вранці ви одержали останню краплю води. На розсолові довго не протягнете. Прорвати оборону вам не вдасться. Цербер вдруге обдурити себе не дасть. Собаки — не люди, вони таких штучок не прощають,— Сідалковський глянув на стелю і поморщився.— Пробачте, Грак, але я тут довго не можу. Кажуть, радикаліт скручує навіть такі гарні фігури, як у мене. Окрім цього, я не можу витримувати такого сусідства,— він показав на стелю, по якій повзли слизькі слимаки.— Як ви з ними співіснуєте, Грак?

Грак мовчав, дивлячись на стелю, ніби тільки тепер помітив, що вона не вимощена метласькими плитками.

— Де салютант, Грак! До завтра,— Сідалковський подав йому руку.— Завтра хотілося б побачити вас на роботі — поголеним і вмитим. Не раджу робити дурниць. Як приятеля попереджаю: генерал без амулетів у вигляді шроту вас не відпустить.

— А ясніше?

— Ясніше? Він зробить з вас решето. Принаймні з одного місця вашого благородного тіла, яке французи називають недільним лицем...

Рівно через дві години після відвідин Сідалковського Грак капітулював — здався на милість генерала і попросив помилування, як людина, котра склала зброю добровільно. Дізнавшись про капітуляцію, Євграф був глибоко переконаний, що все це завдяки йому, але помилився...

Грак почав робити підкоп і несподівано для себе наткнувся на загадковий ящик, замурований у стіні льоху. Коли він його розкрив, то ледь не знепритомнів. Йому

захотілося в ту ж мить на волю, в пампаси. Він негайно замурував усе назад, витягнувши з ящика лише єдиний предмет, який там був, і кинувся по східцях угору до дверей.

— Я згоден. Випустіть! — бив кулаками в двері Грак і аж налякав Філарета Карловича, що якраз задрімав над військовим довідником.

Через день заяву відвезли на старе місце. Завдяки респектабельності Сідалковського і знайомству генерала Чудловського, Грака і Зосю розписали того ж дня, у п'ятницю. Щасливий Грак щебетав, крутився навколо Філарета Карловича і нахабно називав його "татом", що не дуже подобалося старому Чудловському. Але іншого виходу в цій обстановці Філарет Карлович не бачив, а загострювати відносини із зятком не хотів чи втомився.

Зося з одруженням втратила рожеві мрії про стародавніх лицарів середньовіччя і, здається, примирилася з реальністю двадцятого віку. Грак знайшов постійну прописку в Кобилятині-Турбінному й загадковий предмет у льоху генерала Чудловського.

РОЗДІЛ XIII,

в якому розповідається про лицаря XX віку, дисертацію, мушкетерів Франції, згадку про фотокартки, хрестики, торгашів, целофан для любительської ковбаси та італійську мафію

Сонце весело й легко піднімалося над фасадом "Фіндіпошу". Воно перестрибувало своїми ніжками-промінцями з однієї літери на іншу і грало ними, наче музики на цимбалах. Сідалковський потис Гракові руку, перекинув через плече двобортний японський плащ і з словами "де салютант" залишив приміщення філіалу. У Київ він прибув рівно через півгодини.

Місто, напоєне за ніч каштановим цвітом і липами, було свіже, як дитя після купелі. Де-не-де, немов розірвані фотокартки Єви, виблискували своїм сріблястим глянцем калюжі. Свідомий свого службового обов'язку, Сідалковський ішов розмашисто й швидко, як землемір, котрий, забувши метр, вимірював землю кроками.

Адам, припавши обличчям до шибки, дивився услід Єві і повторював лише два слова: "Сідалковський зможе..."

Єва не вийшла, а ніби випурхнула з-під portalу "Фактуса", вискочила на вулицю і несподівано зупинилася. Хтось звечора перекопав асфальт, і глина, схожа на учнівський пластилін, прилипала до бруківки, до стін, до взуття. Дощ, що, певно, пройшов уночі, замісив її на квітах пахучого бузку й жасмину, але від того ні калюжі, ні глина не стали кращими.

— Там, де кінчається асфальт,— промовив Сідалковський, — починається кохання. Доброго ранку!

— Доброго ранку,— відповіла машинально Єва, навіть не глянувши на Сідалковського.

Вона дивилася то на свої лаковані черевички, то на калюжу і думала Сідалковський знав, про що Єва думає, але не знав, як вона будує свої фрази. Він на деяку мить, але тільки на деяку, затримав на ній свій погляд і сам собі сказав: "Мда-а! З такою

зовнішністю можна захищати будь-яку дисертацію".

— Ну, що ж ви! — гукнула Сідалковському молодиця з переповненими сітками в руках, яка скидалася на молочницю пізнього Відродження.— Теж мені лицар... Сам перестрибнув, а дівчину по той бік калюжі залишив. Ох, і молодь пішла! Колись нас хлопці на руках носили...

Сідалковському стало ніяково: безплатних кіноглядачів він не любив. Люди, що поверталися з ранкового базару, оточили їх кільцем у чеканні маленької вуличної сенсації.

— Давайте руку,— запропонував Сідалковський.

— Тут я не перейду? Черевички замаху? — відповіла чи запитала Єва.

Сідалковському це стало набридати. Він раптом зірвав з плеча плащ і кинув його до ніг з таким жестом, якому позаздрили б усі королівські мушкетери Франції. Натовп ахнув, як маса на стадіоні під час удару по м'ячу, що пролетів у двох метрах над перекладиною. Єва не наважувалась. Вона підвела очі, глянула на Сідалковського і простягнула йому вдячну руку.

— Сміливіше!..

Єва була зачарована. Сідалковський ступив два кроки і підхопив її на руки. Єва мліла, як весь базар, що несподівано перенісся сюди, на площу.

— Боже, який ви! — промовила ледь чутно Єва, звівши погляд до неба.— Гляньте, скільки народу зібралось! Яка я щаслива! Такою я ще не була! Ви справжній лицар! Мені від щастя хочеться плакати, боже!

— До кого ви звертаєтесь? — запитав Сідалковський і поставив її на тротуар, хоч вона туди й не дуже поспішала.

— Я хотіла б, щоб ви мене так несли через усе місто... Я б для цього навіть ногу собі зламала...

— Чи варто? У вас гарні ноги...

— Молодий чоловіче, а плащ,— торкнувся плеча товстенький дядечко, який, очевидно, дуже любляв пиво навіть без тарані.

— Я дарую його вам,— кинув через плече Сідалковський.

— Ти ба, який аристократ знайшовся,— долинуло до тендітних вух Сідалковського.

"Ти без цих штучок ніяк не можеш? — прокинувся в Сідалковському-другому Сідалковський-перший.— Ти прийшов її перевиховувати чи завойовувати серце?"

"Я ще над цим не думав",— відповів йому Сідалковський-другий.

Він проходив крізь натовп, неначе крізь стрій. Обличчя в нього горіло, як парниковий помідор, що не спізнав ще сонячних променів, але мав достатньо електросвітла. Єва ж цвіла і закипала, як цвіт на абрикосовому дереві в Одесі

— Давайте знайомитися,— мовила Єва, не випускаючи Сідалковського з рук.

— Сідалко,— відрекомендувався він.

— Єва. Єва Гранат,— сказала вона і двічі вголос повторила.— Сідалко, Сідалко! Щось мені ваше прізвище нагадує. Ага, згадала: Сідалковського. У мене є один знайомий — Сідалковський з "Фіндіпошу".

— Ви там працюєте? — перебив її Сідалковський.

— Ні. Мій чоловік там працює...

— Так ви заміжня? — збивав її з курсу Сідалковський.

— А ви розчаровані?

— Навпаки! Я нікого так на світі не люблю, як розлучених нарсудом мам і...

— Я ще не розлучена і не мама.

— От і чудово.

— Тільки не перебивайте мене. Я до цього не звикла,— губки у Єви набрали форми примхливого бантика, зав'язаного на один вузлик. Так-от: у мене є знайомий Сідалковський. Вам би теж личило: Сідалковський.

— Що ви кажете?

— Абсолютно. У мене є один знайомий. Звати його Коля, але він нагадує іншого мого знайомого, і я його називаю Вадиком. "Коля" йому зовсім не пасує. Як вам Сідалко. Можна, я вас називатиму Сідалковським?

Сідалковський не заперечував. Це йому навіть сподобалося. До його фігури пасувало саме таке прізвище: Сідалковський, а не Сідалко.

— Так-от, цей Сідалковський. Ну, Сідалковський-перший, а не ви. Ви будете Сідалковським-другим. Згода? Чи вас це ображає? Ну, гаразд, ви будете першим, а той другим.

Сідалковський посміхався і думав про своє: що б означала знахідка Грака і чи б'є Бубона Мацеста Єлізарівна, а чи тільки лає?

— Так-от, цей Сідалковський. Не ви, а той Сідалковський, знаєте, що придумав?

— Не знаю. Цікаво, що ж?

— За мною слідкувати!

— Ну?! — красиво переломив брови Сідалковський. — А хто ж ви така, що за вами стежать?

— Ніхто! В тім-то й справа, що я ніхто. А він, Сідалковський, доручив це начальникові мого чоловіка головбуху Бубону. Ви колись чули таке? Навіть дав йому дві мої фотокартки. А жінка взяла їх і порвала... Скандал був грандіозний!

— А звідки вам усе це відомо?

— Та мені мій чоловік сам про все і розповів. Я навіть знала, що він у вельветових штанах ходить. По них я одразу й упізнала Бубона. По них і по лисині,— Єва підстрибнула і зірвала недостигле яблучко.— Хочете пополам? — запропонувала вона Сідалковському й перша надкусила.— Кисле і гірке.

— Плід з дерева пізнання й зла,— промовив Сідалковський.

— Що ви сказали?

— Це з біблії...

— А ви що — сектант чи атеїст?

— А вам що більше до вподоби?

— Мені — ви. А професія мене не цікавить.

— А що вам ще чоловік розповів? — запитав Сідалковський.

— Адам? Та він мені все розповідає. Моє миле і покірне створіннячко. Якось прийшов додому та й каже: "Єво, тепер тобі нічого не вдасться. За тобою стежать". Я розсміялася. У мене днями був один знайомий. Казав, що з кіностудії Довженка. Якийсь каскадер. Все хотів з мене дублера Бріжжіти зробити. Я йому одразу сказала: "Ти от що, каскадер, мотай звідси, бо я тобі дам дублера Бріжжіти". Вона ж уже стара? — чи то запитала, чи ствердила Єва.— Ще хотів мене до моря вести...

— Пішки? — поцікавився Сідалковський.

— Не знаю. Я відмовилась. У мене тут своє море і Дніпро на додачу. Ви, Сідалковський, умієте плавати? — Єва раптово повернула у бічну вуличку, тісну й густо-зелену.— Якщо вмієте, то й мене навчите. А той каскадер передав мене своєму товаришеві із театру. Цей уже влаштував мене на роботу. Тепер я в театрі...

— Ким, якщо не секрет?

— А ви не здогадуєтесь?

— Здогадуюсь.

— Так чого питаєте?

— Цікаво,— Сідалковський несподівано зів'яв, як дерево, посаджене не в той ґрунт.

А Єва тим часом продовжувала:

— Так от, учора ми з цим товаришем з театру були на Дніпрі. Каже: підемо, поплавемо, а сам плаває тільки на човнах, і то на тих, що на шістьох. Видно, для двох боїться. Ми сіли, від'їхали від берега, і я одразу хотіла скинути його у воду. Та він аж під лавку заліз. "Єво, не дурій,— каже,— а то я втоплюсь". Топись, відповідаю, хай думають, що втопився через мене. А він мені: "Якщо ти мене залишиш, то тоді, чесне слово, втоплюсь, не дивлячись на те, що не вмію плавати". Завтра побачимо: я йому даю, Сідалковський, громовідвід. Скажу, у мене тепер є Сідалковський — і плавати вміє, і не топиться. Чи не так?

— З вами весело, Єво.

— О, зі мною не пропадеш,— і, вискнувши, Єва підстрибнула й зробила ногами в повітрі ножички, як Пеле із команди "Сантос" при ударі по м'ячу.— За мною, Сідалковський, усі сохнуть, вішаються і топляться.

— Уявляю, скільки на вашій совісті мертвих душ.

— Жодної,— розчаровано промовила Єва.— Ні один не втопився. Тільки обіцяють. Всі вони однакові. Отаке життя. Умерти можна... Нудьга і сум з пірамідоном. Усі тільки лякають, але я не з лякливих. Мене цим не візьмеш. Он Адам, мій чоловік, той теж вішатися збирається майже через день. Я йому навіть мотузку принесла. На, кажу, я подивлюсь, як це ти зробиш. Тільки записку не забудь передати в Держстрах. Думаєте, повісився? Бубона лисого! Повісився — тільки мені на шию. Розплакався, усю нейлонову кофточку зіпсував. Така була кофточка... Тепер її жодна хімістка не бере. Плями виводять, а сльози залишаються.— Єва крутнулася навколо своєї осі.— А правда, Сідалковський, давайте з вами дружить? Ви мені подобаетесь. Ви хто — теж артист? Бо мені останнім часом самі артисти попадаються. Той, що нібито з кіностудії Довженка, виявилося, кулонами з міді торгував, видаючи їх за чисте золото. Тепер я зрозуміла,

чого він так злякався, коли я сказала: "Бобик, за нами слідкують". Його звали Боб, а я називала Бобик. У нього лице враз стало в клітинку. Він усе носив у клітинку, а тоді по секрету мені зізнався, що йому навіть небо таким здається.

— Що ви кажете?

— Чесне слово.— Сам мені казав. Він же, виявляється, ще й хрестиками у Володимирському соборі торгував. Ви, Сідалковський, не торгуєте? Бо тепер багато хто торгує... З виду ніби люди як люди, а в душі — торгаші.

— Я, Єво, гриз граніт науки і по скелях видирався нагору.

— Науковець?

— Вгадали.

— Гм,— Єва зробила ще одні ножиці.— Цікаво,— цей жест, очевидно, був найвищим виявом її позитивних емоцій.— Цікаво. Мабуть, дисертації пишете? Їжаків схрещуєте?

— Ви що, знаєте, де я працюю? — вихопилося в Сідалковського.

— Звідки? Хіба ви кажете? Тільки відрекомендовуєтесь і всі, як один, брешете. Про їжаків я згадала, бо на роботі мого чоловіка їх схрещують з цими... ну, що шапки з них модні носять. Підкажіть. Вискочило з голови.

— Ондатрами.

— От-от, ондатрами. Але хіба це можливо? Їжаки ж колються. Правда?

"Свята простота,— подумав розчаровано Сідалковський.— Форми не відповідають змісту". А вголос сказав:

— Ви просто святість. Ви не Єва, а роза вітрів.

— Комплімент?

— Комплімент.

— Оригінальний? Таких ще мені ніхто не казав!

Вони опускалися вниз по ескалатору. Сідалковський їхав не дуже охоче. Цей візит перестав йому подобатися. Краще б вона не розтуляла своїх вишневих губ. Торічеллієва пустота. Мовчання — золото, а язик — млин.

У поїзді метро Сідалковський стояв, а Єва сиділа.

— Сідалковський, сідайте,— запропонувала вона.

— Коли у вагоні стоять жінки, Сідалковський сидіти собі не дозволяє.

— Який ви!

Поїзд мчав їх до Дніпра. Вони вийшли на зупинці "Гідропарк" і попрямували на човнову станцію. Сідалковський узяв човен на двох.

— Не боїтесь?

— Я колишній моряк, Єво.

— Ану, заголїть руки.

— Для чого?

— Хочу глянути на ваші виколки.

— Я без татуїровки.

— Першого такого моряка бачу. Мабуть, ви офіцер?

— Ви не помилились, Єво,— збрехав Сідалковський і додав: — Перший помічник

мічмана.

У Єви очі зробилися глибокими й голубими. Сідалковський глянув на них, і йому здалось, що в них міг потонути легіон її прихильників. Єва роздяглась і підставила свою й без того напівшоколадну фігуру сонцю і теплим дніпровським вітрам. Купальник її схожий був на фіговий листочок.

— Єво, ви гарна,— мовив Сідалковський, а подумки додав: "Коли мовчите".— Ви гарна, як...

— Як хто? — підвелася на ліктях Єва.

— Як швейна машина "Зінгер" у моєї мами. Єва вдячно посміхнулася.

— А ваші очі, як оази...

— Як що?

— Як оази.

— А-а, це ми ще в школі проходили,— Єва зачерпнула рукою води.— Здається, по географії... Правильно?

— Правильно,— підтвердив Сідалковський, ритмічно й нехотя загрибаючи веслами.— Я — Сідалковський, Єво.

— Знаю,— розморено кивнула вона, навіть не розплющуючи своїх голубих очей, в яких міг би втопитися й Сідалковський, якби Єва їх відкрила.

— Звідки ви знаєте?

— Я ж сама вас так назвала.

— Але я справді Сідалковський з "Фіндіпошу".

Єва одночасно розкрила пухкенького ротика й голубі, як у серпні небеса, очі.

— Я працюю разом з вашим Адамом.

Єва мовчала, як риба, викинута на берег. Губи-вишні зморщилися, наче враз перестигли.

— Ніколи б не подумала,— розтулилась вишня і показала два разки гарних зубів.

"Зуби — як клавіатура на піаніно чернігівського виробництва",— подумав він.

— Я вас уявляла старим і противним дідуганом. Як ви могли придумати: посилати за мною діда Бубона.

— А ви хотіли, щоб за вами слідкував я?

— Хоча б!

— Що я й роблю.

— Ви мене вбили, Сідалковський. Отже, ви за мною стежите? А все те, значить, було не справжнє: і плащ, і компліменти, і ваші почуття?

— Плащ, Єво, справжній. З чистого японського синтетичного волокна.

— А почуття?

— Про які почуття ви говорите?

— Про наші з вами...

Сідалковський розвернув човен і, пливучи до причалу, думав: "Єва належить до тих жінок, з якими приємно, коли вони мовчать, але якщо вони починають говорити, та ще й так багато, від них хочеться негайно втікати і тільки після цього, через певний час,

згадувати, як втрачене дитинство, яке здається значно кращим, ніж було насправді".

Саме таке почуття охопило Сідалковського, коли він несподівано залишив Єву (звичайно, як справжній джентльмен, провів її до самого "Фактуса"). На прощання сказав:

— Єво, ви увірвалися в моє життя, як реактивний літак у небо, залишаючи в ньому яскравий слід: білий і кучерявий.

— Комплімент?

— Комплімент,— підтвердив Сідалковський.

— І такого мені ще ніхто не казав. Коли ми зустрінемося? — подаючи руку, запитала Єва.

— А я вам, Єво, не набрид? Такі жінки, як ви, віддають сьогодні ключ від свого серця, щоб завтра на ньому поміняти замок.

— У вас буде ключ до всіх моїх замків, Сідалковський,— посміхнулася Єва і щезла в тіні величезного "Фактуса".

Сідалковський поспішав до Кобилятина-Турбінного. Там, у "Фіндіпоші", на нього вже чекав Адам. Він дивився на Сідалковського очима абітурієнта, якого може врятувати тільки остання п'ятірка. Євграф глянув на нього так, як можна дивитися, коли сумління ще чисте, а совість уже починає відходити в минуле, узяв по-товариськи за плечі й почав:

— Найбільші майстри по пересадці сердець, Адаме,— це жінки. Вони роблять це майстерно, хоч і не безболісно, поміщаючи своє серце то в одну, то в іншу грудну клітку, але, як правило, в чоловічу. Ви мене зрозуміли?

Адам скрушно похитав головою.

— Скажемо простіше: ви, Адаме, не пройшли по конкурсу. Готуйтеся до наступної сесії. Тримайтесь, тільки без сліз і ридань.

Адам зайшов до кабінету Сідалковського й присів. Він сидів так тихо, що скидався на забутий пам'ятник в осінньому райскверіку. Потім схлипнув і затулив обличчя руками.

— Не плачте, Адаме,— промовив Сідалковський і жестом футбольного мецената поклав свою руку на його плече.— Витріть очі і побережіть сльози до кращих часів. Єва — не член нашої профспілки. На поруки її не візьмеш. Масово можна виховувати, але будуть не ті наслідки. Повірте мені. Я зустрічав Єву зблизька. Бачив її так, як вас, Адаме. Божественне створіння. Де ви тільки його відкопали і для чого? Вона створена не для вас...

— А для кого? — Адам підвів очі. Ніс у нього вже встиг набрякнути і за кольором та формою скидався на синій баклажан.

— Для кого ж?

— Для людства, Адаме! Єва створена для людства.

— І ви з мене смієтесь, Сідалковський?

Євграф раптом спіймав себе на думці, що і він... Карло Іванович Бубон таки мав рацію. Досвід переміг молодість.

— Що ж мені робити?

— Випийте своїх улюблених "сто грамів для сміливості" і залиште Єву раніше, ніж вона залишить вас. Інакше історія може повторитись, як старий анекдот на новий лад. Але від того вам не буде смішно.

— Єва залишить мене?

— Так,— Сідалковський відчинив стіл, дістаючи дорогі сигарети.— Коханню, як і телеграмі, не завжди знаходить своїх адресатів.

— Але ж трапляються випадки...

— Безперечно. Ваша телеграма, Адаме, ще не прийшла. Вона, можливо, тільки в дорозі. Вона, можливо, до вас іде, але трохи на іншому бланку.

— Скажіть, Сідалковський, вона зустрічається з тим самим "у клітинку"?

— Адаме, Ноїв ковчег уже давно біля гори Арарат, а ви й досі по той бік потопу... Єва живе сучасними темпами. Вона спішить, а ви запізнюєтесь, як періодика. Події розвиваються значно швидше, ніж ви думаєте. Після "клітинки" у неї вже третій. До речі, зайвий. Бо цей третій... Візьміть себе в руки, Адаме, або міцніше затисніть пояс. Цей третій... А втім, яке це має значення для вас? Це ж нічого не міняє.

Сідалковський підійшов до вікна і, здається, для краси закурив. Над "Фіндіпошем" пропливала хмарка, в якій на самих віях виблискували краплини дощу. Здавалося, варто її потрясти, і дощ з неї посиплеться, як роса з ранкової яблуні.

— Ви його бачили?

— Бачив, як самого себе,— мовив Сідалковський. Він сів на краєчок столу, чого профспілкою робити не дозволялось, викинув цигарку і витяг пилочку для нігтів.

— Скажіть, він гарний? — запитав Адам, ніби це могло щось змінити в його житті.

Сідалковський підвів свої красиві очі на нього і на деякий час затримав свій погляд на кінчику Адамового носа.

— Він молодий, як бог,— упевнено сказав по паузі, помітно хизуючись собою.

— Скажіть, а вони вже цілуються? — ледве вимовив Адам, чекаючи від Сідалковського зовсім не тієї відповіді, яку збирався почути.

— Що означає ваше "вже"? — Сідалковський зіскочив зі столу. Він не договорив і почав прислухатись. По коридору, покахикуючи, повільно, але впевнено просувався Стратон Стратонович й лаявся.

— Перепрацювались! Хоча б тобі одно в кабінеті сиділо! Прийдуть! Попозіхають! А наука — ні в лів ногою! Бухгалтерá! Від них діждешся шапок! Шепеонів діждешся! — Ковбик пройшов повз двері, і його бас гув уже в кінці фіндіпошівського коридора.

— Адаме, ви мене питаєте, чи Єва вже цілується...— Сідалковський зробив крок назад, ніби хотів показатися в усій своїй красі.— Любий мій, ваша Єва цілується завжди! Вона без цього не може, як молода лошиця без вівса. Даруйте за грубе порівняння, скажу м'якше — поцілунки для неї така ж необхідність, як для ковбаси целофан.

— Що ж мені робити, Сідалковський? — тепер говорили тільки очі Адама.

— Від вас вимагається одне. Я вам тисячу разів казав, будьте мужчиною. Це єдине,

що дав вам бог, Адаме.

— Що ж мені, бити її?

— А подужаєте?

— Спробую...

— Що ж, спробуйте. Але я особисто такого способу не визнаю і не пропагую. А втім...— Сідалковський задумався.— Цей древній, як греки, спосіб, можливо, на деякий час і вплине на Єву.

— Я спробую,— голос в Адама почав твердіти, як вологий рукав фуфайки на тридцятиградусному морозі.— Вип'ю сто грамів і спробую.

— Але не перебирайте.

— Що? — не зрозумів Адам.

— Градусів. Випийте рівно стільки, скільки вам необхідно для одного пробного сеансу биття і для вашої особистої мужності. Бити раджу по м'якому місцю. В Єви ви його знайдете, гадаю, без особливих труднощів. Бажано поясом. Але не від Євиних техасів. Краще пристає пояс від солдатських штанів.

Сідалковський зайшов за стіл і сів, даючи зрозуміти, що аудієнція закінчена. Та Адам, очевидно, не зрозумів робочої пози Сідалковського. Йому хотілося поговорити, як жінці у хвилини неприємностей, виплакати.

— Чого воно так, Сідалковський? Якщо ти чесний, то жінка — як вітровій, якщо жінка чесна, то чоловік — як...

— Життя зіткане з протиріч,— повторив своє улюблене Сідалковський.

— А особливо, мені здається, невірними бувають жінки,— продовжував філософствувати Адам.— І особливо гарні. Правильно я кажу?

Сідалковський похитав головою:

— Адаме, я ніколи не ображаю жінок і не принижую їх. Не раджу робити цього й вам. Жінки цього не пробачають, як італійська мафія.

РОЗДІЛ XIV,

в якому розповідається про сталі традиції, золоту монету, таємничу карту, про скарби, пригоди, боягузів та їжаків, сади Семіраміди

Коли у "Фіндіпоші", здавалося, стихли бурі і все нібито стало на свої місця, в загадковому й неприступному будинку Чудловських, що стояв, як ми вже знаємо, на околиці Кобилятина-Турбінного, події тільки розгорталися. У житті нашому часто так трапляється, коли навколо нас твориться щось незрозуміле й загадкове, ми ж не в силах нічого змінити навіть тоді, коли мимоволі самі стаємо учасниками цих подій. Так трапилося і з генералом: він усім своїм еством відчував, що з того часу, як на його подвір'я ступив оцей "мікромаршал" та завойовник Зосі, як назвав подумки зятя Філарет Карлович, тесть втратив спокій, а придбав патентований угорською фірмою трунок під назвою, котра не давалася розшифровці — "ноксирон". Ноксирон робив свою чорну справу — заколисував на якусь годинку-другу генерала, зате зять став невсипущим. Він з ранку до вечора гасав під високими парканами тестя з заступом в руках і копав обійстя то в одному, то в іншому місці. Нащо вже спокійний і

врівноважений Цербер, і той частенько поглядав на свого новоспеченого родича з наміром зайвий раз перекроїти йому штани. Це б він, безперечно, зробив, але йому не дозволяли традиції в домі Чудловських — своїх кусати заборонено.

Сам Філарет Карлович ходив по подвір'ю, наче пересувна телевежа, дивився крізь окуляри, котрі він одягав лише тоді, коли щось хотів детально розгледіти, і не спускав, як і Цербер, очей зі свого зятка.

— Що ви, до холери, тут копаєте? — запитував він, не виймаючи люльки-носогрійки з рота.

— Спушую і рихлю землю.

— Але то ще зарано. Надворі ж, перепрошую, липень. А то роблять лише навесні.

— Нічого, не завадить і влітку, — Грак знахабнів остаточно і поведився так, наче тут господарем був уже не Філарет Карлович, а він.

Здивована і наївна Зося теж не спускала очей зі свого чоловіка, але нічого заперечити не могла. Тому мовчки плакала і на роботу з'являлася з двома солідними мішками під очима. Маргарита Ізотівна в цьому знаходила підтвердження своєї тези: усім жінкам заміжжя — не життя, а пекло, і радила Зосі "оберігати себе від чоловіків".

— Усі вони бездушні деспоти й егоїсти. На світі ще немає такого чоловіка, який був би гідний нас, жінок. Я всіх їх ненавиджу і не люблю.

Зося у відповідь клювала носом: сон звалював її з довгих ніг.

— Що він з вами робить? — по секрету цікавилась Дульченко, але Зося мовчала. — Я розповім про все Стратону Стратоновичу, — погрожувала вона.

— Для чого? І що ви можете йому розповісти? — перелякано схоплювалась Зося з дивана, як знервований транзитний пасажир, що болісно реагує на кожний нічний гудок чи дотик міліціонера. — Що ви можете йому розповісти?

— Я знайду що!

У цьому Зося не сумнівалася: Маргарита Ізотівна могла легко вигадувати будь-які розповіді, як і рецепти, якщо ні того, ні другого не було під руками. Тому Зося вдруге вирішила звернутися до Сідалковського, якого поважала і ставилася до нього так само набожно, як до романів про справжніх лицарів.

— Євмен продовжує копати, — повідомила вона. — Інколи закопується з головою. Тепер каже татові, що хоче в дворі мати артезіанський колодязь. Може, ви з ним ще раз поговорите? Тато дуже сердиться. Каже, що він ненормальний.

Сідалковський, поклавши навхрест руки на грудях, мовчки слухав її, хоч по всьому було видно, що не дуже уважно. Та Зося цього не помічала. Легка посмішка й гарні очі Євграфа випромінювали стільки доброти й довір'я, що Зося раптом замовкла і готова була кинутися йому в обійми (аби він їх розпростер), забути, а водночас висухити й сльози.

— Зосю, — втішив її. — Євмен цілком нормальний. Є в нього один не дуже сучасний недолік — він любить пригоди. До речі, як і я. Він шукає золото...

— Де? У нашому саду, під фруктовими деревами?

— Уявіть собі, Зосенько. Уявіть собі. Він такий наївний, а тому і переконаний, що

кобилятин-турбінівський Клондайк у вашому саду... Його трясє "золота лихоманка".

— Але звідки такі відомості? Це про тата ходять легенди, що він дуже багатий і має золото, але то неправда, Сідалковський, то вигадка. У нас тільки й золота, що на пальцях...

— Я вам вірю, Зосю, але фізична праця ще нікому не шкодила. Хай Грак попрацює. Чоловік живе мрією — не розбивайте її, бо тоді прийде розчарування і проза. Повірте мені, Зосю.

Зосю йому вірила.

— Незабаром він і сам заспокоїться, згадаєте мене,— кинув їй услід.

Коли за Зосею зачинилися двері, Сідалковський став у позу адмірала Нельсона перед боєм і задумався. Одразу про кілька речей. Що то за монета, яку генерал зашив у піджак? Що за карта, знайдена в генераловому льоху? Куди йти: чи негайно рушити до Чудловських, чи на перемир'я до Карла Івановича Бубона, яке збігалось з днем народженням Мацести Єлізарівни?

Непокоїла його загадкова поведінка Грака і Єви Гранат. Перший шукав скарбів, про які десь пронюхав, друга — пригод, без яких, очевидно, не могла жити. Сьогодні він мав зустрічатися з Ією і відправити листа та ліки матері у Вапнярку. Ковбик вимагав путівки і відряджень. А ще Сідалковський думав про зустріч київського "Динамо" із мюнхенською "Баварією".

У Сідалковського в голові все перемішалось, як карти в колоді. Він не знав, з чого почати й куди піти. Гра начебто почалась, але він уже встиг набрати зайвих карт. Тепер випала, здається, можливість ходити, однак він не знав, з якої саме. Карт, як і думок, було багато: усі різні — й жодної парної...

Йому згадався той вечір, коли Грак вдруге погодився занести заяву до загсу. Всі в будинку Чудловських були радісні, збуджені. Навіть вічно похмурий і загадковий Філарет Карлович скидався тоді на людину, яка поставила перед собою якусь певну мету і вже начебто досягла її. Життєрадісний і оптимістично настроєний Грак нагадував австралійську канарку, яка, нарешті, акліматизувалася, звикла до клітки і тепер почала витьохкувати курським солов'єм.

Філарет Карлович, п'яний від щастя чи від коньяку, нахилився весь час до вуха Сідалковського і шепотів йому напівнатяками, що він про все здогадується: Сідалковський, мовляв, не той, за кого себе видає. І він його все одно любить, як рідного сина, і хоче йому зробити маленький презент, як він казав, з твердим наголосом на першому "е"

— Ви мені на ніч залишіть піджак,— казав Чудловський,— у вас трохи рукави обтріпалися. Тезя підлатає.

Це Сідалковському не зовсім сподобалося, але в принципі він не заперечував, хоч ніяких "обтріпаних" рукавів у себе не помічав. Спати він залишився в генерала... Відчував, як він казав, шостим чуттям, що тут щось не так, що ця вечірня загадковість на ранок мала прояснитися. І не помилився.

Прокинувся Сідалковський від скрипу дверей. На порозі у домашніх пантофлях, з

піджаком у руках стояв Чудловський. Він таємниче наблизився до стільця, повісив на його спинку піджак, і помітивши, що Сідалковський розплющив очі, сказав пошепки:

— Прийдете додому, розпорете плече і виймете те, що я вам туди зашив. Це мій презент...

Сідалковський з нетерпінням повертався до Києва. Йому весь час здавалося, що сьогодні електричка не їде, а повзе, а отой незрозумілий предмет муляє йому плече і ятрить своєю загадковістю душу. "Що ж там? Що ж там? Що ж там?" — вистукували на стиках колеса електрички.

— Чорті й що,— вилаявся, як завжди, Сідалковський, найняв на вокзалі таксі і помчав щодуху до себе.

Знявши піджак, він вивернув його і почав обмацувати плечики. Справді, під одним із них було зашите щось кругле, схоже на гудзик. Сідалковський горів від нетерпіння. Похапцем розпоров ватну подушечку — і раптом з неї на підлогу впала золота царська монета.

— Для повного щастя я ще не мав тільки золота,— Сідалковський підняв монету і, не знаючи, що з нею робити далі, двічі підкинув на долоні.

У двері постукали. "Кого там несе так рано?" — подумав він і пішов відчиняти.

На порозі стояла Ія. Вона, очевидно, щойно вийшла з перукарні і хотіла показатися Сідалковському в усій своїй ранковій красі й звабливості. Ія пахла парфумами, весною і далекими спогадами про справжнє кохання. Але Сідалковський думав про своє — Ія сьогодні його не інтригувала. Він порожніми очима дивився на її напудрене обличчя, зачіску, схожу на соломотряс, з якого можна було зробити дві величезні перуки для Бубона і одну для його дружини.

— У тебе що, перегорів електродзвінок? — запитала вона, щоб хоч як-небудь порушити цю гнітючу мовчанку.

Сідалковський підійшов до вмикача, увімкнув його: світла й справді не було.

— Тобі подобається моя сукня? — крутнулася Ія перед ним, демонструючи свої жіночі принади, які були чітко підкреслені новим платтям, що щільно облягало її форми. Сукня, як і піджак Сідалковського, переливалася такими пекучо-срібними блискітками, що Євграф аж примружився і негайно вхопив чорні окуляри.

— Оце сукня,— промовив він, награно обіймаючи її за плечі.— Одних блискіток на всю мою люстру вистачило б.

Ія щасливо посміхалася.

— А що ви скажете на це? — не втримався Сідалковський і підкинув на руках золоту монету.

— На зуби? — прозаїчно спитала Ія і цим самим зачепила Сідалковського за найбільючіше.

Він глянув їй у вічі, як у вітрину магазину, і сам собі сказав: "На вітрині одне, а під прилавком інше".

— Сідалковський, нам треба поговорити,— це прозвучало холодно і застережливо.

Сідалковський не любив такого крижаного тону.

— Тільки не зараз. На мене чекають подвиги і "Фіндіпош".

Розпрощалися теж холодно. Сідалковський спіймав себе на тому, що дивиться на Ію, як на давно знайому кінокартину, в якій несподівано замість очікуваної героїні з'являється інша і, відтіснивши Ію назад, постає перед ним крупним планом. "Єва,— здогадався Євграф.— Це Єва!" Обійнявши для годиться Ію за плечі, тихо сказав:

— Не сердься. До вечора...

І ось зараз він у своєму кабінеті. Стоїть, красиво схрестивши руки на грудях, і дивиться кудись за обрій. Потім рішуче підійшов до телефону і набрав номер.

— Це ви, супергеній? — запитав він Грака. — Чи не могли б ви прикрасити своєю присутністю мій кабінет?

— Щось важливе?

— В основному для вас. Щоб ви не мучилися, поки перетинатиме коридор, коротко скажу: я на шляху до вашого Клондайка. Перша жар-птиця... Ви міцно тримаєтесь за стілець?.. Так от, повторюю: перша жар-птиця у мене в руках.

Грак кинув трубку і через секунду вже був у кабінеті Сідалковського. Тримався він незалежно, пихато, нахабнувато посміхався, ніби питаючи: "Ну?" Сідалковський зверхньо глянув на нього і сказав:

— Дивлюсь на вас, Грак, і в мене складається враження, що те золото, яке ви шукаєте в садибі Чудловського, уже у вас.

Сідалковський одразу хотів збити з нього пиху. Він не міг терпіти людей, які ще вчора плазували перед тобою на колінах, а сьогодні тримаються зверхньо й дивляться на тебе так, ніби ти позичив у них гроші і забув віддати. Слова про золото подіяли на Грака, як холодна вода за шию замість теплої.

— Сідайте, Грак. І раджу присунути стільця ближче. Розмова буде тет-а-тет і в основному перейде на шепіт. Як у льоху. Ви ще тієї розмови не забули?

Грак насторожився, його "мідасові вуха" видовжилися, і він став нагадувати кажана під час польоту. Він умів розбиратися у відтінках голосів, як Сідалковський в людях. Грак повинен розкритися. "Боягузи, як і їжаки, розкриваються в ту мить, коли їх прискують доброю пригорщею води",— Сідалковський засунув два пальці у маленьку кишеньку, намагаючи монету, і глянув на Грака. Той трохи змінився на обличчі й тепер сидів тихо і насторожено, ніби перед стрибком через Цербера в перший день сватання у садибі Філарета Карловича

— Ви таки, Грак, припините своє існування, як і ваш попередник, Наполеон, на Лені.

— Я тобі вже казав, доктор, на Єлені,— безцеремонно поправив його Грак.

— Не перебивайте, Грак. Настане той день, коли історію вашого життя писатимуть слідчі, я ж писатиму їм характеристики на вас. Ви благодатимете в мене їх рожевеньких, як янголи. Я ж...

— А в чому, власне, справа, козаче? — перебив Грак.

— Справа в золоті, яке ви шукаєте. Ви примітив, Грак. Ви не вмієте орієнтуватися ні в часі, ні в просторі.

— Та в чому справа? — занервував Грак.

— А ось у цьому,— Сідалковський поклав перед ним золоту монету вартістю десять копійок.

Грак закліпав очима і так розгубився, що почав ковтати повітря, як окунець на крижині.

— Ви примітив, Грак. Якщо ви не хочете стуку в двері, тримайте совість у чистоті...

— Але ти ж мені радив викинути її на смітник. Ти ж сам казав, що совість — то моє прокляте минуле...

— Не всю, Грак. Дещо ж треба залишити й нащадкам. Чи у вас уже нема чого залишати? Мовчите. Тоді скажіть, що ви шукаєте в садах Семіраміди?

— Не знаю...

— Ай-яй-яй, Грак! Як вам не соромно. Ви, виявляється, гірший, ніж я допускав у своїй уяві. Навіть від людини, яка так круто змінила ваші наступні біографічні дані, і то ви приховуєте. Вами керує злий геній, Грак. Ви справді не кінчите на Лені. Ваш шлях лежить на Голгофу.

— Я тобі чесно кажу: не знаю. Може, золото, а може, діаманти.

— Гаразд, тоді скажіть, для чого воно вам, якщо це, звичайно, не ваш фамільний секрет? Знаючи вашу натуру, певен: у державну касу ви їх не здасте. Ділитися з ближнім, наскільки розумію, ви не збираєтесь. Я на роль ближнього не претендую. Золото мене, Грак, не цікавить. Навіть на зуби. По-перше, на зуби уже в мене є, а по-друге, я — це не ви, Грак. Я свої зуби, як моряк бляху, у чистоті тримаю. Але буду з вами відвертим: пригоди я люблю. Без гарних пригод, як без гарних жінок, жити не можу,— Сідалковський замовк і, повернувшись до Грака, глянув так, ніби вистрелив прямо в обличчя. Той сидів мовчки і, здавалося, уважно слухав.

Сідалковський не міг розібратися ні в собі, ні в Гракові. Його тягла до Євмена якась загадкова, незрозуміла сила. І це — незважаючи на те, що в цій людині зібрався цілий букет негативних типів. А може, те, що їх різнило із Сідалковським? Може, те, чого не вистачало самому? Євграф як романтик хотів менше від життя, ніж від пригод, а Грак навпаки — був значно ближчий до практицизму, ніж Сідалковський до своєї уявної романтики. А може, Гракова покірність, необхідність мати біля себе отакого нахабнуватою і в той же час слухняного чоловічка, який, коли треба, не реагував навіть на найдошкульніші репліки?

Євграф повернувся назад до вікна і запитав:

— Ви мене чуєте, Грак? Романтик хоче багато не від життя. Він хоче багато від світу, народженого в його уяві. Як для вас, я не дуже складно говорю? Ви мене розумієте, Грак? А втім, я й забув: у вас же вища освіта і диплом з відзнакою!

— Я тебе завжди розумів. Що ти від мене хочеш? Щоб я з тобою поділився тим золотом, якщо знайду?

— О боже,— артистично заломив Сідалковський руки і глянув у височінь.— Ви примітив, Грак. Примітив, а не супергеній. Раніше я був про вас значно кращої думки. Ні золото, ні діаманти, які ви шукаєте у дворі цього загадкового типа, вибачаюсь,

вашого тестя — генерала Чудловського,— мені не потрібні. Мене цікавить тільки сам процес. Золото я віддам вам. Воно вам більше потрібне, якщо ви його коли-небудь знайдете. Між іншим, де ви його шукаєте?

— По всьому двору...

— Чим ви керуєтесь?

— Поки що інтуїцією.

— А треба?

— Аби знав, де треба, то там би й рив,— люто огризнувся Грак.

— Треба під будою Цербера,— підвівся Сідалковський.

— Як? — здивувався Грак.— Але на карті...

— Що на карті?

— Якись дивні позначки. Їх так просто не розшифруєш.

— Де карта?

— А для чого вона тобі? Карту знайшов я.

— Знаю,— сказав Сідалковський, хоч насправді нічого не знав і вів діалог навпомацки.— Але щоб розшифрувати її, для цього ветеринарної освіти мало. Навіть якщо вона засвідчена дипломом з відзнакою.

Грак мовчки поліз до портфеля, довго там копирсався і нарешті витяг її на світ. Вона була жовта, як обличчя Бубона від переляку.

— Давайте, Грак, сюди. Я знайду золото. А Зося вам зшиє торбу і почне заготовляти сухарі. Пані Віленська до вас приїде,— беручи карту в свої руки, продовжував він.— На мене можете не розраховувати. Про карту генерал знає? — пильно роздивляючись карту, поцікавився Сідалковський.

— Ні. Думаю, це не його карта.

— Чим керується наш вітчизняний Шерлок Холмс, коли так думає?

— Бачиш, доктор,— схилився Грак над картою.— Генерал, як мені здається, абсолютно ні про що не здогадується. Якби карта була його, він негайно кинувся б у погріб, до схованки...

— У той самий, де ви вперше пройшли стажування як майбутній претендент на камеру попереднього ув'язнення?

— Досить тобі блазнювати. Хочеш слухай, а не хочеш... Одне слово, там, де я вперше робив підкоп, нічого не змінилося. Генерал до схованки не лазив. Значить, він не знає про її існування...

— Я дуже радий за вас.

— Перестань насміхатися, а то не розповідатиму. Ти без цих реплік не можеш. Ти їх завжди кидаєш тільки мені. А спробуй їх кинути Стратону Стратоновичу...

— Грак, це я роблю в основному тільки для вас. Ви бачите, як я вас люблю, незважаючи на те, що у вас так багато негативного... Ви мені дорогий, як вашому тестю генеральський поношений мундир. Але давайте ближче до діла. Ви вважаєте, що карта не генералова. Я теж так вважаю. І знаєте чому?..

— Ні.

— Коли б карта була його, він відразу про вас здогадався б. І поцікавився б, де ви її взяли. А він же цього не робить і навіть не здогадується. Чи не так? — Сідалковський взяв ключ і зачинив двері зсередини. Тоді підійшов до столу і розгорнув старий пергамент, загорнутий Граком у сучасний целофан.

— Видно, з старого барана чи цапа шкіра,— кинув йому Грак.

— Це вам видніше. Я по свійських тваринах не спеціаліст, сільгоспакадемій не кінчав. Мене зараз цікавить не шкіра, а зміст карти, Грак.

Деякий час Сідалковський дивився на карту мовчки, з виглядом досвідченого капітана, якому ніякі рифи не страшні.

— Мда-а. Тут, Грак, без експертів не розберешся,— він дивився на великі, гарно виведені чорні літери і на два яскраво-червоні хрестики. А втім, для чого ми гаємо час ще й на опис карти, коли у нас збереглася її фотокопія.— Тут якісь погані літери, Грак. Ви це помітили? — Сідалковський підсунув карту ближче.— Ви коли-небудь бачили таку піратську карту?

— Ніколи.

— Не бачив, Грак, і я. До чого тут "роза вітрів"?

— Яка "роза"? — перепитав Грак.

— Ось, Грак,— показав Сідалковський олівцем.— Оце і є "роза вітрів", яка визначає швидкість вітру в румбах. Вам, Грак, повезло. Перше — що зустріли мене, друге — що потрапили в таку сімейку, як Чудловські. Грак, ви повинні обціловувати мене. В яку все-таки сім'ю я вас влаштував! І як ви тепер мені за це платите? Чим? Своєю неприязню, якщо не сказати більше — зневагою? Генерал не такий. Він набагато щедріший. Він віддячив мені і водночас оцінив вас. Вам ціна — десять копійок, Грак. Не лякайтесь і не робіть цього ідіотського виразу. Ви ж не дослухали до кінця. Десять копійок, але яких? Золотих, Грак. Це золото подарував мені генерал.

— Слово честі?

— Слово честі, Грак. Так і сказав: це вам презент, Сідалковський. Правда, за що саме — не уточнив, але це само собою зрозуміло — він щасливий: кращого зятя для його дочки і не придумаєш. Я радий за вас, Грак, дві перемоги в одному бою... Ви ці дні не марнували даром...

Грак не реагував. Вуха його то скорочувалися, то витягувались. Він думав уголос:

— Значить, у генерала золото є?

— Де ви копали, Грак?

— Скрізь, під яблунями, під грушами, підкопував льох, тротуар. Дід страшенно лається і все допитується, що я копаю. Карта, видно, й справді не його... Він би відразу здогадався...

— То, може, краще, Грак, коли й тесть знатиме? Не заважатиме вам, та й сам копне раз-другий лопаткою. Можна підключити державну комісію, експертів, підкинути техніки, динаміту якого. Екскаваторів. Тепер є навіть крокуючі... Судячи з газет, в наш час майже в кожному дворі щось знаходять.

Грак дивився на Сідалковського і хотів розібратися, де він кепкує з нього, а де

говорить всерьйоз.

— Ви, я відчуваю, проти тестя. Третій зайвий. Чи не так, Грак? Я з вами згодний. Копатимемо вдвох. Я не проти, але чи дозволить нам це робити генерал? А втім, ви копаєте, я займаюсь розшифровкою. Отже, до завтра, Грак. Цю ніч ви ще можете спати спокійно. До стуку в двері не прислухайтесь,— Сідалковський загорнув пергамент у целофан і поклав карту в сейф, двічі повернувши ключ.— Тут надійніше. Привіт Філарету Карловичу. Зустрічаємось у суботу вранці. Сьогодні я йду на оперативне завдання до Єви, завтра до Карла Івановича на перемир'я, а післязавтра до вас. З киркою і ломом. Бувайте, Грак. Цілуйте за мене Філарета Карловича.

РОЗДІЛ XV,

в якому розповідається про повернення "блудного сина" напередодні двох великих подій, про зраду Мацести Єлізарівни, зустріч з міністром, нездійсненну мрію Карла Івановича, показово-зразкову сім'ю, літню шапочку Ховрашкевича, світлові ефекти, тости і новішу теорію

Захопившись сімейством Чудловських, Свою Гранат, Адамом і Сідалковським, ми зовсім забули про іншу родину — Бубонів: Карла Івановича і Мацесту Єлізарівну. Точніше, Мацесту Єлізарівну і Карла Івановича, бо у сім'ї Бубонів тільки за віком Карло Іванович був старшим.

Бубон залишив фіндіпошівський диван і повернувся додому саме в той день, коли в його саду розцвіли півонії і айстри, а над дахом будинку знову захурчав флюгер, повертаючись у той бік, куди повівав вітер.

— У природі нічого не буває без взаємозв'язку,— постійно твердив великий теоретик-сімейнолог "Фіндіпошу" Михайло Ховрашкевич.

І, треба сказати, він мав рацію: того дня теж не обійшлося без цього. Бубон повернувся у рідний дім саме тоді, коли "Фіндіпош" стояв на порозі великої події — наближався ювілей установи, а в Мацести Єлізарівни Бубонової, як величала вона себе, день народження. Коли в Мацести Єлізарівни день її появи на світ не викликав жодного сумніву і вона знала не лише місяць, число, а й навіть годину свого народження (рік, як і слід було чекати, не уточнювався), то "Фіндіпош" стояв перед складнішою, за висловом Ховрашкевича, дилемою, а саме: з якого року починати родовід "Фіндіпошу"? Якщо з дня заснування артілі, що починала шити шапки, то виходило 40 років, якщо з дня утворення "Учкопопошу", який уже не шив шапок, а тільки учив, як їх шити, то — 25 років.

Коли жінки люблять, щоб їм було значно менше років, ніж є насправді, то установка навпаки — для солідності намагається мати їх якнайбільше. Бо якщо солідна жінка із задоволенням поміняла б свою солідність за молодість, то установка залюбки віддала б свою молодість за солідність. Мацеста Єлізарівна перебувала якраз у тому віці, коли роки вже не уточнюють і при першій же нагоді без жалю скидають їх добрий десяток, а згодом, відвідуючи пенсійний відділ соцзабезу, намагаються повернути їх назад за допомогою свідків. "Фіндіпош" навпаки — "набирав" роки, а тому зупинився на першій даті — сорокаріччі.

Але ми, здається, знову випустили з поля зору славне сімейство Бубонів та їх дім, в якому, як і раніше, панувала тиша і злагода.

Карло Іванович походжав по саду з виглядом садівника, що повернувся у свій райський куточок після довгих блукань і мандрів. Сонце пекло нестерпно, тож нічого не залишалося, як забратися у величезний двомісний гамак, що висів між високою (і єдиною) сосною в саду Бубона та п'ятнадцятирічним каштаном, посадженим у день народження Музи Бубонової, і трохи відпочити.

— Карлушо,— так Мацеста Єлізарівна зверталася до Карла Івановича у хвилини й дні, коли він приносив прогресивку і преміальні, або тоді, коли вона мала намір розповісти йому щось таке інтимне-інтимне, що могло й не сподобатися чоловікові.— Карлушо, бери, любий, стілець і залазь до мене. Трохи відпочинемо, поки гості прийдуть. А то я зранку вже так набігалася.

Карло Іванович брав табуретку, вкриту опалим листом і гусеницями, підносив її до гамака і обережно, балансуючи в повітрі, ставав на неї. Ніжки табуретки глибоко входили в м'яку і теплу землю, а Карло Іванович, нагинаючись, несподівано увалювався, наче лантух з картоплею, в гамак, загрожуючи обірвати шовково-капронові поворозки.

— Карлушо,— удавано гнівалася Мацеста Єлізарівна. — Ти так мене роздавиш.

Карло Іванович у відповідь тільки задоволено посміхався. Деякий час, легенько погойдуючись у двомісному гамаку на одній великій, як перина, подушці, вони дивилися у високе голубе небо з білими, немов розпушена вата, хмаринками і прислухалися до листочків, що ледь чутно перешіптувалися між собою. Кожний з них про щось мріяв і думав про своє.

— Карлушо,— після певного мовчання порушила садову ідилію Мацеста Єлізарівна, яка давно збиралася щось сказати Карлу Івановичу, та все ніби не наважувалася,— А скажи мені, мій любий, що б ти вчинив, якби я раптом тебе зрадила? — Вона повернулася на бік і пильно глянула в замріяні Бубонові очі.

— Я цього б не переніс,— чесно признався Карло Іванович.

— А що б ти зробив?

Карло Іванович задумався. Спочатку він хотів сказати, що втопився б, але — оскільки дуже боявся холодної води і купатися в річці — мовив:

— Я, мабуть, повісився б. Це, кажуть, найсолодша смерть.

— Так ти б ще роздумував?

— Чому? — образився Бубон.

— А для чого ж ти кажеш "мабуть"? Скажи просто: "Я б повісився".

— Я б повісився,— повторив Карло Іванович.

— А коли б я спокусила... міністра? — Мацеста Єлізарівна примружила очі і ще пильніше подивилася на Карла Івановича.

Карло Іванович не примружував очей, він теж повернувся на бік і глянув на Мацесту Єлізарівну. Вираз її обличчя був цілком серйозний, і все говорило за те, що вона на це пішла б, якби раптом того забажав міністр.

— Міністра? — ніби щось зважуючи, повільно перепитав він.— А чого це тобі раптом спало на думку?

— Ти не повіриш, але сьогодні, коли я йшла відбирати свою сукню в ательє, дивлюсь, мені дорогу переходить... Хто б ти думав?

— Міністр фінансів! — випалив Карло Іванович і підвівся на лікті.

— Уяви собі! Він був без машини. Йшов пішки. Майже в такому ж костюмі, як у тебе в шафі. Я на нього глянула, а він на мене. Ну, зовсім просто. Ну, так ніби він не міністр фінансів, а бухгалтер "Фіндіпошу". Я йому вдячно посміхнулася, а він мені. А тоді я не стрималася, кивнула йому головою, ніби кажучи: "Доброго дня!"

— А він що? — Бубон відчув, що у нього під лопатками щось заворушилося, але що саме — він не знав, та й не хотів у ці хвилини знати.

— А він... Знаєш, Карлушо, він зовсім просто, ну, як ми з тобою, каже: "Доброго дня!" Ще раз посміхнувся і зайшов в аптеку.

— Без машини? — уточнив Бубон.

— Без машини,— відповіла Мацеста Єлізарівна.

— І без охорони? — поцікавився Бубон.

— І без охорони.

— А що ж ти?

— А що ж я? Давай, думаю, постою. А може, то й не міністр — раз без машини. Стою, стою, коли це підходить...

— Міністр? — вихопилося у Карла Івановича.

— Ні, міліціонер.

— І що?

— Козирнув і запитав: "Ви на когось чекаєте?"

— А ти йому що?

— А я й кажу: "Чекаю". А сама аж киплю. А тоді: "Міністра чекаю".

— А що він?

— Тільки козирнув і промовив лагідним тоном: "Пробачте". А в цей час виходить міністр. Знову мені посміхнувся, деяку мить постояв і пішов собі пішки далі.

— У чорний лімузин не сідав? — перепитав Бубон.

— Не сідав.

Бубон задумався.

— Це не міністр,— упевнено сказав Карло Іванович. — Міністр без машини не може. Я ніколи не бачив міністра без машини.

— Карлушо! — глянула погрозово Мацеста Єлізарівна.

— Ну, що ти, шановна,— Карло Іванович замовк і пошкріб для чогось лисину. Деякий час він мовчав, ніби звіряв якісь цифри, що несподівано почали не сходитися, а тоді мовив: — Проти міністра... звичайно, якщо це був він, я не заперечую. Але знаєш що, Мацю...

— Що, Карлушо? — насторожилася Мацеста Єлізарівна.

— З однією умовою...

— Якою?..

— Щоб призначив мене своїм помічником.

— Я подумаю,— згодилася Мацеста Єлізарівна. — У мене є одна знайома модистка...

Вона не договорила. Раптом десь мелодійно пробив годинник.

— Боже, чотири години дня! — схопилася Мацеста Єлізарівна.— А ми ж гостей запросили на п'ять...

— Нічого,— заспокоїв її Карло Іванович.— Ми гостей запросили на п'яту з тим розрахунком, щоб вони прибули хоч на сьому. А о двадцятій п'ятнадцять...— Бубон любовно глянув на Мацесту Єлізарівну, ніби кажучи: "Бач, я пам'ятаю" (саме в ці хвилини з'явилася на світ Мацеста Єлізарівна, невідомо лише, скільки десятків років тому).

Вона нахилилась до нього, по-материнські торкнулася губами чола:

— Спасибі тобі, Карлушо, який ти уважний!

Саме о двадцятій п'ятнадцять Карло Іванович планував виголосити перший тост і випити першу чарку до дна. А там уже — як хто хоче. У Бубона ніхто нікого не насилував, нікого тут не примушували більше, ніж він може, і нікому не загрожували вилляти горілку чи вино за комір, якщо він не вип'є до дна.

— У нас демократія,— гордився своїм сімейним укладом Бубон, ніколи не наголошуючи, що в домі старша Мацеста Єлізарівна.— Але першу чарку за іменинницю треба до дна. За традицією.

Гості, як завжди, прибували поступово і несвоечасно. Першим, звичайно, приїхав Сідалковський, бо він вважав, що точність — це тільки ввічливість королів і аптекарів, але не продавців гастрономів. Одначе з огляду на те, що до жодної з цих професій він не мав ніякого відношення (він відносив себе до чогось середнього між королем і провізором), ніде нікому про це особисто не казав. Підкотив Сідалковський до садиби Бубона на чорній приватній "Волзі", найнятій за останні карбованці, і зупинився навпроти металевої брами Карла Івановича. З вікна чепурного будиночка Бубонів долинали чарівні запахи смажені — настільки густі й гострі, що Сідалковський втратив красу слова й артистичні жести, з якими він щось довго пояснював приватникові, як своєму власному шоферу. Від тих запахів зміст їхньої розмови став нецікавий, і водій від'їхав від Сідалковського з наміром більше ніколи сюди не повертатися, хоч Євграф нагадав йому вслід:

— Не пізніше двадцять третьої!

Мацеста Єлізарівна виглянула з вікна, з якого видувалася напнута сліпучо-біла фіранка, схожа на вітрило яхти, що постійно надувалося невідомими для Сідалковського пасатами і виривалося на волю.

Мацеста Єлізарівна тієї ж хвилини з'явилася на порозі і швидко, наскільки їй дозволяв вік і вага, побігла назустріч Сідалковському. Вона була зодягнена у чорну плюшеву сукню, що горіла червоним кольором і скидалася на розпечену магму. Уста іменинниці цвіли порцеляною посмішкою і милим спогадом про кращі молоді роки.

Сідалковський підніс букет яскраво-червоних троянд, припадаючи до пухкенької ручки Мацести Єлізарівни. У відповідь вона подарувала йому свою усмішку, яка нічого не коштувала, але зіграла ніжну душу Сідалковського щирістю і теплом.

Потім прибув Стратон Стратонович Ковбик у супроводі Ховрашкевича та електрогітари. Стратон Стратонович не дуже любляв ходити в гості, але сьогодні був той день, коли він завітав сюди не лише віддати шану загадковому вікові Мацести Єлізарівни, а й для того, щоб своєю присутністю підтвердити, що всі оті пригоди Карла Івановича і Єви — не що інше, як нерозумні витівки Сідалковського. Ковбику хотілося, щоб його службова совість була чиста, як фіндіпошівський спирт до розкоровування пляшки. Він бажав, щоб у цій показово-зразковій сім'ї знову настали благодать і злагода, а миле й лагідне подружжя й надалі спало, як усе своє післязагсове життя, на одній подушці завбільшки з добру перину.

Стратон Стратонович стримано, як і належить керівникові, привітав Мацесту Єлізарівну, скромно вручив подарунок і з виглядом господаря дому попрямував по викладеній плитами доріжці до ґанку. Голова у нього на плечах сиділа гордо й високо. Так що навіть ті, хто бачив Стратона Стратоновича вперше, несподівано ставали меншими, а якщо були зависокі, то якось горбилися і згинались. Вишикувалися позад нього і йшли, як казав Сідалковський, у кільватері. Стратон Стратонович, заклавши руки за спину, ступав солідно і поважно. Так керівник делегації оглядає виставку, а перекладач-гід, запобігаючи перед гостем, усе детально пояснює йому. У ролі гіда цього разу був Бубон-старший. Вони зайшли в густий тінистий сад, де павуки порозвішували між гіллям яблунь сріблясті тенета, а мухи виконували свій останній реквієм.

— Куркуля видно одразу,— кинув свій перший дотеп Стратон Стратонович.— А ще скаржаться, що бідно живуть... Де б ото собі таку домину придбати? А то живеш в отій комуналці — й дихнути нічим!

Бубон, наче виправдовуючись, щось йому пояснював, але Стратон Стратонович до того не дуже дослухався.

— А чому б ото не винести в сад стола та не посадити людей на лоні природи? День же який!

— Зараз зробимо,— послужливо сказав Карло Іванович.— У цю ж мить, Стратоне Стратоновичу.

Карло Іванович навіть у рідному домі не почувався господарем, коли тут перебував Ковбик.

На веранді продзеленчав електродзвоник.

— Кого ще там принесло? — запитав, звертаючись до Ховрашкевича, Стратон Стратонович.

— То прийшов Максим з Майолікою. То я так і знав. То я вам скажу, що Масик, коли...

— Ви що — уже десь нюхнули чогось? — перебив його Ковбик.

Поки вони уточнюють між собою ці незначні деталі, повернемося назад до обвитої

плющем хвіртки Карла Івановича і разом з вами зустрінемо цю милу пару, яка дарувала такі рожеві посмішки Мацесті Єлізарівні, що навіть пишні троянди Сідалковського, котрі стояли на підвіконні в індійській інкрустованій вазі, раптом зів'яли і набрали світло-рожевого кольору. А на тлі рожевої сукні Майоліки, що скидалася на домашній абажур, вони зовсім поблідли.

Арій Федорович Нещадим, очевидно, десь по дорозі зустрівся з незалежним ні від кого Чигиренком-Репнінським, якого ненавидів за демократизм і бороду. І вважав, що йти йому з Даромиром поруч — це нечуваний компроміс. Але сьогодні усіх фіндіпошівців дорога вела до садиби Карла Івановича Бубона, як свого часу усі дороги вели до Рима.

— Життя зіткане з протиріч,— промовив Сідалковський, вмощуючись у винесене Музою крісло-качалку.

— Ви про що? — недовірливо зиркнув на нього Стратон Стратонович.

— Про Арія Федоровича і Даромира!..

— А-а, то так,— погодився Ковбик, бо Нещадима він не любив майже так само, як і Сідалковського, але свято вірив у френологію і останньому все ж довіряв більше.— З такою мармизою,— кивнув у бік Нещадима, який запізнівся і тепер розгублено для чогось тер хустинкою скельця своїх окулярів,— благородним не будеш. Чи не так, Сідалковський?

— Який магазин, така й вітрина,— відповів Євграф, поплескуючи себе по холошах штанів лозинкою, котра йому, певно, здавалася тростиною.

— Киньте ви мені насвистувати марші Шопена...

Сідалковський не відповів. Чи то не хотів заперечувати Стратонові Стратоновичу, чи просто не встиг поперед Ховрашкевича.

— То, я пробачаюсь, Стратоне Стратоновичу,— настроюючи струни, почав Михайло Танасович,— але дозвольте з вами не погодитися. Негарне обличчя — то ще нічого не значить. Людина з негарним обличчям може бути кращою, ніж та, що...— і багатозначно подивився на Сідалковського.

— Та хіба я кажу про обличчя? — розгнівався раптом Ковбик.— Я кажу про вираз його, про якісь окремі деталі: тонкі губи, хижий погляд чи відвислу щелепу... От про що я кажу! Про кабанячі очі, що стримлять, наче з-під стріхи,— кольнув Ховрашкевича, бо не допускав у своїй присутності заперечень навіть з боку улюбленця. Ховрашкевич раптом спалахнув, але Ковбик не дав йому загорітися, негайно переводячи розмову на Сідалковського. Та й Нещадим уже наближався до них.— А чого ото ви, Сідалковський, ніколи не з'їздите до матері? Он Арій Федорович,— кивнув на Нещадима,— доповідає мені, що за вами матуся у селі скучила. Пора б ото і з'їздити...

— У нашому селі для моїх черевиків, Стратоне Стратоновичу, ще не проклали асфальту.— Євграф спробував звести все до жарту.

Та Ковбик так просто свою жертву не відпускав.

— Кого ви з себе корчите, Сідалковський? Інтелігента? А ви знаєте, що справжні інтелігенти народжуються тільки у третьому поколінні?

— Справжні народжуються в першому, чи не так, Масик? — Сідалковський звернувся до Панчішки.

Панчішка знизав плечима. Йому не хотілося заперечувати обом.

— Масик вчився в школі для обдарованих,— кинув Ковбик.— Вам, Сідалковський, нічого рівнятися до Масика. Як ви на це, Карле Івановичу?

Карло Іванович, що переносив з Ховрашкевичем стіл, лагідно посміхнувся.

— Правильно я кажу? — Стратон Стратонович у хвилини сервіровки стола завжди мав чудовий, навіть піднесений настрій.

— Ви завжди кажете правильно, Стратоне Стратоновичу, посміхнувся у відповідь Бубон такою чарівною посмішкою, що від неї, здавалося, хвіртка сама відчинилася — і на доріжці з'явилася Маргарита Ізотівна.

— Мабуть, можна й починати,— підійшла до гурту Мацеста Єлізарівна.

— А чого ж! — відповів Стратон Стратонович.— Гості всі? Чи ви ще на когось чекаєте?

— Та тільки ваших: Баронецького і Грака...

— Семеро двох не ждуть,— Ковбик підтягнув штани і заховав мундштук: це означало, що можна приступати до роботи.

— Тоді, товариші, прошу до столу! — подала найприємнішу, на думку Стратона Стратоновича, команду господиня дому і садиби з садом, що його посадив ще батько Бубона.

Після першої чарки настала та благословенна тиша, коли людям з підвищеною чутливістю стає ніяково і вони починають говорити дурниці або вносити пропозиції. Першим не стримався Ковбик. Очевидно, його службова совість не давала йому спокою:

— Ви що, прийшли сюди наїдатися чи пити? — напівжартома запитав він.

— То Стратон Стратонович правильно каже. Я теж так кажу,— підтримав свого директора Ховрашкевич, хоч був, здавалося, то дуже неуважним, то зосередженим.

Усі розуміли: у Ховрашкевича народжується нова теорія, не знали тільки яка. А саме в ці хвилини, дивлячись на чепчик Маргарити Ізотівни, Ховрашкевич винайшов (поки що теоретично) літню вечірню шапку для жінок. Вона відрізнялася від усіх інших тим, що скидалася на сидло від велосипеда. Тобто мала верх з дірочками, щоб у найспекотнішу пору року чи задушливий вечір тім'я клієнта дихало. Це повинно було зберігати волосся, сприяти його буйному росту. Пізно увечері, особливо в темних вуличках чи закутках, такі шапки, за задумом Ховрашкевича, мали освітлюватися знизу. Мікропрожектори на напівпровідниках вмонтовувалися в хутрянні комірці чи синтетику і повинні були працювати на мікробатарейках типу "Сатурн" чи "Марс".

Ховрашкевич сидів блідий, як фантаст у хвилини найбільшого натхнення. Його блідість налякала господиню.

— Вам погано? — запитала Мацеста Єлізарівна.

— Ні, ні, не заважайте, будь ласка,— піднявши вгору два пальці, попрохав Михайло Танасович.

— Архімед думають. Це краще, ніж Ціцерон говорять,— іронічно пояснив Мацесті Єлізарівні Стратон Стратонович.

Сідалковський підвівся.

— А ви ото куди? — зупинив його Стратон Стратонович.

— Мені час. Через хвилин десять за мною машина прийде. У мене ділове побачення.

— Ну, коли за вами машини приходять, тоді звичайно,— не стримався Ковбик, щоб не пустити шпильку.

Сідалковський елегантно розкланявся, сердечно подякував Бубонам і вийшов.

— Так що нехай вони виздыхають, як кажуть у народі,— підняв нову чарку Ковбик.

— Хто вони? — обережно поцікавилася Мацеста Єлізарівна.

— Вороги наші,— пояснив Ковбик.— Цей тост не розжовується. Кожний п'є до дна і думає про свого ворога.

— Цікавий тост,— похвалила Маргарита Ізотівна і навіть трішки розцвіла.

— То, я вам скажу, в грузинів цікаві тости,— забувши про світлові ефекти на капелюшках дам, втрутився Ховрашкевич, на обличчі якого блідість почала чергуватися з першими червоними плямами.— То, я вам скажу, ми завжди так: то щоб у сусіда корова здохла чи, приміром, десь фурункул сів. До речі, у народі не кажуть фурункул. То ми, науковці, кажемо фурункул, або по-латині фіріатус. Що в перекладі на нашу мову означає — жахливий.

— Давайте вип'ємо, бо це вже буде до ранку розп'якувати...

— Нічого,— підтримала Ховрашкевича Мацеста Єлізарівна.— Це справді цікаво.

І вона мала рацію, бо хто вперше зустрічався з Михайлом Танасовичем, той і справді заслуховувався. Але досить побути з ним в одній компанії двічі чи тричі підряд, щоб більше не витримувати його. Бо Ховрашкевич нагадував стару грамофонну пластинку, котру крутять щодня, оскільки в квартирі немає іншої.

— Так-от я й кажу. У нас так, щоб тобі на м'якому місці фурункул сів чи щоб у тебе корова здохла. А в грузинів чи японців — по-іншому. Все це робиться культурно, ввічливо. Наприклад, приходять там до Гоги чи Кахі гості. От як ми. Кахі, приміром, сердитий на Гогу. Кахі, Гоча, Гога — то грузинські імена. Так от, Кахі Гочі каже: "Я тобі, кацо, бажаю не дім мати, а палац. І щоб у тому палаці було не три кімнати, а вісім. І щоб у кожній кімнаті стояв телефон. І щоб кожної хвилини ти з того телефону, кацо, дзвонив: то нуль-один, то нуль-два, то нуль-три. Так вип'ємо, дорогий Карле Івановичу, щоб у вас, нарешті, був телефон, але щоб ви ніколи не дзвонили нуль-один, нуль-два, нуль-три!"

За столом бурхливо заплодували. Так бурхливо, що навіть Муза і Дем'ян, яким заборонялося бути серед дорослих, повискакували на ґанок.

Михайло Танасович поступово став душею вечора, і навіть Ковбик був задоволений, бо, добре підпивши, Ховрашкевич міг вписуватися в будь-яку компанію, чого не скажеш про нього у тверезому стані. Мовчазний і скромний у незнайомому товаристві, після перших двох чарок він раптом перевтілювався, і вже на той вечір усі замовкали,

бо говорив тільки Ховрашкевич. Говорив, витанцьовував і, зрозуміло, грав на гітарі. Ховрашкевич вмів усе, як і знав, за його власним підрахунком, усі пісні. Він брав гітару, завмирав на мить у позі Миколи Сліченка й починав пісню Євгена Гребінки "Очі чорні".

— Співи з коментарями,— називав це Ковбик, але не перебивав, коли бачив, що загальній масі такі співи подобаються.

Ховрашкевич і справді знав майже всі пісні. Точніше, початки всіх пісень, але цього було достатньо. Бо в піснях до кінця, як і в своїх оповідях, він ніколи не добирався.

— Ця пісня, скажу я вам, повинна співатися так, але її співають отак,— роз'яснював він.

— Та співайте вже, — сердився Стратон Стратонович.

— А ви не спішіть. Нам поспішати нікуди. Ми тільки прийшли, Стратоне Стратоновичу, і взагалі. А ось пісня Голохвостого із п'єси Старицького "За двома зайцями". Історія народження цієї п'єси така...

Ковбик тут не витримував, підводився з-за столу, і зупинившись навпроти Ховрашкевича, майже слізно його просив:

— Михалку, та будьте ж ви людиною! Заспівайте, нарешті. Вас же просять.

— А я що роблю?

— Коментуйте!

— А то я вам скажу, треба знати якщо не все — усього знати неможливо,— то хоч якнайбільше...

Ховрашкевич все ж, нарешті, погоджувався і починав свою улюблену пісню, з якої, здається, знав аж дві строфи:

В небі канареечка літаєть

І співає прямо в горизонт.

А ми підем, вип'єм, погуляєм —

В цьому все життя і весь резон.

Далі він, звичайно, знову коментував, дратуючи слухачів, аж поки це їм не набридало. Гості, розбившись на кілька маленьких груп, розбрелись по саду. Чоловіки, як завжди, говорили про політику, жінки — про чоловіків.

Коли над Бубоновим садом опустилися перші сутінки, а в будинку Карла Івановича спалахнули електролампочки, гості почали роз'їжджатися по домівках. Першим непомітно щез Нецадим, який, кажуть, не боявся нікого, окрім своєї тіні й дружини. Так боявся, що навіть спеціально для нього приготовлений кров'яний біфштекс, який він любив більше, ніж Адам Євині яблука, і то не встиг з'їсти. Після нього пішли Маргарита Ізотівна і Зося, котрим потрібно було ще добратися до Кобилятина-Турбінного передостанньою електричкою. Прощаючись, Марго не забула записати три найновіших рецепти для Мацести Єлізарівни. Перший рецепт на торт "івмонтан", назва якого писалася разом, другий — як готувати оселедець на подушечці під покривалом.

— Боже,— клялася Маргарита Ізотівна,— такі страви подавали тільки на столи імператорів! У роті тане, як і торт "івмонтан". А ще рекомендую вам коктейль

"помаранчеве небо". Рецепт його такий...— говорила вона, а Мацеста Єлізарівна під диктовку записувала.

Останнім, як ви вже здогадалися, залишав будинок Бубонів Михайло Ховрашкевич або зовсім не залишав його. Він міг переспати й тут, знайшовши в Бубонові єдиного свого співбесідника і друга.

РОЗДІЛ XVI,

в якому розповідається про чорну ніч, дніпровські бакени, стару липу і її шепіт, відмінників хімії, поцілунки й інші прозаїчні атрибути

Ніч, як чорний кудлатий пес, лащилася до підніжжя Володимирської гірки, ховалася в кущах, просиджувала до ранку під деревами і в під'їздах великих сірих будинків. Вона лизала своїм вологим холодним язиком дніпровський берег і Євині ноги, опущені в древні води Славутича. Підносила на тріпотливих листочках дерев як на долонях густу і синю прохолоду, наповнюючи нею груди Сідалковського, що сидів поруч Єви і дихав за методом йогів. Ніч п'янила їх озонною свіжістю і час від часу, підморгуючи синьо-оранжевими вогнями старих досвідчених бакенів, кричала у темні тривожними сиренами пароплавів.

Єва, опершись ногами на ажурну металеву огорожу, сіла на лавку поруч Сідалковського і замовкла. В ній, ніби в гавайській гітарі, обірвалася найдзвінкіша струна, і вона стала тихою й мовчазною до невпізнанності. Зате Сідалковський розквітав, як чорнобривець. Він був певний, що це мовчання треба вважати своїм здобутком. Воно нічого не коштує, але приносить задоволення.

— Я змерзла,— дихнула синя київська ніч устами Єви.

— Під моїм поглядом? — запитав дніпровський бакен застудженим голосом Сідалковського.

— Я не летюча миша і не сова,— мовила Єва.— Уночі не бачу. Тільки відчуваю.

— Я теж, Єво,— Сідалковський зняв піджак, куплений свого часу Карапет-старшою, і торкнувся Євиних покатих, як трамплін, плечей.— Це найщасливіші хвилини в моєму житті, Єво.

— Не брешіть, Сідалковський,— сказала Єва.— Ви тільки вмієте гарно говорити.

— У людини все повинно бути гарним,— процитував Сідалковський,— і думки, і слова, і почерк.

Єва більше, здається, не слухала його, тільки час від часу пригорталася до нього, як дніпровська хвиля до нагрітого за день берега. Сідалковський мовчав, прислухаючись до ритмічного, але підсиленого биття власного серця і плескоту дніпровських хвиль. Єва важко і протяжно, як віддалений згук пароплава, зітхала.

— Єво,— попрохав Сідалковський.— Не зітхайте так, а то мені хочеться плакати.

— Ви нехороший, Сідалковський,— вона зітхнула ще раз.

— Йоги рекомендують зітхати, як і дихати, носом.

— Сідалковський, обніміть мене,— раптом попрохала Єва.

— Цікаво, а що я в такому випадку до цього робив? — запитав Сідалковський.

— Хіба то обійми, Сідалковський? Скажіть, а як вас звати?

— Хіба це вам замінить те, що ви пропонуєте? — Сідалковський соромився свого імені, як і справжнього прізвища. Він вважав їх безнадійними архаїзмами і тому завжди відрекомендовувався тільки так: Сідалковський. Інколи до прізвища додавав вигаданий для нього Ковбиком титул: "Граф Сідалковський — аристократ із Вапнярки". Це йому подобалося, і він напівжартома, напівсерйозно постійно на цьому наголошував. Імені він майже не згадував, бо нове прізвище замінило йому все.

— А як ваше справжнє прізвище, Єво? — Сідалковський нарешті обняв її, притис до себе.

— Чупринá,— відповіла Єва.

— Чупри'на? — перепитав Сідалковський.

— Ні, Чупринá. Наголос на "а". То прізвище мого батька Чупри'на,— поправила Єва.— А я Чупринá. На мене в Індустріальній Балці всі так казали. А тепер я Гранат. Це мій артистичний псевдонім.

— Який-який?

— Артистичний,— повторила Єва.

— Гранат,— Єва сказала "Гранат" за старим українським правописом, в якому окрім літери "г" була ще й "ґ".— Гранат для артистки — це більше підходить, чи не так, Сідалковський?

— А що ви робите, Єво, в театрі?

— Граю ролі.

— Уже?

— Що "уже"?

— Так швидко? Ви ж тільки днями влаштувалися...

— Я поки що репетирую.

— Які ролі, якщо не секрет?

— Різні. Джульетти, Капітанки, Анну на шиї...

— Дивно, а мені казали, що ви відтворюєте кроки за лаштунками сцени. Інколи ляпаєте калошами по підлозі, імітуючи постріли...

— То брехня. Для пострілів є пістолети. Я граю в масових сценах і готую вже ролі. Принаймні мені так режисер сказав: Єво, готуйтеся до серйозної ролі. От я й готуюся,— образилася Єва.

— Ну, гаразд,— перейшов Сідалковський на тон голови місцевому "Фіндіпошу".— Чого ви Адама ображаєте?

— Слухайте, Сідалковський...— Єва відсунулась і, цілячись йому поглядом прямо в очі, додала: — Я не люблю моралі, а її тепер усі читають. І тому стільки аморальності... Сідалковський, я починаю у вас розчаровуватися. Ми ж не на профспілкових зборах. Заберіть свій піджак. Він мені перестав подобатися.

— Хто?

— Ваш піджак

— Як Адам?

— Ні, як ви. Адам не людина — золото,— мовила Єва.— Він мені вірний, як...— Єва

не знайшла, з чим порівняти, і запнулася.— Не те, що ви, Сідалковський. Він кохає мене до безтями!

— Так чому ви не цінуєте цього?

— Не знаю. Ми, жінки, видно, всі однакові. Тих, хто нас по-справжньому кохає, не любимо, а за тими, хто на нас дивиться, як на іграшки, помираємо.

— Символічно, звичайно.

— Що символічно?

— Помираєте символічно.

— Вам усе смішки, Сідалковський.

— Для чого ж ви одружувалися, Єво? Та ще й у такий спосіб...

— А ви знаєте як?

— Ваш Адам схожий на несучасний магазин: у нього що під прилавком, те й на вітрині. Мені Адам розповідав, як він вперше наважився одружитися. Я не повірив.

— Чому вперше?

— Бо я певний, йому доведеться одружуватися ще й вдруге.

— Ви так гадаєте?

— Я переконаний, Єво. Можливо, тільки не в такий спосіб. Невже це правда?

— А що ж тут дивного? Він сказав, а я вирішила перевірити. Він виявився людиною. Першим, який не обдунив мене. А ще я вийшла за Адама так тому, що мене до цього один такий, як ви, красень обдунив. Обіцяв одружитися на мені, а взяв іншу. Я негайно ж вийшла за Адама. На зло йому. Та ще й у Київ переїхала. Тепер вони мені всі заздять. І він також,— Єва витягла цигарку і закурила.

— Ви курите, Єво?

— А що ж тут дивного? — пустила вона дим кілечком.— Ви що, ніколи не бачили дівчат, які курять?

— Навпаки, Єво: я давно не бачив дівчат, які не курять.

— А ви що — "проти"?

— Чому я повинен бути проти, коли вся Європа "за"?

— Слухайте, Сідалковський, а що ви Адамові скажете, коли він вас запитає, з ким тепер Єва зустрічається?

— Я йому скажу те, що й учора: Адаме, наберіться мужності і вислухайте до кінця — Єва закохана в мене.

— Який ви самовпевнений!

— А що я скажу йому, що Єва самим богом створена для мене. Вона така, як я. Точнісінько. Тільки вона жіночого роду, а я чоловічого.. Адамові очі кричатимуть, мов крила птиці, що падає каменем до землі. Я скажу йому: "Не плачте, Адаме, повірте мені і не вірте Єві. Ви для неї були стартовим майданчиком для посадки у Києві..."

— Ви нахаба, Сідалковський! — раптом зірвалася з місця Єва.— Ви такого не можете йому сказати!

— Але це ж правда, Єво,— Сідалковський сидів задоволений, навіть щасливий — Єву зачепило за живе.— А далі я йому скажу чесно: Адаме, Єва кохає мене...

— Це неправда,— ледь не закричала Єва.

— Єво, не підстрибуйте так високо. Це по-перше. По-друге, наберіться терпіння і вислухайте співбесідника, з яким вам не менш цікаво, ніж на концерті.

— Ну, гаразд,— присіла Єва поруч.— А що ж далі?

— А далі Адам схопиться за голову і в розпачі зі словами: "Сідалковський, моя Єва кохає не мене, а вас",— залишить "Фіндіпош" і піде містом з таким нещасним виглядом, як власник двох лотерейних квитків, на котрі випали найкрупніші виграші, але самі квитки випали з його кишені раніше за ті виграші.

— Сідалковський, ви молодець. Я просто по-справжньому закохана у вас,— Євині почуття перехлюпнули через край.— Сідалковський, поцілуйте мене...

— Ні, Єво. Я товариш Адама. Моя службова совість,— згадав він улюблену фразу Ковбика,— не дозволяє цього робити.

— Ви, мабуть, у школі були відмінником, Сідалковський, або вдома — маминим сином.

— Ні перше, ні друге, Єво.

— Тоді все життя формули з хімії зубрили. А я хімію ненавиджу, як і вас, Сідалковський! — Єва підвелась із нагрітого місця і стояла перед Євграфом, намагаючись скинути з себе його піджак, який висів на ній, немов довга сутана на ксьондзові.— Ви дуже правильний, Сідалковський. Мені ще ніхто не відмовляв. Ви перший... Ви, ви... насміхаєтесь із мене,— голос Єви набирав неприємного для слуху Сідалковського відтінку, хоч слова її приємно лоскотали його самолюбство.— Я зараз утоплюсь, Сідалковський, і записки нікому не залишу. Будете за мене відповідати,— Єва скинула босоніжки і ступила на холодний бетон.

— Єво, для чого скидати босоніжки? Так і застудитися недовго. Це раз. А по-друге, босоніжки — це ж зайва вага У них краще йти на дно.— Він лагідно взяв її за плечі.

Єва артистично відкинула голову. "Таких піруетів у масовках не проходять",— подумав Сідалковський. У його голові одночасно жили дві думки: поцілувати Єву чи ні і чи затвердять у комітеті профспілок план на третій квартал.

— Я кохаю вас, Сідалковський,— ледь чутно шепотіли уста.— Який ви? Гарний і чесний? Адамові я сама все скажу, Сідалковський. Він пробачить мені. Я знаю його...— Єва повернулася до нього і глянула прямо у вічі.— Сідалковський, хочете яблука? — Вона відкрила сумочку, витягла яблуко й перша надкусила його; Євграф зробив те ж саме.

— Я готовий,— промовив Сідалковський, дожовуючи яблуко,— померти у ваших обіймах, Єво, і назавжди поселитися у вашій пам'яті.

— Який ти! — перейшла Єва на "ти" й на шепіт. Сідалковський нагнувся, щоб почути, про що вона шепоче. Але над ними шелестіла щось своє одвічна липа.

— Поцілуй же мене, Сідалковський,— шепотіла на саме вухо Єва.— Ти тільки говориш...

— Єво, кращої жінки, ніж ви, я не стрічав у своєму житті. Повірте мені, Єво...

— Я вам не вірю, Сідалковський. Ви вже говорите так, як усі. Таке мені вже

казали... Єва замерзла. Твоя Єва замерзла...

— Від мого погляду?

— Від твоїх слів.

Сідалковський притис Єву до своїх розігрітих, а отже, й розширених грудей...

Сідалковський вертався з ночі. А ніч ішла за ним, накинувши собі на плечі темно-синю шаль, обсипану блискітками-зорями, і зачіпала нею, ніби ненароком, збайдужілого Сідалковського. Він роздратовано відмахувався від неї, прискорював кроки, боровся зі своїм сумлінням, а вона наздоганяла його, повисала на шиї, заманювала в темні під'їзди й голосно реготала передзвонком-дзенькотом на дротах трамвайно-тролейбусних ліній. Сідалковський уперто стеновав плечима і йшов на неонові вогні, яких ніч боялася, мов консерватор прогресивного, а фотоплівка — світла.

РОЗДІЛ XVII,

в якому розповідається про чорну "Волгу", попіл Клааса, Європу і європейця, несподіване відкриття, ще раз про жінок, кохання, вино і кодову операцію "Два еС"

У суботу, рівно о восьмій ранку, до садиби Чудловського підкотила та сама чорна "Волга", що напередодні до воріт Карла Івановича Бубона. У брезентовій сіро-зеленій робі з неї вийшов Сідалковський. Грак зустрів його біля воріт.

— Я тебе, козаче, не впізнав. Думав, міліція. Ти ж мені постійно вбиваєш це в голову.

— Попіл Клааса стукає у ваше серце,— відповів Сідалковський, хизуючись навіть своєю роботою, яка, треба сказати, була йому до лиця.— За ці дні ви, бачу, добре набили руку на золоті. Це чудово. Нам якраз і не вистачає тепер таких мозолястих рук.

Грак зміряв його з голови до ніг. У нагрудній кишені Сідалковського стирчали два гостро підточені олівці, авторучка і густо списаний якимись цифрами блокнотик.

"Як обліковець на фермі",— подумав про нього Грак але вголос не сказав нічого. Він так і не зрозумів, для чого весь цей маскарад.

— Це все для того,— мовив Сідалковський, ніби вгадуючи Гракові думки,— якщо моя перша гіпотеза не підтвердиться, то за другою доведеться довбати автостраду. Працюватимемо з відпочинком: перекур, четвертушка, закуска. Тобто повна імітація.

— Але я не п'ю, ти ж знаєш.

— Знаю. Не хизуйтеся своїми недоліками. Питиму я, а ви копатимете. Відбійного молотка дістали?

— Ні в кого нема...

— Гаразд. Поки що він нам і не потрібний. Зараз копатимемо тут. Карта розшифровується ось як: БГ2С — біля груші дві сливи. А оті ПК3С означають: під кущем смородини зарито скарб.

— Але під яким кущем? Знаєш, скільки у нас тих кущів?!

— Копатимете, Грак, під кожним. У вас, сподіваюсь, сил вистачить? Але давайте домовимось одразу: до екватора не зариватися. У нас нема візи. А це може викликати міжнародні ускладнення. Я — не ви і на це не піду.

Тирада Сідалковського не зовсім сподобалася Гракові. Особливо слова: "У вас,

сподіваюсь, сил вистачить?" "Чого тільки в мене,— обурювався про себе Грак,— а що він робитиме?" Сідалковський знову наче розгадав його думки. Телепатія таки, певне, існує.

— Мене золото, як і діаманти, Грак, не цікавлять. Я романтик. Романтики від життя чекають тільки пригод. Де ваш татусь, якщо не секрет?

— Поїхали з Зосею на товчок.

— Це похвально. Ви умовили їх чи примусили до цього, Грак? Пардон, віднині Грак тире Чудловський. Так вам, здається, більше подобається?

— Ніскільки...

— Не брешіть, Грак. Маленьким людям завжди подобається, якщо їх мають за трохи більших, ніж вони є насправді.

— По собі знаєш? — зло посміхнувся Грак.

— Це не гра в лотерею, уточнювати не будемо,— він витяг карту, ніжно розгладив її і сказав: —Отож беріться за інструменти, Грак, і вперед.

Євмен звалив на плечі кирку, лопату, лом і покірно поплентався в сад за Сідалковським.

— Ось тут. Починайте від першого куща... Хай вам допомагає бог, бо я, Грак, допомогти не можу.

Грак майстерно поплював на долоні рук і взявся за держак лопати.

— Ви розпочинаєте, як професіонал,— похвалив його Сідалковський.— По всьому видно, у тестя ви без роботи не сиділи.

Грак (для економії паперу писатимемо, як і раніше, просто Грак, а не Грак-Чудловський, бо й нашого героя, окрім паспортного стола і відділу кадрів, ніхто інакше й не називав) працював, треба віддати йому належне, не так як у "Фіндіпоші", і аби побачив його в ці хвилини Стратон Стратонович, то ніколи б не сказав: "Ну й бух-гал-тер!"

— Беріть углиб,— порадив йому Сідалковський.— Плата однакова. Раджу швидше зариватися в землю! За методом крота.

Сонце піднімалось над Кобилятином-Турбінним і золотило Гракові вуха з синіми прожилками. "Чудесна прикмета,— подумав Сідалковський.— Сьогодні він точно щось викопає".

Незабаром канава, вирита Граком між кущами смородини, здавалася Сідалковському добрячою траншеєю. У ній під час бою міг би розміститися піхотний батальйон з усіма його вогняними точками, живою силою і технікою. Грак бігав би по ній, не ризикуючи не тільки головою, а й тім'ям. Навіть коли б те тім'я посадили на держак лопати.

— Грак, ви талант! — посміхнувся Сідалковський, дивлячись, як той вмивається потом.— Тепер вам треба закріпитися на зайнятих позиціях, перепочити, а згодом іти далі. Чи не так, Євмене Миколайовичу?

— Сідалковський, ти ледар. Чи ти знаєш, що ледарі швидше вмирають? Це уже вчені дослідили.

— Такі, як ви?

— Ні, солідніші.

— Що ти маєш на увазі під солідністю. Зовнішність, стаж, вік?

— Ех, Сідалковський,— кидаючи позад себе землю, схожу на сірку в поросі, докоряв йому Грак.

— Ви забуваєте, Грак, що краще прожити тридцять років і їсти паюсну ікру, ніж сімдесят вісім і жувати сріблястого хека у власному соку.

Над околицею Кобилятина-Турбінного несподівано повис жайворонки і, затріпотівши крильцями, залився піснею.

— Грак, як ви дивитесь на цього небесного солов'я? Здорово працює і, уявіть собі, не за гроші. Не за гроші завжди краще виходить. А як ви вважаєте? Мовчите? Вам просто нічого сказати. Ось так і в людей, Грак. Нема справжніх небесних, я сказав би, від бога, солов'їв, вважайте— суцільний Альбійон: туман і нудьга. А я — як він, Грак, мені багато не треба: тільки б світило сонце, висіло блакитне небо, дзвеніли бджоли на мальвах і в синьому мареві виспівував жайворон. Я коли бачу цього птаха, Грак, то стаю в ту ж мить Сідалковським номер один. Ви за собою такого не помічали? Чи у вас живе тільки один товариш? У мені, Грак, чесно признаюсь, кілька: і один кращий за іншого. Про вас цього не скажеш. Про вас усе сказав Стратон Стратонович...

— А що він про мене сказав? — висунувся з-під землі Грак.

— Як? Ви й досі у блаженному невіданні? Він про вас сказав, що ви супергеній, Грак. Решту спробуйте дізнатися у когось іншого. Я вас не інтригую. Але й чужих цитат не повторюю. З чужих цитат роблю свої. Стратона Стратоновича не переробиш. Він не піддається переробці. Оригінал, у нього свій почерк.

Грак його не слухав. З чорного отвору на куші, на стежку саду вилітала земля, перемішана з черепашником. Сідалковський згадав Ховрашкевича. Той, побачивши такий ґрунт, обов'язково сказав би: "То я вам так скажу: тут колись, у Кобилятині-Турбінному... То ви не смійтесь... Але тут таки було море... А може, навіть притока Дніпра... Погляньте, який черепашник!"

Раптом Грак вигулькнув на поверхню.

— Хух! Тут темно, як у шахті.

— Невдале порівняння, Грак. Ви в шахті ніколи не були...

— Ну, як у льоху...

— Це вже правдоподібніше... Ви це пізнали на самому собі, і в цьому вам можна повірити.

— Дай ковток води і засвіти "летючу мишу"...

— Скажіть,— підставляв сонячному промінню своє обличчя Сідалковський,— воду ви теж п'єте, як горілку, чи навпаки: горілку, як воду?..

— Може, хоч трохи покопаєш ти, доктор?

— Грак, ви ображаєте мене. У мене ж усе імпортне: штани, піджак, майка, труси і навіть запонки. Тільки тіло з Томашполя. Чули про таке місто, Грак? Сам я родом з Томашполя. Але як інтелігент сформувався у Вапнярці. На привокзальній площі. Це

якраз між Томашполем і Одесою. Через Вапнярку усі закордонні поїзди ходять, Грак. Усі ті, що йдуть у Європу і з Європи. Отож ви мене до себе, Грак, не рівняйте... Я європеець!..

— Так, може, трохи ти? — почав скиглити Грак.

— Я уже вам сказав: у мене під робою один імпорт. А я не любитель часто відвідувати банно-пральні комбінати. Крім цього, від землі уже відвик. Я тільки вчора наводив манікюр.

— А педікюр ти собі не наводиш?

— Буває, але в рідкісних випадках. Тільки тоді, коли зустрічаюсь з жінками, які нагадують мені райських богинь з тимчасовою пропискою на землі, а постійною в Києві.

— Чого ж ти сюди прийшов?

— Ради інтересу. Мені цікаво, скільки погонних метрів може викопати людина, якщо їй сказати, що вона докопається до золота чи до іншого благородного металу...

— У мене вже руки тремтять. Покопай трохи.

— Не скімліть, Грак. Це вам не до лиця. А що руки тремтять, так це закономірно: у вас почалась золота лихоманка. Вона скоро минеться. Трохи відпочиньте. Поговоримо на вашу улюблену тему. Розкажіть щось про жінок, про свої подвиги на цьому фронті.

Сонце піднімалося все вище і вище, Грак вгризався все глибше і глибше. Коли він появлявся на поверхні, щоб "ковтнути шматок свіжого повітря", Сідалковський йому радив:

— Грак, скільки вам говорити можна: оголіть торс. Матимете натуральний вигляд ремонтника шосейних доріг. Та й загорите хоч трохи. Я не битимуся над тим, щоб вам дістати путівку до Алупки. І ще одне,— подаючи Граку пляшку води, продовжував Сідалковський.— Не копайте під самими кущами. Гляньте, що ви зробили: кущі повисли, як у гамаку. Скарб треба шукати глибше: під нашаруванням, але не під дном Індійського океану. Там ви політичного притулку не знайдете. Навіть маючи кілька торб з діамантами. Завжди, Грак, тримайтеся золотої середини.

— Може, копнеш?

— Ні, ви не оригінал. Ви починаєте повторюватися і змушуєте до цього мене. Комусь же потрібно й керувати. Так би мовити, бути нагорі. Та й я ж для вас розшифрував карту, подав вам ідею...

— Ти всім подаєш ідеї,— розізлився Грак, витираючи піт з чола.— Тебе всі люблять, а ті, хто їх втілює в життя,— ненавидять. Чудловський теж вважає, що Торквемада це я, а ти Йосиф Прекрасний...

— Звідки такі знання, Грак? Невже цього вчать у ветеринарних академіях?

Грак не дослухав і пірнув у чорний отвір, як в ополонку. Шпагат, яким він прив'язався десь через годину-другу, сягав уже двох метрів.

— Чого тільки з людьми не робить золото! Чорт забирай! Так недовго й перетнути кордон,— усміхнувся Сідалковський, коли Грак знову з'явився на поверхні.— Невже там така чорна земля? Чорнозем же лежить на поверхні!

— Залізь — побачиш!

— Ну, для чого так грубо? Ви мене ображаєте, Грак. Євмен Миколайович відкоркував пляшку і підніс до замащених землею губів. Воду він не ковтав, а пив. Борлак працював нормально і ритмічно, без перебоїв.

— Коли ви, Грак, п'єте, у мене завжди виділяється шлунковий сік. Час би й перекусити,— запропонував Сідалковський.

— Ти що? Який перекус! Поки скарбу не знайду — з ями не вилізу.

— Мені подобається ваш оптимізм. Цікаво, що ви зробите з тим золотом, якщо викопаете?

— Куплю найкращу машину...

— Раджу брати "кадилак". Там усі кімнатні умови, Грак. І що ж далі?

— Возитиму дівчат...

— А як же Зося?

— А що Зося? Зося — моя дружина. А я люблю вино, жінок і гроші.

— Це ваш девіз, Грак?

— А що ще людині потрібно? Я не ханжа, Сідалковський. Я не такий, як ти, бо не прикриваюсь красивими фразами. Я теж хочу гарно жити. Але не так, як ти... Розтринькувати гроші треба тоді, коли ти їх маєш. Ти ж витрачаєш, не маючи їх. Ти корчиш із себе аристократа, який на людях їсть паюсну ікру, а дома триденної давності картоплю підігріває. Я ж тебе знаю. Ти живеш одним днем, як отой коник, що он у канаві сюрчить. Я так жити не хочу. Я хочу пити "мартіні" не тільки в барі для іноземців, а й у себе вдома, беручи його з бара-тумбочки...

— Грак, ви мене ошелешили. Ви навіть гірший, ніж я уявляв. І ви мрієте стати аристократом? О Грак! Ви мене вбили! Звідки це у вас? — мовив Сідалковський, піднімаючись з землі.— Мені дуже приємно чути про ваш аристократизм, в якій би формі він не проявлявся. Нашого полку прибуло. Жаль, що трохи з гіршими даними і манерами.

— Ти дуже високої думки про себе... Для чого ж ти створений?!

— Для ідей, Грак. І для жінок...

— Я люблю жінок, Сідалковський, не менше, ніж ти...

— Ви їх любите більше, бо вони для вас — мрія. Для мене ж вони — реальність. А реальність завжди прозаїчніша, ніж нездійсненність мрії.

— Я знаю, ти їх береш своєю вродою.

— Що ви, Грак! Цього недостатньо. Потрібне ще вміння... Свій, так би мовити, індивідуальний підхід. А це не кожному дано!..

— Я їх братиму грішми... Бо ні на що так жінка не клює, як на гроші...

— Фу, Грак! Ви не з нашого століття. Ви з інших світів і епох. Я не знав, що ви живете на світі заради жінок, вина і грошей. Я знаю, що, приміром, Карло Іванович живе для дітей — це благородно. Ховрашкевич — в ім'я великих відкриттів і трохи ради Стратона Стратоновича. Панчішка — для задоволення, Чигиренко-Репнінський — в ім'я мистецтва. Адам заради Єви, Єва задля себе. Нещадим для інших, хоч за умови, що всім

отим іншим буде зле, а йому добре. А заради чого живете ви, Грак? Заради якогось металу, з якого думаєте виплавити свою куцу мрію.

— А заради чого ти?

— Я? — Сідалковський задумався.— Я заради красивого, Грак. У людини повинно бути все красиве: торс, слово і обов'язково каліграфія. Ви задумувалися над тим, що я постійно говорю про каліграфію? Почерк — це душа людини. Я дивився, Грак, на ваш почерк і одразу визначив, хто є хто. Я ж люблю все елегантне. А втім, кожний мріє про те, чого йому бракує. Тільки не напускайте на себе туману, як колись казала мені мати. Чого й ви, Грак, видаєте себе не за того, ким ви є насправді? Не беріть приклад з Ховрашкевича, Ковбика і навіть Карла Івановича чи Адама Кухлика... По-перше, підкреслюю і повторюю, ви навіть пити не вмієте, по-друге, жінок ви боїтесь більше, ніж самого себе. Ви коли-небудь, Грак, роздягали жінку?..

— Роздягав.

— Не брешіть! Це вам хоч і йде, але ви ж на це не здатні...

— Чесне слово, роздягав!

— І чим це скінчилося? Тільки чесно.

— Дістав по пиці.

— От бачите... Тут диплома з відзнакою мало. Таким, як ви, Грак, і золото не допоможе. Ви не зумієте обміняти його на натуру. До речі, золото у нас не в моді... Отож краще будьте самі собою...

— А ти?

— Що я? — не зрозумів Сідалковський.

— А чому ти не можеш бути самим собою? Ти ж теж не той, за кого себе видаєш. Це ж видно, усім видно, Сідалковський... Штучно все це, награно,— Грак занурився в землю.

Сідалковський замислився. Він уже не міг повернутися до свого попереднього життя, як і до самого себе. Та чи й було воно в нього колись, оте попереднє життя. Йому імпонувало нове: респектабельне, як гадав він, елегантне, аристократичне. Він не міг тепер стати тим, ким був. Не міг і не хотів. У ньому давно співіснувало двоє: Сідалковський № 1 і Сідалковський № 2. Саме Сідалковським № 2 його і знали. І раптом — штучність. Навіть Грак помітив цю награність. Євграф згадав слова Славатія Мурченка: "Видно одразу, що ти периферія". "Тільки в третьому поколінні народжуються інтелігенти",— казав йому Ковбик. "Ніколи не сказала б, що ви з села",— запевняла Карапет. І раптом Грак: "У тебе все награно, штучно, фальшиво. Ти корчиш із себе аристократа, але тобі це не вдається". А от Філарет Карлович казав, заспокоював себе Сідалковський: "Одразу видно, що ви з благородної сім'ї". А в селі: "Гляньте, якого міського корчить із себе Сідалчишин син... Тьху, аж противно!.."

І вся тут оцінка. Сідалковський (мабуть, це був Сідалковський-перший) несподівано відчув, що кров ударила йому в скроні і залила лице. Те й те виглядало смішним і карикатурним. А ніщо так не лякає людей, як усвідомлення у собі смішного, і карикатурного. Бо й справді, у місті його, незважаючи на наймоднішу столичну маску,

вважали за провінціала, а на периферії уже не вважали за свого, бо він ним таки й не був. Тепер він нагадував людину, котра раз наважилася стрибнути з парашутом і мріяла досягти землі, але повисла на вершечку дерев і вже не могла без чиеїсь допомоги досягти ні неба, ні землі.

Грак несподівано знову з'явився на поверхні і сказав:

— Знайшов, дай лом...

Сідалковський, здається, вперше відчув, де в нього б'ється серце. Грак так само раптово щез під землею, як і з'явився. До Сідалковського долинали сильні, але трохи приглушені удари об щось тверде й металеве.

— Чорті й що,— лайнувся про себе Сідалковський і, ставши на коліна, заглянув у отвір.

Раптом йому по обличчю щось ударило і відкинуло з силою геть. Сідалковський упав і, здається, вперше у своєму житті знепритомнів...

РОЗДІЛ XVIII,

в якому розповідається про прихід Ховрашкевича, міліцію, переляк Ковбика, його благородство, несподіване спільне засідання адміністрації та місцевому і різкий поворот на сто вісімдесят з гаком градусів

Стратон Стратонович найбільше боявся понеділка. Хоч ювілей у Карла Івановича Бубона минув, як казав Ковбик, "без винаходів і ускладнень", та все одно щось тривожне гнітило його душу.

— Від своїх— (так Ковбик називав фіндіпошівців) — можна чекати найнесподіванішого,— постійно повторював він, боячись заплямувати свою службову совість.

Навіть Ховрашкевич, до котрого під час будь-яких урочистостей (а особливо ювілеїв) приходять найгеніальніші задуми та ідеї, що згодом обходяться лабораторії "Фіндіпошу" різким зниженням рівня спирту у бутлях, цього разу, як не дивно, про свій геніальний винахід забув. Дамські шапочки з світловими ефектами за допомогою кишенькових батарейок погасли у своєму зародку. Може, це трапилося тому, що тут почалася фізика, а компанія "оволодій суміжною професією" уже пройшла повз "Фіндіпош", як весняна гроза, а можливо, Михайло Танасович відчув у собі те, що й Ковбик: щось тривожне й незрозуміле. Це їх обох пригнічувало, а Стратона Стратоновича, за його власним висловом, з самого ранку навіть канутило.

Він, ніби перед черговою реорганізацією, боязко сідав у своє крісло, потім тривожно підводився і давив непокірний паркет типу "самонадувна подушка" то в одному, то в іншому місці. Ковбик ходив по кабінету, всією вагою навалювався на новоутворені паркетні пухлини і з хряскотом вдавлював їх на свої місця, але вони, як на лихо, вистрілювали знову то під столом, то під сейфом, розмальованим Чигиренком-Репнінським під морений дуб.

Стратон Стратонович виглянув у приймальню. Маргарита Ізотівна нагадувала в цю мить Цезаря, бо водночас робила три роботи: читала книгу, стрекотіла на машинці і ляпала, як казав Ковбик, язиком. Зося сиділа збоку. На її довгих колінах лежала ліниво

розкрита книжка, з якої вона, здається, знала кожний рядок напам'ять.

— Белетристика? У робочий час? Ну й роботка у вас! Де б собі таку роботу знайти? — кидав свою улюблену фразу Стратон Стратонович і робив вигляд, що сердиться. — Зосю, покличте до мене Ховрашкевича, — мовив він і, зустрівшись з поглядом Маргарити Ізотівни, нехотя додав: — Будь ласка.

Ховрашкевич зайшов блідий, як імпордне білило вищого гатунку.

— Ніч минула без сну і без радощів, — вгадав Ковбик, дивлячись на нього.

— Кликали, Стратоне Стратоновичу? — замість відповіді запитав Ховрашкевич, якому теж, очевидно, було не до жартів. Навіть сумних.

Ковбик мовчки показав на стілець і, підійшовши до вікна, приклав руку до грудей.

— Чи й вас ото так канудить, Михалку, як мене, чи ні?

Ховрашкевич ці слова розцінив по-своєму:

— Канудить, але не від того, що ви думаєте.

— А про що я повинен думати? — різко обернувся Стратон Стратонович.

— А ви що, не знаєте, що вчора трапилося у Бубонів?!

Стратон Стратонович зупинився і на мить завмер.

— Як завжди, щось накоїли? Що дерболизнули більше, ніж слід було, я й по вас бачу.

— За мною і Панчішкою приїжджала міліція, — спокійно промовив Ховрашкевич.

— Яка міліція? Чого? — Стратон Стратонович втягнув голову в плечі. — Я так і думав! Ви ж не можете без пригод. Що трапилося? Тільки конкретно й коротко...

— То я вам розповім з самого початку...

— Конкретно і коротко, — перебив його Ковбик.

— Хтось зателефонував у медвितверезник і повідомив, що у будинку Бубона п'яні вчинили бійку...

— А що ж учинили ви?

— Нічого. Ми просто сиділи з Масиком і сперечалися...

— За допомогою кулаків?

— За допомогою аргументів...

— Чуло моє серце, що ці пиятики колись-таки закінчаться витверезником...

— Але мене, як бачите, не забрали.

— А Масика?

— І Масика теж. Міліція вибачилася і поїхала геть...

Стратон Стратонович задумався.

— Може, помилилися адресою? — перепитав по паузі.

— Ні, старшина сказав, що трохи приглушений чоловічий голос повідомив: "У будинку Бубонів спочатку пили, а тепер б'ються", а потім назвав точну адресу.

Стратон Стратонович зітхнув:

— Як ви гадаєте, чия це робота?

Ховрашкевич знизав плечима. Ковбик натис на дзвінок. На порозі з'явилася Зося.

— А покличте-но мені Арія Федоровича. Тільки не кажіть, хто у мене, — наказав

Стратон Стратонович.— А ви,— повернувся до Ховрашкевича,— зайдіть тим часом в оці двері,— показав на четверті, загадкові двері Ковбик, крізь які, окрім нього, ніхто ніколи не входив. Там стояв холодильник, диван, невеличкий журнальний столик і стілець.

Арій Федорович Нещадим увійшов з офіційним, як бланк, виразом обличчя і холодним, немов сталь, поглядом.

— Викликали, Стратоне Стратоновичу? — перепитав він.

— Запрошував,— уточнив Ковбик.— Сідайте, будь ласка.— Підвівся з-за столу, підсмикнув штани і взявся за цигарку.— Як ви добралися вчора додому?

— Спасибі, добре... А чому ви питаєте? Щось трапилося? — Нещадим насторожився.

— Трапилося,— пихнув димом Ковбик.— До Карла Івановича міліція приїжджала.

— Я щось чув... Кажуть, Ховрашкевич у витверезник потрапив?

— Хто каже? — Ковбик раптово загальмував і глянув, вичікуючи, на Нещадима.

— Товариші кажуть... Панчішка...

— То він, очевидно, з вами пожартував, Арію Федоровичу.

— Я вас не зрозумію,— підвівся Нещадим.

— А я вас теж! — Стратон Стратонович раптом відчув, як у скроні вдарила кров.— Міліція приїжджала, але нікого не забрала. Той, хто дзвонив у витверезник, прорахувався. Ні Ховрашкевич, ні Панчішка не були п'яні... Принаймні їхня творча дискусія бійкою не закінчилась.

— Для чого це ви мені кажете? — Нещадим зблід і став схожий на глянцевого папір, на якому ще ніхто нічого не писав.— Це ви кажіть своїм улюбленцям. Ховрашкевичу, наприклад, якщо він є на роботі...

— Ви мені киньте з цим! — Стратон Стратонович розізлився.— Я вам не дозволю. Для мене у "Фіндіпоші" всі однакові: і ви, і Ховрашкевич, і Панчішка, і Сідалковський, і Дульченко... Так що я попрошу...

— Пробачте, але так усі говорять.

— Мене це не цікавить, що говорять усі. Мене цікавить, що ви на це скажете! — На слові "це" Ковбик зробив наголос.

— На що саме? Що за натяки? Чи не думаєте ви, що в міліцію телефонував я? — прищулив око Нещадим.

Ковбик надкусив цигарку, але запалювати не поспішав. Чоло заросилось і виблискувало маленькими срібними кульками. Думки переганяли одна одну, як коні на іподромі, але він не бачив жодної, на якій можна було б зупинитися. "Все ж інтуїція мене не зраджувала. Я ще зранку відчував, що має щось трапитися. Треба щось робити... Але що?" Стратон Стратонович ще раз підтягнув штани, наче це надавало йому сил і впевненості. Тепер він уже був переконаний, що дзвінок у міліцію — справа рук Нещадима, але як ти це доведеш? Інтуїція—ще не доказ.

Для чого потрібний був той дзвінок Нещадиму? На що він розраховував? Попадеться Ховрашкевич, припиняться експерименти, і Нещадим займе його місце? Ні. Йому це не потрібно.

Скоріше, це був черговий замах, але не на Ховрашкевича, а на нього, Ковбика. На Ковбика як на керівника "Фіндіпошу".

— Чого це ви мовчите? Нічим крити? — Нещадим знахабнів і пішов у наступ, пам'ятаючи, що це найкраща оборона.

Ковбик наблизився до нього впритул і, спершись обома руками на стіл так, ніби збирався скочити на коня, глянув прямо у вічі Нещадиму. Той не витримав його погляду і відвів очі вбік.

— Я не збираюсь мовчати, Арію Федоровичу... Ви помиляєтесь...

— Пробачте, Стратоне Стратоновичу, але й я вам скажу...

— Ви вже сказали чітко і ясно... Це вам це вперше,— різко перебив його Ковбик.— Але запам'ятайте — усьому колись настає кінець. Моему терпінню теж.

— Пробачте...

— Цього разу справа значно серйозніша, ніж ви гадаєте,— Ковбик не давав Нещадиму й передихнути.

Арій Федорович ще більше пополотнів і раптом знову присів, ухопившись руками за краєчок столу.

— Але я вибачаюсь не тому,— Нещадим почав заїкатись.— Ви мене в цю справу не вплутуйте. Це вам не вдасться. У вас немає ніяких доказів.

— Ви так гадаєте?

Стратон Стратонович вигравав час. Він знав, що клин вибивають клином. Найкращий метод спровокувати й його, але цим самим Ковбик і під собою підрізав сук, на якому сидів. "Ваш голос записано на магнітофон",— так і хотілося кинути цю фразу Нещадиму в обличчя. Ковбик знав, що зараз, у цю мить, цього було б достатньо, щоб Нещадим розколовся остаточно. Але він на таке не йшов, просто не міг. Йому було гидко. Гидко спускатися до Нещадимового рівня.

— Я вважаю,— не поспішаючи, продовжував Ковбик,— що моя службова совість буде нечиста, якщо ви негайно не подасте заяви і добровільно не залишите "Фіндіпош",— продовжував Ковбик таким тоном, ніби у "Фіндіпоші" уже всім відомо, що у міліцію телефонував саме Нещадим.

— Що ви цим хочете сказати? — Арій Федорович пронизав Ковбика холодним кинджальним поглядом, в якому любові до свого начальства уже не було.

— Я цим сказав усе, що хотів сказати. Це для вас єдиний і на даному етапі найкращий варіант... Не примушуйте мене,— Ковбик карбував кожне слово,— вдаватися до адміністративних заходів. На роздуми я вам не даю ані хвилини, ані секунди. Ось вам папір і ручка...

— Але ви не маєте права...

— Тоді я це питання виношу на місцевий комітет,— і Ковбик підійшов до стіни, оглянувся на Нещадима, приклавши палець до кнопки електродзвоника.

— Пробачте, але мені здається...— Нещадим почав перебирати пальцями свою чорну течку.— Це ще треба розслідувати.

— От ми зараз і приступимо до розслідування,— Ковбик повернувся і щосили натис

на кнопку. Електродзвоник голосніше, ніж будь-коли, наче по ньому ударили подвійним струмом, задзеленчав у приймальні.— Єдине я вам хочу сказати, Арію Федоровичу: після цього розслідування наші дороги розійдуться, як розходяться в полі жниварки. Ви мене зрозуміли?

Ковбик витяг свій бурштиновий мундштук. Серце переганяти піт, здається, перестало. Стратон Стратонович дихав рівномірно і грамотно, Арій Федорович дивився на нього і повторював одне й те ж:

— Я так цього не залишу.

— Це ваша справа...

У дверях з'явилася голова Зосі,

— Покличте негайно Карла Івановича, Сідалковського і Панчішку.

Зося зачинила двері.

— Я протестую! — раптом вигукнув Нещадим.

— Проти чого? — Ковбик зробив вигляд, що здивувався.

— Проти несправедливості.

— Ми її ще не встановили. Може, ця справедливість на вашому боці, Арію Федоровичу. Щиро кажучи, я бажав би, щоб саме так сталося,— Ковбик відчув себе на коні.— Мені з вами не хочеться розлучатись. Боюсь, такого, як ви, помічника я більше не матиму...— Ковбик після холодного душу на голову Нещадима почав лити тепленьку водичку.

— Ви з мене знущаетесь. Ви смієтеся прямо мені в очі!

— Що ви, Арію Федоровичу, візьміть себе в руки. Я вас просто не впізнаю. Ви підвищуєте голос. Ви кричите!

— Це наклеп! Ви хочете все обернути проти мене! Звалити з хворої голови на здорову...

— Ну знаєте,— Ковбик покрився червоними, як півонія, плямами. На Нещадимові були тільки білі.— Ну, це вже виходить за всякі межі! Може, ви заперечуватимете...— Ковбик не договорив. У Нещадима раптом здали нерви.

— Це софістика! — верескнув він.— Це вже, знаєте, як називається?

— У софістиці я не розбираюся, а от в інтонаціях голосу... Тому, дорогий мій, не кричіть, не гарячкуйте, будь ласка. Я це роблю насамперед у ваших інтересах.

— Ви хочете мене позбутися, щоб залишитися зі своїми улюбленцями і підлабузниками!

— Ще одне слово, товаришу Нещадим,— і ви вже не зможете подати заяву навіть за власним бажанням. Зараз я ще для вас дещо можу зробити. Точніше, не для вас, а заради ваших двох дітей,— Ковбик так міцно стиснув мундштук, що дим з цигарки крізь нього більше не надходив.

Він ще раз натис на кнопку і ледь не вдавив її в стіну. У кабінеті з'явилась перелякана Маргарита Ізотівна.

— Де Бубон, Панчішка, Сідалковський?

— Зося побігла. Вони зараз...

— Не треба... Не треба,— раптом підвівся Нещадим і схопив Стратона Стратоновича за руку.— Це я дзвонив... П'яний був, Стратоне Стратоновичу. Випив більше, ніж слід... Пробачте. Не пам'ятав себе. Характер такий дурний у мене. Я борюсь, але...

Він не договорив. У кабінет зайшли Карло Іванович і Сідалковський.

— А Панчішка, як завжди, запізнюється? — кинув у коридор Стратон Стратонович.— Сідалковський, притягніть цього ледацюгу за комір, і негайно.

— Для вас що, дисципліни не існує? — поцікавився Ковбик у Панчішки, коли той нарешті зайшов.— Тепер я можу погодитися з Арієм Федоровичем, що ви дозволяєте собі все. Звідси й нездорові розмови: Ховрашкевич — улюбленець Ковбика. Панчішка — улюбленець Ковбика. Хто тут ще мій улюбленець: Сідалковський, Грак чи Баронецький? Хто, Арію Федоровичу? — Стратон Стратонович сів і кивнув, дозволяючи це іншим.— Товариші, місцевком зібрався в дуже серйозній справі. Арій Федорович доповів мені, що в неділю, під час ювілею у Карла Івановича, трапилося, як в армії кажуть, чепе. Я це відчував і тому вас, Панчішко, запитував, чи все було гаразд, чи не трапилося чогось. Ви мене запевнили, що все пройшло нормально. А от Арій Федорович щойно сказав мені, що у вас щось трапилось!

— Але в нас і справді нічого не трапилося, Стратоне Стратоновичу,— втрутився Бубон.

— Ви так думаєте, Карле Івановичу? А от Арій Федорович думає інакше.

— Я так думаю,— невпевнено промовив Бубон.

— А от Арій Федорович признався мені, що подзвонив у медвитверезник і викликав до вас, Карле Івановичу, міліцію, бо там зчинилася бійка...

Під стелею кабінету раптом присіла муха і завмерла. Ковбик зробив паузу і прислухався. Десь над Кобилятином-Турбінним пролетів літак. У могутніх грудях Стратона Стратоновича, наче відбійний молоток, калатало серце.

— Так це ви... ви? — першим почав заїкатися Бубон.— Ви цю бійку, шановний, придумали?

— Арій Федорович після деякого вступу мене запевнив, що він, як завжди, був дуже п'яний і не пам'ятав себе,— пояснив Ковбик.

— Пробачте, Стратоне Стратоновичу, але це...

— Одну хвилиночку, Арію Федоровичу. Зараз надамо слово і вам. Я просто хочу ввести людей у курс тих подій, про які ви мені розповідали.

— Але...

— Без "але". Давайте без "але", а то ми так далеко зайдемо. Сподіваюсь, ви не відмовляєтесь від своїх слів?

— Пробачте, але це...

— Сядьте. Ви завжди поводитись, як найзразковіший і найдисциплінованіший товариш. Я вас не впізнаю. Так-от, я й товаришів запитаю: чому ви, Панчішко, вчинили бійку з Ховрашкевичем у Карла Івановича на квартирі?

— Яку бійку? Йолі-палі!

— Панчішко, не лайтесь. Не міг же Арій Федорович просто так дзвонити у міліцію? Чому? — тихо повторив Стратон Стратонович, але це коротеньке "чому" прозвучало, як постріл.— Хто з вас бився? Ви, Сідалковський?

— Ні,—твердо і впевнено відказав той. — Бійка прикрашає життя, але спотворює обличчя.

Ковбик махнув рукою, мовляв, зараз не до ваших цитат, і повернувся до Масика:

— Ви, Панчішко?

— Я вже казав.

— Ви, Карле Івановичу?

— Шановні, це дикість... До такого додуматися...

— Ясно,— перебив його Стратон Стратонович.— Бійки ніякої не було. Був дзвінок, була міліція і, вибачте, Арію Федоровичу, стався пшик. Фокус не вдався — факір помер... Що ви на це скажете, Арію Федоровичу?

— Але... але, коли я залишав будинок Карла Івановича, п'яний Ховрашкевич схопив за груди Панчішку, а Карло Іванович...

— Шановний,— підвівся з місця Бубон. — Мало того, що ви зіпсували моїй дружині іменини... Тепер ви...

— Що ж тоді виходить, Арію Федоровичу? Виходить, та ж сама каністра зі спиртом?!

— При чому тут спирт?

— А при тому, мій любий, як ви полюбляєте висловлюватися, що свого часу ви намагалися споїти мене, розпустивши плітки, мовляв, я п'яниця, і збиралися спровадити мене в Глевахи... Мені здається, цей випадок ще свіжий у вашій пам'яті... Ви мене тоді благали, падали на коліна. Я вас не звільнив. Тепер ви, Арію Федоровичу, викидаєте ще одного "коника". Ви хотіли... А втім, для чого вам пояснювати, що ви хотіли... Ви це пречудово і без нас знаєте... Ви хоч би посоромилися Карла Івановича — цього товариша, прекрасного спеціаліста своєї справи. Ви насмілилися кинути тінь на його славне сімейство, на його...

Сентиментальний Бубон раптом не стримався, і по його круглих щоках потекли сльози вдячності й любові до мудрого та чуйного Стратона Стратоновича.

— Мені здається,— продовжував величаво Ковбик,— що хоч один наказ про звільнення і я колись повинен підписати. Можете вважати, Арію Федоровичу, що цей час настав. Щиро раджу вам шукати роботу.

У Нещадима видовжилась щелепа. Краватка скрутилась, наче ізоляційна стрічка на сонці.

— Я вас востаннє попереджав. Вас і Чадюка. Варфоломія, як свого приятеля, звільнили ви, вас звільню я. До суду, гадаю, справа не дійде. Хоча, як не втихомиритеся, я вам у цьому гарантії дати не можу. Вас, Сідалковський, попрошу оформити усю необхідну документацію: протокол і рішення місцевкому. Гадаю, місцевком підтримає адміністрацію?

— Одноголосно! — промовив Сідалковський.

— Але це змова. Це шантаж! Я доберуся! Я ще доб'юся свого! — раптом Нещадим

осунувся і на очах присутніх почав старіти. Він зробився таким старим, що фіндіпошівці не впізнали б його зараз, якби не одяг. Нещадим ретельно згорнув якісь свої папери, поклав їх у течку і, різко горблячись, вийшов із кабінету.

— Справи тимчасово передайте Сідалковському,— кинув йому вслід Ковбик. Двері зачинилися.

— Я так і відчував, що це робота цього жовчного типа. З такими мордоворотами, Карле Івановичу, краще не зв'язуватися. А ви його ще кров'яними біфштексами на своїх іменинах годуєте,— Стратон Стратонович затягнувся і на деякий час затримав дим у своїй могутній, широкий грудній клітці.— Ось і не вір після цього у френологію. По його ж мармизі видно, що там благородство і не ночувало.

Сідалковський вийшов.

Коли за ним зачинилися двері, зі своєї схованки показала голова Ховрашкевича.

— Ви все чули, Михалку? — запитав Ковбик.

Той ствердно кивнув головою.

— Ваше щастя, що отой старшина міліції — не родич Нещадима або Чадюка. Боюсь, ваші дослідження продовжувалися б у витверезнику.— Стратон Стратонович переможно підтягнув штани і підійшов до вікна, розчинивши його навстіж.— Треба хоч кабінет провітрити. От після цього й не вір у френологію. Ні, френологія — це таки наука, хоч ви, Ховрашкевич, і не визнаєте її. З Нещадимовою пикою благородним не будеш.

РОЗДІЛ XIX,

в якому розповідається про нове відкриття, що заінтригувало навіть Чудловського, розчарування і радість Грака, золотий дощ і, як завжди, несподівану кінцівку

А тим часом повернемося в тінистий сад Філарета Карловича і бодай коротенько розповімо, що ж трапилося тут з двома іншими героями, котрих ми так необачно залишили у той критичний момент.

Сідалковський витер носовичком обличчя і розплющив очі. З-за кущів, з-під землі, прямо з чорного отвору, як голубий смерч, з висвистом ударив на поверхню голубий фонтан.

— Ніколи не думав, що таким примітивним способом можна добратися до підземних джерел. Я вас вітаю, Грак! — підвівся Сідалковський і підійшов до Євмена, який перелякано кліпав очима і, здається, плакав.— Витріть сльози і радійте. Ви піонер! Ви той перший, який за допомогою лома влаштував у саду тестя такий грандіозний водяний фейєрверк! Мені здається, що ваш артезіанський колодязь— це...

Сідалковський не договорив. Іржаво скригнула хвіртка, і над соняшниками показалися вуса Філарета Карловича. Очі Чудловського палахкотіли небаченим вогнем і випромінювали такі погляди, що кукурудзяні стебла почали в'янути.

— До холери! До холери! — кричав на ходу він.

— Філарете Карловичу,— ледь стримуючи посмішку, взяв його за руку Сідалковський.— Ви повинні не лаяти, а вітати рідного зятя. Він таки свого добився: тепер у вашому саду персональний артезіанський колодязь. Вода добута з глибини...

— До холери,— перебив його Чудловський.— Я цього вар'ята зараз повішу на сухій

гілляці...

— Самосуди, як і вузькі штани, тепер уже не в моді, Філарете Карловичу.

Грак, що досі, здається, не міг дійти тями, підвівся і якось по-чудернацькому зморщився.

— Не сприймайте так близько до серця свої успіхи,— мовив до нього Сідалковський.— Витріть руку і подайте Філарету Карловичу. Він її особисто хоче вам потиснути. Адже навіть у наш час не кожний може похвалитися власним фонтаном... Чи не так, Філарете Карловичу?

— Ви такий самий вар'ят, як і він,— Чудловський круто, по-армійськи, повернувся і пішов назад.— Щоб ви мені засипали ті ями... Ставка мені у садку не потрібно...

Та Сідалковський уже нічого не слухав. Він дивився на Грака і продовжував:

— Ні, я вами, Грак, захоплююся не менше, ніж ваш тесть. Поділіться тільки досвідом. Не тримайте в секреті: як вам все-таки вдалося з-під землі видобути цей голубий смерч?

— Йди ти до біса! — лайнувся Грак.— Біля груші дві сливи,— передражнив він.

— Вас таки нелегко перевиховати. Ви, Грак, належите до важких дітей. Академія перед такими безсила. Навіть сільськогосподарська... Але все ж? Що так в останні хвилини дзвеніло в моїх вухах? Ви можете розкрити мені секрет?

Грак деякий час мовчав. Видно було по всьому, що цей "фонтан" для нього ще більша несподіванка, ніж для Сідалковського.

— Розумієш,— почав він.— Кирка несподівано вдарилася об метал. Я так зрадів, що, здається, втратив свідомість. Мені весь час ввижалося, що то бік металевого ящика з золотом...

— А що ж то було?

— Каналізаційна труба з водою. Невже до тебе й досі не дійшло?

Сідалковський схопився за живіт і зайшовся сміхом. Він так реготав, що аж качався на траві.

— Ні, ви не геній, Грак. Ви супергеній! Ніколи не думав, що, шукаючи благородний метал, можна так легко продірявити залізну трубу звичайним ломом... Коли шукаєш золото— сили потроюються! Чи не так?

— Я ж потрапив якраз на стик... Та й труби заіржавіли...

— Все одно, Грак, ви атлант, хоч на перший погляд цього не скажеш...

— Ти краще бери другу лопату і швидше засипай яму, поки аварійка не приїхала,— розсердився Грак.

— Ви не за адресою, шановний, як каже Карло Іванович Бубон. Чорнова робота мені протипоказана. Принаймні мене в цьому запевняє медицина,— посміхнувся Сідалковський, знімаючи з себе робу.— А не вірити медицині у мене немає підстав.

Через годину наші невмивані герої, аж ніяк не сподіваючись на такий фінал, сиділи на ґанку генерала Чудловського і мовчали. Сідалковський дивився то на Цербера, то на Грака. Перший, важко дихаючи, висолопив язика, а другий зітхав і так некрасиво морщився, що Сідалковський аж злякався:

— Грак, що з вами? Чого ви так морщитесь? У вас щось болить?

Той тільки мотнув головою, а тоді промовив:

— То я так плачу.

— Без сліз? Ви таки оригінал, Грак. Я у вас дедалі більше закохуюсь,— Сідалковський не дозволяв собі довго сумувати, бо вважав, що сум, як і посмішка з широко розтягнутим ротом, впливають на зовнішність і залишають на будь-якому обличчі зморшки, котрі потім не заліплюються навіть імпортною пудрою найдрібнішого помолу.— Преміальні за знайдене золото дістануться не вам, Грак. Тому заспокойтесь. Ви шукали червоного золота, а знайшли голубе. Що ж, "кадилак" і жінки на вас почекають. А тепер винесіть мило й рушник. Час змити із себе цей благородний бруд,— закінчив Сідалковський і підійшов до умивальника, що висів на стовпчику недалеко від ганку і біля якого, як охоронці тиші й спокою цього двору, розляглися на всю свою довжину два гіпсові сфінкси завбільшки з однорічне теля.

— Оце дивлюсь на цих сфінксів,— почав Сідалковський,— і думаю...

Грак подав йому мило. Слизьке й вологе, воно раптом вислизнуло з рук і впало на траву. Сідалковський нагнувся і — завмер... Те, що він побачив, як пишуть у пригодницьких романах, примусило кров захолюнути в жилах. Але він взяв себе в руки, і кров знову запульсувала, роблячи мале й велике кола кровообігу.

"Отже, не все втрачено. Ми шукали зовсім не там,— вибивав пульс у скронях Сідалковського.— Два еС?! Два еС?!"

— Ну, звичайно, як я відразу не подумав, Грак,— гукнув він, коли той вийшов з хати з рушником у руках.— Ех, жаль, що ваш любий тесть так рано з товчка приїхав...

— А вони завжди так.

— Ви його й заочно називаєте на "ви"?

— Я маю на увазі його й Зосю!

— Жаль. Дуже жаль! — зітхнув Сідалковський.

— Чого "жаль"? — зачудовано глянув на нього Грак. Бо те здивування чи розчарування, що світилося в очах Сідалковського, передалося і йому.— У тебе такий вигляд, як у слідчого, що шукав недопалок, а несподівано для себе знайшов самого злочинця...

— Ви не помилилися, Чудловський. Пардон, тире Грак. Якби нікого не було вдома, то через хвилину-другу ви таки стали б Ротшільдом,— Сідалковський намилив собі лице.— Ми не там шукали, Грак. Я вам тепер точно покажу, де треба було. Але в мене буде до вас прохання, Грак. Цього разу без фокусів. Мені ваші винаходи набридли. Ніяких джерел, ніякого урану, тим більше природного газу. Я від нього чадію. Ви ж під час пошуку скарбів не оволодіваєте суміжними професіями.

— Ти коротше можеш?

— Для вас я на все готовий. Я розгадав, що означає на карті "Два еС". Це два сфінкси. Тільки без втрати свідомості, Грак, візьміть себе в руки: золото тут,— Сідалковський поплескав по крупі одного з сфінксів.— Загляньте сфінксу під хвіст... Я не жартую, Грак. У мене впало мило, я заглянув. Повторіть цей благородний жест...

Грак, оглядаючись на Сідалковського, недовіжливо нагнувся.

— Що ви там бачите?

— Нічого,— Грак стояв розгублений і не знав, чи Сідалковський з нього насміхається, чи говорить всерйоз.

— Ех, Грак, Грак! З вас ніколи не буде Пуанкаре. Навіть маленького. Там отвір... Точнісінько такий отвір, як в автоматах для пива, куди кидають монети. А там, де отвір, там гроші. А де гроші, там, Грак, жінки, вино і кохання. Тимчасове, як життя.

Грак відчув, що його проймає дроз, тіло покривається холодним потом. Тільки тепер він побачив два однакових отвори, які начебто хтось прорізав ножом.

— Вночі ви можете їх видіти!

— Кого? — не зрозумів Грак.

— Сфінксів,— Сідалковський витягнув карту, котра не намокла завдяки міцній брезентовій робі, і потяг Грака-Чудловського в глиб саду, туди, де стояла невеличка, давно не фарбована альтанка.

Вони сіли поруч. Сідалковський розгорнув на столику старий пергамент.

— Ось вам і вся розгадка, Грак. БГ2С — Біля ґанку 2 сфінкси. ПКСЗС розшифровується так: "Під кожним сфінксом золотий (а може, ззаду) скарб. Отак, Грак,— Сідалковський саяв, не спускаючи очей з карти.

— Але тут намальовано дерево: сосна чи тополя, кущі, а недалечко річка, гора чи пагорб,— не здавався Грак.

— Не будьте наївним. Це все розраховано на таких, як ви, простачків. Для конспірації. Щоб відвернути увагу,— розсердився Сідалковський.

— А що означає "з" і "с"?

— Золото і скарб,— не моргнувши оком, запевнив Сідалковський.

— Ти смієшся з мене, доктор.

— Слухайте, супергеній. Вам потрібні золото чи літери? Карта читається просто: "Біля ґанку 2 сфінкси. Під кожним сфінксом золотий скарб". Ось вам і всі літери...

Грак почухав потилицю. Холодний піт перетворився на теплий і помчав по жолобку аж униз.

— Ви завжди так замислюєтесь, Грак? Вам хочеться негайно розпороти черево цим безневинним тваринам. Візьміть себе в руки. Ви, здається, холерик. Це тест у вас помітив одразу. До вечора не так уже багато залишилося.

На ґанку з'явилася Зося, потягнулася на весь свій ріст.

— Ще буде рости,— шепнув Гракові Сідалковський і очима показав на Зося.

— Йди ти до біса! — огризнувся Грак.

— Ні, диплом з відзнакою культури не дає. Тільки знання, та й то сумнівні. Чи не так, Грак?

— Йдіть вечеряти,— запросила Зося.

— По-моєму, це дуже своєчасно, — мовив Сідалковський і, спершись на руку, перемахнув через перегородку альтанки.

Настрій в усіх був такий, як у Грака в день його одруження...

Пізно ввечері Грак потягнув Сідалковського на повітря.

— Ви хочете негайно приступити до операції під кодовою назвою "Два еС"? Чи не так? — перепитав його Сідалковський.

— Ти не помилився!

Грак узяв ліхтар, молоток, зубило і, звичайно, відро для золотих монет. Сідалковського поставив біля вікна, фіранку якого навмисне не заслони́в до кінця. Це був спостережний пункт. З цього місця було добре видно, що робиться в другій освітленій кімнаті, де сиділи Зося і генерал. Сідалковський прислонився до одвірка і заглянув усередину. Крізь легеньку тюлеву фіранку добре було видно генерала. Він одягнув свій мундир, витяг з шафи сині генеральські штани з лампасами, підперезався поясом, на якому висів кортик, і сів навпроти трюмо.

Зося ж, сидючи позаду татуса, не одягалася, а роздягалася. Вона скинула з себе кофтину і, виставивши свої кістляві хлопчачі плечі, почала приміряти до маленьких, як недостиглі груші, грудей ліфчик.

— Грак! — тихо покликав Сідалковський і, коли той підійшов, притис його до нижньої шибки.

— Нічого тобі робити,— розчаровано відказав Грак.— Генерал щовечора одягає свої еполети і хизується біля дзеркала.

— А Зося?

— Що Зося?

— Теж щовечора приміряє ліфчики?

— Як купить, так і приміряє.

Грак махнув рукою і підійшов до першого сфінкса.

— Ви збожеволіли, Грак. Куди ви встромили зубило? Розпоріть йому живіт. Бо генерал завтра все помітить.

— Де ж у біса в цих сфінксів живіт?

— Загляньте під низ. Може, під тумбами, на яких лежать оці бички...

Сідалковський не помилився. Підставки, на яких лежали важкі гіпсові сфінкси, були порожні. Грак підліз під них, як власник старого "Запорожця" під своє авто, і перевернувся на спину. Гіпс кришився легко, як крейда. Через якусь хвилину-другу Сідалковський почув приємний для душі дзенькіт металу об дно відра. Любитель моря і пригод залишив свій "спостережний пункт" і кинувся до Грака. Коли фонтан над кущами смородини бив у небо, то тут усе було навпаки: наче з неба у відро падали важкі жовті монети.

— Нарешті,— зітхнув Сідалковський.— Золотий дощ вам ллється просто у відро. Що ви з ними робитимете, Грак?

Грак деякий час мовчав. Пульс у нього вистукував, як його власний годинник після години ночі.

— Так що ви робитимете зі своїм золотом?

— Я ж тобі вже казав,— буркнув Грак.— Негайно розлучаюсь: гроші — це свобода і незалежність.

— Це інквізиція, Грак. Я вам казав, що історію вашого життя писатимуть слідчі. Куди ви його подінете? Ви ж державі не здасте? А може, поділитися з генералом? Це ж, мабуть, його...

— Аби його, він одразу здогадався б, для чого я обкопував у нього майже усю садибу...

— Але це нечесно, Грак.

— Гроші не пахнуть...

— Ви мені, Грак, починаєте ще більше подобатися. Ви говорили, як Ціцерон. Вашу уявну незалежність я вже починаю відчувати. Вам скоро такий друг, як я, теж буде не потрібний. От до чого приводить багатство. Навіть таку чудову людину, як ви, Грак.

Монети більше не сипалися.

— Потрусіть копилку,— порадив Сідалковський і присвітив ліхтариком.

Раптом з ланцюга зірвався Цербер. Він почав так скажено гавкати, що Євграф на мить завмер.

Ми ж змушені знову повернутися до стилю пригодницьких романів: у наших героїв несподівано кров захолола в жилах. На ґанку стояв генерал Чудловський з рушницею в руках...

РОЗДІЛ XX,

в якому розповідається про сповідь генерала, його спогади, розчарування, знайдений скарб, завіса ще над кількома таємницями і райдужне майбутнє Сідалковського

Генерал другий день підряд лежав на тапчані. При всіх регаліях, але без чобіт. Тапчан виявився для нього замалий, і ноги звисали, як з прокрустового ложа. Сідалковський зайшов у кімнату ходою Варфоломія Чадюка: тихо й обережно. У Філарета Карловича сіпнулися вуса, і ноги в ту ж мить зникли під зеленою ковдрою, схожою на шотландський плед.

— Що вам ще від мене потрібно, Сідалковський? — Чудловський не договорив і, здавалося, знову збирався закотити свої великі опуклі очі під лоб.

— Тільки без повторень, Філарете Карловичу. Я нікого не люблю викликати на "біс". Навіть Софію Ротару, хоч вона мені й симпатизує.

— Сідалковський, ви негідник. Ви красивий негідник. Вам такого ще ніхто не казав?

— Це сприймати як комплімент? — спокійно поцікавився. — Чи як образу?

— Я гадаю, що це додає вам гордості. Адже саме цим ви хизуєтеся! Ви на життя дивитеся, як на гру! Ви забрали у мене Зосю, ви розбили її і мої надії. Я певний, аби не ви, Сідалковський, то Грак ніколи б не став моїм зятем. То ви його на це наштовхнули, ви йому таке підказали.

— Не гіперболізуйте, Філарете Карловичу.

— А ви не перебивайте мене, якщо хочете вислухати до кінця. Ви ж за цим прийшли?

— Слухаю і мовчу, як сфінкс...

— Той сфінкс, що ви з моїм зятком розбили?! — Філарет Карлович зііз з тапчана.

Кортис несподівано зачепив склянку з чаєм і розколов її навпіл. Вона якийсь час ще утримувала в собі жовто-брунатну рідину, а тоді раптом розпалась, і чай полився на тапчан. Чудловський, вилаявшись своїм улюбленим "до холери", зняв з чола рушник і почав вимокати ним липку підсолоджену рідину. У кімнаті раптом стало темно. Крізь вікно ударила блискавка, наче ножицями, розкраявши півнеба, і яскравий відблиск упав на старий жовтий пергамент у руках Сідалковського.

— Це карта,— промовив він.

— Бачу,— тихо відповів Філарет Карлович.— Це через неї ви копали траншеї, розпотрошили сфінксів, а наше спокійне життя перетворили на пекло. Навіщо ви, Сідалковський, залазите в душу? Для чого вам наші сімейні таємниці?

— Таємниці існують для того, щоб їх розкривати.

— Але їх у мене нема.

— Філарете Карловичу! Коли б їх у вас не було, я до вас би не прийшов. Я не влаштовував би вам цього допиту. Ви ж мені так інтригуюче зашили в піджак десятку з профілем Миколи Другого. Для чого це? Або ось оця карта, оці ваші незрозумілі еполети... Ви що, у них так і спите? І сфінкси, які поки що мовчать, як і ви,— Сідалковський допитливо глянув на Чудловського, ніби докоряючи: "І після цього ви кажете, що у вас немає ніяких таємниць? У кожної людини є свої маленькі таємниці. Без таємниць людина не може існувати".

Філарет Карлович не спускав з нього своїх великих опуклих очей і немов угадував думки Сідалковського.

— То так,— нарешті промовив він.— Таємниці є в кожного з нас. Але в кожної людини настає той момент, коли вона хоче перед кимось висповідатися, перепрошую, очистити свою душу від непотрібного їй тягаря. Такий момент, перепрошую, сьогодні настав і для мене. Я дуже далеко зайшов. Старий уже, а й досі, як ви, Сідалковський, удаю з себе не того, ким є насправді. Ви запитаете, для чого це мені? Запитайте. Не відповім. Перепрошую, але скажіть, як хоч вас звати, Сідалковський?

— Євграф! — відказав Сідалковський.

— Тому вас і називають у "Фіндіпоші" графом?

— Може, й тому. А можливо, через щось інше...

— Я оце дивлюсь на вас, Сідалковський,— провадив далі Філарет Карлович,— і думаю: колись ви закінчите так, як я. Розчаруванням. Крахом. Коли я слухав ваші розповіді про кругосвітні подорожі, ви не повірите, дивився на вас, а бачив себе...

— Історія повторюється,— вихопилося у Сідалковського, хоч він спочатку обіцяв не перебивати Філарета Карловича.

— Я знаю, ви не піп і не ксьондз. І ніколи ні тим, ні іншим не станете. Але у вас є щось від святості. Може, тому мені й захотілося раптом висповідатися перед вами. Як перед своїм минулим...

"Як перед своїм повторенням",— подумав про себе Сідалковський, а вголос додав:

— Довга сповідь, Філарете Карловичу.

— У мене життя теж не коротке. Коли ви розповідали про порти, в яких ніколи не

бували, я бачив у вашій особі...

— Пробачте, але мені доводилося кидати якір у Генуї, Венеції...

— Можливо. Я теж колись був таким: шукав пригод, жив ілюзіями. А ким я став, хочете знати, Сідалковський?

Євграф кивнув. Здається, чи не вперше він втратив властиве йому почуття гумору, оптимізм. Несподівано його огорнув сум, на душі стало тоскно-тоскно.

— Жінки,— Філарет Карлович помітив, що Сідалковський його уважно слухає,— жінки, перепрошую, коли їм важко, плачуть. Тоді їм стає легше. Ми, чоловіки, коли несемо на душі непотрібний тягар, то шукаємо людину, з якою хочеться поділитися.

— Філарете Карловичу,— раптом випалив Сідалковський.— Не інтригуйте мене. Я таємниці люблю, як гарних жінок і вина. Але щоб я до них остаточно охолов, я повинен розкоркувати пляшку, спробувати на смак, а тоді вже заспокоїтися, розчарувавшись від того, що красива етикетка не відповідає змісту. Ви мене, Філарете Карловичу, зрозуміли? Не розпалюйте в душі моїй вогню. Що за золота монета, що за карта, що за сфінкси, наповнені жовтим металом?

Поки Філарет Карлович збирається з думками, а в квартирі повисає така тиша, як під люстрою, ми тим часом швиденько розповімо, що ж трапилося тієї суботньої ночі у садибі Чудловських...

Монети з черева сфінкса сипалися, як золотий град на землю. Очі в Грака спалахували, неначе зіпсований світлофор, який подавав тільки жовте світло.

— Сідалковський,— тихо прошепотів Грак.— Що я робитиму з цим золотом?

— Я бачу, вас усе-таки хвилює майбутнє, Грак.— Сідалковський уместився зручніше на порозі ганку, намагаючись закласти ногу на ногу. Це йому не вдалося, тоді він їх просто простягнув.— За кордон,— продовжував спокійно він,— я б не тікав. Я здав би гроші державі. За одержані відсотки збудував би собі дачу. Недалеко від міста. Столичного чи портового. Десять на такому місці, щоб з одного боку виблискувала річка, а з другого шумів ліс. Чигиренко-Репнінський розмалював би будиночок, як "Фіндіпош". Особливо фронтон. Ви, Грак, відстали від часу. Люди тепер знову найбільше поважають лоск. Лоск — це найголовніше в нашому житті. Лоск в одязі, у квартирі, лоск, якщо хочете, у манері говорити і їсти, у почерку, в поведінці. В усьому лоск! Тоді й люди до вас ставитимуться по-іншому — поважатимуть вас.

— Дивак ти, Сідалковський.

— Я не дивак, Грак. Дивак — ви...

— Ти артист, Сідалковський.

— У цьому житті, Грак, усі артисти. Ви тільки придивіться. Кожний грає свою роль у силу своїх можливостей. Так, я теж артист, але талановитіший, ніж ви.

— А що б ти зробив з нашим "Фіндіпошем"?

— У "Фіндіпоші" я насамперед збудував би фонтани у вигляді золотого дощу. Тут теж потрібний лоск. Накупив би фарб. Ліхтарі — це банально. Я зафарбував би воду. Кожний фонтан мав би свій струмок: рожевий, жовтий, зелений, блакитний, оранжевий, синій. О Грак, ви навіть не уявляєте! На фасаді "Фіндіпошу" не висіла б, а

горіла неонова вивіска. Не така, як тепер. Це примітив. Кожна літера складалася б з веселко-забарвлених ондатрових шапок: "ДАМО КОЖНОМУ ГРОМАДЯНИНУ ПО ШАПЦІ!" Збудував би водойми і теж з різнокольоровою водою, водоростями. У них би плавали ондатри, як норки: голубі, білі, оксамитові, бурштинові, зелені, бурячкові. У спеціальних барвниках виростало б потомство. Ви уявляєте, Грак?! Ні, ви собі уявити не мо-же-те. У вас убога фантазія, супергеній!— Сідалковський піднявся і поплескав сфінкса по спині.— Потім...— Сідалковський глянув у небо. На ньому жодної хмаринки. Тільки поблискували, як далекі світи, зорі і, здавалося, єхидно посміхався місяць. Сідалковський мріяв: — У дворі "Фіндіпошу" розбив би сад, але не такий, як оце збирається посадити Ховрашкевич. Це теж банально. Його фантазія, як і теорія, куца, мов хвіст їжака. У мене на алеях в стилі ампір, а може, й барокко постали б скульптури: Марса і Зевса, Посейдона і Нептуна, Венери і Афродіти, Одиссея і Пенелопи, Перуна і Ярила. А також мого улюбленого Нарциса. Чудового Нарциса з амазонками. Для вас, Грак, на спецзамовлення поставив би статую Аполлона Бельведерського. Для Зосі — Андромаху, для Дульченко — німфу Каліпсо.

— Що ти весь час зі своїми андромахами носишся?

— Я вічний студент, Грак. Є така категорія студентів — може, чули?

— Це я вже чув,— присівши навколішки, Грак обхопив обома руками відро з монетами і тремтів: чи від збудження, чи від холоду, який його несподівано пройняв, чи то від "золотої лихоманки", як казав Сідалковський.— Ти мені краще скажи, що б ти на моєму місці зробив з цим золотом?

— На вашому? Перше — ні з ким не ділився б. По-друге, прирізав би співучасника. А втім, Грак, я бачу, у вас так горять очі, що золото перед їхнім блиском блідне. Увімкніть свій ліхтар Діогена. Куди ви його закинули? Бо я золото на звук не сприймаю, хоч усім еством відчуваю: у відро монети сиплються щедро.

Тьмянний промінь Тракового ліхтаря ковзнув по відрі, в яке ще продовжували сипатися жовті кружальця.

— Нарешті ви знайшли своє Ельдорадо, Грак! Як вам тут не позаздриш?! Золоту жар-птицю ви впіймали у "Фіндіпоші", потім ви кинулися за золотим руном, і на тобі: напали на золоту жилу кобилятинського Клондайка. Де салютант! Привіт вам, Грак! Я щиро вітаю вас! День ілюзій і ніч розчарувань!.. Ви тільки гляньте, Грак, як від часу позеленіло ваше золото...

Грак схопив у пригорщу кілька монет і розчаровано мовив:

— Це ж мідні п'ятаки...

— Цього разу ви не помилилися. Грака несподівано охопила така лють, як це трапляється з людьми, котрі чекають від життя більше, ніж вони того варті. Він зі злості кинувся на другого сфінкса і по саму рукоятку всадив долото у біле і чисте алебастрово-гіпсове тіло, де за відомостями анатомів повинне було б битися безневинне сфінксове серце. Раптом загавкав Цербер, і його гавкіт підхопили усі кобилятинські пси. Собаки так гавкали, ніби до містечка несподівано завітав піп із сусідньої парафії.

На гамір вискочив генерал Чудловський при всіх своїх регаліях і аксельбантах. Схоже було на те, що він ще з ночі готувався до якогось військового параду. Генерал увімкнув світло на ґанку, і те, що він побачив, здалося йому битвою під Пилявцями. Принаймні так про нього подумав Сідалковський.

— Ти вар'ят! — вигукнув він. — Ти вар'ят! До холери! До холери тобі ті мідяки здалися?

Більше Чудловський не вимовив жодного слова. Він упав, як підкошений косою, його підняли і непритомного поклали на тапчан...

І ось Сідалковський знову перед ним. Не Грак, не Зося, а Сідалковський — із золотою монетою й пергаментною картою в руках.

— У вас є щось від красивого диявола, Сідалковський. Вам, мабуть, і тричі обдурені дівчата довіряються вчетверте?

Сідалковський не відповів.

— Що ж, цього разу ви перемогли. Я висповідуюсь перед вами, Сідалковський.

— Тільки без самопожертв, Філарете Карловичу! Я не жорстокий, хоч ви мені це й приписуєте.

— В усьому винен я. Усе життя грав комедію. Тепер сам себе покарав і хочу виговоритися. Коли ви вперше до нас зайшли, Сідалковський, і я помітив, як на вас глянула Зося, повірте, мені все стало зрозуміло: Зося закохана у вас. Кохає, назважаючи на те, що ви аліментник. У своїй душі вона й це виправдала. Вона певна: вас ошукали. Але я певний теж — такого, як ви, не ошукаєш.

— Не приписуйте мені зайвих доблестей,— чемно заперечив Сідалковський.— Цього разу помилились ви, але я не виправдовуюсь: ви не прокурор, я не підсудний. Так трапилося, і я ні за чим не жалкую. Дітей матерів-одиночок теж повинен хтось утримувати...

— Гаразд. Не будемо докопуватися. Це до моєї розповіді не має ніякого відношення. Коли я помітив, як зашарілася Зося, я дав собі слово: одружити вас із нею. Я гадав, що розбираюся в людях. Я ж стільки їх бачив на своєму віку! Ви мені здалися користолюбцем, практиком, і я подумав, що такі люди, як ви, заради грошей підуть на все. Я розіграв комедію. Але я помилився. Для мене це скінчилося драматично. А варто вам було сказати слово, і Зося була б ваша. Але ви на це не клюнули. Я все життя помилявся, Сідалковський. Мені все життя здавалося, що я створений для чогось особливого. У молодості теж мріяв про далекі порти і не звідані мною країни. Я шукав пригод і марив ночами морськими подорожами й портами, але чим я скінчив?!

— Генерал — це не так уже й погано,— перебив його Сідалковський.— Щоправда, я не можу зрозуміти, який ви генерал: генерал-лейтенант чи генерал-полковник? Я ж ніколи не бачив ваших погонів...

Чудловський витріщився на Сідалковського і почав ковтати повітря.

— Йдіть ви до холери! — раптом випалив він. — Я такий генерал, як ви, Сідалковський, граф. Я все своє життя служив у ресторані. За швейцарські лампаси мене й прозвали "генералом"... Ви ж знаєте, які у нас на Україні лихі язики. От так я й

став генералом. Генерал Чудловський Філарет Карлович,— з докором похитав головою він.— І ви на це клюнули?! Я продав свій старий дім і переїхав сюди. Гадав, тут мене так не називатимуть,— провадив далі "генерал" Чудловський.— Адреса змінилася, дім теж, а прізвисько так за мною й залишилося. Як воно перейшло сюди — мені й досі не відомо. Згодом, уже на пенсії, я сам повірив, що я генерал. Потім купив собі амфібію в одного знайомого полковника у відставці. Гадав, що від амфібії залежить майбутнє щастя єдиної доньки. Але помилився.

— Ілюзії і життя — то абсолютно різні речі,— промовив Сідалковський.

— Тепер я це знаю. Тому так важко переживаю непотрібне Зосине одруження. Але я боявся, щоб вона не залишилася старою дівою. Це теж страшно для дівчини...

— Страшно, але не найстрашніше, Філарете Карловичу,— уточнив Сідалковський своїм красивим дикторським голосом, яким пишався, очевидно, не менше, ніж своїми запонками і почерком. Тільки перше він вважав тимчасовим явищем (запонки могли загубитися), а друге — вічним, бо "Навіть після моєї смерті,— казав Сідалковський,— для нащадків у моєму домі залишиться мій гарний почерк і переходитиме, як сімейна реліквія, із покоління в покоління, якщо те покоління у мене колись буде".

— Одного разу мене як генерала навіть до школи запросили,— продовжував тим часом Філарет Карлович,— на "голубий вогник" школярів. Та я не пішов. Послався на хворобу. Згодом у те, що я генерал, повірила й Зося. Тепер я на пенсії. Пенсія у мене, звичайно, не генеральська. Але я не скаржусь. У мене все є. Але щоразу, коли я йду на пошту одержувати її, я не забуваю забігати в ощадкасу, щоб принести Зосі справді генеральську пенсію. Працюючи в ресторані, я дещо заощадив. Я приносив їй зранку, а після обіду знову клав на книжку — і так щомісяця,— Чудловський на мить замовк, торкнувся своїх колись хвацьких вусів, які тепер невпевнено обвисали, посивіли.— Я не хотів розчаровувати Зосю. Вона так пишалася мною! Якось я поїхав до Одеси. На одеському товчку придбав старі поношені генеральські штани, кітель, кашкет і аксельбанти, навіть три георгіївських хрести. Вони мені коштували дворічних чайових. Віку я немолодого, тож легко переконав Зосю, що мені довелося воювати ще у першу світову війну, що я царський кавалер трьох "Георгіїв" і що про це краще мовчати. Кортік і пояс мені перепродав наш офіціант. Після того я щовечора одягав усе це на себе. Сідав перед дзеркалом і заплющував очі. Боже, яких тільки баталій і битв у ці хвилини не бачила перед собою Зося! Вона милувалася мною. Ви знаєте, яка вона романтична і мрійлива. Зося бачила битви, відчувала запах пороху, чула гуркіт канонади і вибухи снарядів. А я уявляв собі рідний ресторан, кордебалет. Перед моїми очима миготіли в чорних, коричневих, ажурних панчішках жіночі ніжки. Я бачив міні і максі. Але найбільше мені подобалися міні. У моєму віці більше нічого не залишалось. Як ті жіночки ходили, як вони уміли закидати ногу на ногу і як вони гарно палили довгі болгарські цигарки, ніби більше нічого у світі не вміли робити! Я вас перепрошую... Якби не мій вік, я зумів би дослужитися до офіціанта. Я ж трохи й по-німецьки вмію. Я все-таки воював, хоч і не був генералом. Тепер доводиться вивчати довідники, військову термінологію. Спеціально для Зосі. Адже вона мене часто розпитує про різні битви. А

скільки на своєму віку я бачив гарних жінок! — Чудловський раптом важко зітхнув.— Може, саме тому я й пізно одружився на Терезі. Зося у нас пізня. Колись вичитав, не пам'ятаю, де саме, що від пізніх шлюбів народжуються геніальні діти. Особливо, коли мішані нації. Взяв польку.

— А ви?

— Я не поляк, Сідалковський. Тільки вживаю кілька польських слів. Від Терези, як спогад, залишилися. Померла Тереза при пологах. Пологи були важкі і...

— Довгі,— додав Сідалковський, уявивши чомусь перед собою Зося.

— Не смійтесь, Сідалковський. У вас нічого святого за душею нема. Ви заради красного слівця готові й циніком стати.

— Ви почали про жінок, Філарете Карловичу. З радістю послухаю. Ніколи не думав, що ви так цікаво розповідаєте... Тим більше про жінок. А жінки — це і моя улюблена тема.

— Про жінок я можу розповідати годинами,— з задоволенням відказав Чудловський.— Скільки я їх бачив на своєму віку! Усе своє життя тільки те й робив, що роздягав і одягав їх. І яких тільки жінок, Сідалковський! Які тільки дами бували у моєму гардеробі! Тепер, мені здається, таких нема.

— Усе втрачене — прекрасне, як спогади і загублений лотерейний квиток,— мовив мрійливо Сідалковський.

— Одягав я жінок і учених, і знаменитих футболістів, і доцентів. А скількох я артисток бачив: балерин, співачок, кінозірок! Усіх не перерахувати... Які в них були шийки, плечі, декольте, бюсти, грації... Повірте, Сідалковський, Чудловський у тому має смак.

Сідалковський не перебивав його. Він, здавалося, думав про щось своє, і перед його очима пропливали власні картини, спогади.

— То, може, така хвороба,— долинали до Євграфа,— але я й тепер просиджую вечорами перед дзеркалом. У формі, при всіх регаліях. І милуюся сам собою. Тільки той ваш вар'ят заважає. Каже, тату... Як він мене цим "тату" дратує! Каже, тату, у вас кітель не генеральський. Невже в Одесі надули? Там можуть! Може, ви подивилися б, Сідалковський?

— А звідки у вас золоті монети? — Євграф ухилився від прямої відповіді.

— О, це теж дуже цікава історія. Ви, мабуть, чули про знамениту "шахиню" із ресторану "Столичний"? На зекономлених порціях вона стала за кілька років мільйонершею. Скуповувала сервізи, золото, магнітофони, кришталь, золоті годинники, діаманти. Один такий діамант носив на золотому ошийнику навіть її пес на кличку Цезар. Так-от саме того дня, коли вона "засипалася", до нас у ресторан завітав один з її помічників. Він пообідав і, одягаючись, раптом запідозрив, що за ним стежать. Він завжди був щедрим на чайові, але цього разу щедрість його сягнула апогея. Ви бачите, Сідалковський, яка у мене рука? Всі оті монети, що він мені висипав, ледь умістилися в моїй долоні. Я не надав цьому ніякого значення, гадав, мідяки. Все ж було так звично і природно. І тільки увечері, коли я почав підраховувати свій денний прибуток, ледь не

знепритомнів: моя кишеня була набита золотом! Те золото я здав державі. Мені оплатили грішми, і згодом я купив за них отой моторний човен, що стоїть у дворі. Ви не повірите, Сідалковський, але та десятка, що я вам подарував, була остання.

Чудловський замовк і, розминаючи ноги, підійшов до вікна, щоб прочинити його. Надворі, як і зранку, знову стало ясно і сонячно.

— А що означає ця карта, Філарете Карловичу? — спитав Сідалковський.

— Карта? — перепитав Філарет Карлович, повертаючись лицем до Сідалковського. — Я й не знаю, як вам простіше пояснити... Все це теж бутафорія. Дитяча гра на старості літ. Переїжджаючи в цей будинок, я несподівано натрапив на шмат пергаменту. Тоді уже в дворі стояли оці сфінкси, оці стовпи на ганку (про такий двір і ганок мріяла Тереза), і я вже в ті сфінкси скидав п'ятаки. От і прийшла мені в голову ідея. Усі ж ми в молодості снили скарбами, і я перемалював цю карту з книги "Острів скарбів", а літери поставив свої. Я ж до того, як стати швейцаром, теж був моряком, Сідалковський. Але далі Херсона й Одеси не запливав. Тепер ви мене зрозуміли?

Сідалковський знову ухилився від прямої відповіді.

— І останнє питання, Філарете Карловичу... Я вже відчув, що ваші розповіді — як етикетки на винах: наклейки чудові, а смак не той.

— Що ж поробите? Я намагався своє життя прикрасити. Хотів його зробити трохи таємничим. Зося усе життя так жила. А прийшли ви, привели оцього вар'ята — і все розбили, як, може, й не дорогу, але дуже красиву вазу...

— Отже, останнє запитання, Філарете Карловичу. Де взялися оті мідяки у сфінксах? Ви що, обікрали в молодості каси київського метрополітену?

— Ви мене ображаєте, Сідалковський. Ви знову входите в свою роль. Я гадав, що моє чесне зізнання трохи змінить вас. Ви ж не такий, яким себе уявляєте!

— Здаюсь, Філарете Карловичу. Здаюсь на милість богам і переможцям.

— Запам'ятайте, Чудловський ніколи не крав. А тільки брав чайові.

— П'ятаками? — вихопилося у Сідалковського.

— Давали й срібними, але я міняв на п'ятаки. Не крав, а міняв у касах метро...

— Чому ж ви не пустили їх в обіг: не здали у магазин чи не обміняли на купюри?

— Я соромився. Мені того не дозволяв зробити мій гонор. Я ж не жебрак. А чайові, то я перепрошую, мені давали за роботу. Я умів одягати дам. Це їм подобалося. Кавалерам теж. Та й мідяки, я перепрошую, мідяки — то надійна справа, — вони досі ні під які грошові реформи не потрапляли.

— Ну, гаразд. Мені час на роботу, Філарете Карловичу. Ваша біографія мені сподобалася. У шість слів її не вкладеш, але й для папки слідчого вона також не підходить. Від вас я чекав більшого...

— А я від вас, Сідалковський...

— Від мене ви чекали зятя. Але я не сонце, Філарете Карловичу, усіх не зігрію.

— Ви вар'ят, Сідалковський. Вар'ят такий, як я у молодості. І через те ви мені подобаєтесь. Тому я вам все й розповів. Цього навіть Зося не знає. Але ви кінчите так,

як я, повірте моєму досвідові, Сідалковський.

— Я б не назвав це райдужним майбутнім, Філарете Карловичу. А втім, я не кажу вам: "Прощайте". Я кажу вам: "До скорої зустрічі". І хай ваша таємниця буде й моєю.

— Зося нічого не повинна знати...

— Це я вам обіцяю. А на більше не розраховуйте.

РОЗДІЛ XXI,

в якому розповідається про фірмові бланки, фіндіпошівський сад, еліпсоподібну клумбу, розподіл преміальних, страшенну звістку, хто такий Чомбе, пропозицію Сідалковського, про кохання, тепло і смажену картоплю

"Фіндіпош" активно готувався до свого першого сорокаріччя. На честь цієї знаменної дати були замовлені нові фірмові бланки, три штампи і дві печатки у вигляді шапки Володимира Мономаха та на гарному глянцевому папері (діставали по знайомству в кобилятин-турбінівській друкарні, пообіцявши в майбутньому всіх друкарів одягти в чудові оригінальні шапки) випустили в світ багатотисячним тиражем ювілейні конверти і марки. З'явилися і фіндіпошівські значки. Тепер вони мали трохи інший вигляд: їжак був не на задньому, як раніше, плані, а на передньому. На другий план відсунулась ондатра, хоч у дослідях Ховрашкевича вона відігравала не другу, а першу роль. Ціна на ці значки у Кобилятині-Турбінному, та й у Ботанічному саду столиці, де вечорами бродили філателісти, нумізмати й інші сумнівні типи, росла на очах, як парникові огірки.

Чигиренко-Репнінський поновив гасло і додав кілька збитих весняною грозою слів, замість попередніх трьох знаків оклику, і цим самим зняв войовничий дух транспаранта.

Грак вніс пропозицію (яка, до речі, найбільше сподобалася Ковбику): на ювілейний бенкет виписати з підшефного колгоспу пару поросят на відбивні по-стратонівськи та одного барана на шашлики по-фіндіпошівськи.

Ковбик порадив Масику Панчішці зв'язатися із лісництвом (тим самим, що свого часу забезпечувало "Фіндіпош" їжаками та ондатрами) і дізнатися, чи можна у них виписати не липового, а справжнього квіткового меду, щоб за рецептами Маргарити Ізотівни Дульченко наварити варенухи та медунихи.

Карло Іванович виписав кілька літрів спирту за рахунок лабораторії, де тимчасово після появи перших шепеонів мали згорнутися наукові експерименти.

Адам Кухлик запропонував посадити фіндіпошівський сад і назвати його Садам ученої молоді. Але оскільки пропозиція найнижчого за посадою і за зростом фіндіпошівця оцінювалася як холостий постріл, назву забракували, вважаючи її в аббревіатурному вигляді песимістичною — СУМ, і перейменували на СМУ — Сад молодих учених.

Ховрашкевич не міг залишитися осторонь будь-яких починань і запропонував висадити в саду, крім фруктових дерев, ще й декоративні кущі, а кущ калини схрестити з кущем шипшини і вивести з них третій, найменувавши його умовно: "Фінкашип", що доступною мовою означало: "Фіндіпошівська калино-шипшина". Кущ мав бути

символом великого винаходу Ховрашкевича. Тому навколо нього він порадив розбити ще й еліпсоподібну клумбу і висадити на ній гладіолуси та тюльпани, увінчавши все це табличками двома мовами: мертвою і живою — латинською та українською.

Карло Іванович, благополучно переживши сімейні потрясіння і ювілей Мацести Єлізарівни, на честь знаменної дати дав слово пройти пішки від Києва до Лубен і між цими двома пунктами загубити ознаки своєї професійної хвороби.

Єва Гранат, оскільки не належала до членів профспілки "Фіндіпошу", мала зовсім інші наміри, але тримала їх у секреті навіть від Сідалковського, хоч запевняла його, що вона з ним ділиться, як сама з собою.

Сідалковський виношував свої ідеї, як Ховрашкевич — теорії. У нього їх було кілька, але жодна з них не подобалася консервативному Ковбику, який вбачав у них щось нове. Тому ні одна з його ідей поки що не знайшла свого втілення. Сідалковський намагався подати третю ідею — про ювілейний концерт "Фіндіпошу", який збирались дати своїми силами, але Ковбик поламав і це:

— Може, ви мене примусите витанцьовувати ще й "метелиці"?

У вівторок після понеділка у "Фіндіпоші" мали ділити гроші, а точніше — преміальні в зв'язку з сорокаріччям установи. Цієї урочистої хвилини фіндіпошівці чекали з таким самим нетерпінням, як запеклі футбольні уболівальники чекають фінального матчу на кубок. Один Чигиренко-Репнінський знову, здавалося, ще більше заріс і, бродячи по своїй фіндіпошівській майстерні, був глибоко переконаний, що сьогодні таки футбольний день. Бо про всі події, як ми вже писали, він дізнавався в останню чергу і тепер мав підстави виявляти своє демонстративне незадоволення:

— Світ захопився футболом. Людство деградує і котиться вниз за м'ячем. Вони відвідують стадіони, а не музеї, сидять біля телевізорів замість того, щоб побувати на виставці художників-передвижників.

Масик Панчішка ж навпаки — про преміальні дізнавався завжди першим, хоч нікому й не казав до моменту розподілу. Він ходив коридором, і в збудженому промінні його поглядів жовті стіни "Фіндіпошу" ставали такими рожевими, як півонії.

Михайло Ховрашкевич знав не тільки про преміальні, а й навіть про те, що він і Масик, як передові вчені філіалу науково-дослідного інституту призначаються Ковбиком на посади старших наукових співробітників. Але він свій секрет, як і своєї теорії, не міг довго тримати при собі і при першій нагоді намагався поділитися "по секрету" з усіма підряд, звісно, з одним-єдиним проханням — нікому про це ні слова.

Довгождані хвилини наближались. На алеї майбутнього фіндіпошівського саду з'явився Адам Кухлик з дамською сумочкою в руках і Карло Іванович Бубон, який супроводжував свого молодого підопічного.

— Час розплати настав,— процитував Сідалковського Масик.

Бубон невдоволено зиркнув на нього, бо, чесно кажучи, Масика він трохи недолюбливав. А може, просто згадав Сідалковського, якому доведеться, як завжди, казати:

— Шановний, не в грошах щастя.

— Тоді, Карле Івановичу, я від щастя відмовляюсь..

— Уже пізно, шановний, наберіться мужності і відмовтесь ще й від преміальних.

Бубон знав, що у "Фіндіпоші" щасливий тільки той, хто присутній. У Ковбика було серце м'яке й тепле, і коли він дивився комусь у вічі, то вже не міг відмовити. Але коли тих очей він не бачив перед собою, то й ті заочні очі уже не бачили преміальних.

Збори були зібрані нашвидку, до кабінету зійшлися майже всі фіндіпошівці. Ми кажемо "майже всі", бо двох не було: Ховрашкевича і Нещадима. Перший несподівано помчав униз до вольєрів, де за його точними підрахунками з хвилини на хвилину мали з'явитися на світ одразу кілька "шепеонів" (їх появу він зобов'язався приурочити до цієї знаменної дати, бо був певний, що цей день — день великого відкриття в історії людства, день безсмертя його "третьої теорії"). Другий — Нещадим — за висловом Ковбика, "шукав правди і адвоката в столиці" й обіцяв "аншефові" ні свого звільнення, ні отого телефонного дзвінка до Бубона так не залишити. Незважаючи на загальне піднесення, настроїв у більшості був на трійку. Стратон Стратонович сидів за столом, як тіль Нещадима, і казав:

— Нещадим зіпсував увесь парастас. Чого доброго, доведеться відмовитися від ювілейного бенкету... З такими тонюсінськими губами,— продовжував Ковбик,— людиною ніколи не будеш. Але досить про це... В зв'язку з тим, що обстановка трохи загострилася, давайте, тільки коротко, свої пропозиції.

Він зайняв своє місце в президії. Поруч нього, як народні засідателі, сіли Бубон і Панчішка. Стратон Стратонович скидався на народного суддю, але без крісла з високою спинкою. Тут, як і на суді, мав право голосу кожний, але не кожне те слово щось важило. Важило тільки останнє. А останнє слово завжди було за Стратоном Стратоновичем, і він свою промову закінчував так:

— Я думаю, товариші, що час уже дебати й припинити. Мені здається...— Він не договорив. Бо на порозі несподівано з'явився його улюбленець Ховрашкевич. Обличчя Михайла Танасовича було біле і бліде, як смерть, хоч тієї смерті ніхто ніколи в очі не бачив.

— Шепеони є,— голосно заявив Ковбик і вийшов із-за столу, щоб (так усі подумали) потиснути наукову руку Ховрашкевича.

Ховрашкевич послав у бік Стратона Стратоновича нищівний погляд, який прирівнювався до пострілу з рушниці, але з холостим патроном.

— Шепеонів нема,— відкотився назад за стіл Ковбик.

— То, я вам кажу, нема ондатр і їжаків,— трагічним голосом мовив Ховрашкевич.

— Як?! — вихопилося в усіх.

— А от так: загинули усі піддослідні тваринки...

Звістка, яку він приніс, за силою поступалася хіба що землетрусу. Усі, як пишуть у нарисах, затамували подих. Стратон Стратонович теж.

— Ніколи б не подумав, що вівторок може бути важчим, ніж понеділок,— нарешті промовив Ковбик.— От вам і ювілей.

— Життя зіткане з протиріч,— тихо прошепотів Сідалковський.— Від радісного до

трагічного один крок, як від любові до ненависті, як від ювілею до...

— Про що ото ви там шепочете, Сідалковський?! Вам що, щось відомо про це?!

— Та ні. Я кажу, що від ювілею до реорганізації — один крок...

— То, пробачаюсь,— спалахнув Ховрашкевич,— але то ви кажете дурницю. Ніякої реорганізації тепер не буде... Ми уже на порозі нововідкриття...

— Уже за порогом, — перебив його Ковбик.

— На порозі, Стратоне Стратоновичу! І цей удар нас із колії не виб'є. Якщо не до сорокаріччя, то до вашого п'ятдесятиріччя... Тобто до нашого п'ятдесятиріччя, а вашого шістдесятиріччя, Стратоне Стратоновичу, я таки шепеонів виведу... Шепеони — це смисл мого життя...

— Жаль тільки, що я їх не дочекаюся.. Так без шапки і на пенсію вийду...

— То ви так даремно. Дочекаєтесь. І я особисто в це вірю.

У хвилини своїх найбільших винаходів і потрясінь Ховрашкевич вважав, ніби "Фіндіпош" існує тільки тому, що на світі живе Стратон Стратонович. Вони начебто створені один для одного. Принаймні Михайло Танасович колись так про це подумав і тепер бажане сприймав за реальне.

— То я вам так скажу,— натхненно, як поет, запалювався він,— не буде Стратона Стратоновича — не буде й "Фіндіпошу". Бо "Фіндіпош"... То я не тому так кажу, що тут сидить Стратон Стратонович. То я так можу сказати навіть тоді, коли його нема... Так от, я кажу... "Фіндіпош" існує, поки живе... Точніше, поки з нами Стратон Стратонович, доти з нами й "Фіндіпош". Бо вони, то я так собі мислю, начебто природою створені один для одного. Я особисто не уявляю "Фіндіпош" без Стратона Стратоновича, як і Стратона Стратоновича без "Фіндіпошу"...

— Ну, ну,— поблажливо казав Ковбик.— Досить вам уже про це, Михалку. Незамінних у нас нема.

— Є,— заперечував Ховрашкевич.— То, я вам кажу, є...

— Нічого ви не скажете — нема.

— То я перепрошую, але винятки є... Ви виняток, Стратоне Стратоновичу...

Ковбик махав безнадійно рукою, встромляв у мундштук цигарку і казав:

— Ніяких винятків. Такого, хто б вас переговорив, природа ще не створила. Хіба що... Кхм,— прокашлявся він.— Вас, Михалку, це я по-дружньому, не гнівайтесь... Хіба що вас схрестити з Маргаритою Ізотівною, тоді, може, і вийде отой унікум...

Ховрашкевич робив вигляд, що сердиться. А зараз він мовчав. Мовчав і Ковбик, тільки на обличчі ворушилися жовна і здавалося, що Стратон Стратонович переживає ще недозрілі думки й здогади. У кабінеті було тихо, як у ямі.

— Йолі-палі,— раптом порушив цю тишу Панчішка.

— Масик,— сердито глянув на нього Стратон Стратонович,— хоч у такі хвилини не лайтесь. Невже усі загинули? — Ковбик повернувся всім корпусом до Ховрашкевича.

— Живий залишився тільки хамелеон,— відповів Ховрашкевич.

— Ви чули, Грак? У трагічні хвилини життя живими залишаються тільки хамелеони,— прошепотів у "мідасове вухо" Грака Сідалковський.

— Ви б своїми думками поділилися з колективом,— Ковбик вибив з мундштука попіл і продовжував інтенсивно думати.

— А чого,— підвівся на весь свій зріст Сідалковський.— Думки — не золото,— він глянув у бік Грака.— Я ними можу поділитися, але перед цим хотів знати, що ж воно за смерть...

— Від їжаків і ондатр тхне,— зі злістю повідомив Ховрашкевич.

— Чим? — не дав йому докінчити Ковбик:

— Алкоголем...

— І вбивством,— закінчив Сідалковський...

— Що ви мені тут дуєт розіграєте! — розсердився Стратон Стратонович.— У кого які здогади, гіпотези? Ви їх напередодні ювілею, Ховрашкевич, не споювали?

Той заперечливо похитав головою.

— Якщо це так,— розвивав свої думки Стратон Стратонович,— то я вам скажу: під ваші їжаки й ондатри підклали добру свиню. Не споїли мене — споїли їжаків,— багатозначно закінчив він.

— Це справа рук Нещадима,— раптом промовила Дульченко, яка до цього мовчала, немов скіфська баба.

— Чому ви так думаєте, Маргарито Ізотівно? — лагідно перепитав Ковбик.

— Я не думаю — я знаю. У мене шосте чуття...

— Те-е,— махнув рукою Ковбик.— У мене теж шосте. Але нам шостого чуття мало. Нам потрібні факти.

— Це зробив Чомбе,— мовив Грак.

— Хто-хто? — Ковбик крутнувся на високих своїх каблуках.

— Я вибачаюсь, Нещадим,— поправився Грак.— Щоб відплатити за звільнення. Він надішле комісію і заявить, що Михайло Танасович під час своїх експериментів споював тварин... Ну, для сміливості... І от наслідки...

— Тут є логіка,— Стратон Стратонович міряв великими кроками кабінет, хоч сам був малий. Але це робити йому подобалося.

Усі дивилися на нього, і кожний думав про своє. Для Грака він нагадував землеміра, що відміряв колгоспні поля. В очах Бубона Ковбик виростав до господаря міста, що крокує площею. Тільки Панчішка уявляв Ковбика чомусь величезними ножицями. Сам Ковбик думав про Нещадима, якому в останні дні хтось приліпив прізвисько Чомбе...

...Звістка про це дійшла й до Арія Федоровича. Він спочатку побагровів, потім посинів, тоді налився кров'ю і почав крутитися по коридору, як песик, якому несподівано причепили до хвоста прищіпку.

— Я так цього не залишу! Ні, дорогенькі, у мене це так не пройде... Я вам не Чадюк,— він увірвався в кабінет Ковбика, забувши постукати і забувши про те, що цього Стратон Стратонович не любить. Папери разом з останнім наказом Ковбика про преміальні Ховрашкевичу і Панчішці полетіли додола.

— Ви вриваєтесь у мій кабінет, як цунамі,— розлютився Ковбик, котрий якраз читав

про цунамі в газеті.

— Але так далі я терпіти не можу... Вони не наукою займаються, а тільки тим, що вигадують на кожного усілякі прізвиська...

— Ви спокійніше можете, Арію Федоровичу? Що трапилося?

— Мене у "Фіндіпоші" прозвали Чомбе,— поскаржився він.— Я цього так не залишу.

— Хто прозвав? — спокійно запитав Ковбик.

— Панчішка. Цей ваш тихоня. Хто ж іще? Йому тут усе дозволено...

— Конкретно! — кинув Ковбик.

— Конкретно: Панчішка.

— Покличте мені Панчішку.

Арій Федорович незабаром повернувся разом з Панчішкою.

— Товаришу Панчішко,— офіційно почав Стратон Стратонович,— ви приблизно знаєте, в якій ви установі працюєте?

— Знаю,— Масик перелякано глянув на Нещадима. Той стояв, як холодильник, в якому морозильник випустили наверх.

— Так-от, я вам хочу нагадати, що у нас філіал науково-дослідного інституту по вивченню попиту на шапки. А ви гадаєте, що це дитсадок. Тільки з тією різницею, що тут хоч не годують з ложечки, так зате дають заробітну плату... і преміальні.

— Але, Страт Стратич...

— Я вам не Страт Стратич... Ви мене не скорочуйте! Ось ви на нашого, усіма шанованого...

Після останнього слова Арій Федорович підвів очі і глянув на Ковбика, відшукуючи в його очах відтінок іронії. Але нічого подібного там не помітив...

— Так-от, я повторюю... Ви на нашого шановного Арія Федоровича вигадали ганебне не тільки для нього, але й для нашої установи прізвисько...

— Яке? — скривився Масик.

— Чомбе! — випалив Ковбик, ніби кинув петарду.

— Чомбе?! — підхопив її Панчішка. — Я... Чомбе...

— Не ви Чомбе, а Арій Федорович — Чомбе,— поправив Ковбик.

Арій Федорович ще раз підозріло глянув на Ковбика, але й цього разу нічого підозрілого не помітив.

— Я?! Вигадав Чомбе?!

— А хто ж, дорогенький, по-вашому, я? — аж зігнувся, перепитуючи, Нещадим.

Масик почав потроху, здається, відходити.

— Я вам усе поясню, Страт... Стратоне Стратоновичу...

— Поясніть, поясніть,— Ковбик підсмикнув штани.

— Якось Арій Федорович підслуховував... вибачте, стояв під нашими дверима...

— Це було випадково,— перебив його Нещадим.

— А я й кажу,— погодився Масик.— Арій Федорович випадково стояв під нашими дверима. Ми сиділи з Ховрашкевичем і Адамом Кухликом... Вибачаюсь, Адамом Баронецьким... Раптом телефонний дзвінок. Я знімаю трубку і чую: "Алло! А Чомбе

можна?" — "Якого Чомбе? — обурился я. — Це солідна установа — "Фіндіпош" і ніякого тут Чомбе нема!" І хотів уже покласти трубку. Раптом відчиняються двері — і вбігає Арій Федорович: "Не кидайте трубки. Не кидайте трубки,— закричав він.— Чомбе — це я",— Панчішка повернув своє лагідне і рожеве личко до Нещадима: — Так було, Арію Федоровичу? Ну, скажіть?!

— Ви... ви... ви... — Арій Федорович захлинався,— ви негідник, дороженький! Ви більший негідник, ніж я уявляв...

— Ну, для чого ж ви так грубо? — перебив його Стратон Стратонович.— Панчішка вас нічим не образив...

— Але він усе змістив. Розумієте, змістив... То вже було тоді, коли вони вигадали на мене те прізвисько. Після того був телефонний дзвінок...

Ковбик тоді в душі щиро сміявся. Тепер йому було не до сміху. Їжаки й ондатри споєні і від великої дози алкоголю відкинули, як він казав, кінцівки, так і не встигши увійти в безсмертя й історію.

— Вони увійшли тільки в смерть. У кого ж які пропозиції? Я теж не сумніваюся, що це справа рук Нещадима... І нам з дня на день треба чекати приїзду комісії по розслідуванню...

— У мене є пропозиція,— ображений у своїх почуттях, вдруге підвівся Сідалковський.

— Ювілейний концерт? — кольнув його Ковбик.

— Периферійний вилов їжаків і ондатр під приводом вивчення попиту на шапки...

— А чіткіше? — Ковбик зупинився перед Сідалковським і пильно глянув йому в очі.

— Чіткіше: у благородного тестя Євмена Миколайовича у дворі стоїть амфібія. Я готовий цієї ж миті відправитися у кругосвітні мандри в пошуках ондатр і їжаків. У цьому мене підтримає і Євмен Миколайович. Головне, аби Філарет Карлович дав нам свою амфібію.

— Тато дадуть,— запевнила Зося.

— Тоді буде все: і хутро, і колючки,— закінчив Сідалковський.

— Це ідея,— хитнув головою Ковбик.— Але все це потрібно тримати в секреті. Ви гарантуєте, що наловите ондатр і їжаків?

— А скільки їх потрібно, Стратоне Стратоновичу? — поцікавився Грак.

— Шість пар колючих, шість пар м'яких...

— Але, то я перепрошую,— втрутився Ховрашкевич,— з ондатр: чотири самки і два самці. З їжаків то буде навпаки: самців чотири, самочок — двійко...

— Це по лінії Євмена Миколайовича. У нього диплом з відзнакою, і, я думаю, він зуміє відрізнити самця від самки,— кинув репліку Сідалковський.

— Але я вас от про що попрошу, Сідалковський,— задимів цигаркою Стратон Стратонович.— Як можна швидше! Ми тим часом тут усе як слід обдумаємо... Наказ про відрядження, Маргарито Ізотівно, підготуйте негайно, а ви, Карле Івановичу, видайте гроші! І ще одне: розподіл про преміальні доведеться, Карле Івановичу, переглянути... Ми, здається, у першому варіанті дещо суб'єктивно підійшли до цієї

важливої фінансової справи,— мовив Стратон Стратонович і по-батьківськи глянув на Сідалковського, чого раніше за ним не водилося.

— Грак,— звернувся Сідалковський до Євмена Миколайовича, коли вони залишили кабінет,— ви помітили приступ службової совісті?

— У кого? У мене? — перепитав той.

— Від скромності ви не помрете. Для чого це перебільшення? Де ж у вас совість, Грак? Ви ж самі мене запевняли, коли збирали у відро "золотий дощ" "генерала" Чудловського, що совісті у вас давно нема. Не у вас приступ, Грак, у вашого керівника — Стратона Стратоновича. Але в цьому ваша заслуга і трішки моя. Я йому подав ідею, ви її будете здійснювати. Грак, пам'ятайте, ніщо людей не робить такими добрими, як горе. А от така неприємність, як смерть ненароджених шепеонів, зробила Стратона, Стратоновича об'єктивним. Після цього, можливо, і вам, Грак, перепадуть преміальні, хоч у "Фіндіпоші" ви працюєте без року три дні.

Вони вийшли на вулицю. Над "Фіндіпошем" піднімалося сонце. Ртутний стовпчик загрожував розірвати скло і ударити срібним фонтанчиком у небо. Настрій у Сідалковського був бадьорий і життєрадісний. Хотілося любові, тепла і смаженої картоплі на салі, та свіжих червоних помідорів до ковбасок по-львівськи.

РОЗДІЛ XXII,

в якому розповідається про батареї парового опалення, поїздки в Париж, Ію, яка піднімає завісу над загадковістю Сідалковського, розчарування і охолодження, пістолет, "Сором'язливу красуню", геніальні речі, механізатора широкого профілю, мідяки, спідницю, французьку здобну булочку, посипану цукровою пудрою, і зелений коридор

— Сідалковський,— казала Ія,— я вам не мама і не Тамара.

— Я знаю,— спокійно відповів Сідалковський.— Ви щось середнє між ними.

— Сідалковський, — загрозово повторила вона.— Ви жартуєте з вогнем!

— І це я знаю. Але й вогонь, Іє, не вічний, як, скажімо, батареї парового опалення.

Вони час від часу теж охолоджуються...

— Що ви цим хочете сказати?

— Тільки одне: настало літо, опалювальний сезон закінчився...

— Ви хам!

— Ви мене з кимось плутаєте! Ні до Хама, ні до Іагофета, як і до Сіма, я не маю ніякого відношення. Я мав пряме відношення свого часу до вас, але...

— Докажуйте,— Ія сіла у єдине крісло Сідалковського і, демонстративно пускаючи дим, глянула у його красиві очі.

— Іє — лагідно мовив Сідалковський.— У рамках можливого я чесний і порядний чоловік. Я граю в чесну гру, не виходячи з рамок. Ви ж починаєте ламати їх і претендуєте на більше... Двічі одружуватися — це розкіш. Це все одно, що брати у кредит дві дорогі речі на одну малу зарплату. Я собі цього дозволити не можу...

— Але я не повія...

— Іє,— Сідалковський підійшов до неї і опустився на коліна.— Ви мене ображаєте.

Для чого так різко? Можна сказати ж лагідніше. По-європейськи...

— Йдіть ви до біса зі своєю Європою!

— Але ми ж, Іє, живемо теж у Європі. Ви коли-небудь над цим задумувалися?

— Сідалковський,— раптом тихо промовила вона.— Я вас кохаю. Я без вас не можу... Я звикла до вас, а ви мене останнім часом весь час уникаєте... Ви десь ночуєте, вас цілими днями не буває вдома... Я без вас почуваю себе...

— Не потрібно цих монологів: все, що робиться,— пам'ятайте, тільки на краще. Я уникаю вас, щоб вам стало легше... Щоб ви звикали до майбутнього... Я з вами одружитися не зможу, Іє. У мене ще залишилося трохи сумління. Я скромний і вдруге не зможу глянути вашій мамочці в очі... Я не витримаю цього. Я не переживу...

— Але ми... Ми можемо виїхати, Сідалковський...

— У Генуї я вже був. У Венеції теж. Чудові міста! Але мені більше до душі Київ... Я ще не був у Парижі, але туди ви не зможете організувати поїздки...

— А якщо зможу?

— Це ви серйозно?

— Цілком. У нас у тресті є путівки...

— Тоді я згоден, Іє... Але тільки після Спиридонівки... Я спочатку з'їжджу у Спиридонівку, а тоді вже ми з вами махнемо в Париж... Але не назовсім. Ви ж знаєте мій непостійний характер... З моїм характером і в Парижі довго не проживеш. Та й до всього, як казала одна моя знайома із Тулузи, Париж має більше слави, а Київ — краси. А я, як ви знаєте, не так люблю славу, як красу...

— Боже, який ви блазень, Сідалковський, який ви блазень!

— Ви в мені розчарувалися?

Ія мовчала. Сідалковський підвівся і глянув на неї.

— Іє, я не великий Гейне. Біля ваших красивих ніг я не можу ні плакати, ні ридати...

— Звичайно, ви тільки насміхаєтесь...

— Я не сміюсь. Мій сміх — крізь сльози. Але кому це тепер потрібно? Тепер, Іє, плакати не модно...

— У Європі ж не плачуть,— передражнила вона його.

— У Європі, Іє, плачуть. А ми сміємось. Вашу руку, Іє! Але, попереджаю, не назавжди. Щоб потім ви мені не докоряли. Будемо вести чесну гру: ви мені подобаєтесь, поки подобаєтесь. Я вам теж. Як тільки прийде кінець коханню і почнеться велика, скажемо, неприязнь, будемо прощатися без докорів і ридань.

Сідалковський переодягся, узяв на плечі новенький рюкзак і, поцілувавши Ію, як молодшу сестру, котру залишили для догляду, попрямував на вокзал.

— Я вас проведу, Сідалковський. Якщо ви, звичайно, не заперечуєте...

— Іє?! Проти вас?! Ви з мене насміхаєтесь!

— Сідалковський, з вами можна говорити серйозно?

— А як ми до цього говорили?

Вона не відповіла. Ія думала про щось своє. Сідалковський думав про те, як вони

ловитимуть отих ондатр та їжаків і чи справляться зі своїм завданням. Філарет Карлович довго не дозволяв брати амфібію. Казав, що то ще не придане Грака. І взагалі, він його ніколи не матиме. Але Чудловського вговорила Зося, мотивуючи тим, що про це просив сам Ковбик.

— То куди ж ви поїдете? — поцікавився тоді Філарет Карлович.

— У Спиридонівку.

— У Спиридонівку?! — перепитав Чудловський якимось перелякано, і Сідалковський відчув, що там криється ще якась таємниця.— Ви б ліпше з'їздили в Харлампівку. Це ближче, там більше боліт і лісів...

— Ми подумаємо,— відповів Грак.

— А що тут думати? Їдьте, куди кажу! — розсердився Чудловський.

— Ми так і зробимо,— запевнив його Сідалковський, багатозначно наступаючи на великий черевик Грака.— Поїдемо у Харлампівку,— запевнив він Філарета Карловича, хоч у душі уже твердо поклав собі відвідати загадкову, як і все в Чудловського, Спиридонівку...

— Іє,— Сідалковський взяв її за руку.— Я зараз у Кобилятин-Турбінний. А звідти з Граком у відрядження...

— У вас є жінка, Сідалковський? — глянула вона йому в очі...

Сідалковський, заплющивши їх, заперечливо похитав головою.

— Не брешіть, Сідалковський. Я відчуваю...

— Давно ви, Іє, відчуваєте те, чого не відчуваю я?

— Я по ваших очах бачу!

— Але я ж їх заплющував...

— Все одно, Сідалковський. По вас видно..

— Гаразд, Іє. Я вас обіймаю і цілую, як раніше. До побачення. На нас ждуть подвиги в ім'я науки і експериментів.

— Почекайте, Сідалковський. Ще не все...

— Що ще? — насторожився він.— Зараз будете бити?

— А ви боягуз, я бачу.

Сідалковський не відповів. Але в її голосі відчув щось неприємне і несподіване.

— Я забула сказати: вам прийшов лист. Від матері... Що ж ви видаєте себе за сироту? Мати переживає... Я дозволила собі прочитати... Хоча б написали їй листа, коли... Коли не маєте змоги приїхати,— на слові "змоги" вона зробила докірливий наголос.— І, крім того, я ніколи не думала, що ви...

— Досить,— раптом розсердився Сідалковський, здогадуючись, про що вона далі хоче сказати.— Де лист?

— Ось,— Ія відкрила сумочку і мовчки подала.

Сідалковський глянув на конверт, і кров йому вдарила в лице... Здогад його підтвердився. Він скочив на приступку електрички і, не прощаючись, пішов у вагон...

— Сідалковський,— гукнула вона, підбігаючи до вікна.— А як Париж? Путівки замовляти?

— Париж може без нас обійтись,— сердито кинув він їй у вікно, а в думці додав: — Як я без тебе...

А втім, ми заговорилися. Не будемо передавати душевних мук нашого героя під час поїздки у вагоні електрички, а одразу перенесемося у тінистий сад Філарета Карловича, де на нього з нетерпінням уже чекає Євмен Миколайович Грак-Чудловський, сам тесть та — чи не найбільше — Зося.

Вони стояли під розлогою яблунею. Філарет Карлович несподівано змінив гнів на милість і дружелюбно пояснив зятю, як краще потрапити в Харлампівку, щоб залишити в стороні Спиридонівку. Зося упаковувала у речові мішки все необхідне для подорожі. Список речей ще напередодні поїздки склав сам Сідалковський, і тепер він, як досвідчений мандрівник, тримав його в руках, неначе карту, і, читаючи, ніби запитував:

— Намет є, брезент є, цибуля, огірки, помідори, каністра спирту? Для обміну з аборигенами на їжаки і ондатри... З однієї каністри треба було зробити дві...

— Так і зробили,— відповіла Зося.

— Чудово, поїхали далі. Євмене Миколайовичу,— звернувся Сідалковський до Грака,— будьте джентльменом, не втомлюйте ніжних рук Зосі. Візьміть усе в свої руки, насторожте "мідасові вуха" й слухайте...

Коли Грак так і зробив, Сідалковський голосом диктора обласного радіо, який виношував у душі ідею перейти в республіканське, продовжував:

— М'ясні консерви взяли, купальники, яйця, яблука, воланчики, ракетки для бадмінтона. Ви, Грак, свої знамениті панбархатні шорти не забули? Нічого так до ваших ніг не пасує, як панбархатні шорти. Ви ними прикрасите периферійний пляж Харлампівки... Пардон, поїхали далі. Сало... У вас від нього ніколи, Грак, живота не буде. Борошно, ковбаса, набір для бриття (леза, мильний порошок, паста)... Чого ви мовчите, Грак? Ви ніколи не станете великим. Я вже бачу. Це вам не загрожує... Ви вічно будете як Наполеон: один метр сорок вісім сантиметрів. Господи, який неповторний збіг. Грак, я вам по-чорному заздрю. По-чорному і, бачте, цього не приховую.

— Ну, досить, досить. Пояснюй, для чого столовий набір?

— Для дипломатії. Ми даватимемо обід місцевим вождям і споюватимемо їх вогненною водою, розводячи її рідиною з річки. Інакше нам ні їжаків, ні ондатр не бачити. А звідси, Грак, і преміальних, обіцяних під гарячу руку. Читаємо далі: масло, розчинна кава, каструлі, казанок, тринога, постіль. А втім, закресліть. Я десь пристроюсь у хижці... Візьміть карти, аборигени це люблять... Рушники, окуляри (чорні), аптечка, похідне і мисливське взуття (типу гумових чобіт), баночку гасу, крупи, цукерок і хоч з десяток чарок... Це за моїм списком. Що ви можете додати, Луї Бонапарте?

— Пару пляшок казьонки,— несміливо подав ідею Грак.

— Ви супергеній. Боже, скільки у вас спільного з великими!

— І ще щось тепле... Щоб було чим укритися...

— Це в таку спеку? Ні, вас перехвалювати не можна. Ви перегріваєтесь, Грак. У вас

одразу починається жар. Давайте щось прохолодніше...

— Мінеральної води...

— Це вже краще: холодний розум — це не теплий. Поїхали далі. Час, як і ондатри, нас не жде.

— А сітку? — вискочила на ґанок Зося. — Сітку ви взяли?

— Яку сітку? — перепитав Грак.

— А щоб тих ондатр ловити. Капронову...

— Ні, Грак, Зося таки вище за вас. Гадаю, голови на дві... Я вас передчасно перехвалив. На полювання — і без рушниці...

— О, — вихопилося в Грака. — Добре, що нагадав, — і пістолет...

— Який пістолет? — зацікавився Сідалковський.

— Стартовий. У мене є стартовий пістолет. Ще з академії...

— А я думаю...

— Що ти думаєш?

— Чому в академії й досі під час стартів ляпають старою калошею і думають, куди запропастився стартовий пістолет... А він у вас! Як диплом, як спогад. Ні, ви таки там навчалися даремно...

— Йди ти до біса!

— Ні, але ви все-таки скажіть, Грак. Ви ж мене знаєте, я в академію не побіжу. Доносів теж не пишу, мені мій гарний почерк не дозволяє. Ну, зізнайтесь, я вгадав?

— Ну, було... То й що? А з тобою такого не траплялося? У траві знайшов. Недалеко від бігової доріжки...

— Ну, спасибі. Грак. Ви мене втішили, я все-таки психолог. Міг би стати інженером людських душ... Жаль тільки, умов немає. Однокімнатна квартира, та й та всього чотирнадцять квадратних метрів...

— Геніальні речі писалися на колінах...

— Це так, Грак. Але тепер не та епоха... Тепер теж на колінах пишуть. Хочете знати, як? Сидячи в новенькій машині, диктують на магнітофон, а тоді друкарки-стенографістки оте записують... Ви ж помітили, що тепер література має зовсім інший стиль? Магнітофонний... Але ми, здається, заговорилися. Час і по машинах. Що у вас у верхній кишені, Грак? Не диплом про закінчення академії?

— Документ!

— Зрозуміло! Про те, що ви механізатор широкого профілю... Це похвально. Я оце дивлюсь на вас і думаю. У вас такий вигляд, ніби ви здатні повести зараз будь-яку машину в огонь і воду, починаючи від інвалідської коляски до самохідного комбайна включно!

Філарет Карлович розв'язав брезент і відкинув його так, як красуні відкидають поли халата, щоб ніби ненавмисне показати свої найпрекрасніші форми. Сідалковський, як ми знаємо, належав до естетів і, мабуть, тому, глянувши на оголений корпус моторки, награно похитнувся й ледь не впав.

— Пробачте, — сказав він, коли оговтався. — Це ви називаєте амфібією?

— Перепрошую, але що це по-вашому, Граф? — не без єхидства запитав Чудловський.

— Не Граф, а Євграф,— поправив його Сідалковський.— Це коли бути точним.— І повернувся до зятя — А ви як думаєте, на що схожий цей панцирник?

Грак умів орієнтуватися в будь-якій обстановці, як і всі люди, котрі нахабність вважають своїм найпершим щастям.

— Це плаваючий танк, Граф,— наслідуючи тестя, мовив зять.— Він мені нагадує жабу-зеленуху, яку для чогось збільшено у тисячу разів.

— То я, перепрошую, ти вар'ят...

Сідалковський своєчасно й чемно нагадав, що Євмен Миколайович у чомусь має рацію і він просить "генерала" підбирати слова перед тим, як розсипати їх у повітрі.

— Ви, звичайно, перебільшуєте, камердинер,— мовив Євграф.— Я гадаю, що це звичайний морський восьминіг. Може, й справді трохи збільшений, але не в тисячу разів. Та зараз нас цікавить, чи ця машинерія бігає. І чому вона має таке ім'я: "Мегацета"?

— Вона, перепрошую, не бігає, а плаває. У неї двигун такий, що той корпус вона несе, наче пір'їнку. А назва така на честь моєї дружини Марії-Ганни-Цецелії-Терези. У неї,— очі Філарета Карловича налились кров'ю,— у неї перший приз на республіканській виставці!

— А як машина реагує на сигнали автоінспекції? — спокійно запитав Сідалковський.

— Перепрошую, я вас не зрозумів.

— Як часто її зупиняє автоінспекція?

— В основному, перепрошую, автолюбителі. Вони цікавляться коробкою передач, циліндрами і двигуном.

— Пробачте, а як нам нею добратися до Спиридонівки? Пробачте, до Харлампівки?

— Тільки по річці. По той бік, перепрошую, непрохідні хащі верболозу.

З двору виїхали негайно. Машина заводилась, як "Антей". Спочатку доповзли до єдиної у Кобилятині-Турбінному колонки, а тоді підїхали до гастроному, де завжди продавалися мисливські сосиски, які любляв Сідалковський, і ковбаса твердого копчення, на якій з'їдав свої останці зуби Грак. Зупинились метрів за двадцять до магазину.

— Дракон Фантомаса,— охрестив їхню "Мегацету" один із неповнолітніх автолюбителів Кобилятина-Турбінного.

— Скажіть,— підійшов до Сідалковського поважний дідусь, очевидно, колишній військовий, бо носив офіцерське галіфе.— Що, почалися військові маневри?

Тендітні вуха Сідалковського почервоніли так, що нагадували діамант, який виблискує навіть при денному світлі.

— Гаволови, як завжди, збіглися мало не з усього містечка і утворили навколо "Мегацети" філіал київської Бессарабки.

Підійшов міліціонер. Сідалковський вирішив про всяк випадок відійти подалі.

— Тут для вантажних машин стоянка заборонена,— суворо сказав міліціонер.— Ви на знаках розумієтесь?

— Пробачте, товаришу старшина, але це амфібія, моторний човен.

— Не морочте мені голови. Це безрейковий трамвай, якщо не броненосець,— він наблизився до Сідалковського майже впритул.— О голубе, так ви того... Ану, дихніть!

Сідалковський дихнув посміхаючись.

— Чорт візьми, я так і думав: українська з перцем*,— безпомилково визначив старшина.

Сідалковський підтвердив. Бо й справді учора ввечері вони з генералом за вечерею хильнули.

— Точно, був гріх. Учора ввечері з генералом. Але звідки...

— Це я вас питаю: звідки? — перебив його старшина.— Де дістали: у гастрономі чи в ресторані?

— У "Подарунковому",— збрехав Сідалковський.— Але так ви її там не купите, товаришу старшина. Вона йде з навантаженням: дають на додачу жіночий гарнітур і пачку пудри "Знову молодість".

— Все одно. У мене сьогодні гості. З Грузії. Потрібно щось наше, національне, подарувати. Тепер це модно. А той, що за баранкою, не того?

— Він взагалі не п'є. У нього виразка шлунка.

— Я вас зрозумів,— кивнув старшина.— Ану, розійдись!— крикнув у натовп.— Що, ніколи не бачили крокуючого земснаряда?

Нарешті вибіг з гастроному Грак.

— Заводь цю полкову амфібію і швидше на воду. Збожеволіти можна,— усівшись до кабіни, промовив Сідалковський.— Я уявляю, що в селі робитиметься, коли ми навіть у збайдужілих до всього кобилятинтурбінівців пробудили такий інтерес...

"Мегацета", наче старий, але з дуже могутнім серцем птеродактиль, набирала розгону і, здавалося, збиралася відштовхнутися від голувої стрічки ріки й повиснути у тихому, як мрія, небі, розганяючи одним лише виглядом дрібне птаство. Повітря, перемішане із запахом квітів і річкових трав, мерехтіло, як золоте, ледь помітне марево у сонячному промінні, і стигло у своїй синій соковитості. Сідалковському приємно лоскотало груди. Як дитя, що народилося не на асфальті, за висловом Ковбика, а між тихих і плакучих верб, над голубими плесами, усіяними білими й жовтими лілями, мов груди генерала Чудловського старовинними австро-угорськими орденами, купленими в одеських нумізматів, Євграф став сентиментальним і м'яким, наче передне сидіння "Мегацети".

— Для чого ви взяли з собою мідяки? — запитав Сідалковський, не повертаючи голови і не спускаючи очей з блакитного бульвару ріки.

— Генерал наказав,— Грак потягнувся лівим ліктем до бокового скла, щоб попіжонськи виставити лікоть назовні, але не дістав. Був занизький на зріст і сидів глибоко, мов на перині, у склі стирчав один лише пінгвінячий ніс.— Каже, витяг, то сам і здавай їх, я до магазину не понесу. Бач, йому гонор не дозволяє! — Грак чвиркнув

крізь щілини своїх рідких зубів.— А який може бути гонор, коли мова йде про гроші? Чи не так, доктор?

— Звісно,— відповів не без іронії Сідалковський. Потрапляючи на природу, він нітився й затихав. Веселим і гамірним почував себе тільки в містах, на привокзальних площах і на ярмарку.— Як БИ ЇХ здаватимете, Грак? У відрі?..

— У вузлику. Ось зараз побачиш.

Попереду замиготіло якесь село з двоповерховою будівлею недалеко від пристані. Грак підплив "Мегацетою" до пологого берега, і "Сором'язлива красуня", як назвав подумки амфібію Сідалковський, наче черепаха, легко поповзла на берег, підминаючи під себе очерет і лепеху.

— Може, ти, докторе, збігаєш і здаси? — набираючи в хустку мідяків, запропонував Євмен.

— Пробачте, але це нижче моєї гідності...

Грак криво посміхнувся: мовляв, усі ви такі — у генерала гонор, у графа честь. І все це таке ж фальшиве, як і оці позеленілі мідяки...

Грак забіг у сільську крамницю. Сідалковський тримався трохи позаду, начебто вони з Граком взагалі незнайомі. За склом з написом "Каса" сиділо миловидне дівча, яке нагадувало Сідалковському здобну французьку булочку, посилану цукровою пудрою. "Гарні дівчата завжди на чужих грошах сидять",— подумав Євграф і став на такій відстані, щоб почути діалог між касиркою і "невеликим корсіканцем".

— Слухай, доню, дрібні потрібні?

— Ганю, чуєш! — гукнуло дівча через весь магазин до продавщиці, що, зігнувшись, рахувала гроші за прилавком, повернувшись спиною до каси.— Чуєш, Ганю, тато знайшовся,— крикнула вона і розсміялася з власного дотепу.

Грак подав їй вузлик.

— Тут які, мідні чи срібні?

— Самі п'ятаки, доню...

— Тоді підіть зважте. Ганю, зваж п'ятаки. Дядько з торбою просять.

Сідалковському дівча сподобалося: м'якеньке, колюче й здобне. Жаль, що Грак тут носить з своєю торбою.

— Ей, ти, спіднице,— перехилившись через прилавок, гукнув Грак продавщиці, яка стояла у позі коня, що п'є воду з жолоба.— Йди-но сюди. Хочу тобі допомогти план виконати. Міню гроші на горілку і закуску.

— Ти бач який,— повернулася продавщиця і стрельнула пухкенькими губами.— Пхи! Ти бач який! — Ямочки на щічках стали човниками.

— Пробач,— промовив Грак.— По спідниці вік важко визначити. А ти, виявляється, тільки вчора з торговельного технікуму. Ви що, сестри з тією, що в касі?

— Багато знатимете, постарієте.

— Дуже схожі, наче близнята.

Дівчина мовчки зважила і назвала суму. Грак повернувся до каси.

— Може, ще візьмеш, доню?

— А у вас тієї міді багато, дядю?

— Два відра.

Касирка пирснула в кулак:

— Не фальшиві?

— Спробуй на зуб! — запропонував Грак.

— А де ви їх добуваєте в такому віці? — лукаво посміхаючись, запитала.— Підв'язуєте руку чи наклеюєте до ніг фальшиві виразки?

— Одягаю чорні окуляри, пов'язку, а ногу закладаю за вухо,— відповів Грак.— То як, візьмеш чи їхати далі?

Касирка зміряла його з голови до ніг. Важко сказати, що вона подумала, але ще раз спитала:

— А справжні?

— Як у тебе щічки. Я ж тобі кажу: спробуй на зуб. Вони ж у тебе, бачу, не з пластмаси. Чим ти їх чистиш? Ну, як корали.

— Господарським милом.

— Треба й собі спробувати. А що, помагає?

— Несіть уже,— удала, що гнівається.

Грак через поріг аж перескочив.

— Це що, спадщина? — поцікавилася продавщиця.

— Придане,— загравав Грак, ставлячи відро мідяків на прилавок.— Татову копилку розбив. Він сказав, як надумаю одружуватися, то щоб поміняв на срібло або папір і женився, бо гроші розпуцу. Тільки наказував брати не таку, як сам. Ти за мене вийдеш, спіднице?

— У вас язик дуже довгий.

— А ніс?

— Ще довший.

— Так виходь. Тепер довгі носи в моді. Та й пожалій тата. Він ці гроші мало не все життя збирав. Купимо фату. Так вийдеш чи ні?

— Пхи!

— Чого ти пхикаєш? Кажі зразу. Глянь, грошей скільки. Підірватися можна. І всі наші. То як, згода?

— Згода, згода,— посміхалася продавщиця.— Звідки ти такий веселий приїхав?

— З Кобилятина-Турбінного. Чула про таке місто? Там усі такі. Словом, ти, спіднице, завтра неси заяву в торг, а я через дванадцять днів вертатимусь, то заберу тебе. У шикарному місті житимеш.

— А чого ж завтра? Я ще сьогодні заяву подам.

— Теж правильно. Подавай сьогодні. Тільки дивись, щоб чекала. Он і мій друг збирається. Він твою сестру візьме. Ту, що в касі. Будемо родичами.

Сідалковський хотів було розізлитися, але передумав. Атмосфера розрядилася. З Граком було легко й вільно. У нього виходило все просто й невимушено. "Наполеончик. Справжній Наполеончик,— захоплювався Євграф.— Ні, в нього таки щось є..." Грак

йому сподобався. А може, це сталося, тому, що Сідалковському до душі припала французька булочка? "З таких виходять гарні дружини,— думав Сідалковський, не спускаючи з неї очей.— З такою я б одружився. Назад їхатиму — обов'язково заїду..."

Дівча відчуло погляд Сідалковського і вмить замовкло. Зробилося серйозним і мовчазним. Потім глянуло на нього, опустило свої великі гарні й теплі очі, а Сідалковський вийшов з крамниці. У таких закохуються, певне, з першого погляду...

"Мегацета" зустріла його теж сором'язливо, ніби спускаючи свої очі-фари, схожі на очі Філарета Карловича.

— Ти чого втік, доктор? Сподобалися очі волошкові?

— З п'ятаками легше, ніж із золотом,— перевів розмову Сідалковський, хоч у душі хотілося підтримати її.

— Мав би я його. Спідниця б збула...

— Вам що, Грак, справді сподобалася продавщиця?

— Як і тобі касирка. Я б на ній женився, якби знайшов не мідяки, а золото. Я не такий, як ти, Сідалковський. Ти на такий не женишся. Ти ж у нас уже аристократ. Дівчина з села не для тебе.

— Помиляєтесь, Грак. З такою, як оця касирка, я одружився б не задумуючись.

— Так за чим затримка? Командировочні у нас є. Мідяки поміняли. Вертаймось і відгуляємо весілля. А там, дивись, і я женюсь.

— Як у вас усе швидко, Грак!

— А чого ж відкладати?

— А як бути з ондатрами та їжаками?

— Боліла б у мене голова. Я їх як не наловлю, то на спирт виміняю.

Грак обганяв моторні човни з такою легкістю, як повітряні реактивні лайнери кукурудзників. Сідалковський глянув на спідометр.

— Так ви, Грак, до своїх їжаків не доїдете!

— Не бійся, не перекинемося: річка як стріла, а "Мегацета" як платформа.

РОЗДІЛ XXIII,

в якому розповідається про Спиридонівку, діда Трифона, два оригінальних написи, котрі ледь не загубили наших героїв, телячі радощі, несподіваний поворот, артіль "Іскру", лозу та ондатру, сільську мадонну, готель і полювання

Пополудні прибули в Спиридонівку, залишивши далеко позаду Харлампівку. Над Спиридонівкою висіла спека, і єдина продавщиця газованої води того дня наливала повні склянки. Від тієї спекоти навіть Грак потовщав у діаметрі і, як не дивно, не пересох, бо більше не виділяв рідини у вигляді поту. Він, здається, ще й досі не відійшов від переляку. А втім, давайте повернемося трохи назад, до того місця, де трапилася з нашими героями зовсім не передбачена пригода...

Перед самою Спиридонівкою срібляста стрічка ріки раптом обірвалася, і дорогу їм перегородила гребля. Грак ледь устиг повернути "Мегацету" ліворуч і вискочити на насип. "Сором'язлива красуня" з шаленою швидкістю помчала по бруківці. З-під коліс летіла жорства, стріляючи по листках подорожників і лопухів. Попереду, трохи

праворуч, висів великий щит. На ньому хтось дуже давно, можливо ще до війни, написав: " ВОДІЙ! ЩАСЛИВОЇ ДОРОГИ!" А трохи нижче, від руки, вивели: "УВАГА! МІСТ РОЗІБРАНО!"

Та ні Грак, ні Сідалковський прочитати того не могли, бо не встигли. Євграф тільки встиг помітити, що по той бік річки розкинулося типове українське село з усіма неодмінними атрибутами: білими хатками-мазанками у зелених садах, ставком, лелечими гніздами на висохлих стовбурах і лісом телевізійних антен, а над усім цим височіли дві будівлі — церква й стара фортеця, усіяна жовтими плямами-лишайами. "Мегацета" раптом зірвалася з насипу й повисла у повітрі. Сідалковський заплющив очі і увібрав під себе ноги.

— Пропали ми, доктор, як їжаки й ондатри, ні за цапову душу! — розпачливо крикнув Грак.

"Мегацета", розганяючи своєю потворною тінню диких качок і риб, як важка гуска, хлюпнулася у воду, самопереключилася і, немов плаваючий танк, попливла на протилежний берег з такою настирливістю, яку виявляє тільки пес, кинутий несподівано хазяїном з мосту у воду. Вона не пливла, а начебто лізла, підминаючи під себе очерет і зілля, залишаючи за собою довгий зелений коридор.

Сідалковський сидів розгублений, повністю довіривши себе долі і малоестетичній "Мегацеті", яка, окрім усього, як думалося йому, ще й косить сіно та копає картоплю. Вона зупинилася під вільхою і, наче захекавшись, попихувала вихлопною трубою. Грак обмацав себе і раптом розреготався. Він був цілий і неушкоджений.

У житті дорослих трапляються хвилини, коли вони несподівано стають дітьми. Їх охоплює така радість, яку ми найчастіше називаємо телячою. Вона засліплює на деякий час свідомість, потьмарює розум, і в такі хвилини втрачається контроль над почуттям. Ніяка сила не примусить у той момент глянути на себе очима перехожого, щоб побачити свою дитячість, засоромитися і перестати дуріти. Це трапляється найчастіше тоді, коли замість гарбуза ви одержуєте від коханої поцілунок. Або, чекаючи догани від начальства, дістаєте позачергово путівку на курорт. Чи несподівано знаходите гроші, які давно вважали загубленими.

У наших героїв був зовсім інший привід для телячих радощів: вони віддавали богові душу, а той несподівано залишив їм життя. Саме в такі хвилини й хочеться співати, підстрибувати, перекидатися через голову, якщо дозволяє вік і сила, обціловувати з ніг до голови не тільки коханку, що вилізла з ванни, а навіть рідну жінку, з котрою тільки вчора збиралися розлучитися. Оскільки ні дружини, ні коханки у Грака під рукою не було, він кинувся в обійми до Сідалковського, але Євграф спокійно порадив йому обійняти "Мегацету": вона на це більше заслуговувала.

Несподівано для себе Грак зовсім поряд побачив курінь, а біля нього діда Трифона, ім'я якого на той час він ще не знав. Та це його й не цікавило. Йому хотілося покепкувати з переляканого діда, котрий очевидячки бачив, як "Сором'язлива красуня" летіла з насипу. Дід Трифон, досвідчений колгоспний сторож, що вигрівався на сонці біля замаскованого в кущах куреня, спочатку й справді отетерів, помітивши на річці

летючу "Мегацету", а тепер і зовсім перелякався, побачивши в руках Грака пістолет. То був той стартовий пістолет, якого Грак, якщо вірити йому, знайшов у траві біля бігової доріжки.

— Зараз побачиш, доктор, який буде ефект. Дід у штани напустить. Я стріляю. Ти — падаєш. Тільки натурально.

Сідалковському, відверто кажучи, не дуже сподобалася Гракова витівка, але, будучи артистом у житті, він вирішив випробувати цю роль на імпровізованій сцені. Піднявши над головою руки, Сідалковський пройшов повз курінь діда Трифона і вирішив упасти на те місце, де густіша трава,— про костюм він пам'ятав завжди.

Три постріли розірвали повітря. Від двох перших упав Сідалковський, від третього — переляканий Грак. З дерев з галасом зірвалося вороння. Сідалковський розплющив очі — і мало не зомлів. З дубельтівки діда Трифона курився дим. Дід, перезарядивши рушницю, направив цього разу не в небо, а в спину Грака. Грак випустив з рук іграшку і відчув, що теляча радість поступово переходить у тремтіння ніг і рясний піт десь у районі спини.

— Діду, не зробіть з переляку решета з нього. Він і так має нікудишню шкіру, навіть на барабан не піде,— попередив Сідалковський.

Дід відскочив до куреня. Рушниця у нього заходила ходором, він, здавалося, збирався стріляти по літаючих тарілках. В очах його світився переляк і непорозуміння: мертвий заговорив! Любитель моря і пригод звівся на лікті.

— Все то жарти, діду. Той пістолет іграшковий. Ми вирішили вас трохи полякати. Опустіть свою гаубицю, а то можете ненавмисне товариша продірявити. Його шкіра шроту не витримає.

— Лежати обом! — трохи оговтавшись, наказав дід.— Лежати, поки міліція не прийде!

Така перспектива наших героїв, звичайно, не втішала, а мирні переговори з дідом поки що ніяких наслідків не давали.

— Мене,— казав дід,— ніякою пропагандою не візьмеш. Бач, ще й по-нашому розбалакались.

— Тоді ведіть, діду, до сільради. А то мені особисто сира земля шкодить. У мене хронічний нежить. А як почуваете себе ви, Грак?

— Діду, опустіть люшню,— гукнув Грак.

— Я тобі дам люшню! Як уперіщу, то зразу відчуєш, що то — люшня чи ружжо.

— Грак, ви не дипломат. Хіба можна рушницю називати люшнею? Негарно. Чим заряджена, діду? — підвівся на лікті Сідалковський.— Тільки чесно.

— Лежать! А то й у тебе стрілятиму.

— Ви от що, діду... До речі, як вас звати?

— Трифон Сакович.

— Так от, Трифоне Саковичу, ви читати вмієте?

— Ну.

Що означало "ну", Сідалковський не зрозумів.

— Ми вам кинемо документи, а ви прочитайте і опустіть дубельтівку. Чесно кажучи, мені якось не по собі, коли вона на мене однооко дивиться.

— Я документам не вірю.

— Так ведіть до сільради. Але на таких умовах: без піднятих рук. Я не йог і довго рук над головою тримати не можу. Швидко втомлююсь.

— Ти мені зуби не заговорюй.

Раптом Грак, наче рись, вигнувся і стрибнув прямо на діда. Дід заволав не своїм голосом, але Сідалковський його заспокоїв:

— Трифоне Саковичу, тільки давайте без шуму. Коли ми лежали, то не шуміли.

Євграф розрядив рушницю, вивернув у діда кишені (там було всього три патрони) і повернув зброю назад.

— А тепер ходімо до сільради. Бо, знаєте, з піднятими руками нам якось не з руки.

Однак дід несподівано почав так верещати, що Грак змушений був кинутися до "Мегацети" і ввімкнути сирену. З лісу повискакували пастушки.

— А тепер пішли, батьку. Тільки без імітації,— якнайголосніше промовив Євграф.— Покажете, де тут сільрада, готель.

— Готелю у нас нема...

— А сільрада, сподіваюсь, є?

— А як же без сільради?

На подвір'ї сільради, куди вони в'їхали на "Мегацеті" у супроводі всіх спиридонівських шибеників, дід знову осмілів і, вискочивши з кабіни, направив дуло на Грака й Сідалковського.

— Ну ви, діду, не менший комедіант, ніж мій товариш,— посміхнувся Сідалковський.— Чи, може, ви на сонці перегрілися?

На ганок вийшов, ледь помітно кульгаючи, середнього зросту чоловік у вельветовій куртці та офіцерських галіфе.

— Що трапилося, Трифоне Саковичу? — поцікавився він.

— Так-от затримав. Літали над річкою на цьому єроплані. Без пропелера. Аж сліди молочні у небі залишались,— дід без перебільшень, очевидно, жити не міг, як Грак без мрій про незнайдене золото.— Спочатку думав, шпигуни чи ті, ну, як їх, що на інших планетах живуть? Коли це чую — по-нашому балакають. Я їх і отой... затримав.

— На помідорах,— посміхнувся Євграф і подав голові сільради руку.— Сідалковський, старший науковий співробітник науково-дослідного інституту по вивченню попиту на ондатрові шапки. А це мій колега — Євмен Миколайович.

— Чудлло. Два "ел",— підкреслив голова сільради.— Дмитро Панасович. У нас повне село Чудлів і Спиридоненків. Довелося ще одне "ел" додавати.

— Історія повторюється,— посміхнувся Сідалковський.— Я не оригінал.

— Грак-Чудловський,— підійшов до Дмитра Панасовича Євмен.

— Дуже приємно. У нас теж є Чудловські. Трохи менше, ніж Спиридоненків. Граків нема. Ви будете перший. Так що, товариші, зайдімо до сільради. А ви, діду, можете йти на службу.

- Єсть! — виструнчився дід перед головою, як перед генералом.
- Артист,— посміхнувся Сідалковський.
- Уявіть собі,— промовив голова.— Учасник художньої самодіяльності.
- Воно й видно.

Голова сів за стіл, забризканий чорнильними плямами, як учнівський щоденник.

— Приїхали до вас, Дмитре Панасовичу,— присовуючи ближче до нього стільця, почав Сідалковський,— вивчати флору і фауну. Точніше, життя ондатр та їжаків. Мене, наприклад, цікавить статева зрілість ондатри, її поведінка в домашніх та позадомашніх умовах у світлі найновіших досліджень методом наукового спостереження. Євмен Миколайович цікавиться попитом на ондатрові шапки у таких невеличких містечках, як Спиридонівка.

— Ну, що я вам, товариші, скажу,— почав голова, котрий з усього сказаного, очевидно, вловив тільки два моменти: про шапки і лозу.— Шапками у нас, звичайно, цікавляться. Раніше їх носити соромилися. Шапка з пацюка, казали. Тепер носять. Щодо лози, то тут у нас така справа,— Дмитро Панасович збив попіл з цигарки у дротяну урну з пошматованим папером.— У нас є артіль "Іскра". З лози випускає оці плетені стільці,— показав він на стілець, на якому сидів Грак, — крісла, етажерки. Лози у нас тут було тьма-тьмуца. А тоді завезли оцю ондатру. Почала вона лозу нищити. Через відсутність сировини "Іскра" захиріла. Тепер нищимо, чесно зізнаюсь, оцю дефіцитну ондатру. "Іскра" планів не дає. За лозу б'ють, а про ондатру поки що мовчать. Битимуть за ондатру — почнемо її розводити, а лозу нищити. Ось так і хазяйнуємо. Так що приїхали ви до нас, можна сказати, невчасно.

— Гм... Це вже гірше,— кашлянув Грак.— І що, жодної ондатри нема?

— Чого нема? Є. Тільки спробуй її вполюй! Лише вночі на воду виходить,— він підвівся і підійшов до вікна, ніби показуючи їм своє галіфе з двома нашитими шкіряними латками на заді.

"Такі б штани Карлу Івановичу. Вік працєю — і не протруться. Ще й для Дем'яна залишилися б",— Сідалковський не міг відірвати від них очей.

— А що це у вас за гелікоптер? Він що, й справді літає чи плаває?

— Те й інше,— знахабнів Грак.

— І плаває? — перепитав голова.

— Уявіть собі,— захизувався Грак.

— Гм. Цікаво. Державна чи ваша власна?

— Власна,— відповів Грак.

— Лозу не ріже?

Грака зачепило за живе (і цей знущається!). Він ледь не вибухнув гнівом.

— Ви не сердьтесь. Я серйозно. У нас тут такі болота, що до лози ніяк не доберешся. Ось я й питаю, чи не ріже лози...

— Не ріже, зате по воді плаває! Це ж амфібія.

— Невже? — голова повернувся до Грака.— Це ви серйозно?

— Абсолютно.

— То, може, того... увечері... на ондатри поїдемо? Вони на світло йдуть, як зайці. З-під фар ніколи не пробували? Як ваші фари?

— Прожектори. Звідси до Кобилятина-Турбінного видно. Приставте до них кулемет — і качок можна на льоту бити.

— Ні, я серйозно,— голова, видно, й справді був любитель постріляти ондатр.— Ви ж бачите,— він підійшов до рушниці, що стояла в кутку за сейфом, і підкинув її на руці.— Дванадцятий калібр. Кучність на 350 метрів зберігає. Бельгійська. Ще з війни привіз... Так що, домовилися?— запалився голова.— По руках?

— По руках. Але одна умова: нам потрібні не мертві, а живі ондатри. Перед тим, як будете робити благородний відстріл в ім'я збереження лози, ви повинні з добрий десятків їх виловити.

— Чим же ми їх ловитимем?

— Сіткою. Чудовою капроною сіткою зі знаком якості з тильного боку,— посміхнувся Сідалковський.

— А нутрій вам випадково не потрібно? У нас і нутрій до біса.

— Передусім нам потрібні їжаки й ондатри. А втім, можемо прихопити з півдесятка і нутрій. Для нашої науки й нутрії пригодяться...

— Ви що, на них досліди проводите? — перепитав голова.

— Досліди.

— Як на собаках?

— Ще складніші,— замість Сідалковського відповів Грак.

— За них платитимемо грішми, можемо міддю,— Сідалковський глянув на Грака.— А можемо чистим, ще ніким не розведеним спиртом.

— Скільки ж їжаків вам потрібно? — поцікавився Дмитро Панасович.

— Теж не менше десятка, але щоб штук вісім із них були самці.

— А як же його в біса визначиш?

— А у нас в експедиції ось товариш. У нього диплом з відзнакою...

— А-а! Ну, хіба що... Інститут закінчували? — звернувся він до Грака.

— Беріть вище: академію!

— За цим добром, товариші, затримки не буде. Ондатр і нутрій у нас хоч греблю гати. Ви, до слова сказати, вечеряли? — поцікавився голова.

— Ще ні, але збираємося,— відповів Грак.

— То, може, разом?

— Не заперечуємо,— підвівся Грак.— Але запам'ятайте: Сідалковський далекий нащадок аристократичного роду, і він не може вечеряти без двох речей: без серветок і без виделок. Руками він нічого не бере: ні риби, ні курей.

Сідалковський похитав головою і нічого не сказав: мовляв, молодець Грак, будуть й з нього люди.

— Серветки, хлопці, будуть. Буде й казьонка. Не за цим затримка... Ви мені тільки влаштуйте гарне полювання...

Після доброї вечері, яка, треба сказати, замінила обом і обід, Сідалковський

категорично відмовився брати участь в ондатровбивстві.

— Я не варвар,— сказав він.— А тим більше не браконьєр. Та й полювати на ондатр іще рано. Вони тільки підростаюче покоління виховують.

Сідалковський залишився ночувати в одній із тих хат, які у наших селах місцевим керівникам заміняють готелі. Приїжджі тут зупиняються, не заповнюючи анкет про час і місце народження, куди і з якою метою приїхав і чи довго ти тут збираєшся бути. Господині, яка заміняє вам і директора, й чергового адміністратора, достатньо рекомендації голови колгоспу чи сільради — і ви можете проводити свій час, може, й не так, як у паризьких готелях, але принаймні значно дешевше. А втім, Сідалковський у Парижі ніколи не бував і паралелей провести не міг.

На величезній плиті у кухні варилась картопля. Поруч шкварчала фірмова страва вдови — яєчня з салом. Ні першого, ні другого після доброї вечері в чайній Сідалковський не сприймав. Вдова поставила паруючу картоплю з салом на стіл.

— Казьонки нема, то, може, вип'єте самогонки чи вишнівки?—запитала пухкенька мадонна без дитини на руках. Дитя її в цей час настільки осміліло, що взялося за голову Сідалковського. Спочатку приступило до вух, засовуючи для чогось туди свої пальчики, а тоді вже перейшло до зачіски. Ні те, ні друге Сідалковському не подобалося, але для досягнення будь-якої мети чи завоювання симпатії, він це знав, треба йти на жертви. Тому терпів, посміхався і робив вигляд, що він у ці хвилини найщасливіший в світі.

Молодичка теж дарувала йому посмішки. Але вони були натурально щирі, бо вироблялися природою, а не перед дзеркалом.

— Як він до вас горнеться,— казала вона.— Як до свого.

В останніх словах Сідалковський відчув якісь далекі і малоприємні для нього натяки. Хто-хто, а він знав, що діти дорослих не тільки зближують, а й віддаляють. Бо вони хоч і зменшують податки по бездітності, але вимагають довгорічного кредиту у вигляді аліментів. А тому поспішив передати синка молодиці, пояснивши, що досі не може знайти спільної мови з дітьми, чого не скажеш про молоденьких мам...

РОЗДІЛ XXIV,

в якому розповідається про пісні, дитинство, життя як невеличку мандрівку, природженого землекопа, супергенія, феноменальну пам'ять, молочний серпанок, божественну діву, подвиг Грака і щедрість Сідалковського

Ніч у Сідалковського пройшла в піснях. Бо де ви бачили село на Україні, щоб там до світанку не співалися пісні? Ці співи зачаровували Євграфа, як Одіссея сирени, і він робився м'який, наче віск у вухах його супутників.

Ой у лузі криниченька,

Там джерельна водиченька...

Сідалковський ходив по хаті, мимоволі наспівував цю мелодію, яка запала йому в душу не менше, ніж господиня, і розглядав вишиті, рушники, які чомусь нагадували далеке дитинство, рідну Вапнярку...

У дворі просигналила ерихонська труба, собаки в унісон їй здійняли такий гавкіт,

що Сідалковський злякався, аби зі стіни не зірвалися довоєнні ходики. "Мегацета" стояла біля воріт, і їй, як і Граку, не терпеливалось. Євграф критично оглянув її корпус і подумав: "Ніч провела на сільській толоці". Вона була так заляпана глиною, землею, соломною і лепехою, що Сідалковський навіть порівняння для неї не знаходив.

— Убили двох ондатр,— повідомив збуджений Грак.— Якраз на шапку.

— Це факт з вашої біографії,— холодно кивнув Сідалковський.

— Але впіймали чотирьох, доктор, і дві нутрії.

— Це гірше, ніж золото, але краще, ніж нічого,— Сідалковський перестрибнув через дверці амфібії, не відчиняючи їх. Грак докірливо глянув на нього.— Нічого не вдієте,— розвів руками Сідалковський.— Багаторічна звичка. Ніяк не привчусь через двері ходити...

— Ти все життя через вікна лазиш?

— Якщо хочете більше насолоди від життя, раджу і вам спробувати. Але, боюсь, у вас це не вийде...

"Мегацета" звернула на вузьку ґрунтову дорогу і покотилася по мосту, котрий з метою економії будувався щороку новий, одразу після того, як старий навесні зносила крига.

Дід Трифон зустрів їх без рушниці, але з беззубою посмішкою, навіть, вітаючись, зняв свою заношену кепочку, яка колись була, як він казав, "кашкетом, а тепер трохи примнялася".

Поки Грак з дідом Трифоном мили в річці помідори й огірки, Сідалковський поспішно ставив намет, бо десь за Чорним лісом почали збиратися хмари. Єдине, що їх тішило,— то це те, що дощ, розігнавши комахню, візьметься й за пастушків, котрі обступили "Мегацету" і дивилися на неї трохи набожно, переборюючи страх цікавістю.

Важкі краплі приглушено вдарили по листках, коли Грак і Сідалковський уже сиділи з дідом Трифоном у наметі й вели бесіду, як давні знайомі.

— Це не те, що мій курінь. Це як циганське шатро,— прирівняв дід Трифон намет Сідалковського.— А от тут, якраз на цьому місці, де ми сидимо, стояв колись старий-престарий дуб. У війну його розстрожило німецьким снарядом. Залишився тільки величезний стовбур. Довго він бовванів над шляхами. З якого боку не йдеш — чи з Харитонівки, чи з Харлампівки, чи з Спиридонівки,— а дуб звідусіль видно. Ніколи не заблудишся. А це якось приїхала вчені з Москви чи з Києва. Мать, такі, як ви. А може, й інші. Кажуть, гісторики. І от ті гісторики й зрізали отого дуба. Кажуть, для того, щоб дізнатися, скільки ж йому було років. А може, й не для того... Хто їх, учених, пойме...

Дощ лив і лив. Був кінець серпня і, видно, у небесній канцелярії горів план, тож на воду не скупилися.

Зате полудень видався таким, що можна було загоряти і, виловлюючи ондатр, час від часу приймати водні ванни. Сідалковський сидів на самотньому острівці, на якому росло одне-єдине дерево. Але яке саме — він не знав. Можливо, це був клен, а може, осика чи осокір. Цього він точно сказати не міг. Бо дерев знав небагато. Умів відрізнити яблуню від груші, дуба від сосни, вільху від ялини, але де сосна, а де ялина

— не завжди був певний. Та й на цю хвилину порода дерев його цікавила менш за все. Його цікавили ондатри. Бо з отих чотирьох, що привіз Грак, три були самці, а серед тих, що вбили,— самочки.

— Закон підлості,— казав на те Євмен Миколайович.

— Життя зіткане з протиріч,— твердив своєї Сідалковський і радив Граку не зупинятись, як Ховрашкевич, на досягнутому, бо життя — це не вічний карнавал, куди прийшов він погостювати і повеселитися. Життя — це тимчасова мандрівка у світ, повний пригод, боротьби і несподіванок.

Сідалковський сидів, підперши спиною стовбур незнайомого дерева, і думав про щось своє. Грак з дідом Трифоном у тихій заводі розставляли сітку. На тому березі росли верболози і було багато невеличких, химерно, по-лисячому, покручених нір.

— Тут цих гондатр,— запевняв дід Трифон Сідалковського, якого вважав, очевидно, за зріст, старшим,— увечері аж кишить. Вони мені і ятері трусять.

Крона дерева легенько шелестіла під теплим вітром-вітровієм, ритмічно, як маятник, погойдувалася то в один бік, то в другий і поступово почала заколисувати Сідалковського. Він потрапляв то в затінок, то на осоння, і від того ще більше хотілося спати. Солодка, як зваба, дрімота повільно підповзала до нього і ніжними духмяними пальчиками торкалася його вій. Хотілося підвестися і пройтись, але Сідалковський відчув, що це так само важко, як взяти самому і перекинути догори дном важку "Мегацету". Раптом він зірвався з місця і побіг на крик, схожий на півнячий. Так міг кричати лише дід Трифон. Щось шуснуло між ногами, від несподіванки він перелякано закліпав очима і тільки тепер зрозумів, що й до чого.

— Сідалковський,— гукав дід Трифон.— Огляньтесь, за вами гондатри пливуть.

Сідалковський взяв себе в руки, поважно повернувся і побачив, як, наче мале собачення, тихо і плавно, розрізаючи голубінь води, прямо до сітки пливла ондатра. Грак насторожився і наказав дідові, як тільки ондатра пропливе "буйок" (так він називав звичайнісінький корок), негайно піднімати з води сітку. Так і зробили. Ондатра намагалася круто повернути назад, але нижні кінцівки, очевидно, уже заплутались у сітці, і ще одна жертва науки була спіймана.

Сонце потроху припікало. Сідалковському хотілося кинути це нудне заняття, лягти десь у тіні й до вечора виспатися. А ввечері, як запевняв він Грака, спокійно, при місячному світлі чи при "Мегацетиних" фарах почати нормальний, тихий і галасливий вилов.

— У мене вже сіра маса під черепною коробкою плавиться,— казав він Граку, але той настільки захопився виловом ондатр, що Сідалковський почав підозрювати: йому вони не так потрібні для науки, як для майбутніх власних шапок.

— Філарет Карлович вас все одно не оцінить, Грак. Та й це хутро з ваших шапок вилізе раніше, ніж з голови волосся. Даремно ви напружуєтесь.

Грак погодився тільки розставити сітку у заводі, а після обіду почати розривати нори і заганяти в сітку ондатр. Набравши джерельної води, він повісив на триногу казанок. Дід Трифон перепливав на своїй плоскодонці річку, м'яко і вправно

підгортаючи одним веслом голубу воду. Плоскодонці, в якій він стояв на весь свій невеличкий зріст, було, певно, стільки ж років, як і господареві. Між верхніми боковими дошками човна пробивалися, мов крізь асфальт, зелені пагінці травички. Усе тяглося до сонця, до життя. Дід повітрушував ятери, поставлені звечора. Їх, як йому завжди здавалося, знову хтось до нього вже потрусив. Бо на дні човна тріпалися і підскакували кілька линочків, карасів та невелика щучка.

— Трифоне Саковичу,— звертався Грак до діда (тому страшенно подобалося таке, як він казав, панське звертання).— Трифоне Саковичу, де ж усе-таки той дуб ріс?

— Ось тут,— упевнено тикав веслом дід у землю.— А може, й отут. Мать, таки тут. Бо там росла верба, а тут дуб...

По обіді Грак запалився бажанням викопувати траншеї і викурювати ондатр з-під землі. Досвід у копанні траншей він набув, і тепер його, здавалося, аж тягло до земляних робіт.

— Ви природжений землекоп,— казав йому Сідалковський, розкриваючи м'ясну консерву "Сніданок туриста", яку він охрестив по-своєму — "Сніданок шпигуна".

Трифон Сакович глянув на них підозріло, бо ця назва викликала у нього певні асоціації, і він в душі ще й досі ставив під сумнів їхню ученість і мав тверде переконання, що вони таки шпигуни і ніякі ондатри чи нутрії їм не потрібні. "То вони тільки очі замилюють",— думав дід, сьорбаючи юшку беззубим ротом, в якому, здавалося, можна ходити босому, не вколовшись ні об один пенюк.

Після годинного перепочинку Грак взявся за малу саперну лопатку, що лежала в багажнику "Мегацети". Вирішив копати не вглиб, а вшир, з'єднуючи одну нору з іншою. Проте після перших же спроб переконався: нори проникали далеко в глибину і, здавалося, проходили аж під дном річки.

— Грак,— зауважив Сідалковський.— Я вас попереджаю: цього разу без фокусів. Мені ваші винаходи набридли. Ніякої ні нафти, ні урану. Ви ж не оволодіваєте суміжною професією.

Грак копав як ніколи. Заривався на очах.

— Грак, востаннє попереджаю вас: ви працюєте не за профілем. Не заривайтесь. Якщо ви знайдете ще хоч одну корисну копалину, ця первісна річка пропаде, як ваше золото. З'явиться завод — і щезне риба. Окунцям не вистачає тільки стічних вод.

Грак йшов, як земснаряд.

— Слухайте, супермен,— посміхався Сідалковський спльовуючи.— Не ховайте своїх локаторів. Мені без них стає сумно. Ваші локатори повинні бути весь час на поверхні. Для моєї власної орієнтації. До річч, під яким ви знаком народилися?

— Скорпіона, а що?

— Воно й видно. А я, Грак, під Знаком якості.

— Як ти мені, Сідалковський, остогид!

— О, це щось нове у вашій термінології! Чим глибше в землю, тим більше знань. Цікава метаморфоза.

— А чому б тобі трохи не покопати, доктор?

— Грак, ви ризикуєте своєю зарплатою. Ми ж домовилися. Ви програли парі. Я закреслюю ще п'ятірку.

— Це мало.

— Гаразд, десять карбованців вас влаштовує? Ви помітили мою аристократичну щедрість? Так вашу працю ще ніхто не оцінював. За день десять карбованців. За якихось парочку невпійманих ондатр.

Незабаром їх оточило чи не все село. Попереду стояли пастушки, забувши про свою велику рогату худобу, трохи поодаль — дядьки, яким, здавалося, нічого робити. Їх не так цікавили розкопки Грака, як "Мегацета". Слава про "Сором'язливу красуню" прокотилась по селу, наче весняний грім. Її розглядали з такою ж цікавістю, як піжони імпорتنі машини біля "Інтуриста". Машина, що літає (плід фантазій діда Трифона), плаває, їздить, косить, як комбайн, гречку, лепеху (домисел, певно, голови сільради), стріляє (розповіді очевидців),— звичайно, така машинерія не могла не зацікавити спиридонівців. Коли ж спокійна і похмура "Мегацета" їм набридала, вони підходили до наших героїв і запитували:

— Що ви тут копаєте?

Грак відповідав по-різному і якомога серйозніше. Один раз казав, що розшукують загублений мільйон років до нашої ери кістяк мамонта, на якому можна заробити. Йому відплатили тим самим.

— То, може, вам потрібні конячі кістки? Ми вас можемо забезпечити ними. Звичайно, не даром. За відповідну плату.

Грак втрачав тоді почуття гумору.

— Що ви тут шукаєте? — знов підійшли до нього двоє дядьків.

— Шукаємо золото,— сердито відповів Грак.

— Ви що, нас за дурнів маєте? — вибухали гнівом дядьки.— Гадаєте, якщо ми з села, то не розуміємо, де граніт, а де золото? Каміння вирішили на льох чи на підмурок хати накопати і комусь сплавити. Ще й секрет з цього роблять...

— Ніколи не брешіть, Грак,— навчав Сідалковський.— По-перше, для цього потрібно мати феноменальну пам'ять, а ви, наскільки мені відомо, цим поки що похвалитися не можете. По-друге, брехні завжди люди вірять. Кажіть тільки правду. Вона менш правдоподібна, ніж брехня. Кажіть — і вас засміють. Можете, Грак, спробувати.

Грак не наважувався.

— Тоді спробую я,— відповів Сідалковський і звернувся до натовпу: — Ми виловлюємо ондатр. Може, допоможете? Порозривати траншеї, повиганяти їх у воду, а ми почнемо викурювати...

— Ви що? — обурювалися люди.— У нас своєї роботи нема? Нічого нам робити?

Допитливі почали розходитися. Грак взявся за лопату. Сонце котилося по обрію вниз, як розпечене для чогось млинове колесо.

Сідалковський лежав на траві, дивився на Грака, жував якусь травинку і згадував Ію, котра несподівано розкрила його "сімейний секрет", побачивши на конверті

справжнє прізвище Євграфа. Думав він і про Філарета Карловича, про його неприхований страх, коли той дізнався, що Сідалковський і Грак збираються у Спиридонівку. Але чому? Чому це так стривожило Філарета Карловича? Поставала в уяві і Єва Гранат, і гарненька касирка, схожа на здобну французьку булочку...

Тим часом Гракові на спину опустився серпневий вечір. Темно-синє небо, вимите вчорашніми дощами, як вікна "Фіндіпошу", світилося наскрізь аж до зірок, з яких, як казав Євмен, користі ніякої, бо при них не попрацюєш. Грак важко зітхнув, присів, глянув на небо. Воно мерехтіло зорями і пахло згораючими метеоритами. Земля важко дихала і парувала, як Грак крізь нейлонову сорочку.

— Краса! — промовив Євмен

— Ви про що?

— Про навколишню природу. Як пахне картопляне бадилля в поєднанні із запахом вільхи і сосни...

— Та ароматом цейлонського чаю, про який ви зовсім забули, Грак.

— Я його дістав у Кобилятині-Турбінному по знайомству. Панчішка допоміг.

— Ви, як і дід Трифон, маєте звичку перебільшувати,— відказав Сідалковський.— Того чаю у столиці навалом.

— То у столиці, а то в Кобилятині,— огризнувся Грак.

Сиділи, гріли чай. Вечір видався лагідно-теплий. Річка парувала, як парне молоко над дійницею. Сивий туман повис над водою і стелився низько над похилими берегами, розсипаючи сапфіри й діаманти, яскраво горіло багаття. Десь над головами, б'ючи крилами по густому повітрю, лопотіли кажани і крижні. Останні важко падали в очерети і, поклавши голову під крило, спали чи прислухалися до роботи власного шлуночка чи серця.

У селі заспівали дівчата. Десь на протилежному кінці хтось самотньо й сумно витягував старий український романс:

Скажи мені, нащо ти покохала,

Скажи, нащо довірилась мені.

— Не плачте, Грак,— порадив Сідалковський.

— Я й не збираюсь.

— Ви цинік. Невже вас цей голос не зворушує?

Десь сплеснула щука, і вода, розбігаючись темними колами, ледь чутно ударилась в береги, затихла. Із молочного серпанку назустріч місяцеві, що сторожко виходив із-за темного лісу, випливла дівка. У Грака відкрився рот і завмер на літері "о" у своїй вертикальній нерухомості.

— Що за дівка? — не менше за Грака здивувався Сідалковський.

— Чудовий товарний вигляд. Чи не так, Сідалковський? — оговтався Грак.

— Не будьте примітивом, Грак. Ви говорите, як ветеринар. Про жінок, як і про покійників, кажуть "аут бене, аут нігіль".

Грак тихо, як хорт, підвівся і підійшов до "Мегацети". Сідалковський розгадав його намір.

— Слухайте, супергеній. Не надумайте увімкнути фари. Це вам не ондатра. Жінки на світло не йдуть. Вони, як і непрявлені фотонегативи, люблять темряву.

— Гарна фігура,— зітхнув Грак, спершись на капот "Мегацети".— Цікаво, доктор, чому жінки люблять так часто роздягатися, коли вони самі з природою? Мені здається, це вплив Заходу. Чи не так, Сідалковський?

— Грак, ви так і залишилися на стадії розвитку "комуніс монакус", що в перекладі на українську означає — звичайна мавпа шимпанзе. Це клич предків, Грак. Дике бажання первісної печерної людини. Оцей одяг нам накинуло християнство. І ще одне запам'ятайте, Грак. Це вам корисно знати, я заповнюю прогалини, які у вас лишилися після сільгоспакадемії. Ніхто так часто й інтригуюче не роздягається, як жінки з гарними фігурами. Цього в академіях не вчать. Це, як і поезія, дається від бога. Ви мене зрозуміли, власник диплома з відзнакою? — Сідалковський був в ударі, як більярдист, що заклався на пляшку "Арарату".— Ви вечірній філософ, Грак. А це дитя природи повертається до язичницького періоду. Вам цього не зрозуміти, Грак. Це, коли хочете, запізнілий протест проти спідниць, якщо вони навіть "міні".

— А я гадаю, що ходовий товар тримати під прилавком,— продовжував Грак,— це злочин...

— Ви мені починаєте подобатися, Грак. Дещо, повинен сказати, академія вам у голову таки вклала, але...— Сідалковський замовк.

Діва, розпустивши коси, що спадали темним пасмом на білу спину, підійшла до кладки, занурила у воду ногу, як термометр. Температура, очевидно, її задовольняла, і вона поступово почала заходити у ріку, як у голубий горизонт.

— Повернення Афродіти до бога Посейдона,— повідомив Сідалковський.

— Чорт забирай, ти не уявляєш, доктор, як мені подобаються жінки у такому вигляді!

— Грак, такі жінки не для вас. У вас залишилося багато диких інстинктів. Я бачу, еволюційна теорія Дарвіна не залишила на вас ніяких відбитків.

Грак простяг руку, шукаючи вмикача.

— Слухайте, Грак, при місячному світлі жінки значно кращі, ніж при електричному. На фари вони рідко йдуть. А якщо йдуть, то тільки на погашені. Крім усього, ви можете її передчасно перелякати. Чи ви хочете прискорити процес занурення її в воду? Вона це зробить і без ваших рефлекторів. Так що приготуйтеся, Грак. З мене ще десятка. Передостання. Останню я залишу на той випадок, якщо нам по дорозі трапиться калюжа і вам доведеться мене перенести. Я не терплю брудних черевиків. Викреслювати зараз чи ви довіряєте мені і я це зроблю завтра?

— О, дама почала занурюватися до лебединої шиї! — захоплено повідомив Євмен.

— Ви помиляєтесь, Грак. У неї не лебедина шия. Через хвилину в неї почнеться лебедина пісня: вона кликатиме вас на поміч, Грак.

— Мене?

— Яка різниця, вас чи мене? Звичайно, вас. За десятку, я знаю, ви полізете у воду, навіть не вміючи плавати. Але не падайте в розпач, для вас персонально я тичку

приготував, так що приготуйтеся. У вас є шанси через хвилину потрапити в обійми цієї красуні. Щоправда, вони будуть мокрі.

— Хто?

— Не хто, а що — обійми...

Сідалковський не помилився. Рівно через хвилину туман передав сигнал SOS, що в перекладі на українську мову означало: "рятуйте".

Грак зробив три величезних, як для нього, кроки, на ходу скидаючи штани. Це виходило дуже кумедно. Але на цьому ми несподівано обриваємо розділ: для інтриги. Хто ця дама, звідки вона, що буде далі — ви дізнаєтесь у наступному розділі.

РОЗДІЛ XXV,

в якому розповідається про нерівний бій, нарсуд, сценарій Ховрашкевича, переконливі докази, ще один подвиг в ім'я людства, божественну діву, графиню де Буржі, справжнього мужчину, плюси і мінуси, метеорити і молоду вродливу вдову

У "Фіндіпоші" готувалися до суду. Ковбик ходив коридорами і носив у собі неймовірну кількість зарядів. Він нагадував величезне скупчення хмар, з яких вилітали на землю громи і блискавиці, а дощу не було. Арій Федорович Нещадим розшукував по місту Чадюка, який влаштувався кудись на базу експедитором, і хотів разом з Варфоломієм укласти єдиний блок, щоб повести рішучий наступ на фіндіпошівців на суді.

Фіндіпошівці також не дрімали. Насамперед вони пустили чутку, що в Ковбика вгорі десь є третя рука і ніякі суди, навіть народні, йому не страшні. По-друге, кожен фіндіпошівець, за винятком Сідалковського й Грака, розумів свою роль свідка і готовий був дати бій не лише Нещадимові, а й двом Варфоломіям Чадюкам, якби вони несподівано з'явилися на обрії.

Карло Іванович Бубон останні дні погано спав і тимчасово не уявляв себе помічником міністра фінансів, але чітко бачив перед собою контролерів і ревізорів, які уві сні раптом перетворювалися на шукачів і постійно щось винюхували. Вони були в позолочених ошийниках. Карло Іванович щодня (так йому снилося) купував їм ліверну ковбасу і, пригощаючи, питав: "Шановні, ну що ви тут шукаєте?" — "Знаємо що!" — відповідали людськими голосами шукачі і, пережовуючи ліверну ковбасу, ехидно посміхалися.

Ховрашкевич з Панчішкою потіли над сценарієм, який збиралися розіграти у суді (на той випадок, якщо він справді відбудеться). З його рядків Нещадим поставав як типовий, але далеко несучасний самодур, що відстав від життя на цілих тридцять-сорок років, діяв старими методами, забувши про те, що життя йде вперед, стає складнішим, досконалішим. Крім того, він мав з'явитися на світлі очі народного судді, як злісний п'яниця, що постійно викрадав у лабораторії "Фіндіпошу" спирт і спочатку ставив перед собою єдину мету: споїти непитушого і хворого Ковбика. На що саме хворого — поки не було встановлено, а тому в сценарії залишили місце, яке збиралися заповнити після відвідування лікаря. Отже, це місце тимчасово мало такий вигляд: "Постійно намагався споїти краденим спиртом Стратона Стратоновича, який хворіє на... (печінку, шлунок,

серце). Але Стратон Стратонович не піддавався, і Нещадим напивався з горя сам". Далі йшлося про Нещадима, як підступного кар'єриста, котрий споював Стратона Стратоновича, з однією метою: скомпрометувати його в очах підлеглих, зробити хронічним алкоголіком і згодом усунути з посади, щоб самому зайняти директорське крісло.

Те, що Нещадим прогульник, мала засвідчити Маргарита Ізотівна, котра витягла на світ "закон трьох чорнильниць", зошит і рішення профспілкових зборів, на яких виступав Арій Федорович з пропозицією ліквідувати книгу відвідування. У книзі, як ми знаємо, справді останнім стояв запис Арія Федоровича, який свідчив, що він запізнився на роботу, бо розписався не тим чорнилом.

Одне слово, фактів у фіндіпошівців було достатньо, але вони ніколи не зупинялися на досягнутому, тому вирішили піднести Нещадимові ще й, як казав Панчішка, "бомбу уповільненої дії". Вона полягала в тому, що фіндіпошівці відмовилися від нової партії ондатр і їжаків, які мав привезти Сідалковський і Грак. Так що вони, ще нічого не знаючи про події в рідному "Фіндіпоші", даремно докладали стільки сил до вилову їжаків та ондатр.

Вирішили залишити все, як було. Панчішка брав на себе особливу роль: довести, що нібито після довготривалих дослідів він несподівано заснув біля вольєрів (те, що він не ночував дома, могла засвідчити й Майоліка, яка йому буцімто наступного дня влаштувала грандіозний скандал). Спав довго — і раптом помітив, як на одну з кліток упала чиясь згорблена тінь. Він заховався за кущі й припишк. До кліток наближався, крадучись, Нещадим з двома спринцовками, в чорних рукавицях. Рукавиці йому слугували для того, щоб, очевидно, не залишити після себе слідів і щоб не поколотися об колючки їжаків. Так були споєні на той час уже кітні ондатри і пристосовані до гібридизації їжаки... Маргарита Ізотівна підтверджувала, що на такі нечувані й жорстокі підлості здатні лише чоловіки, а тому вона певна: ондатри споєні тільки Нещадимом. Це факт. Жінка на таке не піде. Цю свою точку зору вона висловить і на суді, навіть у тому випадку, якщо суддя буде мужчиною. Вибачатися перед ним за свої тверді погляди вона не стане. Якщо ж судитиме жінка, то та зрозуміє її з перших слів.

Ховрашкевич повинен виступити з аналізами. Він мав переконати суддів у тому, що спирт, яким були споєні тваринки, належав не до пшеничного, дев'яностошестиградусного, який є в лабораторіях "Фіндіпошу", а до картопляного і трохи розведеного. Словом, саме тим спиртом, який Маргарита Ізотівна принесла у "Фіндіпош" для Стратона Стратоновича, щоб натирати спину і поперек після риболовлі...

Скажемо наперед, що суд згодом справді відбудеться. А щоб далі не інтригувати читача, додамо: він був нерівний. Проти Нещадима й Чадюка виступили такі супротивники і дали їм такий нечуваний в історії юриспруденції бій, що позивачі тільки завдяки гуманності нашого суду не сіли того ж дня на лаву підсудних — один як злочинець, а другий як наклепник. "Фіндіпош" торжествував, але все це буде згодом, а зараз давайте повернемося до Сідалковського та Грака, які ще не знають про

народження фіндіпошівського сценарію і продовжують ловити ондатр...

Сідалковський посміхався життю, а життя, як казав він, насміхалося з нього. Ось уже два дні минуло, а потрібної кількості ондатр і їжаків усе ще не було. Точніше, у клітках "Мегацети" їх нараховувалося більше, ніж треба, але їхній особовий склад аж ніяк не влаштовував наших ловців: їжаки були усі самки, а ондатри — самці. Все довелося починати спочатку.

Грак з самого ранку обкопував нори, утворюючи неймовірні траншеї, що тяглися між верболозами, як передня лінія оборони. Армія начебто готувалася до наступу, але про всяк випадок не забувала про тили і закопувалася, як казав Сідалковський, по самі вуха.

Зовсім іншим займався Сідалковський. Ризикуючи своїм модним на всі часи й періоди обличчям, він на горищі уже відомої нам удовиці виловлював ос.

— Ще один подвиг в ім'я людства і дітей,— у Сідалковського з'явилася крива посмішка.

Він узяв у ліву руку пиросос марки "Тайфун" і поліз по драбині на горище. У ці хвилини, якщо дивитися збоку чи знизу, він нагадував хвацького брандмейстера, що озброївся пожежним шлангом. Але Сідалковський ліз на горище з пирососною кишкою зовсім не для того, щоб гасити пожежу, а щоб помститися цим жовтим кусючим тварюкам, які так спотворили його красиве обличчя. Очі палали ненавистю і завзяттям, а гаряче серце вимагало помсти й справедливості.

Хазяйка хати стояла внизу і щиро сміялася, даючи свої прості і випробувані на ділі поради. Та Сідалковський відкидав їх геть.

— Якщо вірити Светонію,— говорив він,— то Доміціан зачинявся у себе в квартирі й ловив мух. Я вище Доміціана. По-перше, я ловлю не мух, а ос, по-друге, не руками, а пирососом, а по-третє, я не в кімнаті, а на горищі. Можна сказати, на висоті.

Це була ефектна і захоплива картина, як усе, що тільки романтизував Сідалковський у своїй багатій уяві. Настільки захоплива, що Євграф на деякий час навіть забув про вилов їжаків і ондатр. Підставивши на видовженій пирососній трубі наконечник під самісінький отвір, в якому, за припущенням Сідалковського, мало бути оте осине гніздо, він наказав хазяйці увімкнути апарат. Оси, жовтим і рівним шлейфом наближаючись до рідного гнізда, несподівано потрапляли у сильний притягальний струмінь повітря і щезали в трубах пирососа, не встигши опам'ятатися й зрозуміти, що це за нове явище у природі.

— Візьмемо природу в свої руки,— казав Сідалковський,— але за допомогою розуму і пирососних труб.

Господарка відмовляла Євграфа, радила тих проклятих ос обливати окропом та йти вже снідати. Або зачепити патином гніздо і викинути його геть. Але, по-перше, Сідалковський гнізда не бачив, а тільки догадувався, де воно, а по-друге, від цієї роботи він одержував якесь задоволення і вітиху. По-третє, прорватися на горище тепер було не так просто. Десятки жал впивалися в неприкриті частини тіла і зводили нанівець модну красу Сідалковського. Цього він вдруге допустити не міг.

— Операція "Тайфун" продовжується! — давав команду Євграф, і хазяйка знову вмикала пиросос, час від часу бігаючи до плити подивитись, чи не википіла картопля.— Візьмемо природу в свої руки, якщо природа не візьме нас.

Універсальний побутовий апарат, з допомогою якого можна було чистити одяг, м'які меблі, гардини, стіни, килими, книги, радіоапаратуру, тепер знайшов своє нове застосування—успішно виловлював ос, яких Сідалковський збирався після закінчення операції задати в палаючу піч.

— Романтична ніч на сіні не завжди романтично закінчується,—говорив він уранці, коли хазяйка прикладала йому перші холодні примочки до гарячого тіла.— З таким обличчям у конкурсі краси участі не беруть. Чи не так?

— Не хвилюйтесь, ви й так гарний. За вас будь-яка дівчина нашого села вийшла б...

— Будь-яку я не хочу,— тримаючи за руку хазяйку, відповідав Сідалковський.

Тепер він, зручно вмовстившись на драбині, чекав, коли з'являться нові "ескадрильї". День видався теплий, сонячний. Сідалковський мружив очі з підпухлими віями, як ведмідь після зимової сплячки. Його незабаром розморило, і він заснув. А снилася йому минула ніч...

— Не поспішайте, Грак. Так недовго й заплутатися в штанях. Дама твердо стоїть на ґрунті, хоч той ґрунт і під водою,— Сідалковський подав йому палицю.— Передайте їй естафету.

Через хвилину Грак закричав:

— Доктор, сюди!

Сідалковський не примусив себе довго чекати.

— Єва? — здивувався він.— Ви що, з неба звалились?

— Уявіть собі. Я приїхала за вами. Мені Адам розказав, що ви десь тут недалеко їжаків та ондатр ловите. Хіба з того щось вийде?

— А що ви тут робите? — відповіддю на відповідь запитав Сідалковський.

— Купаюсь!

— Я це бачив. А взагалі?

— Стежу за вами, Сідалковський. Ви ж за мною перестали.

Грак розчаровано побрів до намету. Сердито жбурнувши патику у вогонь, він здійснював над ватрищем красиву діамантову куряву.

— Летять, як нічні метелики на фари "Мегацети". Летять, падають, оббиваючи собі крила, піднімаються і знову летять...— Грак заздрих Сідалковському. Заздрих його зростові, його красі, успіхам, яких і не було, і мимоволі ловив себе на тому, що недолюблює свого благодійника. А може, навіть... Ні, Грак не хотів так думати, але все ж погоджувався в думці з собою, що він ненавидить Сідалковського.

Сідалковський тим часом витирав Єву рушником і думав про те, що жінки, які самі до тебе напрошуються, багато втрачають. Знецінюють себе. Євграф мляво розтирав їй плечі й думав: "Краса і розум — це ті два антиподи, які майже ніколи не знаходять місця в одній особі. Особливо тоді, коли та особа жіночого роду". А вголос мовив:

— Така гарна жінка — і теж колись буде старою, зморщеною бабусею. Аж не

віритися.

— Єва такою не буде.

— Від старості й кохання нікуди не сховаєшся.

— Єва швидше помре, ніж буде старою...

— О! — вигукнув Сідалковський. — А я й не знав, що передо мною графиня де Буржі-друга.

— Це хто така — графиня?

— Як, Єво?! Ви не знаєте графині де Буржі?

— А Сідалковський знає?

Сідалковський теж її не знав, але він її вигадав. Чув щось про якусь графиню, котра з'явилася свого часу гола у дворі перед Наполеоном III, а коли, як їй здалось, постаріла, добровільно пішла в монастир і більше ніколи не показувалася людям. Але відповідав так, ніби сам особисто носив тій графині передачі:

— О Єво, ви мене дивуєте! Графиня де Буржі, — він навмисне замовк, і Єва приготувалася до того, що Сідалковський назве її зараз своєю бабусею. — Графиня де Буржі була фавориткою Наполеона III Луї! Чули такого?

— Чула, — відповіла Єва. — Це той, що ворони їв?

— Ворони їв дядько Луї, а цей Луї — його небіж, Єво. Я вам дивуюсь. Актриса столичного театру: Єва Чуприна тире Гранат — і не знає графині де Буржі.

— Сідалковський! — Єва вигукнула тоном матусі Карапет. — Ви дуже грамотний?!

— Ви мене питаєте чи стверджуєте?

— І друге, і перше!

— Я так і думав, Єво. У вас ніколи не буває твердих переконань.

— А у вас, Сідалковський?

— У мене теж. Особливо в ці хвилини, коли я не знаю, подобається ви мені чи ні.

— Єва подобається всім. Ви це знаєте, Сідалковський, чи ні? Ви знаєте, що робилося в квартирі Адама, коли я їхала до вас? Мені Адам знову сподобався. Він став справжнім мужчиною. Він мене, Сідалковський, бив. Єва так сміялася. Ви ніколи не бачили такого Адама? Я не бачила теж ніколи! Він на Єву розлютився! Чи не так, Сідалковський? — Єва одягла сукенку і присунулася ближче до багаття. — Він так лютував, що Єва почала боятися. Адам простягав до Єви руки, але досягав тільки до її кулонів і сережок, подарованих Єві Бобом. Ви Боба знаєте, Сідалковський? А що я казала Адаму? Єва казала йому: "Мадам Баронецький, що ви чините?" Ви ж його у "Фіндіпоші" так прозиваєте? Єва знає, Адам їй розповідав.

Сідалковський дивився на неї й мовчав. Єва йому подобалася, але коли мовчала. Вона була красунею на всі смаки. Такі жінки рідко стають гарними дружинами. Вони не створені для цього. Бо впевнені, що кохати — це робити одне одному приємне. Тільки на цьому тримається кохання. А де приємне кінчається, там кінчається любов.

Сідалковський усе це розумів. Не розумів тільки, чого вона приїхала сюди.

Грак приготував чаю і приніс з "Мегацети" сидіння.

— Ви далеко підете, Грак, якщо вас не зупинять! — це була не зовсім вдала репліка

Сідалковського, яка не сподобалася навіть Граку.— Сьогодні я вам раджу це зробити, але не далі куреня діда Трифона.

Грак зрозумів натяк, як студенти-відмінники підказку, і швидко зорієнтувався в обстановці.

— Для чого ви приїхали, Єво? — поцікавився Сідалковський.

— А ви не раді?

— Ну, як вам сказати...— Він узявся патином підгортати жар.

Єва присунулася ближче:

— Я весь час думала про вас, Євграф. Я не можу без вас. Ви — не Адам. Ви — бог. Мій бог.

— Менше пафосу, Єво. А то я не витримаю й розплачусь.

Проте таке порівняння Сідалковському сподобалося. Він пом'якшав і подобришав, вдячно обійняв її за плечі. Єва в ту ж мить припала до його грудей і обвила руками його шию так, що Сідалковський вперше за вечір відчув, що в повітрі парко, а над річкою й справді висить густий і теплий, як парне молоко, туман.

— Я вас кохаю, Євграф. Чуєте? Вас, а не Адама. Ви мій. Мій єдиний бог...

— Жаль, що я не той бог, який би міг вас створити для дому і сім'ї. Ви така, як я. Ми не створені для великого, принаймні довготривалого, кохання.

— Це неправда! — заперечила Єва.

— Не обманюйте себе, Єво. У вас почуття — як морські хвилі, що накочуються час від часу на берег.

— Ми з вами однакові, Сідалковський.

— У тім-то й річ. Ми з вами два плюси. Якщо з'єднати нас, то ми взаємно відштовхнемося одне від одного. Навіть мінуси, й ті, виявляється, взаємно відштовхуються. Тільки плюс і мінус взаємно притягуються.— Сідалковський нагнувся над багаттям і витяг хворостину з дотліваючої ватри. Палиця на кінці диміла і навіть двічі спалахувала іскоркою, але світло до неї не поверталось, як до давно згаслої зірки.— Бачите, Єво, я ще не збираюсь вирощувати вундеркіндів. Хоч, повірте мені, я люблю дітей. Вони дорогі мені,— він згадав Тамару, її сина.— З одного боку, вони податки зменшують, а з другого — я аліменти плачу,— Сідалковський устромив палицю назад у теплу ватру, намагаючись запалити її кінець. Але вогню вже не було. Палиця тільки диміла.— У нас з вами, Єво, вундеркіндів не буде. Хіба що генії. Але кому вони сьогодні потрібні? Генії, Єво, сьогодні вийшли з моди. Тепер модними стали супергенії. Візьміть, приміром, мого найближчого приятеля Грака. У нього це може трапитись. Він здатний народити вундеркінда. Грак, коли спить, висовує ноги з-під ковдри, а голову ховає під подушку, Зося ж навпаки — укутує ноги, а дихає ротом. Вони в усьому плюс і мінус, а ми...

— Ви з Єви насміхаєтесь, Сідалковський. Ви насміхаєтесь із Євиного кохання...

— То ви насміхаєтесь з мене, Єво. Бо, повірте, я вмію відрізнити мідь від золота. Це може підтвердити навіть Грак. Не обманюйте себе, Єво, і не ображайтесь. Ви нікого не кохаєте. Ви не для цього подаровані світові. У цій грі — я третій зайвий. І чесно

кажучи,— він згадав слова, що вже казав Її і тепер повторив їх Єві: — двічі одружуватися — це все одно, що брати дві дорогі речі в кредит на одну маленьку зарплату. А для чого це, коли в нас існують пункти прокату? Це значно дешевше. Єво. І головне — ніколи не почуваш себе рабом речей

— Ви жорстокий, Сідалковський! Ви смієтесь, топчете мої почуття...

— Не перебільшуйте, Єво. Ви вже не говорите, а виголошуєте монологи із п'єс сучасних драматургів. Це довго і нудно. То не для справжньої артистки заняття. На таких монологах ви кар'єри не зробите. Повірте мені. Моя вам порада: поверніться... лицем до Адама. Хай він благословить вас...

Єва підвелась, як струнка лань. У неї були страшенно гарні ноги. Сідалковський заплющив очі. "Природа жорстока,— подумав він,— рідко кого, як мене, наділяє усім. До жінок особливо: одним, переважно негарним, вона дає розум, нерозумним — красу".

Єва переступила те, що годину тому називалося багаттям, і пішла.

— Прощайте, Євграф.

— Куди ви, Єво?

— У Єви теж є своя гордість. — Я в цьому не сумніваюсь, Єво, але...

Вона його не слухала. Єва йшла в ніч. Не в темну, а в серпневу, з напнутим усіма вітрами шатром неба і з підвішеними на ньому ліхтарями зірок, які не давали ні світла, ні тепла, бо висіли вже занадто високо. Метеорити, яких у серпні так само багато, як і помідорів, спалахували і, падаючи з неба, обсмалювали собі хвости. Щось у них було спільного: в Євграфа і Єви.

Єва йшла. Йшов і Євграф. Але куди? Вони йшли на станцію. На ту, звідки поїзди ходять у різних напрямках. Нічну тишу прорізавав сумний, як спогад про дитинство, гудок паровоза, котрий, певне, маневрував по вузькоколії: то на станцію, то в депо, то на одну колію, то на другу. Сідалковський — як у дитинстві, так і тепер — не зовсім чітко уявляв собі, навіщо це робиться. Маневри паровоза нагадували йому дитячу гру в піжмурки, коли щоразу доводиться ховатися у нову схованку, яку заздалегідь ніколи не передбачиш..

— Сідалковський, верніться. Мене не треба проводити.

— Я не можу не проводити вас.

На пероні стояли мовчки. Єва сіла на якийсь товарняк, навіть не поцікавилась, куди він йде... Знала, що на Фастів.

— Звідти вже доберусь,— сказала вона.— Через Фастів ходять усі поїзди.

— Не всі, Єво...

Вона його не зрозуміла, бо коли у жінки говорить серце, тоді в неї мовчить розум. Поїзд відходив. На душі у Сідалковського було як у кімнаті, з якої несподівано винесли старі, уже нікому не потрібні речі, але без яких раптом стало тоскно і сумно. Він обійняв її і хотів було сам, не знати для чого, поцілувати. Єва відсторонила його красиве навіть у темряві лице рукою.

— Уже пізно, Сідалковський,— вона більше не називала його Євграфом.

У темно-синьому серпанку довго світилися червоні вогники, а на пероні бовваніла

сіра одинока постать Сідалковського...

РОЗДІЛ XXVI,

в якому розповідається про елегантність, моду, приїзд незнайомого, загадкові написи, словниковий фонд, нове знайомство, ще одну несподівано розгадану таємницю, розчарування Грака, лист до Сідалковського і життя, яке хотілося розпочати спочатку

— Коли я випиваю чи навіть тримаю цигарку в руках, то намагаюсь, щоб усе це було красиво, Грак, елегантно,— ці слова Сідалковського були, очевидно, вершиною його філософського ставлення до життя.— Я п'ю не так, як ви, Грак. Я п'ю по-європейськи. А що робите ви? Ви коли-небудь ставили навпроти себе дзеркало? Раджу поставити і, випиваючи, глянути на себе. Вам повинно стати соромно. А втім, вибачте... Я забув, що таке почуття, як сором, вам теж незнайоме.

Грак мовчав. Він, не мовлячи ні слова, носив хмиз, готуючись до прощальної вечері, на яку були запрошені спиридонівські керівники. Була дана відповідна вказівка діду Трифону: наловити вдосталь риби для потрібної юшки, в яку для присмаку збиралися кинути ще й курку...

Голові колгоспу сподобалася "Мегацета", і він ще не втрачав надій відкупити її в Грака. Той хоч і не мав на неї ніяких прав, але пообіцяв погодитися продати колгоспові амфібію.

— От ми приїхали на цій амфібрахії,— Сідалковський ударив рукою по корпусу "Сором'язливої красуні".— Потвора, а не машина. Дракон з Галапагоських островів. Але її можна прикрасити, пофарбувати, зняти оцей жаб'ячий колір. Ні, Грак, життя треба прикрашати самому. Його треба робити гарним. Думаєте, у вас Зося погана? Помиляєтесь, Грак-Чудловський! Так вам, здається, більше подобається, хоч ви спочатку були й проти такого прізвища? Більшість великих, Грак, були малі, але мали великі, подвійні прізвища... Але зараз я хочу сказати вам про Зосю. Зніміть з неї оту міні-спідничку. Міні-спідничка для Зосі — не інтрига. Не з такими ногами інтригувати мужчин. Повірте мені.

Грак, не розгинаючись, продовжував займатися своїми справами, викладаючи з "Мегацети" залишки продуктових запасів і, здавалося, не слухав Сідалковського. Та Євграфові, судячи з його виразу на обличчі, й не потрібні були слухачі. Він скоріше за все говорив сам собі. Говорив натхненно і був переконаний, що й гарно.

— Моду треба диктувати самому, Грак. Гарне — завжди модне. Повірте мені. Гляньте на мене, чорт би вас забрав з вашими ондатрами! Що ви там у них перевіряєте? Залиште їх у спокої — Ховрашкевич перевірить без вас. Не беріть так багато на себе. Щось залиште і людям... От ви шукали неіснуючого золота, Грак. Хотіли ним себе прикрасити, змістовно збагатити. Я ж себе прикрашаю і збагачую сам. Без золота. Використовуючи свої природні дані. З точки зору моєї — гадаю, колишньої, бо тепер, Грак, признаюсь вам, у мене дещо інші плани,— подруги її, я трохи старомодний. Вона ж сучасна. За її словами виходить, що я не здатний сліпо, як кошеня, наслідувати моду. Та вона цього не розуміє: я можу, але не хочу. Я сам собі законодавець мод. Вона не розуміє, що мода — це ті ж пасати: приходять і відходять. А

сліпо наслідувати усіх — мені не дозволяє цього робити мій інтелект. Чуєте, Грак? Інтелект! Скажіть, а у вас є інтелект? Мовчите, Грак. А я не мовчу: у мене він є. От відчуваю. Саме тому нікого не наслідую і не копіюю...

— Окрім Європи,— кинув першу післяполудневу репліку Грак.— У тебе ж усе європейське: одяг, манери, погляди, навіть вікно на кухні — і те виходить у Європу...

— О боже, Грак! У вас жовчі більше, ніж совісті й знань. Ця жовч колись вам коштуватиме життя. Якщо ви негайно не почнете її економити. Дивіться, бо розпливеться, і тоді не допоможуть навіть найкращі представники з відділу реанімації. Ви хочете мене дослухати чи ні? Я хочу закінчити свою думку. Я одягаюсь просто, елегантно, але з шиком. Я відчуваю себе. У мене до цього природжений талант. Я знаю собі ціну. Без скромності, я подобаюсь багатьом, бо вмю це робити. Ви не ображайтесь, Грак, але ви нездара. З вашими наполеонівськими даними ви могли піти значно далі. Але у вас дані є, а таланту — нітрохи. Ви хрестоматійний відмінник. Генії, запам'ятайте, відмінниками ніколи не були. Тому ви не геній, Грак. Ви супергеній!

— Тобі, Сідалковський, до твого одягу ще тільки лайкових рукавичок не вистачає,— зачиняючи клітку з ондатрами, кинув другу репліку, Грак.

— Фу, Грак. Мені за вас соромно! Ви зовсім не відчуваєте епохи. Сьогодні не кінець дев'ятнадцятого століття. Тут ви вже наслідуєте свою дружину, уродзону Чудловську. Я носив би лайкові рукавички, краватку-метелик і котелок на голові. Це мені теж би личило, я в цьому не сумніваюсь. Але ж не та епоха, Грак! Те, що пропонуєте ви, прирівнюється до чорного фрака, в якому ви раптом з'являєтесь на пляжі Євпаторії чи Алупки. Але сьогодні, Грак, до вашого відома, ще раз підкреслюю, не та епоха.— Сідалковський глянув на себе у вітрове скло "Мегацети". Обличчя його горіло на сонці, як стоп-сигнал.

— Ти лицар фрази і ідей,— без всякого, здавалося, зв'язку із словами Євграфа мовив Грак і замовк, так і не встигши розвинути своєї думки.

До них на велосипеді наближався незнайомий: худорлявий і довготелесий, як баскетболіст запасу. Він ніби не їхав, а просто сидів на високому сидінні велосипеда й час від часу відштовхувався ногами від землі. Хлопчина мав двадцять п'ять років і такий жовтий та прозорий вигляд, що увечері міг зійти за привид. Очі великі, опуклі й неймовірно голубі. Таким очам позаздрили б усі красуні світу. В них чітко відбивався навколишній краєвид і, якщо придивитися пильніше, можна було побачити навіть відбиток Сідалковського у вітровому дзеркалі "Мегацети".

— Ось,— кинув хлопець на землю якісь ганчір'яні згортки, забувши навіть привітатися.— Голова передали. Казали повісити. Де саме, дід Трифон знають...

Сідалковський мовчки розгорнув транспаранти. І на одному й на другому білими літерами хтось красиво вивів: "ВІЗД ЗАБОРОНЕНО! ЙДУТЬ ВІЙСЬКОВІ МАНЕВРИ!" Навіть Євграф мимоволі позаздрив невідомому авторові з гарним почерком.

— Як ви думаєте, Грак, що це за натяки? Ви в цих словах не вловлюєте ніяких асоціацій? А втім, вибачаюсь, ви ж зовсім не здатні до асоціативного мислення. Це вам від природи не дано...

— Сідалковський, тобі не здається, що ти хам?

— Слово "хам" у вас з великої чи з малої літери? — спокійно перепитав Сідалковський.

— З малої, а що?

— Коли з малої, то я, як колишній філолог, хочу збагатити ваш убогий словниковий фонд. На світі існує м'якше слово — "нахаба". Але й це грубувато, свідчитиме хіба що про вашу невихованість. Звідки це у вас? Ви ж тепер виховуєтесь у такій сім'ї! Та й під мудрим керівництвом Стратона Стратоновича ви працюєте менше, ніж півроку, і вже так густо його копіюєте. Я розумію, перша ознака любові — це наслідування. Але ж не робіть цього так сліпо. Ви ж не Ховрашкевич. Тим більше, що ви Стратона Стратоновича не любите. Признайтесь, мені ж ви можете довіритися?

Грак махнув рукою і почав скручувати в рулон гасла. Сідалковський присів на траву, але одразу ж збуджено підхопився:

— Ви пригадуєте, що нам сказали в Кобилятині-Турбінному, коли "Мегацета" з'явилася на вулиці?

— Ні, а що?

— Чи не почалися маневри?

— А який зв'язок між маневрами і нами?

— Не вами, Грак. Не вами, а ось цією матерією, на якій такими чудовими білими літерами стоять виписані суворі застереження. Так гарно навіть я не написав би. Повірте мені, Грак.

— Гаразд. Хай буде й так. Але який зв'язок?

— Я, гадаю, найпряміший. Ці гасла негайно потрібно вивісити, але де саме? А ось і дід Трифон,— показав Сідалковський рукою на густі очерети, де висунувся гострий ніс дідової плоскодонки.

На дні човна, поблискуючи сріблясто-золотистою лускою, тріпотіли, намагаючись вискочити через невисокий борт, пліточки, краснопери, линочки і карасі. Окремо, поважно і з гідністю, лежало кілька щупаків, як казав дід Трифон, і півдесятка окленів із широкою темною спиною.

— Намучився з цією рибою, з'їдять його мухи,— поскаржився Трифон Сакович, витягуючи човна за ніс на берег.— Нема тепер риби. Зовсім нема. Перевелась. А колись же було... Кинеш, бувало, загострену палицю у річку, а вона сторчма стоїть! Риби було тьма-тьмуца...

— Діду,— не дав йому закінчити Грак, але його теж перебив Сідалковський.

— Грак, ви помітили, як я зморщився при першому ж вашому слові?

— Та досить тобі. Не патякай, Сідалковський,— розізлився Грак.

— М-да, товаришу Грак. Академії дають, на жаль, тільки освіту та інколи дипломи з відзнаками, а що таке культура, ввічливість, інтелігентність — цього там, видно по вас, не навчають, навіть під час коротеньких лекцій чи семінарів. Для чого ця демонстрація, Грак? Для чого ви підкреслюєте свою невихованість? Будьте скромнішим. Що за слова: "діду", "не патякай"... Це що, увесь ваш словниковий фонд?

— Ну, досить, доктор. Мені набридло твоє блазнювання. Невже ти не можеш бути сам собою?

— Ви хотіли, Євмене Миколайовичу, запитати у Трифона Саковича, для чого ось ці гасла? Чи не так?

— Ну, так. То й що?

— От і питаєте. Ви ж випускалися не з дитясел, а з академії.

— Мені це вже набридло, Сідалковський...

— Це я вже чув. А тепер готовий замовкнути і послухати вас і Трифона Саковича. Що це за гасло, Трифоне Саковичу? — ніби подаючи Граку приклад чемного звертання, сам запитав у діда.

— А-а, оце? — показав кістлявими пальцями дід Трифон. — То, значить, треба йти на Макарову галявину. Чому Макарову? Кажуть, колись давно там якийсь Макар на тій галявині повісився. Звідтіля й назва. Там, мать, і вечеряти будемо. Мать, і якесь начальство приїде. Це завжди так. Як тільки транспаранти чіпляють — жди начальства з району. Випивка буде, — закінчив свій монолог дід Трифон.

— Тепер вам, Грак, нічого не загрожує, — посміхався Сідалковський, коли вони перейшли на Макарову галявину, а при в'їзді з обох боків розвісили: "В'ЇЗД ЗАБОРОНЕНО! ЙДУТЬ ВІЙСЬКОВІ МАНЕВРИ!"

Та не встиг вітер як слід напнути транспаранти, а з боку села вже долинув гуркіт машини.

— Хтось їде, — повідомив Грак.

Трифон Сакович приклав човником долоню до вуха і впевнено сказав:

— Іван Андрійович їдуть з Карпом.

— А чому з Карпом?

— Так тільки Карпо їздить. Коли Іван Андрійович за рульом, у них машина йде нежно і не хурчить. А цей лобуряка завжди гонить.

Дід Трифон не помилився: на галявину, куди Сідалковський і Грак за вказівкою Трифона Саковича перегнали "Мегацету" й поставили намет, вискочив газик. У кабіні сиділо четверо: три голови — голова колгоспу, голова сільради, голова сільського споживчого товариства — і шофер Карпо.

— Ну що, хлопці, — примовляв Дмитро Панасович, потискуючи кожному руку. — Замочимо вашу, як її... амфібію — і по руках?..

— А тепер знайомтесь. Івана Андрійовича ви вже знаєте... Втім, його тільки знає Євмен, — згадав Чудлло. — А ви, Сідалковський, незнайомі. Це наш голова колгоспу...

— Дзеркальний, — подав пухку і велику руку дебелий чоловік, у якого шия в діаметрі дорівнювала голові.

"При таких даних галстук необов'язково зав'язувати на шиї", — подумав про нього Сідалковський, потискуючи м'яку, як гумка, руку Дзеркального.

— Микита Прокопович Роздобудько, — запищав сухенький чоловічок, який, здається, все життя бігав і ніколи ні на що не сідав.

"Мабуть, і спить стоячи", — потискуючи тоненьку, як бирка на матроських кльошах,

руку, відзначив про себе Сідалковський.

— Молодці, що почепили транспаранти,— похвалив їх Дзеркальний.— Тепер сюди ніхто не поткнеться. Хіба що прокурор району. Та, може, голова райвику. Це їхній винахід. Вони завжди такі гасла викидають. От ми в них і запозичили досвід. Надійна штука, скажу вам...

Сідалковський, здається, вперше в житті не знайшов, що сказати. Гасла він поважав і любив, як ідеї. Мабуть, саме тому в душі був глибоко переконаний, що цей винахід мав належати йому, а не тим невідомим, хоч ще не забутим у районі, авторам.

— Так що, замочимо вашу "Мегацету"? Гарна машинерія! Нам би таку у село. Нею можна косити очерет і рубати лозу на болотах. "Іскра" ж зовсім згасає,— продовжував Дзеркальний.— То як, до свого гурту, товариші, приймете? Ми не з порожніми руками. Ми теж з хлібом-сіллю. І до хліба щось знайдеться,— багатозначно закінчив він.— Чи не так, Прокоповичу? — повернувся до Роздобудька.

— А чого ж,— відповів голова споживчої кооперації.— Викладай, Карпе, що там у нас.

Витягли з машини вчетверо складений брезент, тоді якесь універсальне сидіння, що розтягувалося, як лава, і водночас заміняло стіл.

— Це чудо техніки, мабуть, у Сільгосптехніці виготовили? — кивнув головою Сідалковський.

— Вгадали,— задоволено кивнув важкою головою Дзеркальний.

Імпровізований стіл сервірували Роздобудько і Карпо. Дмитро Панасович брав пляшки і опускав їх легенько, як дітей, у лісову ямку-криничку, з якої була джерельна вода. Грак намагався дещо допомогти їм. Дід Трифон тим часом приніс відра. В одному з них уже була почищена й вимита біля річки риба, в другому — свіжі помідори й огірки.

Не спускаючи очей з батареї пляшок коньяку, Сідалковський зважував свої можливості. "Ставлю дві пляшки сухого вина проти цієї розкоші... Ганьба!" Навіть Граку і тому стало соромно, хоч він не знав, що таке сором.

— Ми можемо відповісти вам тільки майстерністю,— сказав нарешті.— Євмен Миколайович Грак на міжнародних конкурсах у князівстві Ліхтенштейн здобував найвищі призи за сорок сортів найспоживнішої і найкалорійнішої юшки, приготованої в польових умовах. Має дипломи і медалі. Правда, скромність не дозволяє йому возити їх із собою. Чи не так, Євмене Миколайовичу?

Грак так блимнув очима на Сідалковського, що тому на якийсь момент здалося, що перед ним не Грак, а Філарет Карлович.

— Щоправда, приз і золоту пальмову віть за смакові якості юшки вручили, на жаль, іншому кулінару. Із Ліхтенштейна. У них, виявляється, зовсім інші смаки.

— Зрозуміло,— лукаво примруживши очі, сказав Дзеркальний.— У нашому районі такої юшки, як мій Карпо, ніхто не готує.

Шофер вдячно посміхнувся своєму голові.

— Ну, чого ж ви стоїте? Розливайте. Першу за знайомство,— запропонував Іван

Андрійович.

Випили. Дід Трифон, кречнувши і понюхавши шкоринку хліба, підійшов до Грака.

— Ось вам спеції.

Євмен розгубився, для чогось засукав рукави. Сідалковському здалося, що він навіть чимось незадоволений.

— Пробачте, діду,— вихопилося в Грака.— Але я юшки варити не вмію.

— Як?! — підвівся Сідалковський. Усі зареготали.— Слухайте, Євмене Миколайовичу. Ви ж проходили практику. Вам профспілка надала таку можливість. Ви ж самому Стратону Стратоновичу складали іспити!..

— Я не пройшов по конкурсу,— посміхнувся Грак, цитуючи Сідалковського.

Той забронзовів.

— Я пропоную тост за жінок,— раптом вихопилося у Грака.

— Але не пенсійного віку,— додав Сідалковський, уже оговтавшись.

Потім пили за те, щоб наша доля нас не цуралась і, звичайно, щоб не по останній.

— Все одно щось сумно, товариші. Може, ще по одній, щоб язика порозв'язувалися? — запропонував Чудлло.

Пропозицію підтримали одностайно. Утримався тільки Карпо.

— Беріть, товариші, баличок. Пригощайтесь,— запищав нарешті й Роздобудько.

— Пригощайтесь, Грак, ви тепер аристократ,— скривився Сідалковський.— Але не забувайте про мене. У баличка тепер майбутнє таке, як у динозавра. Їх навіть на виставках уже не показують. У музеях тим більше.

— Ви б, хлопці, анекдота якогось розповіли. Га? — попросив Дзеркальний,— Ви ж там біля столиці крутитесь. Ближче, ніж ми.

— На анекдоти у нас мастак тільки Грак...

— Теж участь у конкурсах бере?

— Обов'язково. Ну, гаразд. Цього разу порушимо субординацію: перший анекдот розповім я,— взяв у свої руки ініціативу Сідалковський.— У поїзді їдуть двоє. Ти знаєш,— каже один,— мене на цій станції збиралися бити. "А звідки ти знаєш, що збиралися?" — запитує другий. "Ну, коли б не збиралися, то не били б".

Ефект був несподіваний. Майже ніхто не засміявся. "Ще не анекдотна пора",— подумав Сідалковський і вирішив спробувати таки викликати сміх.

— А ось ще один старий анекдот,— почав було він.— Мені його розповів Філарет Карлович Чудловський...

— Хто, хто? — враз перебив його Дмитро Панасович.— Ви знаєте Філарета Карловича?

— Євмен Миколайович Грак-Чудловський перебуває з ним у найближчих родових стосунках. Він його зять.

— О хлопці, то ми з вами родичі,— зрадів Дмитро Панасович.

— Тільки з ним,— вказав Сідалковський на Грака.— Я з Філаретом Карловичем в інших стосунках.

— Ти чув, Іване Андрійовичу? — звернувся Чудлло до Дзеркального.— Філарет

Карлович. То Філько вже себе так величає. По-городському, значить. А за паспортом він, товаришочки, Филимон Карпович. Значить, ви,— він повернувся до Грака.— Пробач, Євмене, на радощах навіть забув, що ми з тобою уже давно знайомі. На полювання ж ходили разом. Ондатр отією потворою осліплювали...

— Це вже не по-родичанському,— образився Грак.

— Пробач, дорогий. Машина загалом гарна, але різноколірна якась... Отже, ти Тезі чоловік? Ну і ну! Оце зустріч. Значить, і ти вже Чудловський? По жінці?

— Грак-Чудловський,— поправив Євмен.

— Ну й потрапив ти у сімейку! Як тобі там, не нудно?

— Навпаки: весело. А ви що, незадоволені мною як своїм родичем?

— Ну, що ти! Тобоя я задоволений,— обіймав його Чудлло.— А от твій тесть, а мій брат... Навіть генералом себе величає. А він такий генерал, як я генеральний прокурор. Філько усе життя швейцаром у ресторані робив. Забув, як той ресторан називається. Словом, дивак, та й годі...

Грак від несподіванки підвівся і ледь не впав. Сідалковський наступив йому на великий черевик.

— Тільки не надумайте неприємніти, Євмене Миколайовичу. Ви хіба цього не знали? — спитав глузливо. — Ах, так, я й забув вас попередити. А втім, я й сам про це дізнався уже після вашого одруження... Але не хапайтесь за мотузку. Не треба вішатись. Ви ж виходили... прошу пардону, одружувалися не на генералових еполетах, а на красивому обличчі Зосі, в якій характер не йде в ніяке порівняння з вашим. Окрім того, особняк і погріб...

Голови качалися зо сміху. Один дід Трифон дивився на них тверезо і осудливо. Дмитро Панасович взявся за чергову пляшку.

— Треба за диваків випити,— запропонував він.— Їх тепер чимало розвелось на світі. Я теж дивак,— признався.— Коли служив в армії, теж приліпив собі одну літеру до прізвища: Чудлло. А для чого воно мені? Убий не відповім. Ну, поїхали. За Чудлів,— він підняв високо над головою чарку, з усіма поцокався, перекинув до дна і хекнув, як дід Трифон.

— Значить, ти тепер Грак-Чудловський? Маєш спарене прізвище, як спарений кулемет при прожекторів? — посміхався Чудлло.— Ну, ну!

— Історія повторюється,— прорік Сідалковський.

— Ви про що? — запитав Дзеркальний.

— Та просто так. Про себе! — він згадав лист, котрий розкрила Ія.

То був лист від матері, вона благала Сідалковського хоч на день приїхати до неї, бо дуже погано себе почуває. Дорікала синові, що він не може знайти для неї навіть часу, аби написати листа. А у нього ж такий гарний почерк. Коли приходив лист від Євграфа, вона показувала його сусідам, хвалилася: "Подивіться, як мій синок пише!"

Але не це найбільше турбувало зараз Сідалковського, а його власне прізвище, яке стояло на конверті і яке вже не було таємницею для Ії. Він тоді в електричці чомусь кляв матір, Ію, цю дурепу, яка в своїх безглузких і сліпих ревностях нишпорилася по його

ящиках, перечитувала листи...

Чим більше Сідалковський п'янів, тим більше тверезів. А все, здається, почалося з невинного жарту. Євграф згадав отих трьох поляків в одному купе: Бжезовський, Осовський, Осмолівський і він, Сідалковський... Отак починають потроху підбріхувати, часто не знаючи навіть, в ім'я чого це робиться, а тоді вже, ступивши на цей шлях, починають виконувати роль, яка їм ніколи не належала. Словом, як кажуть у народі: не дихне, як не брехне. Інколи, щоб здатися чи то вищою в очах оточуючих, чи то кращою, ніж є насправді, людина натягує на себе маску і йде з нею крізь життя, як Сідалковський з посмішкою на устах. Навіть найменший на зріст і найскромніший за характером Адам Баронецький, він же Кухлик, як його прозвали у "Фіндіпоші", і той зробив у своєму прізвищі маленьке скорочення, відшліфувавши в прізвищі "Баронецький" другу літеру "а", позбавивши її зайвини чи надмірності. Колектив негайно відплатив йому за це тим, що замість ліквідованої палички у літері "а" додав до його ім'я цілу букву "м", і тепер Адама Баронецького часто прозивали Мадам Баронецький. Ту ж незначну паличку, стерту Адамом, перехопив Бубон і "п" закруглив у "л", ставши не Карпом Івановичем, а Карлом Івановичем. Навіть Єва Гранат, справжнє прізвище якої було Чуприна, називала себе не інакше, як Чуприна — з твердим наголосом на останньому складі. Андрій Федорович Нещадим став Арієм Федоровичем...

Сідалковський прикрив руками обличчя, заплющив очі і критично похитав головою.

— Вам погано? — хтось обійняв його за плечі, але хто саме — Сідалковський не міг розібрати. Та й не намагався. Він був десь далеко-далеко від цієї галявини...

Роз'їхалися пізно ввечері. Після "Ой ти, хмелю" та "Черемшини", що несподівано відтіснила на другий план навіть такі твердостійкі післябенкетні пісні, як "Шумел камыш" та "За туманом нічого не видно".

Дзеркальний, обнявши Грака, як рідного сина, щось довго шепотів йому на вухо.

Грак, нашорошивши свої гладіолусові вуха, мовчки слухав і з усім погоджувався, хоч не все розумів. Потім били по руках, прощалися, обіймалися, і Дмитро Панасович на правах родича обцілував Грака, який йому найбільше сподобався.

— У тобі є щось від нас, Чудлів,— казав, обіймаючи його за плечі, Дмитро Панасович.— Наша у тебе, брат, хватка. Ну і ну!

— Ще б пак,— криво посміхався Сідалковський, який тільки тепер, здається, посправжньому сп'янів.— Хто таки Чудло? Я вам відповім, Грак: ваш улюблений тесть, Грак. Невже ви не чули, що вам сказав ваш родич з двома "л"? Філарет Карлович — це ще один аристократ...

— Тільки не з Вапнярки,— розчаровано і зло кинув колючу репліку в красиве обличчя Сідалковського Грак.

— Звичайно. Він не з Вапнярки. Він з Кобилятина-Турбінного, Грак...

— Всі ви однакові,— байдуже промовив Грак, уможовчуючись на передньому сидінні "Мегацети".

— Не каркайте, Грак. Я свідомий. У мене вища незакінчена університетська освіта.

Це у мене вийшло мимохідь. Ви ж можете скорочуватись. Віднині ви не Грак-Чудловський. Віднині ви — Грак-Чудло з одним "л". Для такого зросту, як у вас, попереднє прізвище навіть завелике. Природа не терпить дисгармонії й порожнечі. Це вам краще підходить. Тут більше відповідності. Але не подумайте, Грак, про все розповісти тестю. Він же просив вас не їхати у Спиридонівку. Тепер ви зрозуміли, чому? Залиште йому цю приємну і, може, останню таємницю його життя. Не будьте жорстоким. Він цього не переживе. Я відчуваю по собі. Два інфаркти підряд у такому віці, то забагато...

Грак уже спав. Сідалковський приліг на надувний матрац якоїсь імпоротної фірми і, заклавши руки за голову, глянув у небо. Воно було чисте й прозоре, як голуба нейлонова кофточка Зосі Чудловської у святкові дні. Голова трохи паморочилась, думки не йшли і, здається, від того на світі було тепло й затишно. Він чомусь згадав матусю Карапет, Славу Мурченка, і життя хотілося починати спочатку. Тільки з якого кінця? Сідалковський не знав...

ЕПІЛОГ

Уже збиралися додому. Сідалковський міряв величезними кроками галявину і не спускав очей з Грака, який за останню десятку зобов'язався засипати траншею і зараз дотримував слова, але не міг зупинитися на досягнутому.

Десять за пагорбом почувся гуркіт машини. На шлях вискочив запилений "бобик". Дзеркальний ще здалеку замахав їм рукою, побачивши, що вони спускають "Мегацету" на воду. Грак стривожено глянув на Сідалковського. Веселість Євграфова змінилася якимось непевним передчуттям тривоги. Десять за лісом грізно загуркотів грім.

— Вам телеграма! Вам, Сідалковський...

Це те, чого найбільше боявся він у своєму житті.

— Тільки вже вибачте, на пошті, як завжди, переплутали ваше прізвище,— написали Сідалко. Не доби́ли літер,— Дзеркальний навіть не виліз із машини, просто простяг руку і подав холодний рудий папірець.— Я гадав, що це не вам. Але ми подзвонили до вас на роботу — телеграма прийшла звідти — і там сказали негайно передати Сідалковському. До нас прийшла з запізненням. Мабуть, уже й поховали...

У Сідалковського спітніли руки.

— Я вам висловлюю своє співчуття. Вибачте,— Дзеркальний розвернув "бобика" і захурчав на пагорб, піднімаючи кушпелу.

— Мама! Померла мама! — Сідалковський схопився за голову.— Я так і не знайшов часу для неї. Я так і не знайшов! Я мав час на поради, на промови, на вилазки до лісу, на ходіння по ресторанах. Я мав час на коханок і фіктивні шлюби. Я вибрав час навіть на лови їжаків та ондатр. Я знаходив час для дивацтв, яких і так багато на світі. Але я так і не відвідав матір, поки вона була ще жива. Я не знайшов часу для матері! — кричав він до неба, кричав до лісу, кричав до безвісті — і тільки грім, що прокотився зовсім близько, відповів йому.

Перші важкі краплини дощу вдарили по кронах дерев, хоч з одного боку ще світило сонце, а з другого вже насувалися важкі й кудлаті хмари, заряджені блискавицями і

громами.

Грак носком черевики колупав для чогось землю. Сідалковський нагадував молоде собача на узліссі, що виросло серед вовків, але його не сприйняли за вовка, як і собаки не вважали за пса. Обхопивши руками голову, упав на капот "Мегацети" і заскавулів дико й хижо.

"Аристократ із Вапнярки!" — рокотали громи сумлінням серця у верховітті дерев.

"Аристократ із Вапнярки!" — басом Ковбика горланило гучне відлуння об темну стіну лісу і заливалося голосом Хо.

"Аристократ із Вапнярки!" — кричали дико качки голосом матусі Карапет і падали на тихі блакитні плеса у золотавому лататті.

"Аристократ із Вапнярки!" — били у бубони дитинства голосом Бубона болотяні бугаї.

"Аристократ із Вапнярки!" — заливалися сови сміхом Тамари, Ії, Єви, тенором Ховрашкевича і альтом Панчішки.

"Аристократ із Вапнярки",— від душі реготали під старою вербою Чадюк і Нещадим...

Тільки тепер Сідалковський усвідомив, над якою прірвою опинився. Перед очима ніби проходило все його безжурне життя... І вже ніколи йому не повернути ні золотавих джмелів на червоній конюшині дитинства, ні горицвітів із сонечками й крапельками ранкової роси на пелюстках, ні сон-трави, нагрітої першими проміннями весняного сонця, ні білих молочних туманів над вечірніми плесами озер... А так захотілося раптом вернутися до пахучих сіножатей, до лук, до левад, до чарівних моріжків, залитих м'якою срібною водою, настояною на євшан-зіллі, на лугових медах. Повернутися до червоного надвечір'я з золотим веслом діда Трифона, який натрудженими пригорщами пив голубу воду чистих джерел.

Скільки б дав Сідалковський, аби вернути собі все те! Та воно уже не верталось: у загублену любов не було вороття...

Ірпінь — Київ 1964—1977 рр.